

PARTIUMI FÜZETEK 13.

**A SZABADSÁGHARC
ZÁSZLAJA ALATT**

A SZABADSÁGHARC ZÁSZLAJA ALATT

Az 1848–1849-es forradalom
a Partiumban és a Bánságban

Kiadja
a Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Bizottság,
a Királyhágómelléki Református Egyházkerület
és a Nagyváradi Római Katolikus Püspökség

2000

NEMZETI KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG MINISZTERIUMA

Szaklektor:
Mihálka Zoltán

Szövegkorrektúra:
Mihálka Magdolna

A sorozatot szerkeszti:
Dukrét Géza

Számítógépes szerkesztés:
Fórizs Edit

Megjelent
a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma támogatásával

ELŐSZÓ

Számos tanulmány és könyv jelent meg nemzetünk e nagy történelmi eseményéről. Megismerhettük a forradalom előzményeit, a pesti fiatalok követeléseit, a nagy csatákat, a szabadságharc nagy személyiségeit, majd leverését, s következményeit. De a kisebb települések szerepéről, az egyszerű emberek részvételéről nem sokat tudunk. Nincs egy pontos felmérés az egyes településeken még fellelhető 48-as honvédek emlékműveiről, síremlékeiről. E hiányok feltárását tűzte ki célul a Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Bizottság, meghirdetve az 1848–49-es forradalom és szabadságharc helyi eseményeinek, személyiségeinek, síremlékeinek felkutatását, településeink szerepének leírását, megismertetését.

1998. március 28-án, a hagyományos tavaszi Partiumi Honismereti Találkozón, tizenegyen olvasták fel tanulmányaikat. Elhangzott S. Németh Katalin írása Nagyvárad a szabadságharcban, majd Kordics Imre ismertette az 1848–49-es honvédsírokat Nagyváradon. Pálkovács István a Temesvár szabadfalui Petőfi emlékművének felavató eseményeit, Fazekas Lóránd a Szatmár megyei honvédek és nemzetőrök életútját, Pávai Gyula az aradi emlékműveket ismertette. Dánielisz Endre a forradalom szalontai eseményeit ecsetelte. Aradi fiatalok: Kiss Csaba László, Görgicze Andor, Munteanu Júlia és Szentés Tímea jól dokumentált dolgozatokkal jelentkeztek.

Az előre meghirdetett pályázatunkra negyven dolgozat érkezett, melyből huszonnyolc diák munkája volt. A pályázati munkák változatos témaköröket öleltek fel: a szabadságharc eseményei, személyiségei, emlékhelyei és emlékművei, településeink szerepe a forradalomban. Hiánypótló helytörténeti, igényes, alaposan dokumentált dolgozatok születtek. A díjkiosztásra és a díjazott munkák bemutatására május 9-én került sor a Varadinum-ünnepek keretében. Felnőtt kategóriában az I. díjat Fazekas Lóránd nyerte, átfogó tanulmányával, melyben a 48-as honvédek és nemzetőrök síremlékeit mutatta be, azok helyét, rajzát, fényképét, anyagát, méreteit, szövegét, mai állapotát. A II. díjat Gudor Botond magyarigeni református lelkipásztor, a III. díjat pedig Jóna Pirooska érdemelte ki. Dicséretben és könyvjutalomban részesültek: Dánielisz Endre (Nagyszalonta – különdíj), Erdei János (Szilágysomlyó), Pálkovács István (Temesvár), Pávai Gyula (Arad), Puskel Péter (Arad), Sáfrány Lajos (Szatmárnémeti).

Iffjúsági kategóriában a szilágysomlyói Erdei Attila, a legfiatalabb pályázó nyerte az I. díjat, Naplórészletek 1848-ból című, eredeti pályamunkájával. A II. díjat Görgicze Andor (Arad), a III. díjat pedig Dányi Gabriella és Sánta Lóvia (Nagyvárad) kapta. Dicséretben és könyvajutalomban részesült: Bartha Lóránt, Keresztesi Csaba és Lehoczky Attila (Arad), Varga Mária (Arad), Zabán Márta (Pécska), Mazur Réka (Nagybánya), György Irén (Szalacs).

A IV. Partiumi Honismereti Konferenciát 1998. október 9–11. között szerveztük meg a Szilágys megyei Sarmaságon. Házigazda a Sarmasági Református Egyházközség, és annak lelkipásztora, Bessenyei István tiszteletes volt. A református templomban tartott konferencia résztvevői a Partiumból, Erdélyből és Magyarországról jöttek, több mint hetvenen.

Az első két napon a konferencia munkálatai zajlottak: elhangzott huszonhat előadás, melynek zöme az 1848–49-es forradalommal foglalkozott. Jóna Piroška (Nagyvárad), tanulmányában gazdagon dokumentálva, meghatóan ír Szacsóay Imre életéről. Ez a dolgozat az 1999-es Református Kalendáriumban jelent meg. Dánielisz Endre szemléletes előadást tartott a nagyszalontai Kossuth-szobor kálváriájáról. A szabadságharc a bányavárosokat sem kerülte el – szögezte le Hitter Ferenc Felsőbányáról írt tanulmányában. Bem tábornok Nagybányán és Felsőbányán intézkedett, hogy rendelkezésére álljanak a hadviseléshez szükséges eszközök, valamint a bányászaton kívül biztosítva legyen a lőporgyártás, működjenek a kohók és vaspörölyök.

A köztudatban az október 6-án kivégzett tizenhárom vértanú emléke él. Mellettük azonban más ítéletvégrehajtásra is sor került az aradi várban. Erről írt nagyon alapos tanulmányt dr. Kovách Géza történész.

Péter I. Zoltán újságíró nyitotta meg a templom portikuszában berendezett fényképiállítást az 1848-as emlékhelyekről. Kiállítók voltak: Béres József (Máramarosssziget), Erdei János (Szilágysomlyó), Hitter Ferenc (Felsőbánya), Pávai Gyula (Arad), Puskel Péter (Arad), Sallay Károly (Szilágysomlyó), Sófalvi István (Nagyvárad). A színvonalas kiállítás megtekintése után folytatódott az előadások. A szabadságharc emlékművei és emlékhelyei Szatmár megyében című munkájában Fazekas Lóránd a Szatmár megyei honvédek és nemzetőrök életútját ismertette. Pávai Gyula tanulmányában Ficzy Dénes aradi kutató gyűjteményéből dolgozott fel kevésbé ismert tényeket a tizenhárom aradi vértanú földi maradványainak hányattatásáról, és sajtóvisszhangjáról. Kordics Imre a Partiumi Bizottság III. honismereti konferenciáján elfogadott Bihari Felhívás szellemében létrehozott nagyváradi 48-as sírkert bemutatására vállalkozott. Nyolc egykori honvéd síremlékének és adatainak rövid ismertetése, s a többi váradi temetőben még meglévő honvédsírok bemutatása volt tanulmányának célja.

A konferencia a helybéliekkel való találkozással zárult. Az istentiszteleten Csernák Béla főjegyző hirdette az ígét, utána elhangzott Erdei János és Major Miklós előadása. Erdei János, *Az 1848-as forradalom eseményei Szilágyosomlyón és környékén* című munkájából megismerhettük Bem tábornok jellemét, aki vasmarokkal szervezte újra az erdélyi honvédsereget. Major Miklós a Berettyó- és a Krasznamente 1848–49-es emlékeiről beszélt. Személyes kutatásai során mintegy kilenc honvédsírt sikerült feltárnia és lajstromoznia.

Balogh Ferenc, a KLMT országos elnöke előadásában az emlékmű- és emlékhelykutatás kiszélesítésének mai lehetőségeiről beszélt. Az 1848–49-es forradalomnak és szabadságharcnak számos olyan résztvevője volt, akit nem tart, nem tarthat számon a történelem. A szürke eminenciások a harctéri szolgálaton túl igen gyakran a civil kurázi megnyilvánulásával mutattak példát. Róluk szólt Puskel Péter aradi újságíró tanulmánya. Ezután Béres József, a máramarosi 48-as emlékeket ismertette. Talán kevésbé ismeretes Gyalóky Lajosnak, Bihar megye főjegyzőjének, a királyi törvényszék elnökének 1848–49-es tevékenysége. Erről tartott előadást György Irén történelemszakos egyetemista. Székely Antal nyugdíjas tanár érdekfeszítő csokorba fogta Szamoskrassó helytörténetét, nagy hangsúlyt fektetve az iskolatörténetre, a Darvay-kúria sorsára, és a Bem tiszteletére elhelyezett emléktábla-avató ünnepségre, Benedek Zoltán előadásában a Kölcsey- és a Kossuth-szoborról, valamint Nagykaroly különböző helyein elhelyezett Petőfi és a 48-as szabadságharc emléket megőrkítő táblák eltávolításáról beszélt.

A szabadságharc 100. évfordulója alkalmából általános felmérést végeztek a magyar nyelvterületen, hogy milyen orális emléke él még a 48-as forradalomnak. Arad és környéke kimaradt ebből a felmérésből. Ezt próbálta ellensúlyozni Magyar Etelka gyűjtése, melyből megtudtuk, hogy e környék erős 48-as hagyományait a világosi fegyverletétel és a tizenhárom tábornok kivégzése határozza meg. Az ezt követő előadások eltértek a fő témától, de beleilleszkedtek a bizottság általános kutató munkájába.

1999. március 20-án Nagyváradon tartottuk meg a Partiumi Honismereti Találkozót. Többek között a következő előadások hangzottak el: S. Németh Katalin: *Nagyvárad a szabadságharcban*; Nagy Aranka: *Kazinczy Lajos*; dr. Tövissi József: *Emlékezés*; dr. Fleisz János: *A szabadságharc felszerelési és ellátási központja Nagyváradon*.

1999. szeptember 3–5. között Felsőbányán szerveztük meg az V. Partiumi Honismereti Konferenciát. A konferencia 14 órakor kezdődött a református

templomban, ahol több mint hetven résztvevő hallgatta meg a mintegy huszonnégy előadást.

Az előadások sora Máriás József Felsőbánya ismertetőjével kezdődött, melyet az innen elszármazott, ma Budapesten élő Pain Lajos Honismereti emlékek a felsőbányai apácázárdáról című helytörténeti ismertetője követett. A konferencia fő témája a Várak, kastélyok, udvarházak mellett még az 1848–49-es forradalom és szabadságharcral foglalkozó dolgozatok is elhangzottak: Bara István (Szatmárnémeti): A hadadi kastély; Fazekas Lóránd (Szatmárnémeti): Szatmár megyei kastélyok, kúriák és azok a szabadságharcral kapcsolatos vonatkozásai; Székely Antal (Ombód): Gróf Teleki Blanka és a szatmárpálfalvai Teleki-kastély; Pászta Ottó (Nagyvárad): Nagyvárad premonstreiek az 1848-as forradalomban; dr. Vajda Sándor (Borosjenő): A szabadságharc ábrázolása Thorma János festészetében.

Másnap folytatódtak az előadások: többek között Lakóné Hegyi Éva (Zilah): A Zilah-patak völgye és a Tövishát 1848–49-es emlékei elevenedtek meg.

Délben meglátogattuk a temetőt. Itt az RMDSZ egy példaértékű kótarat létesített, egy helyre gyűjtve és felállítva az elhagyott, elhanyagolt sírköveket, obeliszeket.

Délután Pálkovács István ismertette Temesvár 1849. évi ostroma című munkáját.

Jelen kötetünk mindezen rendezvényeken elhangzott dolgozatokat, tanulmányokat tartalmazza. A kutatás, a felmérés távolról sem fejeződött be. Kutatóink mind újabb és újabb adatokra bukkannak, s fedeznek fel síremlékeket, emlékműveket. De e két év eseményeinek is csak egy-egy szeletét tudtuk feleleveníteni. Hisz számtalan település fontosabb, vagy kevésbé fontosabb eseményei még mindig rejtve maradtak. Reméljük, hogy e könyv eligazítást és segítséget, biztatást és lendületet ad a további kutatások folytatásához, mind a helytörténeti kutatóknak, mind azoknak, akik csak most akarnak vagy szeretnének bekapcsolódni e nemes munkába.

Ez a kötet mindazoknak szól, akik szívéükön viselik múltunk e nagyszerű részét, nemzetünk szabadságszeretetének e felemelő megnyilvánulását.

Végezetül álljon itt Jókai Mór mondása:

„Míg magyar él, míg szabad ember él e honban, kegyelettel fognak visszagondolni ez évre, annak történelmére s történetalkotó alakjaira. Dicsőség e halhatatlanoknak!”

Dukrét Géza

A SZABADSÁGHARC ESEMÉNYEI

S. Németh Katalin

tanár, Nagyvárad

NAGYVÁRAD A SZABADSÁGHARCBAN (1848–1849)

Ezernyolcszáznegyvennyolc a „népek tavasza” volt Európában. Az egyik legjelentősebb és eszmeiségében is a legkiemelkedőbb az események sorában a magyar forradalom és szabadságharc.

A fenyegetett ország és a függetlenség védelmében Nagyvárad derekasan kivette részét méltóan régi hírnevéhez. Városunk a szabadságharc egyik legsikeresebb időszakában játszott fontos szerepet, különösen nélkülözhetetlen lett akkor, amikor kizárólag Várad biztosította a magyar hadsereg ellátását.

A pesti események hírére **Sántha György** alispán közgyűlést hívott össze március 20-ra, amely aztán valóságos népgyűléssé változott. Ezen fogadták el a **12 pontot Beöthy Ödön** elnökletével, aki az ellenzék kiemelkedő személyisége volt, majd Bihar vármegye főispánja lett. A népgyűlés határozatait (nemzetőrség felállítása, nemzeti szalag viselése stb.) **Lukács György**, Várad későbbi polgármestere fogalmazta meg.

Beöthy Ödön manifesztuma 1848. március 22-én a város lakosságához: „Nagyvárad nem egyszer fogadott körében a fejedelmi házból való vendégeket. Ily alkalommal a városban örömmel és ragaszkodásnak jelei tüntenek fel. De a múlt esti ünnepélynek nagyszerűsége mindezt túlhaladta. Egy dicső vendég kezd meghonosulni hazánkban. A vendég neve: Szabadság. Ennek tiszteletére lobogott fel tegnap este a fáklyák világa; áradott a házak ablakaiból a fény; hangzott a tanuló ifjúság ajkairól szívemelő dal; dördülének meg a tarackok; toltult össze a fellelkesült nép. És e rend rendőrök nélkül is fenntartatott. A nép örömnnyilatkozatai után szép csendesen lakhelyére tért. Ez a tény jeléül szolgál annak, hogy Nagyvárad lakosai a szabadságra megérettek, mert tiszteletben tartják a rendet.”

A nemzetőrséget Hodossy Miklós szervezte meg. A 10. zászlóalj többségében bihariakból állt, akik 1848 őszén a Délvidéken, 1849. januárjától pedig Görgey seregében harcoltak. Kossuth 1848. július 11-i gyűjtő hangulatú beszéde nyomán az országgyűlés megszavazta a

kétszázezer fős hadsereget és 42 millió forintot. („Megadjuk!” – kiáltották egyhangúan.)

Bihar megye akkor 6408 ember adott, majd Kiss Ernő kérésére még 1200 főt állított csatasorba és két lovas nemzetőrszázadot.

Bár itt nem voltak csaták, honvédeink hősiesen vettek részt a harcokban, és a legnehezebb időszakban, amikor a Habsburgok teljesen elszigetelték a magyar hadsereget, ennek ellátását szinte kizárólag Várad biztosította. Ezekben a hónapokban a város ipari jelleget öltött.

Itt fegyver-, ágyú- és puszkagolyógyár működött. Ekkor nevezte Kossuth Váradot „a magyar Birmingham”-nek.

Amikor az országgyűlés és a Honvédelmi Bizottmány 1849 januárjában Pestről Debrecenbe menekült a császári seregek elől, **Wetter Antal** javaslatára úgy döntöttek, hogy a Körös-parti várost építik ki hadiszertárrá. Várad a hadműveletek középpontjában feküdt, innen egyformán gyorsan lehetett hadianyagot küldeni Erdélybe, valamint a középső és felső-tiszai hadtesteknek. Közvetlen támadás ellen is a legjobban védett volt. Amikor a fáradhatatlan Hodossy (később már mint kormánybiztos) átvette a várat, azon igyekezett, hogy Váradot minél jobban megerősítse. Megvoltak a régi vár sáncai, a várost is földsáncokkal vették körül. A Kálvária-hegyet és a Kolozsvár felé vezető utakat eltorlaszolták (600 napszámos dolgozott a város erődítésén).

Január közepére a várat fegyvertárrá alakították.

Lahner György ezredes vezetésével lőfegyvereket, szuronyokat, kardokat készítettek. Peceszlősen puszkaporgyár működött, ahol több mint ezer ember dolgozott és naponta az ágyúkészleten kívül 250 ezer puskatöltény készült. A vár kazamatáiban fegyvergyutacsgyár működött. Peceszentmártonban ágyúöntőde és ágyúfuroda volt, amelyet **Lukács Dénes** vezetett és a hagyomány szerint az első ágyút maga esztergálta. A díszítés nélküli lövegen ez állt: „Ne bántsá a magyart!”, és egy szám, valamint a gyártás ideje, helye. Igen sok ágyútalp és társzekér is készült, de élelmezési raktárak, tábori pékség és állandó kórházak segítettek a rászorultakat.

Lahner tábornok így számolt be a hadügyminisztériumnak: „Az ágyúfúró gépek f. hó 24-én reggel mozgásba tétettek, furnivaló vagyon 25 darab 6 fontos ágyú; 24 óra alatt 1 darab fúratik és forgattatik, az ágyútalp hozzá az itteni hadszertár által készítetik, a hadszertárnál lévő tiszt előadása szerint egy ágyútalp vasalásra egy hét kívántatik. ... A Pece vizén hasonlóképpen felállított csőfúrás f. hó 25-én megkezdte a munkát, és minden nap 50 db kifúrt, forgatott és kiköszörült csöveket fog szállítani.”

A városunkból elindult sikeres téli hadjárat jelentős dokumentuma Bem nagyváradi kiáltványa 1848. december 6-án. (Bem tábornok Nagyváradon tűzérési gyakorlatot tartott, és személyre vette a várat. Innen tovább indulva útközben a nemzetőrök felett szemlét tartott.) Ebben fogalmazta meg először a kormány és a maga által képviselt politikai és ideológiai alapelveket. A kiáltvány hangsúlyozza, hogy az alapvető emberi jogok mellett a nemzetiségi jogokat is a kornak megfelelő színvonalon garantálni óhajtja. Ennek bizonyítéka, hogy románul is közzétették.

Íme: „Minden lakosok, nemzetiség, vallás és rangkülönbség nélkül egyenlők, és minden hivatalok viselésére ugyanazon jogaik vannak, ha az álladalomnak becsületesen és hűségesen szolgálnak, és a szükséges képességgel bírnak.

... Jóllehet a magyar nyelv az országgyűlés nyelvének vétetett fel minden más népségek nemzetiségüket megtartják, és magok belső ügyeikben a magyar nyelv mellett tulajdon nyelvekkel élhetnek. Minden valláskülönbség nélkül a kormány által ugyanazon ótalomban részesülnek.”

Városunkról szólva nem hagyhatjuk figyelmen kívül a nagyváradi zsidók szerepét a szabadságharcban. Amikor 1848. szeptember 14-én „Batthyány-újoncokat” toboroztak Nagyváradon a függetlenségi harc honvédsége számára, a zsidók közül sokan jelentkeztek a magyar lobogók alá. Klein János, Haas Manó, Schwarz Leopold, Feigl Dávid, Veisz Fülöp, Rosenberg Simon stb. Ők voltak Várad első zsidó vallású honvédei.

1849. április 10-én a város előljárósága felhívta a polgárokat, hogy vonómarháikkal segédkezzenek a Pecszenntmártonban felállítandó ágyúöntödéhez százezer téglá szállításában. Az első önkéntes jelentkezők között volt Brül Lipót, Steiner Lipót, Sonnenfeld János, Frankel Ignác stb. Nagy összegekkel járultak hozzá a zsidók a nemzetőrök hadfelszerelési, felruházási, élelmezési költségeinek előteremtéséhez.

Az adakozó zsidók névsorát egy lelkes honleány, Stein Cecília nyitotta meg, aki 130 forintot ajánlott fel, és gyűjtőívvvel kereste fel hittestvéreit is, hogy adakozzanak. A nagyváradi zsidóság köréből került ki Diósy Márton, Kossuth Lajos titkára és Petőfi Sándor jó barátja. Amikor a világosi fegyverletétel után orosz csapatok szállták meg a várost, az előljáróság úgy intézkedett, hogy az azok számára igényelt hús és kenyér nagy részét a pálinkának pedig teljes mennyiségét a „Sidó előljáróság” tartozik beszolgáltatni.

Nagy ünnep volt a város életében 1849. június 18–19-e. Ekkor jött Kossuth Nagyváradra, hogy itt találkozzék Bemmel. A váradiak fátylászmenettel tisztelték meg őket, az ünnepi szónoklatot a későbbi vértanú, Szacs vay Imre tartotta. Ezen a két napon a magyar korona Nagyváradon volt, a római katolikus püspökségen.

Június közepén azonban megindult a cári és császári csapatok együttes támadása. Rémület lett úrrá a városon. Hiába gyűlt össze 5600 fegyveres a város környékén, Biharpüspökinél, a nép lehangolódott, mert tudta, hogy a helyi katonaság száma nem lesz elegendő a város védelméhez. Az augusztus 2-i debreceni vereség után a város már nem volt biztonságos. Hodossy a bankjegynyomdát, a levéltárat, a fegyvertárat és a szent koronát Aradra szállíttatta. Görgey vert hadai a városon vonultak keresztül és özönlöttek be az orosz csapatok észak felől.

Augusztus 13. Világos: kihúnytt a szabadság utolsó reménye. Két hétig Váradon volt az orosz főhadiszállás. Itt tették le a fegyvert Vécsey tábornok huszárjai az oroszok előtt. A megszállók szégyenteljes cselekedete, hogy augusztus 28-án itt végezték ki a lengyel származású **Kazimir Rulikowski** századost, aki az utolsó napokban csatlakozott a magyar szabadság védelméhez. Síremlékét kegyelet és tisztelet övezi, neve összefonódott a szabadság fogalmával.

Az orosz csapatok kivonulása után a város az üldözöttek börtöne lett. Letartóztatták Várad római katolikus püspökét, báró **Bémer Lászlót**.

Azzal vádolták, hogy mint felsőházi tag részt vett a debreceni országgyűlésen, ahol kimondták a Habsburgok trónfosztását, s bűneként rótták fel azt is, hogy a szabadságharc végnapjaiban rezidenciáján őrizték a magyar koronát. A várba börtönözték be, ahol többek között Csányi Lászlót és Teleki Blanka grófnőt őrizték. Az idős főpapot előbb halálra, majd húsz évi várfogságra ítélték. Később kiszabadult, de a kolostori magány és visszavonultság jutott osztályrészéül. Nyugvóhelye a Bazilika kriptájában van.

A Kossuth-család egyik szomorú eseménye is városunkhoz fűződik. Amikor a világsi fegyverletétel után Kossuth elhagyta az országot, családja menekülni kényszerült. Váradon fogták el az idős Kossuthné, három leányát és kilenc unokáját. Katonai őrizet alatt tartották, majd Pestre szállították őket.

A megtorlaskor a pesti haditörvényszék a váradiak közül **Szacs vay Imrét** ítélte halálra. A fővád az volt ellene, hogy mint a képviselőház jegyzője, ő volt a Függetlenségi Nyilatkozat egyik megfogalmazója és

alírója. Október 24-én felakasztották. Nem volt még 31 éves. Kimentette volna magát, de ő nem tette. Utolsó levelében ezt írta: „Meghalok, ha kell, lelkem nyugodt, vétek sohasem terhelné, minden bűnöm az, hogy képviselői kötelességemet elébe tettem saját személyemnek.” Szobra, amelyet közadakozásból emeltek, a március 15-i megemlékezések zárandokhelye.

Az aradi vértanúk egyike is városunk szülötte volt: **Nagysándor József**. Őrnagyként lépett a forradalmi seregbe, de 1849 áprilisában már tábornok lett. A déli csatatéren szolgált mint a lovasság parancsnoka, majd az első hadtest vezetője. Sokáig jeltelen sírban pihent, majd az aradi köztemető lett örök nyughelye. Szülőházát emléktábla jelöli a volt Nagysándor utcában. '48-as nagyjaink emlékét valaha utcák és terek őrizték Váradon, és mi most is a régi nevükön említjük őket.

A szabadságharc eszményeivel és a hősiesség helytállás példáival örök dicsőséget szerzett nemzetünknek az emberi társadalom haladásáért és jobbitásáért való küzdelemben. Elődeink olyan örökséget hagytak ránk lelkesedésből, cselekvőkészségből, elszántságból és áldozatból, hogy nekünk, kései utódoknak, kötelességünk azt megőrizni és továbbadni az utánunk jövő nemzedéknek, hogy erőt merítsenek a munkához, a szülőföld feltétlen szolgálatához, a hűséghez.

Ez megmaradásunk reménye.

Forrásmunka

Gracza György: *Az 1848–49-iki magyar szabadságharc története*. I–V. Budapest. 1895.

Márkus István: *Forradalom és szabadságharc 1848–49*. Budapest. 1976.

Lukácsy Sándor: *Kossuth zászlaja alatt* (írások a szabadságharcról).

Hegyesi Márton: *Biharvármegye 1848–49-ben*. Nagyvárad. 1885.

Szilágyi Sándor: *A magyar forradalom férfiai 1848–49-ből*. Pest. 1850.

Lakos Lajos: *Nagyvárad múltja és jelenéből*. 1904.

Lakos Lajos: *A váradi zsidóság története*. Nagyvárad. 1912.

Horváth Jenő: *Váradi freskó. Nagyvárad története*. Budapest. 1940.

Sós Endre: *A nagyváradi zsidók útja*. Budapest. 1943.

Ordas István: *Az aradi tizenhárom*. Budapest–Dabas. 1988.

Boldog Várad. Válogatta és szerkesztette: Bálint István János. Budapest. Héttorony Könyvkiadó. 1992.

Dányi Gabriella, Sánta Lídia

diákpályázati dolgozat, Nagyvárad

HÍRNEVÉHEZ MÉLTÓAN

Várad jelentős szerepet – dicsőségest és tragikust – töltött be a szabadságharcban. A pesti események hírére Bihar vármegye is lelkesedéssel fogadta. Sántha György alispán közgyűlési határnap céljából március 20-ra tanácskormányi ülést hívott egybe, mely a betóduló polgárság részvételével népgyűléssé alakult át. E népgyűlés elfogadta a pesti 12 pontot.

1848 márciusától Beöthy Ödön a komány által kinevezett főispán.

Március 21-én nagy ünnepélyek színhelye volt Nagyvárad. A város fényárban úszott, s az ifjúság és a nép hazafias dalok hangoztatása mellett fáklyás zenével tisztelték meg a vármegyének a haza szolgálatában megöszült fiát, Beöthy Ödönt. Másnap Beöthy Ödön gróf Batthyány Lajosnak miniszterelnökké történt kinevezését az ünneplők között hirdette ki. A március 27-i közgyűlést Sántha György alispán a következő szavakkal nyitotta meg: „Hazánk nemzeti lobogóján a fehér szín ártatlanságot, a veres szeretetet, a zöld pedig reményt jelent, ezen meggyőződésemmel az, hogy csak a tiszta hazaszeretet nyújthat biztos reményt a haza szebb jövőjének.”

Városunkban az első tisztújító széklet május 29-én tartották Bende Péter elnökletével. Első polgármesternek ugyancsak őt választották meg, míg főbíró Mallász József, kapitány és első tanácsnok pedig Mütter Ferenc lett. Új alapokon, megújult kedvvel fogott a tisztí kar munkálkodásához. Ez évben választották meg Beöthy Ödönt, a vármegye főispánját, a lángelkű hazafit Nagyvárad város díszpolgárává.

Az 1848. évi V. törvénycikk Váradot és Olaszit egy választókerületté alakította, minek folytán Várad és Olasz egyesült. A népképviselő első képviselője Szacsy Imre lett. Amikor a kormány Debrecenbe költözött, a képviselőház jegyzőjévé választották. Nagy része volt a Függetlenségi Nyilatkozat megszerkesztésében, melyet ő írt alá. A függetlenség kikiáltása a városban kimondhatatlan örömet keltett. Erről tanúskodik a tanácsi jegyzőkönyv is. Ez alkalommal az előjáróság kimondta a nemzetőrség azonnali felállítását és parancsnokul Beöthy Ödönt választotta.

Hogy bárminő veszély is készületlenül ne találja az országot, tízezer embernek toborzását rendelte el a kormány. Bihar vármegye a szegedi 3. zászlóaljhoz tartozott, de azért a fiatalság nagy része a debreceni toborzóbizottságnál jelentkezett. A 3. zászlóaljban 150 nagyváradifjú harcolt a szabadságért. Tisztán váradi ifjakkból alakították a 25. honvédzászlóaljat is. A Váradon állomásozó 37. zászlóezred parancsnoka Vetter Antal alezredes lett, aki május 30-án feleskette katonáit és július elején már a délvidéki harcokba indult a szerbek ellen. Az I. Bihar megyei nemzetőrszázad Szalontán alakult, októberig a Délvidéken harcolt. A 10. honvédzászlóalj is főleg bihariakból állott. A szervezéssel ismételtlen megbízott Hodossy Miklós várakozáson felül oldotta meg a rábízott feladatot, mivel még két század lovas nemzetőrt is kiállított. Ez a II. nemzetőri zászlóalj szeptember 13-án Marzsó Imre vezérlete alatt indult Nagybecskerek felé. A kormány látva a fegyveres erő elégtelenségét, újabb 200 ezer főnyi újoncot kért az országgyűléstől. Bihar vármegyére 6408 fő jutott, s az újonnan felállítandó honvédzászlóaljak közül a 27-et adta a vármegye. Ezt a zászlóaljat Erdélybe vezényelték, s később Bem hadseregébe osztották.

Hodossy Miklós október 8-án Glaser tábornoktól átvette a váradi várat, azt kijavíttatta, a besorozott fölös számú újoncokból pedig Ihasz Dániel őrnagy parancsnoksága alatt az 55. zászlóaljat alakította, melyet szintén Erdélybe rendelték. A nemzetőrök közül októberben még hatszázán Dobozy István főszolgabíró vezénylete alatt Krasznába, a lovas nemzetőrök Gencsy őrnagy vezetésével a kristyóri vonalra, s onnan Zarándba rendeltettek.

Az Országos Honvédelmi Bizottmány november 20-án Hodossyt kinevezte teljhatalmú kormánybiztossá. A Király-hágón túl rosszra fordult a nemzeti ügy. Baldacci báró, erdélyi parancsnok november 13-án Urban császári tábornok ellen Szamosújvárnál csatát veszítvén, leírhatatlan zavart okozott Erdélyben. Kolozsvárról és az erdélyi vármegyékből temérdek menekült gyűlt Bihar vármegyébe. Az erdélyi magyar sereget Élesdig, Csucsáig és a Báródsáig visszaszorították. A zavart még növelte az a körülmény, hogy a vármegyébe szorult seregek élelmészéről kellett gondoskodni. Hodossy nem veszítette el lélekjelenlétét; Baldaccit Élesden elfogatta, s erélyes intézkedéseket tett a határ védelmezésére.

December 5-én délután öt óra tájt, midőn már csüggedés szállta meg nemzetőreinket, egy „töpörödött öreg katona” érkezett Váradra,

akit a kormány küldött a „veszendőbe menő Erdély” megmentésére. Bem volt, az erdélyi csaták későbbi rettenthetetlen hőse. Pusztta megjelenése felvillanyozta a csüggedt váradi polgárokat, akik december 6-án fáklászenével fogadták Bem, december 7-én már a Feketető mellett táborozó sereget kereste fel; itt eleinte nem gerjesztett nagy bizalmat, de már első intézkedéseivel lelket öntött a reményt vesztett katonákba. Riczko Károly a csucsai előcsapattal december 9-én megtámadta a császáriakat Kissebesnél, és karácsonykor már Bem katonái fogyasztják a császáriak által megrendelt estebédet Kolozsváron. A hős hadvezér mellé erélyes kormánybiztos kellett. A honvédelmi bizottmány ekkor a tehetetlen Vay Miklóst felmentette, s helyébe, Erdély kormánybiztosául Beöthy Ödönt nevezte ki.

Eközben Görgey, hogy seregeit egy egyenlőtlen harcban föl ne áldozza, kénytelen volt a határszéltől egész a fővárosig hátrálni. Az országgyűlés, ennek tudatában az év utolsó estéjén tartott vegyes ülésén elhatározta a kormány s az országgyűlés székhelyének áttételét Debrecenbe. Ez a határozat az új év reggelén óriási felháborodást okozott a nép között. Ennek ellenére pár nap alatt útnak indult Debrecen felé a papírpénzgyár, a fegyvergyár, a hadi készletek, „mind a fölszerelési készülékek s hivatalos irományok, sőt maga a korona is.” Az elszállításért Csányi, Duschek és Vetter volt a felelős. Ez utóbbit Kossuth a polgári és katonai hatalom kezelőjeképp hagyott vissza a fővárosban.

A fővárosból való elvonuláskor Vetter javaslatára Kossuth úgy döntött, hogy Nagyváradot nagy hadiszertárrá alakítsák át. Ezt a megállapodást méginkább elősegítette az a tény, hogy Nagyváradon a városban megvoltak a műhelyek és raktárak befogadására szükséges helyiségek és Nagyvárad viszonylag védve volt a közvetlen támadás ellen. A szállítást Csányi rendezte a Tisza-vidéki síkságon. Január 7-én Karcagon kelt rendeletében meghagyta Nagyvárad városának, hogy a Kacsó Lajos karcagi főjegyző felügyelete alatt odaszállított lőport, ágyúkat, katonai ruhaneműket és fegyvertárt helyezze el a városban. Január közepén az óriási hadiszertár már be volt rendezve. A várat tökéletes fegyvertárrá alakították át. A felfegyverzési osztály főnöke, a február 18-án tábormokká előléptetett Lahner György lett. A várban fölállított fegyvergyár, melynek alkatrészei Rombauer igazgatóval épségben érkeztek meg, Lahner igazgatósága alatt működni kezdett, s meg is nagyobbították, abban azonnal lőfegyvereket, szuronyokat s kardokat készítettek, s a hazafiaktól ajándékozott lőfegyvereket alakították át az önkéntes csapatok vagy a népfelkelés számára.

Lahner Pecsözölősen puskaporgyárat állíttatott fel, melyben Ulrich megérkezése után pár nap múlva dolgoztatni kezdett, s hat órai felváltással ezer embernél többet dolgoztatott, s az ágyú lőkészleten kívül naponként 250 ezer puskatöltény készíttetett.

Nagyvárad ebben az időben fegyvergyutacsok gyártásának is volt a színhelye. A gyutacsgyár a vár kazamatáiban üzemelt.

Ugyanebben az időben Nagyvárad mellett Peceszentmártonban ágyúöntöde s később ágyúfuroda is működött, melynek vezetője Lukács Dénes alezredes volt. Itt készültek a „Ne bánts a magyart” feliratú ágyúk. Mind Lahner, mind Lukács Dénes munkásságukkal s önfeláldozó működésükkel hervadhatatlan érdemeket szereztek. Kossuth ebben az időben „magyar Birmingham”-nek nevezte Váradot, melyet hatalmas hadiüzemmé akart átalakítani.

A főruházási osztályt is Váradon helyezték el. A nagymennyiségű nyersanyagot Nyirai József őrnagy igazgatása alatt előbb Debrecenbe vitték. Közben Lukács Sándor, a győri fiatal képviselő Nagyváradon helyiségeket rendezett be a főruházati bizottság részére. Ennek irodája a gróf Frimont-féle palota lett; raktár a fehér apácák zárdájának iskolai helyiségei; a nyersanyagok, a műhelyek pedig a papnövelde épületében helyeztetek el. Lukács Sándor is, mint Lukács Dénes éjjel-nappal fáradhatatlanul dolgozott. Vezetése alatt szíjgyártó műhely is működött.

Nagyváradon nagy élelmezési raktárt és tábori kenyérsütődét is felállítottak. A kenyérsütöde segédtszjtje 1849. június 22-én Héffler Ferenc lett. Mind Debrecenben, mind Nagyváradon kórház is működött. E kórház főorvosa Politzer Illés volt.

Városunk ez időben táborhoz hasonlított, de a vármegye is tele volt; a többi között, több ezred számvevősége is el volt szállásolva a vármegye területén. A polgárok nagy része lelkesedve tevékenykedett a szabadság megmentése érdekében.

Nagyvárad szempontjából említésre méltó 1849. június 18–19. Ekkor jött Kossuth kormányzó Nagyváradra, hogy itt találkozzék Bemmel. Kossuth a görög katolikus püspöki rezidencián szállott meg. Itt adott neki és Bemnek másnap, az ezrekre menő lelkes néptömeg, fényes fáklyászenét, itt fejezte ki a lakosság érzületét Szacs vay Imre. A Kossuthtal levő Szemere Bertalan belügyminiszter, akinek feladata a Szent Korona őrzése volt, a latin szertartású püspök, báró Bémer Pál szívesen látott vendége volt. Szép idők voltak azok. Olyan volt az, mint a nyár meleg napja, fénylő sugarakban gazdag. De nemsokára eljött az

est, s a sír befödte a dél dicsőségét, a fényes győzelem korát, s a küzdő harcosok egy részét is.

Az orosz beavatkozás hírére a kormány általános népfelkelést hirdetett. Az oroszok július 3-án megszállták Debrecent.

A bukást illetőleg az intéző szellem ekkor is Hodossy Miklós volt.

Városunkban is nagy volt a rémület, mert nem rendelkezünk annyi katonasággal, hogy védelmezni tudtuk volna Váradot. Alakítottak ugyan a Király-hágón túli ideszállított ifjoncokból Jenei Dániel parancsnoksága alatt egy új, 135. zászlóaljat, de ez is nemsokára ki kellett hogy vonuljon a harctérre. Bihar vármegyére – főként Váradra – jellemző volt az általános lehangoltság, reménytelenség, olyannyira, hogy Szemere Az ellenség elhaladt, keljen föl a nép! című proklamációja sem mozgatta meg őket.

Görgey július 29-én érkezett meg Szegedre. Szemere Bertalan és Batthyány Kázmér augusztus 4-én érkeztek a Görgey nyíradonyi szállására. Görgeynek az volt az utasítása, hogy Aradra vonuljon, s ott a két sereg egyesülvén, a siker reményével támadja meg a Maros-vonal védelme alatt akár az orosz, akár az osztrákot.

Nagysándor József egyesült Görgeyvel és együtt indultak Arad felé, ahová a szabadságharc összes megmaradt erőit próbálták összevonni. Nagysándor Nyíregyházánál elvált Görgeytől és a dél felé haladó főszereg jobb oldalát védte az orosz intervenciós csapatokkal szemben. Rimaszombaton át, Debrecen irányába vonult. Itt érte augusztus 2-án a többszörös túlerőben lévő orosz támadás. Görgey két hadtesttel a közelben állomásozott, de nem támogatta a 8 ezer fős magyar csapatot a Paszkievics vezette teljes orosz főszereggel szemben. Valójában a túlerő mellett feltehetőleg Nagysándor könnyelműsége is hozzájárult ahhoz, hogy Debrecennél az általa vezetett csapat kétharmada odaveszett, mégis feltartóztatta a 90 ezer főnyi orosz főszereget.

A magyarok szövetkezni próbáltak a románokkal, ami ha előbb történik meg, talán Nagyvárad megmenekül. Az alkudozásokat Bălcescu, a román emigráció ügynöke közvetítette a magyar kormány megbízásából ez és Iancu között, s fáradozásainak már augusztus 3-án az lett az eredménye, hogy Iancu Topánfalváról (Câmpeni) keltezett, a kormányzóhoz intézett levelében teljes semlegességet ígért, augusztus 8-án pedig Lugoson létrejött a békeegyezmény is.

Bem a kormányzótól nyert teljhatalmánál fogva, Iancut tábornokká nevezte ki, és fölhatalmazta, hogy tisztikarának névsorát a honvéd-

seregbe leendő kinevezés végett terjessze elő. Lancu kötelezte magát, hogy seregét Facsádon összpontosítva, a magyar kormány rendelkezése alá bocsátja. Természetes, hogy ebből az egészből nem lett semmi, mert néhány nap múlva bekövetkezett az általános összeomlás, s természetes az is, hogy hivatalos tudósításában az osztrák kormány előtt minderről szépen hallgatott Lancu.

Ezen időszakban más alkudozások is folytak, melyek siker esetén jelentős horderóvel bírtak volna. Ezen alkudozások a Szemere Bertalan és Batthyány Kázmér által vezetettek voltak.

E napokban kérdéses volt Nagyvárad biztonsága is, Debrecenből ide menekült a bankjegysajtó, a levéltár, a fegyvertár és a Szent Korona is. Szemere augusztus 4-én meghagyta Hodossynak, hogy az álladalmi vagyont kellő biztonság mellett szállítsák Aradra. Ugyancsak augusztus 4-én a város hírt kapott arról, hogy az oroszok Geszt felé tartanak. A magyarok mindent Aradra menekítettek, kivéve az ágyúöntödét, a sebesülteket és az osztrák fegyverek csoportját.

A magyar hadsereg a debreceni veszteség után elvonult Vámospércsről. Augusztus 5-én bevonult Váradra Nagysándor hadtestének romja. Görgey Nagysándor hadtestét 5-én, a többi pedig 6-án útnak indította, tudva, hogy a hadtest 10-én, a többi pedig 11-én Aradra érkezik.

Görgey szétrombolta Váradon az ágyúöntödét, de tíz kész ágyút magával vitt. Szalontán több Aradról jövő polgári menekült csatlakozott a tábornokhoz, többek között Nyári és Jókai is.

Paszkievics csak 7-én azon hírré, hogy Görgey Váradot elhagyta, küldte utána Rüdiger tábornokot egy erős hadosztállyal. Rüdiger augusztus 7-én délután hagyta el Debrecent és augusztus 8-án bevonult Váradra. Augusztus 9-én az orosz lovasság zöme Várad felé nyomult, míg 10-én a gyalogság is ellepte városunkat.

Ezalatt Aradon nagy dolgok történtek. Görgey Aradra érvén nem találta ott Dembinskit. Az, a parancs ellenére teljesen indokolatlanul, Arad helyett Temesvár felé vonult.

1849. augusztus 9-én Nagysándor József Aradnál akart megütközni, de Görgey parancsa visszatartotta. Ezek után a szabadságharcnak egyetlen célja volt még, Lugosnál egyesülni Bem seregeivel. De erre már nem került sor. Az augusztus 9-i temesvári vereség után Kossuth lemondott, és megérkezett a Görgey diktatori kinevezéséről szóló proklamáció. Mostantól fogva tehát minden remény szétfoszlott.

Győzelemre többé gondolni sem lehetett. Görgeynek nem volt több 24 545 embernél 144 ágyúval, s az Aradon talált mintegy hatezer főnyi tartaléknál. Előtte állott Haynau több mint 50 ezer emberrel, háta mögött Paszkievics több mint 100 ezer emberrel és erős tartalékkal, s oldalt Erdély már elveszve, aztán az élelmiszer is, a lőszer is fogytán. De pénz sem volt. Minden harc haszon nélküli vérontás lett volna. Ily helyzetben Görgey másra nem gondolhatott, mint a föltétlen megadásra. El is készítette az azt följajnló levelet még aznap este.

S nem Világosnál tétetett le a fegyver – mint közszólamként említik –, hanem Szőlősnél, a kisjenő–zerendi és a világos–borosjenői országút egyesülő pontján levő síkságon, és pedig Szőlőstől délnek, s a világosi országutat átvágó malomcsatornától északnak. A hadsereg, mely augusztus 11–12-e közötti éjjel ment el Aradról, Világosról augusztus 13-án délelőtt 10 órakor indult Újpankotán keresztül Szőlős alá.

Az oroszok a magyar honvédeket előbb Sarkadra, majd Sarkadról augusztus 19-én Gyulára szállították, s ott augusztus 23-án átadták őket Rieschach és Montenuvo osztrák tábornokoknak.

Paszkievics Görgeyt Nagyváradra hozatta. Augusztus 26-án érkezett Váradra a Haynau kegyelmi irata Görgey számára. Innen indult Görgey augusztus 26-án Klagenfurtba. Eközben Váradon máglyaszám égették a Kossuth-bankókat.

Az osztrákok beszállították a fogoly honvédeket Aradra; a tábornokokat és azon tiszteket, kik előbb osztrák szolgálatban voltak, a várba, akik nem szolgáltak az osztrákoknál, a városba. Az utóbbiakat besorozták közlegénynek idegen nyelvű ezredekbe, míg a tisztek felett Haynau haditörvénytészeke ítélkezett.

Így ért véget az a szabadságharc, amely annyi áldozatot követelt a hazától, de annyi dicsőséget szerzett a magyar névnek. Várad méltó helyet vívott ki magának ebben a küzdelemben.

Forrásmunka

Hegyesi Márton: *Biharvármegye 1848–49-ben*. Nagyvárad. 1885.

Lakos Lajos: *Nagyvárad Múltja és Jelenéből*. 1904.

Nagysándor József Gimnázium Jubileumi évkönyve. 1964–1989. Budakeszi.

Ordas István: *Az aradi tizenhárom*. Budapest–Dabas. 1988.

Dr. Borovszky Samu: *Magyarország vármegyéi és városai*.

Boldog Várad. Szerkesztette: Bálint István János.

Dr. Fleisz János
tanár, Nagyvárad

AZ ORSZÁGOS FEGYVERGYÁR ÁTTELEPÍTÉSE ÉS MŰKÖDÉSÉNEK KEZDETE NAGYVÁRADON – 1849. január

*„Minél nehezebbek a percek, annál inkább szükséges
a nemzet javára működni.”*

(Kossuth Lajos)

Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc eseményeinek és történéseinek a bemutatása gazdag szakirodalmat eredményezett, azonban a gazdasággal és méginkább a hadigazdasággal foglalkozó történeti irodalom meglehetősen szegény. A hadászat egyik legkevésbé látványos, de meghatározó jellegű területe az ellátás, utánpótlás. Ez gyakran döntő módon befolyásolta az események menetét is. Emiatt szükség van Nagyvárad 1848–49-ben játszott szerepének értékelésére és az országos jelentőségű folyamatokban való elhelyezésére.

Kiindulási pontunk 1848 nyara, amikor a válságosra fordult helyzetben a Batthyány-kormány lemondott. Az ügyek intézését a népképviselői országgyűlés által kinevezett Országos Honvédelmi Bizottmány vette át Kossuth Lajos vezetésével, aki akkor már felismerte, hogy a tárgyalásos megoldás lehetősége végleg megszűnt és roppant energiával – szinte a semmiből – kezdte el kiépíteni a hadiipart és szervezni a hadsereget.

Ez óriási feladat volt, hiszen 1848-ban Magyarországon lényegében hiányzott a hadiipar, tüzérségi arzenálok nem voltak, a fegyverműhelyek teljesítőképessége messze a szükséglet alatt maradt. Így a szabadságharc mindenekelőtt az önálló fegyvergyártás és hadiipar megteremtését követelte meg.

A hadianyaggyártás szervezése ugyan megindult, rendszeres gazdálkodásról 1848 folyamán kevésbé beszélhetünk.

A fegyver- és lőszergyártás az ipar speciális területe, így a szabadságharc hadiiparának megteremtői olyan nagymérvű feladatra vállalkoztak, amilyenre nem sok példa akad a történelemben. Mivel

nem volt valódi hadiipar, az újonnan telepített gyárak berendezését is most kellett előteremteni.¹

Az év végére az országos fegyvergyár Pesten már készen állt, azonban a hadi helyzet kedvezőtlenül alakult, s mire a gyártás beindult a hadiüzemeket menteni kellett az ellenség elől. A kutatók többségének az a véleménye, hogy tényleges munkáról és a hadiipar fokozott teljesítményéről csak azután beszélhetünk, miután Nagyváradon beindult a rendszeres termelés. Hogy ez miként és milyen körülmények között történt, azt szeretnénk a következőkben bemutatni.

A fővárossal együtt az ország nagyobbik felének feladása teljesen új helyzetet teremtett. Rombauer Tivadarnak Kossuthhoz intézett 1848. december 31-i „igen sürgetős” levele érzékelteti azt, hogy milyen hihetetlen gyorsasággal kellett a gyárakat elmozdítani, valamint azt, hogy „egyedül a fegyvergyári gépek, szerszámok és készletek elszállítására 400 szekérre volt szükség, 800 munkásnak azonban már nem jutott szállítási alkalmatosság, ők – a félig használható és kiigazítandó fegyvereket ellátva – gyalog tették meg az utat Szolnoktól Nagyváradig, behavazott országúton, 25 fokok hidegben, rettenetes szenvedések közepette.”²

Hozzáteesszük, hogy a kormány határozatához híven a hadügyminisztérium az országos fegyvergyárat, a fegyver- és tűzérési osztállyal, valamint a hozzá tartozó gyutacs-, lökpackgyár és röpentyűgyár készleteivel együtt Váradra irányította. A Pestről menekülő állami hadianyaggyárak útvonalául Szolnok–Karcag–Püspökladány–Nagyvárad jelöltetett ki. Amit lehetett, természetesen azt a Szolnokig már kiépített vasúton szállítottak. A Szolnok és Nagyvárad közötti távon pihenő állomásokat jelöltek ki, melyeket előre értesítettek, hogy az elszállítás ne legyen túlzottan bonyodalmas.³

Egy 1849. január 7-i jelentés szerint, Szolnokról már addig 2653 szekérfuvar ment tovább a túlsúfolt országúton, melyen egymást követték a torlódások.⁴

Január végéig az ökrösszekerek és lovaskocsik száma 6242-re rúgott, s egy szemtanú szerint a szolnoki elosztóhelyen „egy elátkozott népvándorlás képe tárult a szemlélő elé.”⁵

1849. január 7-én Csányi László kormánybiztos a következő rendeletet küldi Nagyvárad városához, a lőszer, ágyúk és főszerelési tárgyak odaszállítására vonatkozólag: „Ezennel hivatalosan értesítem a város közönségét a felől, hogy a Pestről Nagyváradra rendelt

szállítmányok, úgy mint lőpor, ágyúk, katonai ruhaneműek s a fegyvergyártáshoz megkívántató készülétek átszállítására Kacsó Lajos urat, Karcag város főjegyzőjét fölhatalmaztam, adván neki hatalmat ezen átszállításra nézve belátása szerint intézkedni, minek következtében hivatalosan fölkérem e város közönségét, s egyszersmind felelőssé teszem a felől, hogy a nevezett Biztos úrnak e részbeni intézkedéseit szigorú pontossággal teljesíteni, s ha a szállítmányok lerakására a nagyváradi várban elegendő hely nem volna, magában a városban azoknak elhelyezéséről gondoskodni hazafiúi szigorú kötelességének ismerje; és e rendelet végrehajtását annál inkább lehet remélnem, mert annak gyors, vagy ellenben hanyag teljesítése eldöntő befolyással lehet hazánk jövődjére.”⁶

Három nappal később egy átíratot is küldenek Váradra, amelyből megtudjuk, hogy „a Hadügyminisztérium jelenleg Váradra nem jön, hanem január 8-ról a 122. sz. a. a Honvédelmi Bizottmány Elnökének rendelete arról, hogy álladalmi ruha- és tüzértár a tüzérműhellyel hozzájuk tartozó személyzettel együtt rövid nap Váradra fog érkezni. Ezeknek elhelyezésére kijelöltem az ún. D. Seminariumot, mint lehető szerencsétlenségtől legtávolibb és legbiztosabb helyet, a ruhatáraknak az úgynevezett oláh Seminariumot, az irodáknak és személyzetnek az ún. Convictust.”⁷

Mielőtt a váradi berendezkedésre térnénk szükséges tisztázni, hogy miért jelölte ki a magyar kormány éppen Nagyváradot a hadiipar központjának.

Amikor Buda és Pest kiürítése szóba került, még az a javaslat is elhangzott, hogy a kormány ne Debrecenbe, hanem Nagyváradra költözzön. Nem sokon múlt tehát az, hogy időlegesen Nagyvárad váljon az ország fővárosává. (Indokolta volna ezt a nagyobb stratégiai jelentősége, ami miatt – mint ismeretes – később Görgey is Nagyváradot szemelte ki a döntő ellenállás központjának Arad helyett.)

Végül Kossuth döntése érvényesült, aki az összes katonai üzenet Debrecenbe akarta átmenteni. Azonban mivel Debrecenben lehetetlen volt mindent elhelyezni, Vetter Antal tábornok, helyettes hadügyminiszter javaslatára úgy döntöttek, hogy a Körös-parti várost építik ki hadiszertárrá. Várad mellett szólt az általános hadi helyzet, valamint a város jó stratégiai fekvése is. Körülbelül egyforma távol volt az arcvonalaktól és így innen egyformán gyorsan lehetett hadianyagot küldeni akár Erdélybe, akár a középső és a felső tiszai hadtesteknek. A

magyar hadtestek helyzete folytán 1849 januárjában a közvetlen támadás ellen is a legjobban védve volt. Ugyanakkor érvényesült Kossuthnak az az elgondolása is, hogy a környéken levő bányák, kohók és hámorok jelentős részben elláthatják a váradi gyárak vasszükségleteit és így egy új, aránylag független hadiipari hálózat jöhet létre. Lényeges volt az is, hogy Váradon a vár épületei lehetővé tették a gyárak elhelyezését.

Nagyvárad abban az időben még négy városból állt: Várad-Újváros, Várad-Olaszi, Várad-Velence és Várad-Váralja. (Várad-Újváros és Várad-Olaszi középponti városok ugyan már az 1848. V. tvc. alapján közös választókerületet alkottak és ott választották meg Szacsvey Imrét, mint Nagyvárad küldöttét a népképviselői országgyűlésen; a másik két várost akkor még a bihari körzetbe osztották be. Csak később, 1850-ben egyesítik őket felsőbb utasításra, s attól kezdve beszélhetünk újból Nagyváradról, amelynek korszerű polgári közigazgatási szervezete 1872-ben alakult ki.) A lakosság száma összesen mintegy 20 ezer volt. A vár régi sáncai megvoltak és a várost is földsáncokkal vették körül. Hodossy kormánybiztos is azon igyekezett, hogy Váradot minél jobban megerősítse. A Kálvária-hegyet és a Kolozsvár felé vezető országutakat eltorlasztotta, sáncot készíttetett. Naponta 600 napszámos dolgozott a város erősítésén.⁸

A hadi üzemek Váradra költözése előtt a városban várparancsnokság működött Leitner Nándor őrnagy vezetésével, majd pedig térparancsnokság Csillagszeghy János százados vezetésével. Nagyváradon állomásozott a „6-ik és 8-ik hadmegye is”. Nagyvárad helyőrségét az 55. zászlóalj képezte, ezt azonban 1849. január elején elvezényelték. Emiatt a 8. hadmegye parancsnoka, Cserey Ignác alezredes aggodalmát fejezte ki a Honvédelmi Bizottmánynak, amely azonban megnyugtatta azzal az ígérettel, hogy Várad rendes katonaságból álló helyőrséget kap. Kossuth Leitner jelentése nyomán maga is aggódik Váradért, amelynek megtartása most mindennél fontosabb volt.

A polgári hatóságot két kormánybiztos képviselte Váradon, Hodossy Miklós és Bernáth József. Hodossy az egész vármegye területére kapott megbízást, Bernáthot csak a népfölkelés megszervezésére hatalmazták fel.

Ez volt a katonai és közigazgatási helyzet Váradon, ahova a magyar országos fegyvergyárnak költöznie kellett.⁹

A város gazdasági viszonyait elemezve megállapíthatjuk, hogy megőrizte a hagyományos szerkezetét. A gyárak száma még az országban is csekély (kb. 532) és 1841. végén csak mindössze 11 gőzgép működött 130 lóerővel, Várad iparát a céhes műhelyek mellett csak Moskovits Mór szeszgyára és egy mezőgazdasági szerszámot készítő műhely képviselte. Elképzelhető, hogy a protoindusztriális korszakát élő városba egy tőkés jellegű nagyvállalat beköltözése, milyen strukturális összeegyeztetési gondokat hozhatott magával.

Az átköltöztetett gyár vezetői közül elsőnek 1849. január 11-én Lahner György érkezik Váradra és kénytelen azonnal írásbeli kérelemmel fordulni Hodossy kormánybiztoshoz támogatásért. Kossuth már január 8-án intézkedett a vár előkészítéséről, a helyiségek kiürítéséről, melyek közül a nagyobbikba műhelyeket, a kisebbekbe pedig 840 munkás számára hálótermeket, a tisztai szobák közül 13-at a gyárigazgatóságnak kellett berendezni, de ebből még nem sok valósult meg.¹⁰

Emiatt Lahner felhívja a kormánybiztost, hogy az általa legfontosabbnak ítélt 15 pont kivételében legyen a segítségére, hogy a gyártás mielőbb megindulhasson. Elsősorban gondoskodni kell a fegyvergyár személyzetének a várban való beszállásolásáról. Lakást szükséges kiutalni Rombauer gyárigazgatónak, négy tűzértisztnak, két gépésznek, egy pénztárnoknak, egy ellenőrnek, egy építésznek, nyolc irodai egyénnek és végül 840 gyári munkásnak.

A fegyver-, lőkupak- és gyutacsgyártásra a vár alsó szobáit, a dolgozók számára pedig az épület felső katonai szobáit kell kiüríttetni. A fegyverkészlet elhelyezésére raktárhelyiség kijelölését kéri. A földszinti és emeleti szobákat kályhákkal szükséges ellátni. Intézkedést kér, hogy a váradi iparosok keményfa gerendákat készítsenek a műhelypadok számára. Felszólít, hogy „a várbeli korcsmárosnak szoroson meghagyandó, hogy tiszta emészthető étkeket és italokat mérjen ki, melyek ára méltányosság szerint eleve meghatározandó.”

A munkások számára tiszta ágyneműt és takarókat kér. A várban 25 fős őrséget kell állítani, amelynek szigorú kötelessége, hogy „a várba zsidókat, pálinkásokat, kéjhölgyeket és egyéb gyülevész népet be ne bocsásson.”

Amíg a várbeli beszállásolás nem rendeződik, a gyári munkásokat a városban kell elszállásolni. Saját részére két szobát, a tisztéknek négy szobát kér a városi tanács által kijelölni. Mivel Kossuth parancsára a Ruházati Bizottmány is a várban kap helyet, ennek és egy raktár számára alkalmas helyiségek kiutalását kéri.

Ezenkívül a város határánál egy rendőrbiztos szükséges legénységgel, akik az érkező szállítmányokat útba igazítják. Végül kérte egy térparancsnokság felállítását.¹¹

A támogatásra valóban szükség volt, mert Lahner Váradra érkezésekor a várat nem találja üresen. A várban katonakórház működik 214 beteggel. Ezenkívül élelmiszerraktár van itt, amelyben többek között 3200 mázsa lisztet, 59 mázsa szénát és 462 mázsa szenet halmoztak fel. De katonai fogház is tevékenykedik itt, amelyben 29 elítélt és 26 vizsgálati fogoly raboskodik. Ezen felül még összesen 240 polgári egyén, illetve hadifogoly tartózkodik a várban.¹²

Lahner megsejtelte még az állami szervek elhelyezésére ugyancsak számításba jövő katonai nevelde épületét is. Ebben akkor 59 növendék volt. Az épület rendes, tiszta és tágas volt, nagy udvarral és kerttel.¹³

Tapasztalatait rögtön jelentette az Országos Honvédelmi Bizottmánynak és megsürgette a várparancsnoknál és a kormánybiztosnál a kiűrités végrehajtását. Ugyanakkor nem látta megoldva a közbiztonság ügyét sem, hiszen a városban csak két rosszul fölfegyverzett század és néhány nemzetőr tartózkodott. Pedig az állami javak őrzése, a közbiztonság és a gyári munkások felügyelete szükségessé tette, hogy ide minél hamarabb fegyelmezett és jól felszerelt csapat kerüljön. Lahner ezért kérte a Honvédelmi Bizottmánytól, hogy Répássy tábornok újonc csapataiból válogassák ki a műveltebbeket, s ezeket gyorsan kiképezve és felszerelve vezényeljék Váradra.¹⁴

Lahner jelenti azt is, hogy tapasztalatai szerint a kormánybiztosok nem hajtják végre kellő eréllyel és gyorsasággal Kossuth parancsait. Az idő tanácskozásokkal telik el, anélkül, hogy előbbre jutnának. Ezt Debrecenben is tapasztalta, de Nagyváradon sincs másképp, mivel a várbeli lakóhelyek „kiűritése iránt majdnem semmi sem történt.”

Lahner ekkor még egyedül van, ezért nem tudott mindent elintézni. Még neki sincs lakása a várban, így kénytelen a városban lakást bérelni a hivatalnokaival együtt. Igyekezett ugyan a várost erre a célra minél kevésbé igénybe venni, mert mint beszámolt róla: „e tárgyban a városi tanács a legkisebb jóindulatot sem mutatott.”¹⁵

A fegyverkezési felügyelő tervei szerint a puskaporgyár a vár földalatti helyiségeiben rendezkedik be. Az éles lőszergyár szintén a várba települ. Ugyanott száll meg majd az a 600 honvéd, aki a tölténygyárban fog dolgozni.

A lőszer elosztása, irányítása és a szállítás megfelelő lebonyolítása miatt Lahner még a gyártás megindulása előtt kérte Kossuthot, hogy minden parancsnokkal jelentesse: mennyi lövege és fegyvere van. Erre vonatkozólag voltak már kimutatások, de Kaufmann őrnagy a pesti menekülés zűrzavarában elégette azt.¹⁶

Kossuth Lahner jelentéseit tudomásul veszi, intézkedéseit helyesli. A jelentésekben foglaltak alapján Kossuth utasítja a hadügyminisztériumot, hogy „Nagyváradon nevezzen a minisztérium térparancsnokot, valamint az itt gyülekvő népségből küldessék szintén Nagyváradra, őrszolgálat tétele végett, egy pár század.” Intézkedett még, hogy Rombauer Tivadar fegyvergyár igazgató és Lukács Dénes tüzérségi őrnagy, minél előbb érkezzenek meg Váradra és hogy a hadügyminisztérium rendszeresen küldje a Közlöny című hivatalos lapot Lahnernek, hogy tájékozódhasson a honvédség ügyeiről.

Kossuth ír Hodossy kormánybiztosnak is, hogy Lahnert mindenben támogassa, kéréseit teljesítse. Mutasson erélyt, mert a kormány főleg a szerint bírálja el tevékenységét, hogy a hadianyaggyár telepítésének ügyét miként mozdítja elő.¹⁷

Kossuth ezenkívül még egy megbízottat is küldött Hahn százados személyében, akinek személyesen kellett tájékozódnia a váradi helyzetről.

Ugyanebben az időszakban került sor a ruhabizottmáynak a Nagyváradra való átköltöztetésére. Erre vonatkozóan Lukács Sándor kormánybiztos január 13-i jelentéséből megtudjuk: „Ruhatárul az ún. Oláh Seminariumi épület lévén már általam kijelölve... Jelenteni kívánom továbbá azt is, hogy Nagyváradon a Fekete Sashoz és a Zöldfához címzett vendégfogadóknál lévő termeket, V.-Olasziban az ún. Apolló-termet és a Convictus-épület első emeletét a felszerelési működéshez szükséges közműhelyek helyéül kijelöltem és a szükséghez képest használok.” Ő is kér Szőlényi József őrnagynak, mint felügyelőnek két szobát és egy konyhát, ezenkívül öt századosnak hét szobát, három főhadnagynak négy szobát, két alhadnagynak egy szobát, a főszámvevőnek egy szobát, a két számvevő segédnek két szobát, a három tizedesnek egy szobát, míg a 28 közhonvédeknek amennyit lehet.¹⁸

Kossuthnak arra a kérésére, hogy a fegyvergyártás azonnal induljon meg, Lahner azt felelte, hogy a nagyon nehéz körülmények – elsősorban a vár lassú kiürítése, valamint a szállítás nehézségei miatt – a munka csak 12 nap múlva kezdődhet, de különben is, Pesten kedvezőbb

körülmények között öt hónapnál is több kellett az üzem megindításához.¹⁹

Kossuth erre felindultan válaszolt: „Szent Isten, az illy lassú kezdetben bár ne legyen meg a szomorú végzet is.” S így folytatta szinte parancsnak beillő kívánságát: „Tudják meg, miként a 12 napnak 12 éjjele van és nekünk éjet nappallá kell tennünk, ha sikerhez akarunk jutni.” Sürgette főleg a lókupakok és gyutacsok készítésének a gyors beindítását és a gyár tevékenységéről gyakori jelentést kért Lahnertől.²⁰

Természetesen a gyárak gyors üzembe helyezése nagyon nehéz feladat volt. Elképzelhető milyen erőkifejtést követelt meg ez az akkori viszonyok között. Zord, havas a tél. Megfelelő épületek és személyzet nincsen. Az ellenség elől hirtelen kellett menekülni. A rossz utak, a kevés fogat miatt a szállítás lassú és nehézkes. Lahner egyik jelentéséből kitűnik, hogy: „sehol az úton nem volt semmi segítség. Így csak részletenként lehetett a roppant anyagot a mindenféle gépeket, eszközöket, puskaport, puskákat, ruházatot, amelyekre legalább 1000 szekerre lett volna szükség, Nagyváradra szállítani.”²¹

A munkatársak megérkezése is késett, emiatt Lahnernek mindent egyedül kell végeznie. Sok, a hatásköréhez nem tartozó munkával is kénytelen foglalkozni. Ő ad ki utalványokat, fizet, intézkedik a beszállásolásokkal kapcsolatban, ő foglalkozik a munkások ügyeivel, ő kéri és továbbítja az utasításokat. Túlterheltségét felpanaszolja Kossuthnak is, aki ezt meghallgatva értesíti, hogy kormánybiztosi támogatásért Hodossyhoz forduljon, akinek megparancsolta, hogy tehermentesítse Lahnert az olyan ügyektől, amelyek nem rá tartoznak. Lahner munkaköri feladata kizárólag a fegyver- és lőszergyártás vezetése, ellenőrzése, valamint a gyártott fegyverek és lőszer megvizsgálása.²²

Az előkészületekkel egyidőben folyt a szállítás. Ez a Szolnokon maradt Rombauer Tivadar gyárigazgató vezetésével történt. A nagy hideg és a rossz utak miatt több kocsi is eltört. Sok fuvaros igen lassan hajtott. Voltak szekerek, amelyek Debrecen felé vették útjukat, s onnan irányították Nagyváradra.

A vár kiürítése Lahner jelenlétében is csak lassan haladt. A beérkezett anyag őrzésére szükséges karhatalmat sem kapta meg a kormánybiztosoktól. A polgári hatóságok támogatása sem volt megfelelő. Például amikor a várostól száz napszámot és ötven szekeret kért, hogy a hóval fedett udvart és a szobákat kiüríthesse és a várban levő kórházat a városba költöztethesse, mindössze húsz munkást és hat szekeret kapott.

A gyár készleteinek nagy része 1849. január 14-től ért Váradra. Aznap összesen 113 szekér érkezett 24 féle szállítmánnyal. Ebből 25 szekér fegyverekkel, 19 fegyvergyári műszerekkel, 12 pedig puskaporral, golyóbissal volt megrakva, a többi vasat, ködmönt, posztót és ruhaneműket, salétromot stb. hozott. Másnap, január 15-én újabb 113 szekér érkezett, majd január 16-án hatvan, amelyből kettő pénzt és 38 mundért hozott.²³

Hahn százados is csak január 16-án érkezett Váradra. Lahner örült az érkezésének, mert abban bízott, hogy saját tapasztalatai által meggyőződhet arról, hogy a polgári hatóságok milyen mértékben támogatták a gyár áttelepítésének az ügyét. A kirendelt százados épp a legjobbkor érkezett, mert a vár havas udvarán láthatta a Pestről megmentett anyagot rendetlenül fölhalmozva.²⁴

A legtöbb szekér január 17-én érkezett, összesen 171, amelyből 59 puskaport, golyót és fegyvert, míg 51 municiót szállított. A következő napon újabb 171 szekér érkezett, később január 22-én és 23-án összesen 53, majd január 24-én és 25-én 58 és január 26-án újabb 19 szekér stb.

Mint említettük a vár még nem volt üres, így az első szállítmányokat csak az udvaron a hóba rakhatták le, s ezek őrzése is nagy gondot okozott.

Nemcsak a kiürítés volt időigényes, hanem az érkező sok gépnek, felszerelésnek, anyagnak, fegyvereknek a kicsomagolása is. A gépeket újból össze kellett állítani és azután megfelelő módon elhelyezni. Az épületeket is át kellett alakítani a termeléshez; 43 szobát rendeztek be műhelynek és raktárnak, amelyekben 124 nagy asztalpadot és 25 tűzhelyet állítottak fel.

A kovács-, puskaműves-, reszelőműhely részére a városban kellett helyiségeket bérelni és berendezni. Erre a célra Rombauer a Spitzerház átadását kérte.²⁶

A termelés beindítását az is hátráltatta, hogy a szerszámok és gépek egy részét nem tudták elhozni, mások elvesztek az úton, megint mások megrongálódtak. Az első feladat tehát a gépek helyreállítása és javítása volt. A gyár berendezéseinek előkészítésére, valamint a helyiségek és gépek használhatóvá tételére mintegy kilencezer munkanapot fordítottak. A beindulást hátráltatta még az anyaghiány, a kisebb műhelyek és a képzett szakmunkások egy részének vidékre való kényszerű kitelepítése.²⁷

A környezet sem volt Váradon eleinte veszélytelen, mivel osztrák tiszték voltak itt nagy mozgásteret engedő fogságban, s most idekerültek

még a tölténykészítő hadifogoly tüzérek is. A katonai karhatalom viszont meglehetősen gyöngye volt. Emiatt a Honvédelmi Bizottmány az osztrák hadifogoly tiszteket elvitette Szatmárnémetibe Így külső tényezők a munkát a továbbiakban nem zavarták meg.²⁸

Ilyen nehezek voltak a körülmények Váradon, amikor Kossuth sokallta a tizenkét napot a beindításhoz. Hogy azért a munkások valóban éjt nappallá téve tevékenykedtek, arra – mondhatni – két bizonyítékunk is van. Az első az, hogy minden nehézség ellenére a gyár valóban körülbelül tizenkét nap múlva beindult. A második bizonyítékot a város egy későbbi átiratában találjuk, amelyben felhívják Hodossy kormánybiztosot, hogy intézkedjék, mivel „oly fokra hágott a gyáriak gorombáskodása, tivornyázása, rendzavarása, hogy még a parancsnak sem engedelmeskednek és ellenszegülnek – mit tovább elszenvedni nem lehet.”²⁹

Az időközben Váradra érkezett Rombauer sem volt elégedett a kormánybiztosok és a lakosság támogatásával, e mellett a munkásokkal is meggyűlt a baja. Ennek oka az volt, hogy Rombauer a Pestről hozott munkásoknak az út alatt katonai ellátást ígért, azt remélve, hogy ez által majd hamarabb hozzákezdnek a munkához. Azonban ezek sem az ígért hús és kenyér adagot, sem pedig a heti bért nem kapták meg. Így, amikor a munka már megkezdődhetett volna, a bérkérdés került előtérbe. Ugyan Pesten ezt már rendezték, Váradra érkezve a munkásság ennek újabb rendezését kívánta.

Kossuth az egyre nyomasztóbb pénzhiány ellenére is Nagyváradra mindig juttatott pénzt, hogy Lahner „a fegyvergyár munkálataira és a gyárhoz tartozó személyzet részére szükségelt pénzzel minden időben ellátva legyen.”³⁰

Szükség is volt erre, mert például a munkások még alig jöttek meg, amikor megtudták, hogy a pénztár is megérkezett, első dolgok volt, hogy pénzt követeljenek. Lahner aggódva követte a munkások magatartását, s attól tartott, hogy erőszakra és rombolásokra vetemednek. Szerencsére ilyesmire nem került sor.³¹

A zavaros helyzet számos kezdeti félreértésre is okot adott. Ezek tisztázására írja Lahner a következőket: „A munkások elszállásolása csak a körülmények parancsolta első napokban történt meg állandalmi költségeken teendő megtérítés reménye alatt, – mihelyt a munkások a gyárban rendes és folytonos dologra alkalmaztathatni fognak, azon perctől fogva a szállást és ételmezést magok költségén fizetni kötelesek – az ételmezést már most is tulajdon pénzeikből tartoznak fizetni.”³²

Az elégedetlenségekben más okok is közrejátszottak. Pesten és Budán világos, szellős és tágas, jól felszerelt termekben folyt a munka. Nagyváradon a sáros utcában levő laktanya szobái sötétek, szűkek voltak. A szállás-feltételek is kedvezőtlenebbek voltak. Ráadásul az étel-ital ára nagy mértékben megdrágult rögtön, ahogy a gyár Váradra érkezett. Mivel a megélhetés többbe került sokkal, mint Pesten, a dolgozók azt követelték, hogy a béreket állítsák arányba a váradi árviszonyokkal. Mindezek rendezésére a gyár vezetősége a kormányhoz fordult, amely igyekezett úrrá lenni a helyzeten.

Ilyen előzmények után települ tehát az országos fegyvergyár Nagyváradra, s ilyen körülmények között kezdi el működését. Szerencsére az átköltötetés idejének elhúzódása a csapatok ellátása tekintetében akkor még nem okozott különösebb nehézséget.

Az új helyzetben az ország két legfontosabb városa: Debrecen a kormány székhelye, valamint Nagyvárad, a hadiipar fő központja. A megnövekedett jelentőségüket mutatja az is, hogy az addig hetente négyzeri postajáratot a két város között, 1849. január 18-tól naponta kétszerre növelték.³³

A vár tehát tökéletes fegyvergyárrá alakult át, ahol a polgári munkásokon kívül katonák és hadifoglyok is dolgoztak. A szerszámok, gépek és az anyagkészlet használható állapotban érkeztek meg, pedig a nagy mennyiségű szállítmány egy ideig elakadt a hóban, mert nem volt elegendő vasúti kocsik, illetve gőzmozdony, sőt Perczel tábornok még a ceglédi vasúti hidat is lebontatta. A szállítás sikerében Rombauer igazgató, a svájci születésű Müller felügyelő, a cseh származású Koidl főmérnök és Ulrich tüzérőrnagy készletfelügyelő szerezte a legnagyobb érdemeket.³⁴

Arra nem találtunk pontos adatokat, hogy a gyár mekkora anyagkészlettel érkezett Nagyváradra. Az iratok csak arról tesznek említést, hogy a gyárnak 100 ezer darab gyutacsos tölténye volt.³⁵

Egy másik fontos kérdés a gyár beindulásának az időpontja. Erre nézve több, néha egymásnak ellentmondó adatot is találtunk. Az kétségtelen tény, hogy a fegyverek javítása már 1849. január 17-én elkezdődött, s úgy tűnik Lahner számítása is nagyjából bevált: tizenkét nap elteltével a gyár termelése beindulhatott. A rendelkezésre álló adatokból erre a következtetésre jutottunk.

1849. január 26-án Lahner 40 szekeret kér „holnap reggel nagy mennyiségű lőszernek Debrecenbe szállítása” céljából.³⁶ Ez nyilvánvalóan csak abban az esetben volt lehetséges, ha már a termelés

beindult. Ezt támasztja alá az is, hogy január 28-án nyolc láda lőszer és 300 darab fegyver hagyja el Nagyváradot. A fegyverekről Lahner megjegyzi, hogy azok igen jók.³⁷

A gyár termelése tehát – kivéve az ágyúgyárat – 1849. január 26-án indult meg. Ez eleinte eléggé vontatott, a kevés nyersanyag és a reszelőhiány sok gondot okozott. A részleges beindulás melletti viszonylag nagyobb termelés a még Pesten felhalmozott kész, illetve félkész termékeknek tulajdonítható.

Később kiépült az egész hadiipari hálózat. Ulrich tüzérőrnagy megérkezése után néhány nappal a Pecén fölállított löporgyárban már ezer ember dolgozott hatórás váltásokban. Ágyúlőszeren kívül naponként mintegy 250 ezer gyalogsági töltényt készítettek. A gyutacsgyárat a vár kazamatáiban helyezték el. A gyutacsokat azokkal a gépekkel készítették, amelyeket Sztankó Samu főhadnagy hozott Belgiumból még 1848 nyarán.³⁸

1849. január 28-án elkészített a gyár egy fél hat fontos üteget. Valószínűleg ez még Pesten elkészült és csak össze kellett állítani, mert az öntőműhely még nem üzemelt. Aznap indult Debrecenbe Ormai őrnagy két vadászszázadának teljes felszerelése.³⁹ Ugyanakkor szállítanak 300 darab „igen jó puskát” és 40 ezer lőkupakot, amelyből január 27-ig mintegy 140 ezer darabot állítottak elő.⁴⁰

A szállítások január 28-tól már rendszeressé válnak. Lahner naponta kér segítséget Hodossy kormánybiztostól a lőszerszállításokhoz. Január 29-én 27 szekeret kér a Bácskába és Szolnokra történő szállítások érdekében. Január 30-án egy futár kijelölését kéri háromezer lőkupaknak Máramaroszigetre való elküldésére.⁴¹ Ugyanaznap Lukács alezredes 16 kocsit kér, amelyek a következő tüzérségi lőszereket kell elszállítsák Bem tábornok táborába:

50 000 darab gyutacs	}	tölték
50 000 dr. kohás		
600 db. 6 fontos golyó	}	tölték
200 db. 6 fontos kartács		
300 db. 3 fontos golyó	}	tölték
200 db. 3 fontos kartács		
60 db. 7 fontos gránát.		

Hozzáteszi, hogy két nap múlva éppen ennyi lőszert küldhet újból Bemnek.⁴²

Fontos támpontokat nyújtanak Rombauer gyárigazgatónak január 30-i közlései is, amelyek szerint: „Tegnapelőtt kezdődött volna meg a fokenkénti működés, miután a padok (werbanke) elkészítésével roppant sok időt veszítettünk.” A munka néhány nap múlva mégis megindult, de csak „némely részben, mert voltak munkaágak, melyeket még akkor sem lehetett megindítani”, mivel a megváltozott körülmények miatt a gyárban a munka megszervezése terén is új rendszerre, az önellátásra kellett áttérni.⁴³

Január 31-én Lahner újabb 19 lovasszekér kiállítását kéri a lőszerkészlet Kolozsvárra való szállítása végett. Ezalatt a néhány nap alatt más keserű tapasztalatokat szerezhetett a szállítóeszközök pontatlanságáról és felhívja Hodossy kormánybiztost, hogy: „Ha szükséges méltóztassék a fuvarbért is jobbitani, mert ha a szállítások mindegyre elkésnek, a legszomorúbb következményekért a felelet terhe nem engem fog fojtani.”⁴⁴

A források adataiból nehéz megállapítani, hogy az újonnan telepített gyárnak mekkora volt a teljesítménye. A januári teljesítmény a rövid

A kápolnai csata – 1849. február 26–27.
Itt is a Váradon gyártott fegyverekkel harcoltak

idő miatt nem lehetett túl nagy, de nem is volt jelentéktelen, főleg, mert az előzőleg már – félig vagy egészen – elkészült hadifelszerelést is ekkor küldték ki a frontra.

A fegyverzet és lőszer előállítása mellett megindult Nagyváradon a ruházati és főszerelési cikkek gyártása is. Itt az indulás sokkal könnyebb volt és Lukács Sándor kormánybiztos már január 27-én kétezer ember felszerelését küldi Debrecenbe és a raktárban még hatezer fő számára maradtak felszerelési cikkek. A felszerelési üzemek, amelyek gépeit szintén Pestről hozták a nyersanyagokkal együtt, hetenként mintegy négyezer embert tudtak felszerelni. Az üzemek vezetője a szorgalmas, jó szervező Lukács Sándor volt.⁴⁵

1849. január 26. és május 26. között Nagyvárad volt a magyar hadiipar legfőbb központja és így az ország második legjelentősebb városa. Ebben az időszakban Debrecen és Nagyvárad alkotta a magyar szabadságharc hadművelleti bázisát.

1849 januárjában hősiességükért néhány hét alatt – szinte a semmiből – létrejött egy erős hadiipari központ. Nagyvárad teljesen ipari jelleget kapott és nem véletlenül nevezte Kossuth „a magyar Birmingham”-nek. A várban működő fegyvergyárban löfegyvereket, szuronyokat, kardokat, gyutacsokat gyártottak. Pece-Szentmártonban (1910-ben a nevét Váradszentmártonra változtatták) ágyúöntödét, később ágyúfurodát létesítettek.

Ezek mellett a Körös-parti városban élelmezési raktárakat, tábori pékséget, állandó kórházakat, tüzér-számvevősségi irodát állítottak fel, s folytatta tevékenységét a katonanevelde is.

Főruházati bizottmány is volt a városban, irodáját a Frimont-palota egy részében rendezték be, raktárnak a fehérapácák zárdájának helyiségeit használták. Szíjgyártó műhely és kardgyár is működött itt.

Nagyvárad az önvédelmi háború egyik legsikeresebb időszakában rendkívül fontos szerepet játszott, mivel az ellátást szinte kizárólagosan biztosította. E nélkül pedig nem kerülhetett volna sor arra a fényes győzelemsorozatra, amely a történelemben tavaszi hadjárat néven vált ismertté.

Jegyzetek

- ¹ Horváth Árpád: Az ágyú históriája. Budapest. 1966. 119.
- ² Magyar Országos Levéltár. Budapest, H-2. Az Országos Honvédelmi Bizottmány Iratai (A továbbiakban OHB) 7052/1848.
- ³ OHB-118/1849.
- ⁴ OHB-123/1849.
- ⁵ Oláh György: Békésvármegye 1848–49. I. k. Gyula. 1889. 167.
- ⁶ Hegyesi Márton: Biharvármegye 1848–49-ben. Nagyvárad. 1885. 306–307.
- ⁷ Hadtörténeti Levéltár. Budapest. 1848–49: 86/1238.
- ⁸ Hegyesi: I. m. 122.
- ⁹ Bakó Imre: A magyar állami „országos fegyvergyár” működése 1848–1849-ben. Budapest. 1942. 37–38.
- ¹⁰ OHB-84/1849.
- ¹¹ MOL-H-106-3/1849. január.
- ¹² OHB-301/1849.
- ¹³ Uo.
- ¹⁴ OHB-383/1849.
- ¹⁵ Uo.
- ¹⁶ OHB-289/1849.
- ¹⁷ OHB-383/1849.
- ¹⁸ H-106-3/1849. január.
- ¹⁹ OHB-618/1849.
- ²⁰ OHB-383/1849.
- ²¹ OHB-618/1849.
- ²² OHB-383/1849.
- ²³ H-106-3/1849. január.
- ²⁴ OHB-618/1849.
- ²⁵ H-106-3/1849. január.
- ²⁶ Uo.
- ²⁷ OHB-6095/1849.
- ²⁸ H-106-3/1849. január.
- ²⁹ H-106-4/1849. február.
- ³⁰ OHB-5991/1849.
- ³¹ OHB-618/1849.
- ³² H-106-3/1849. január.
- ³³ Közlöny 1849. január 30. 14. szám.
- ³⁴ Gelich: Magyarország függetlenségi harca 1848–49-ben. II. k. 218.
- ³⁵ OHB-618/1849.
- ³⁶ H-106-3/1849. január.
- ³⁷ OHB-1127/1849.
- ³⁸ Hegyesi: I. h. 122.
- ³⁹ OHB-1123/1849.
- ⁴⁰ OHB-1127/1849.
- ⁴¹ H-106-3/1849. január.
- ⁴² Uo.
- ⁴³ OHB-1463/1849.
- ⁴⁴ H-106-3/1849. január.
- ⁴⁵ Bakó: I. m. 47.

Nánási Zoltán

ny. tanár, Érmihályfalva

SZÉKELYHÍD IS FEGYVERT FOGOTT

A forradalom és szabadságharc felrázta egyhangú napjaiból az Érmellék társadalmát is. A legnépesebb település, Bihardiószeg – több mint hatezer lakossal a múlt század közepén – az Érmellék déli részén, fejlődő mezőváros volt, mégis az Érmellék járásközpontja az alig három és félezer lelket számláló mezőváros, Székelyhíd lett.

Kedvező fekvése az Ér medencéjében – a sík- és dombvidék találkozásánál –, Várad–Szatmár, Nagyléta–Margitta utak kereszteződésében, történelmi múltja, uradalmi központi szerepe jelentősebben befolyásolta fejlődését és polgáriasodását, mint más érmelléki településnek. Fényes Elek leírásából tudjuk, hogy a múlt század közepén, bár a mezőgazdaság határozta meg Székelyhíd arculatát (az uradalom mellett 382 földesgazda és közel másfélszáz szabad polgár birtokolta a beltelek, a bel- és a kültelki majorság nagy részét; a községben 104 egész úrbéri telek volt, s a közel 200 telkes jobbágy mellett 108 zsellér lakta Székelyhidat), a szabad polgárok, akik kisebb-nagyobb földterülettel is rendelkeztek a község határában, meghatározó szerepet tölthettek be Székelyhíd polgári fejlődésében. A földesgazda polgárok a Stubenberg-uradalom tagosítási törekvéseivel is szembeálltak. A forradalmat megelőző évtizedekben a székelyhídi Úriszéken és a Vármegyei Consistorium előtt – nemes Bokor László községi jegyző képviselőjében – állandó pereskedésben voltak az uradalmi intézőkkel.

Székelyhíd polgári fejlődését a háziipar mellett, az árutermelő kézműipar és az áruforgalom kibontakozása határozta meg. Noha a kisipar szabad tőkés orientációját fékezte a céhrendszer, Székelyhíd fejlődését éppen a jól szervezett céhek szabták meg. A 86 céhiparos a lakosság számára szinte minden terméket előállított, biztosította a termelés differenciálódását és a tanoncnevelést. Az itteni Tímárok és Vargák Céhének 1840-ben engedélyezett Szabályzata a céhek jelentőségét bizonyítja a város iparosodásában. A mezőgazdasági- és kézművestermékek áruforgalmának fellendülésére utal a boltosok

jelentős száma, a heti vásárok mellett, az évente tartott öt országos vásár, sőt a három nagy ünnepnap előtt tartott országos vásár is. Az Érmellék legelső gyógyszertára (1700-tól ismert a Penkert-patika) Székelyhídon volt. Itt lakott és innen látta el feladatát Bihar vármegye egyik főorvosa. A Központi Szálloda és Vendégfogadó (Bisztricsányi István, majd az Ádám család tulajdona) adott helyet a vándorszínész társulatoknak. Diószeg után így került Székelyhídra 1843. november 4–24. között Demjén Mihály truppjával Petőfi Sándor. Míg betegeskedése nem akadályozta, szórakoztatta a város lelkes közönségét, amely „a diószeginél talán egy fokkal még polgárosodottabb volt” – írja Dávid Gyula (Petőfi Erdélyben). De a szereplésénél is maradandóbb emlék Székelyhídnak, hogy a nagy nemzeti költőnk itt- tartózkodása alatt szerelemre gyulladt a patikus Penkertné, Teodorovits Róza iránt, aki ihletője volt a költő A szerelem, a szerelem... kezdetű versének.

Székelyhíd polgársága fogékonyak bizonyult a művelődés iránt. Lépést tartott a reformkor szellemi áramlatával, szimpatizált az ellenzék küzdelmével. Könyveket, röpiratokat, számos korabeli újságot (Petőfi és Jókai szerkesztésében az Életképek, a Népszava, 48/49-es dokumentumokat, emlékeket, Kossuth-bankókat) a megfélemlítések ellenére is nemzeti ereklyeként dugdosták és őrizték meg sok családnál. Nem véletlen, hogy a negyvennyolcas pest-budai márciusi események híre érdeklődést és lelkesedést váltott ki Székelyhídon is. Váradról naponta értesültek a történésekről: a forradalmi kormány megalakulásáról, a márciusi törvényekről, a közrend biztosítására alakított választmányról és a nemzetőrség megszervezéséről. Május 1–2-án többen is részt vettek a váradi közgyűlésen. Székelyhídon a vendégfogadó nagytermében, a templomi istentisztelet után, népgyűlésszerű összejövetelen tárgyalták meg és készítették elő a május 23-ra kitűzött előjárósági (képviseleti testület) választást. Az érmelléki járás fősztolgabírói tisztségére Dobozy Menyhértet javasolták, de ő nem fogadta el, arra hivatkozva, hogy honvédként akarja szolgálni a hazát. Végül mindenki meglegedettségére Miskolczi Lajost választották fősztolgabírónak. A községek és falvak alsztolgabíróinak Fráter Ferencet, Laki Lajost, Lakatos Lászlót, Juhász Józsefet és Baranyi Menyhértet választották. Esküdtek: Ármos Bálint, Szilágyi Zsigmond, Szakál László, Garán Dániel és Fráter Imre lettek; adószedőnek Patala Ferencet és

Balla Ferencet nevezték ki. Az Érmellék csendbiztosának a köztisztviselésben álló Szakál Pált választották. Az Érmellék és a Sárrét főorvosának Ercsey Imrét nevezték ki. A megalakuló nemzetőr-honvédseregbe több választmányi személy lépett be, ezért újabb választásokat tartottak. Mivel Miskolczy Lajos főszolgabíró a vármegyei alispáni tisztségbe választották, új érmelléki főszolgabírónak Dobozy Istvánt, Fráter Ferenc szolgabíró helyére pedig Végh Györgyöt választották meg.

Június 26-án Székelyhídon az országgyűlési képviselő választáson a bihari ellenzék tekintélyes élharcosát, az érmihályfalvi birtokos családból származó Bernáth Józsefet – aki már 1841-től Bihar vármegye alispánja volt – választották meg közfelkiáltással az Érmelléki járás országgyűlési képviselőjének.

A forradalmi események lefolyása nem volt zökkenőmentes az Érmelléken sem. Miközben a honvédsereg toborzása folyt, 1848. május végétől az ellenálló földbirtokosok a forradalom ellen lázítottak. Székelyhíd szomszédságában, Kólyon, Sárközi Ferenc lázító magatartása miatt kellett összeülni a rögtönítélő bíróság, de végül is nem tartotta magát illetékesnek, az ügy tárgyalását a vármegyei bíróságra tették át.

Az országos Honvédelmi Bizottmány felhívására honvédsereg toborzása mellett, az erdélyi helyzet romlása miatt, népfelkelés indítását is tervezgették. Ezért nevezték ki Bernáth Józsefet, az Érmellék országgyűlési képviselőjét, Bihar vármegye kormánybiztosának. Népfelkelésre végül nem került sor, de a honvédség toborzása sikerrel járt az Érmelléken is. Bernáth Gedeon (az említett érmihályfalvi család) honvédszázados parancsnoksága alatt Székelyhíd gyülekező hellyel, négy gyalog- és egy lovas nemzetőr zászlóalj megalakítását rendelték el. A kiállított nemzetőr alakulat – vagy hatszáz székelyhídi, érolaszi, margittai és más közeli helységről toborzott honvéd esküdött föl a honvédzászlóra, és október 25-én Szakál János csendbiztos vezetésével Kraszna vármegye megsegítésére mentek. A Székelyhídon toborzott honvédsereg másik részét Dobozy István (érszemjéni) választott érmelléki főszolgabíró, nemzetőr százados parancsnoksága alatt a felső-magyarországi Derecsénre, másrészt a szilágysági Varsolcra vezényelték (Dobozy István nemzetőr zászlóaljparancsnokot az 1849 győztes hadjáratokban vitézségi kitüntetésekkel őrnagyi rangra emelték).

1848–49 telén a kemény fagyok elpusztították az őszi vetést Székelyhíd vidékén. Újra kellett vetni a gabonát. De ennél is jobban rettegésbe tartotta az embereket 1849 tavaszán az egyre terjedő, pusztító kolerajárvány.

A borzalmas időkben ki gondolt arra, hogy 1849. első napjaiban, milyen megtiszteltetés éri az Érmelléket: Bónis Samu, Szabolcs vármegye országgyűlési képviselője, koronaőr, Kossuth baráti híve kapta a megbízást, hogy az osztrákok elől Debrecenbe menekítse a Szent Koronát. Az ellenségtől elrejtve, kalandos úton jutott el Bónis és társa Érköbölkútra, ahol unokatestvérénel, Bónis Lászlónál szálltak meg. A Koronát biztonságból éjszakára a Bónis-szőlő pajtájának földjébe ásták el, majd másnap marhakereskedőnek öltözve folytatták további útjukat a Koronával Debrecenbe. A község lakossága ha akkor nem is látta a Szent Koronát, amióta megismerte ezt a történetet, hiszi, hogy áldást hozott a falura.

A nehéz, zord idő 49 elején szegénységet és éhínséget okozott az Érmelléken. Hiába volt az áprilisi bizottmányi ülés határozata, hogy mérsékeljék az élelmiszerárakat, a gabona- és a húsarak hallatlan emelkedése megnehezítette a honvédség ellátását is. Székelyhíd, az érmelléki települések nem fukarkodtak, megértették a haza nagy szükségletét. Áldozatos hozzájárulásukkal elősegítették a tavaszi sikeres hadjáratokat, élelemmel és felszereléssel látták el a sereget. Székelyhíd 101 inget, 107 lábravalót, 24 lepedőt, 64 törülközőt; Asszonyvására 38 inget, 41 lábravalót, 50 törülközőt, lepedőt, több vég vásznat; Éradony 15 inget, 19 lábravalót, 12 törülközőt, lepedőket és 22 rőf vásznat adott a honvédség szükségletére. 1849. március 21-én huszárságnak való lóvásárt tartottak Székelyhídon, engedményes áron, hozzájárultak a huszárság felszereléséhez.

Jellemző volt a közállapotokra és az erkölcsi életre, hogy a megélhetési nehézségek ellenére, más korszakhoz viszonyítva alig került sor bűncselekményre. A vagyoni- és személyi biztonság megőrzéséhez nem kellett csendbiztosok. A legszegényebb, vagy iskolázatlan ember érdeklődését is a szabadságharc ügye kötötte le. A székelyhídi előljárárság tájékoztatta a polgárokat a szabadságharc eseményeiről. Fülöp Gábor prédikátor, sőt Kuthy Sándor asszonyvásári prédikátor, az Érmellék egyházmegyei esperese, Lakatos László, Garán Dániel ügyvéd, kitüntetett '48–49-es honvédek voltak a legtevékenyebb

rendezői és szónokai a polgárok összejöveteleinek. 1849. március 15-én, a forradalom évfordulójának megünneplésén Fülöp Gábor hálaadó istentiszteletet szentelt a nap jelentőségének. Hasonló rendezvény volt 1849. március 15-én Érmihályfalván, ahol a református pap Kossuth Lajos kormányzó képét körülhordozva ünnepeltette a nemzet hőseit; Asszonyvásárán Kuthy Sándor népfelkelésre szólította híveit.

Az áprilisi Függetlenségi Nyilatkozat lelkesítő volt az újabb bevonulásra, a vitézi tettekre, amelyek meghozták a tavaszi győzelmeket. De mintha az Ég is összeesküdött volna! Június végén már látható volt a nemzet szabadságára leselkedő roppant nagy veszély. Az orosz sereg beavatkozására a kormány általános népfelkelést rendelt el. Székelyhídon az előljáráóság ismertette a kormány rendeletét, s a szolgabírák és az esküdtek jelenlétében megkezdték a népfelkelők összeírását. Első szakaszban a nagyobb településekről már július közepén Székelyhídon, Diószegen, Érmihályfalván összeállították a kiírt népfelkelők csapatait, melyek jelentős része Várad közelében csatlakozott a honvédséghez. Az orosz seregek (lovas kozákok) a Nyírség és az Érmellék északi területeit száguldották be: rekviráltak, kenyeret, tengerit és élő állatokat raboltak. A táborba szállt népfelkelők több helyen összecsaptak a fosztogatókkal. A községekben és a falvakon a népfelkelők első felének az összeírására csak július 23-án került sor, vagy ezután napokban. A Székelyhid melletti Érolasziban a korábbi parancsban felmentették a falu lakosságát a táborba szállás kötelezettsége alól, csak július 23-án foglalták jegyzékbe az összeírt 44 polgárt, akik parancsra kötelesek lesznek bevonulni. A falu vegyes, magyar, sváb, zsidó lakosság számával arányosan szerepelnek a névjegyzékben (magyar: Szabó, Nagy, Mészáros, Lakatos stb., illetve kisebb számban svábok: Hermán, Vilhelm, Czipser stb., valamint zsidó lakosok: Stájmeecz, Berger és mások). Érköbölkút volt a legnagyobb központja a népfelkelők összeírásának. Csak július 26-án történt meg a népfelkelők összeírása, amikor a honvédsereg Debrecen térségében már teljes visszavonulásban volt, sőt Görgy tábornok által már elkezdődtek az oroszokkal való külön tárgyalások. Érköbölkúton a népfelkelők első része már korábban bevonult, az újabb 129 táborbaszálló lakos névjegyzékét sorshúzással állították össze, „akik a parancsolt időben készen lesznek a kiindulásra”. A körülbelül négyszáz érfancsikai, vegyes oláh és magyar lakoságból (Fényes Elek) az összeírt huszonöt személy

sorában magyar: Timár, Hajdu, Szabó, Hegdűs, László, Szilágyi stb., illetve román: Dán, Krisán, Porczán, Vánca, Major stb. Vedresábrányban ugyancsak július 26-án írják össze a táborbaszállásra köteles hatvan népfelkelő első felét, azaz harminc lakost, akik parancsra elsőként fognak bevonulni. A falu vegyes, román és magyar lakossága számával arányosan, a névjegyzékben szerepelnek: Kosztin, Móda, Sztanka, Verebes Tógyer, Popovics Tógyer stb., és Nemes, Molnár, Farkas, Szabó, Erdei stb. nevű polgárok.

Az előbbieket rávilágítanak arra, hogy a sok helyen fellángolt nemzetiellenes ellentét, sőt a kíméletlen összeütközésekkel szemben, a forradalom és szabadságharc még haldoklásának pillanatában is egyesítette az együttélő, különböző nemzeti sajátosságokkal rendelkező, a haza és a szabadság megmentésére áhítózó érmelléki embereket. Az összeírásokba foglalt népfelkelők kiindulására már nem kerülhetett sor.

Augusztus első napjaiban Debrecen környékén összeroppant a honvédsereg. Az egész fronton visszavonulás kezdődött. A bal szárnyon Vámospércs, Nagyléta, Pocsaj, Bihar irányába, a sereg egy része Székelyhíd, Diószeg, Biharfélegyháza érintésével érkezett Váradra, de a túlerőben lévő orosz sereggel szemben az összegyűlt honvédsereg nem is gondolhatott Várad megvédésére. Augusztus 7–9. között Rüdiger tábornok hadteste elérte és elfoglalta Váradot, amelyet rövidesen egész Bihar megszállása követt.

A Nyírség és az Érmellék vidékét alig hagyták el az oroszok, augusztus közepén már az osztrák csapatok és a hatóság emberei jelentek meg, akik hozzákezdtek az új hatalom kiépítéséhez. Begyűjtötték a fegyvereket, a községházakban kifüggesztették Haynau parancsolatát, a császári Constitutiot. Figyelték a lakosok minden megnyilvánulását a császári biztosok, megfélemlítették az embereket.

Ami Világos után következett, az már a legszégyenteljesebb események sorozata volt. Az árulás, besúgás, a kiszolgáltatás, bosszúállás, a „pártütők” példás megbüntetésére, a magyar ellenforradalmi összeesküvés és terror eszköztárát alkotta. A reakciós erők szövetségének irányítói a Zichyek, köztük volt a diószegi uradalom birtokosa, Zichy Ferenc, Bihar vármegye főispánja is. A Zichyek a szabadságharc leverésében az intervenció orosz seregekkel kollaboráltak, ajánlásukkal szereztek különösen nagy befolyást a császári udvarnál. Zichy Ferenc gróf lett a második legfontosabb magyar császári és királyi tanácsos és

helytartóbiztos Pozsonyban, aki az ellenforradalmi leszámolásban és az új polgári közigazgatás bevezetésében központi irányító szerepet töltött be. A legszomorúbb, hogy a forradalom és szabadságharc idején Bihardiószeg polgárságától bizalmat kapott előljárósági választmány nemcsak, hogy aláasta a haza és a nemzet szabadságának védelmét, de alig bukott el a szabadságharc, siettek hódolatukat és hűségüket bizonyítani a császári-királyi udvarhoz, már 1849. augusztus 20-án, Zichy Ferenc királyi helytartó, császári-királyi gróf főbiztoshoz küldött alázatos feliratukkal: *„Letűntek a napok, s eljátszotta szinte másfél év alatt gyászos szerepét egy szerencsétlen gondolkozású felekezet, ki részint dics vagy részint bosszú volt egy virágzó kor felibe oly terhes fellegetek teríte, melynek zivatari sok szegény anyák szíve legdrágább kincseit... felemészték..., hány lett méltatlanul a csúfos halál martaléka. Még a királyi trón is szinte a törésig rázattatván meg ezen felül mit a nemzet évezred alatt a legnagyobb gonddal mint szent ereklyét őriztetett, a királyi díszmények egy egyén által bitangoltattak... A felséges uralkodóház méltatlan gyalázattal illetetett, melyet mi gyakran fájdalommal olvastunk... És most midőn a sors e szerencsétlen hon szenvedéseit megelégteli örömmel és jobbágyi tisztelettel és engedelmességgel hódolunk ő császári királyi felsége Ferencz Józsefnek és az általa kegyelmesen kinevezett magas kormányzó őmagasságoknak... Agyon a jó ég őfelségének erőt és áldást, hogy kiket a szerencsétlen kor földönfutókká tett legatyáskodóbb szeretete által vagyontukat visszaszerezhessék, agyon a gondviselés őfelségének a sok zivatar után csendes és boldog országlást... mely legalázatosabb hódolatunkat midőn excelenciád lábaihoz letennénk, a legmélyebb s jobbágyi örökös tisztelettel maradtunk excelenciádnak. Diószegen augusztus 20-án 1849, alázatos szolgálói főbíró Kiss István s.k. esküdt Zsiri Benjámín s.k. esküdt Szücs Sándor s.k. esküdt Bartsa András s.k. Obraínski Félix, Lukács Mihály lelkipásztorok, Lengyel Antal lelkész, Balázs Constantín lelkész, Pop Zakariás lelkész, Kirtsi József az egész közönség nevében Balogh Bálint város jegyzője által és érzése szerint.”*

Közvetlenül a szabadságharc leverése után a besúgók és titkosrendőrök segítségével részletes jegyzéket készítettek azokról a személyekről, akik valamilyen formában a forradalom és a szabadságharc ügyét szolgálták. „A pártütés szervezői, élesztői, vagy abban résztvevők jegyzéke” 123 forradalmár, „rebelis” mellett 17 áruló papot is felsorol. Valószínű, hogy nemcsak ez, más hasonló jegyzék is volt az ellenforradalmi terror bosszúállására. Az Érmelléken kitűnt forradalmárok és szabadságharcosok családjára irányították a figyelmet:

az érmihályfalvi Bernáth, az érköbölküti Bónis, a csokalyi Csengery, Fényes és Horváth, az érsemjéni-érkeserői Dobozy, a székelyhídi Miskolczy és Garán családokra és más személyekre állították rá a megfigyelőket.

1849 őszén az Érmelléken is beszállásolták a zsandárokat. A reakció diadalmaskodott. A talpnyalók dicshimnuszokat zengtek az új hatalom, a felséges uralkodóház iránt.

Letűnt egy korszak. Véget ért a magyar nemzet nagyságának és hősiességének páratlan tündöklése, ami 150 év távlatából sem halványult el. Ragyogása ezentúl is utat kell mutasson a jövőbe.

Forrásmunka

Borovszky Samu: *Bihar vármegye*. Budapest. 1901.

Fényes Elek: *Magyarország geographiai szótára*. Pest. 1851.

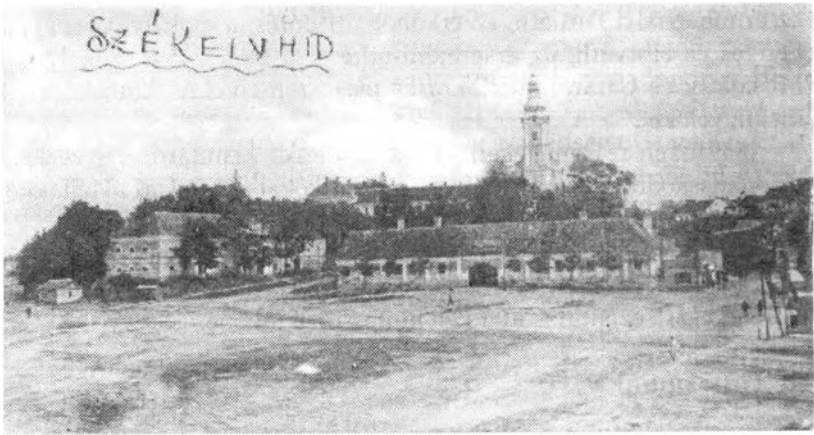
Gracza György: *Az 1848–49-es magyar szabadságharc története*. Budapest. 1894–98.

Urbán Aladár: *Honvédtoborzás a Tiszántúlon 1848 nyarán*. Hadtörténelmi Közlemények. 1955.

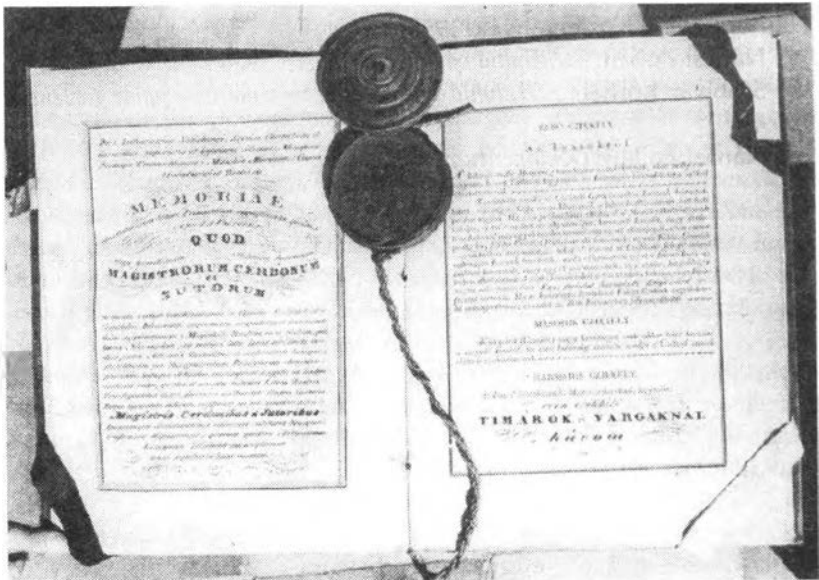
Nánási Zoltán: *Székelyhíd vázlatos története*. 1976.

Szablyár Kornél: *Székelyhíd leírása és a református egyház története*. 1959.

Nánási Zoltán: *Dokumentumgyűjtemény*.

A múlt századi Közponi Szálloda és vendégfogadó (Petőfi a bal oldali szélső szobában szállt meg, szemben a Penkert-patikával)

A székelyhídi Timárok és Vargák Céhének szabályzata (1840)

1849. évi
Értesítés.

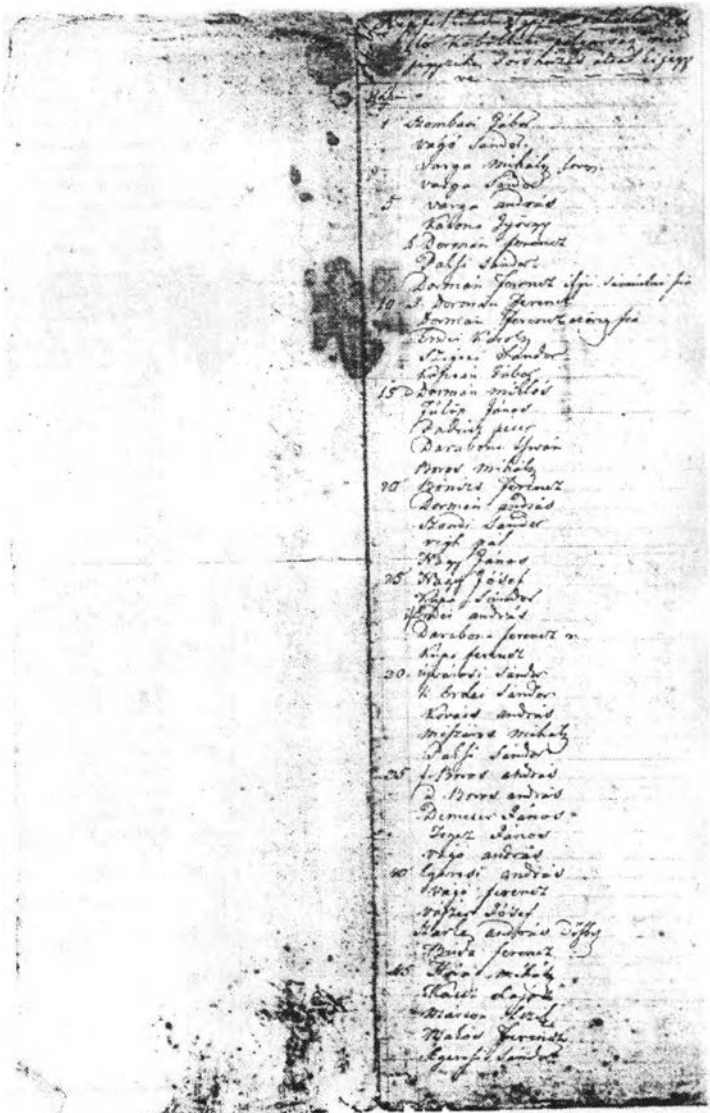
Ami a fentebb írtakból látható, hogy az előző évi országgyűlési határozatoknak a teljesítésére a kormányzat részéről minden szükséges intézkedést megtett, és a fentebb írtakból látható, hogy a kormányzat részéről minden szükséges intézkedést megtett.

1. József Mihály	33	Károlyi Mihály
2. József Mihály	34	Mérei Ágoston
3. József Mihály	35	—
4. József Mihály	36	—
5. József Mihály	37	—
6. József Mihály	38	—
7. József Mihály	39	—
8. József Mihály	40	—
9. József Mihály	41	—
10. József Mihály	42	—
11. József Mihály	43	—
12. József Mihály	44	—
13. József Mihály	45	—
14. József Mihály	46	—
15. József Mihály	47	—
16. József Mihály	48	—
17. József Mihály	49	—
18. József Mihály	50	—
19. József Mihály	51	—
20. József Mihály	52	—
21. József Mihály	53	—
22. József Mihály	54	—
23. József Mihály	55	—
24. József Mihály	56	—
25. József Mihály	57	—
26. József Mihály	58	—
27. József Mihály	59	—
28. József Mihály	60	—
29. József Mihály	61	—
30. József Mihály	62	—
31. József Mihály	63	—
32. József Mihály	64	—
33. József Mihály	65	—
34. József Mihály	66	—
35. József Mihály	67	—
36. József Mihály	68	—
37. József Mihály	69	—
38. József Mihály	70	—
39. József Mihály	71	—
40. József Mihály	72	—
41. József Mihály	73	—
42. József Mihály	74	—
43. József Mihály	75	—
44. József Mihály	76	—
45. József Mihály	77	—
46. József Mihály	78	—
47. József Mihály	79	—
48. József Mihály	80	—
49. József Mihály	81	—
50. József Mihály	82	—
51. József Mihály	83	—
52. József Mihály	84	—
53. József Mihály	85	—
54. József Mihály	86	—
55. József Mihály	87	—
56. József Mihály	88	—
57. József Mihály	89	—
58. József Mihály	90	—
59. József Mihály	91	—
60. József Mihály	92	—
61. József Mihály	93	—
62. József Mihály	94	—
63. József Mihály	95	—
64. József Mihály	96	—
65. József Mihály	97	—
66. József Mihály	98	—
67. József Mihály	99	—
68. József Mihály	100	—

1849. évi július 23. napján.

—

Népfelkelésre összeírt érolaszi (sváb) polgárok, '49. július 23.

Érköbölkúton összeírt népfelkelők, '49. július 26.

Bolgai név	Bolgai név
10 István, András	95 László János
11 István, András	100 László János
12 Péter János	105 Károly János
13 Károly, László	110 János János
14 István, András	115 Péter János
15 Péter János	120 István János
16 Melchior János	125 János János
17 István, Mihály	130 István János
18 István, János	135 István János
19 János, László	140 István János
20 István, László	145 István János
21 István, László	150 István János
22 István, László	155 István János
23 István, László	160 István János
24 István, László	165 István János
25 István, László	170 István János
26 István, László	175 István János
27 István, László	180 István János
28 István, László	185 István János
29 István, László	190 István János
30 István, László	195 István János
31 István, László	200 István János
32 István, László	205 István János
33 István, László	210 István János
34 István, László	215 István János
35 István, László	220 István János
36 István, László	225 István János
37 István, László	230 István János
38 István, László	235 István János
39 István, László	240 István János
40 István, László	245 István János
41 István, László	250 István János
42 István, László	255 István János
43 István, László	260 István János
44 István, László	265 István János
45 István, László	270 István János
46 István, László	275 István János
47 István, László	280 István János
48 István, László	285 István János
49 István, László	290 István János
50 István, László	295 István János

Érköbölkúton összeírt népfelkelők, '49. július 26.

Feljegyzés

Mórton Erzsébeti Boldogasszonyok, Kék a jelen legfeljebb
 leon of Fellegy öpfed Stomanel jüb rife; a Johannes.
 idoben leges Kibontakozás - July 26. 1849.

1. János János	Szilágyi Lőrinc
2. Balgói Mihály	Tomcsa Károl
3. János János	Majos Edl
4. Károly János	20. János János d. j.
5. Kriszta Mihály	21. Majos Mihály
6. Örvényi János	22. János Lőrinc
7. Károly János	if. János Lőrinc
8. János János	Szilágyi Lőrinc
9. Károly János	25. Károly Lőrinc
10. Sándor János	
11. Sándor János	
12. Sándor János	
13. Sándor János	
14. Sándor János	
15. Sándor János	
16. Sándor János	

Kék Erzsébeti July 26. 1849.

János Majos Lőrinc
 János János
 János János

Érfancsikai népfelkelők jegyzéke, '49. július 26.

Örömeim

U. Abony helyi polgárm. — Két a Nép fel-
 tartási elöttes fe fogal állom. — többé jóm
 az alábbiok által foglaltam. — Menny az öf-
 jóm 60-ny. — amek fele része meg a 30 fe le
 indoklás. —

Szabó János
 Károly László
 Károly János
 Matyas László
 5. Károly Mihály
 János János
 Mészáros János
 Városh. János
 János János
 10. Szabó János
 Károly János
 Matyas László
 Bogács János
 Bogács János
 15. Mészáros László

Károly János
 Erősi László
 János János
 Bogács János
 20. Szabó János
 Szabó János
 Dancs János
 Károly János
 Károly László
 25. Bogács János
 János János
 János János
 Károly János
 László László
 30. Bogács János

Két a Nép fel- tartási elöttes fe fogal állom. —

János János
 János János
 János János
 János János
 János János

Érfancsikai népfelkelők jegyzéke, '49. július 26.

Erdei János

tanár, Szilágysomlyó

A FORRADALOM ESEMÉNYEI SZILÁGYSOMLYÓN ÉS KÖRNYÉKÉN

Az 1848-as forradalom katonai eseményei elkerülték Szilágysomlyót és környékét az év őszéig. Első említésre méltó esemény 1848. október 27-re tehető, amikor Bogdándnál szállt szembe a magyar, nagyrészt Bihar megyei nemzetőrség egy Doboka, Kolozs és Kraszna megyei többezres román felkelő sereggel, amelyet sikerült szétszórnia, s lefegyvereznie Perecseny és Varsolc felkelő csapatait is.

Kolozsvár feladása felgyorsította az eseményeket Somlyó környékén. 1848. november 18-i keltezéssel Czetz János így ír a november 16-i haditanács kolozsvári határozatáról és a kivonulásról: „Rendetlenebb, gyalázatosabb megszökés soha, mióta a világ áll, nem történt.”

Somlyó és környéke az események középpontjába akkor került, amikor az Erdély és Magyarország határvidékére szorult csapatok összeszedése és átcsoportosítása szükségessé vált. Ezt a folyamatot késleltette az a lehetetlen helyzet, mely bekövetkezett: két személy kinevezése egyidőben az erdélyi hadsereg főparancsnoki tisztségére. Az egyik a 26 éves Czetz János, akit az Országos Honvédelmi Bizottmány november 23-i rendelettel nevezett ki „úgy a Kolozsvárról kivonult, mint ahhoz csatolható, s Erdélyben, a Részekben, Bihar s Szatmár megyékben összegyűlt s még összegyűjthetendő minden sereg felett”, s egyúttal utasította Kolozsvár visszafoglalására. A másik Riczkó Ignác őrnagy, akire a fővezérséget önhatalmúlag Hodossy Miklós bihari kormánybiztos bízta, és rangban is a nemzetőr őrnagyot ezredessé emelte.

Ilyen körülmények között ténylegesen Czetz csak november utolsó napjaiban vette át a parancsnokságot Riczkótól, de kérte, hogy minél hamarabb egy nála tapasztaltabb parancsnok vegye át tőle a parancsnokságot. Petri Mór monográfiájában így ír az eseményekről: „Czetz János őrnagy, mint egyelőre kinevezett vezér, főhadiszállását Csucsáról Somlyó városába tette át, a bal szárnyat Nagybányára

terjeszté, a jobbat Csucsán hagyta. A háború kezdetén Erdély határán, Csucsá, Zsibó és Nagybányánál Czetz és Riczkó alatt 10 ezer ember állt." Egyed Ákos Erdély 1848–1849 című munkájában leírja, hogy „... a csucsai sereg ideiglenes parancsnokságát Czetz Jánosra, a tehetséges tábornoki őrnagyra bízta.” Czetz erélyesen hozzájárult a haderő újjászervezéséhez, de csak rövid ideig lehetett főparancsnok. Rövid főparancsnoksága alatt kidolgozta Kolozsvár visszafoglalásának haditervét, melyre később Bem is alapozta terveit. Amit Czetz sürgetett, rövidesen bekövetkezhetett; 1848. december 1-jén Kossuth Lajos Bemet nevezi ki, aki már december 4-én meg is érkezik Nagyváradra, majd Krasznán keresztül – Kedves Gyula szerint már december 7-én, Gracza György szerint december 8-án – megérkezik Somlyóra rozoga parasztkocsin, ódivatú polgári ruhában, egy kicsiny bőrönddel. Ugyanezt az eseményt Egyed Ákos ekképp mutatja be: „Bem december 7-én Csucsán átvette a főparancsnokságot Czetz őrnagytól, s nyomban sietett Szilágysomlyóra, a magyar sereg főhadiszállására. Itt tájékozódott a haderő helyzetéről, s Czetz Jánost táborparancsnokká nevezte ki.” Bem Szilágysomlyóra érkezéséről Tóth Béla Anekdotakincs című munkájában így írja le az eseményeket: „... egy székely atyafi Bem megérkezésekor megjegyezte: – No, ha ez volt Bem, akkor atyafiak menjünk haza és készüljünk mindnyájan a halálra, mert ez ugyan meg nem védelmez bennünket sem az oláhtól, sem a némettől”. Czetz János ezredes, a Bem's Feldzug in Siebenbürgen című könyvében így emlékszik vissza az eseményekre: „Bem végigjártatta rajtunk átható, tüzes pillantását, melyben már látszott a géniusz isteni szikrája és érthető, ámbár lengyeles németséggel így szólott hozzánk: – Uraim! Szigorú engedelmességet követelek önöktől. A ki nem engedelmeskedik, főbe lövtem. Én tudok jutalmazni, de tudok büntetni is. Most pedig mehetnek.”

Ekkor mind álmélkodva tekintettünk a kis emberre, mert éreztük, hogy olyan férfúval, olyan katonával van dolgunk, aki nem ért tréfát. A vezér iránt üdvös tisztelet támadt a hadseregben a tiszték révén. És Bem első parancsolatai és rendeletei által is nőttön nőtt ez a tisztelet, mikor láttuk e kis ember óriás, fáradhatatlan tevékenységét. Még december 8-án kiadta a következő napiparancsot: „Egy hadsereg mozgékonyágához, hadi sikerek eléréséhez egy ország lakosságának lehető kíméletéhez általában három dologra van szükség:

1-ször: Hogy a seregnél mindenkor kétnapra való élelmiszer és lótáp (fourage) legyen.

2-ször: Hogy szekerek a seregnél a lehető legcsekélyebb számmal alkalmaztassanak. A szekerek kincstári lovakkal legyenek ellátva.

3-szor: Hogy a sereg favágásra, hidak, utak elrontására, avagy kiigazítására, úgy szintén árkok készítésére a megkívántató műszereket magával hordja.

Ezen oknál fogva a felsőerdélyi hadsereg fölszerelésénél a következők parancsoltatnak: Minden katonánál a tarisznyában két napra való élelmiszer legyen; ez álljon négy font kenyérből, egy font szalonnából, egy font főtt vagy nyers húsból, két vöröshagymából, két adag borból, és két adag pálinkából.

Minden ló vigyen két etetésnyi zabot és szénát. Mihelyt az élelmiszer és lótáp egyrésze fölhasználódott, tüstént pótolandó. Ily beosztással az élelmiszerek szállításához szekerekre nincs szükség. Minden századnál csak két markotányos nő lehet, a markotányosnő tarthat két jó lóval ellátott könnyű szekeret.

A tüzérségnél, minden szekéren két ásó és egy csákány, ezen felül minden tartalék szekéren 50 ásó és 25 csákány legyen.

E rendelet végrehajtása a század és ütegparancsnokoknak, valamint a törzstiszteknek a legszigorúbban megparancsoltatik."

Bem

Az akkori Sóház téren, a későbbiekben a róla elnevezett téren Bem újra felolvasta a még Nagyváradról kibocsátott „A lázongó nemzetiségek kibékítéséről” rövid kiáltványát. Végigjárta a csapatokat, jóváhagyta Csetz addigi intézkedéseit. Gondoskodott a felszerelésről, megnövelte a számbeli erejét, úgy hogy december közepén már egy harcra kész sereg őrködött a csucsai hegyormokon. A honvédsereg számbelileg gyarapodott az újoncok besorolása révén. „A honvédsereghez, melyet a vármegyéknek, kerületeknek, királyi városoknak kellett kiállítaniok, Közép-Szolnok 88 595 lélekszám után (127 lélekre 2 újoncot számítottak) 1476, Kraszna vármegye 40 383 lélek után 673 újoncot, Zilah 6000 lélek után 100-at adott” – jegyzi meg Petri Mór a monográfiájában. Szilágysomlyóról december 15-ig 37 önkéntes vonult be a honvédseregbe, kik a szabadságharc leverésekor a következő ranggal rendelkeztek: Bosánczi Adolf, Kovács Lőrinc, Szatmári Dániel – őrnagyok; Keller Róbert, Szatmári Károly – századosok; Domby László, Kovács

Ferenc, Gál István – főhadnagyok; Kerekes Imre – hadnagy; Nagy István, Réner Béla – alhadnagyok; Angyal János, Dénes László, Gál Lőrinc, Mártonffy Miklós, Szénássy Miklós, Turóczi Sándor – őrmesterek; Klein Sámuel, Végh Mihály – tizedesek; Balogh István, Barta Elek, Bányai József, Bodnár Antal, Bozsoki József, Fekete Elek, Hunyadi Sámuel, Kecskeméti József, Kerekes János Ioan, Költő Ferenc, Lázár Tivadar, Nolik Ferenc, Papp József, ifj. Schönstein Antal, Petenye Péter, Szabó Zsigmond, Varga György, Vince László – honvédek.

A neveket olvasva kitűnik, hogy a Szilágysomlyóról bevonulók túlnyomó része magyar, de bevonultak a zsidó, örmény, román lakosság köréből is.

Az ekként újjászervezett erdélyi hadsereg létszáma és beosztása Czetz János hivatalos följegyzései szerint 1848. december 15-én ez volt:

1. Jobbszárny: Parancsnok Riczkó Ignác ezredes:

A 11. honvédszászlóalj Major János őrnagy alatt	– 700 ember
Az 55. honvédszászlóalj Fráter százados alatt	– 700 ember
Kresz-vértesek Perczi százados alatt	– 75 ember
Bihari nemzetőrség	– 3000 ember

együtt 4475 ember

és egy hatfontos üteg.

Táborkari tisztek: Baumgarten József huszárőrnagy és Dobai József százados.

2. Közép: Vezetője Czetz János táborparancsnok; a csapatparancsnok gróf Mikes Kelemen ezredes:

A 31. honvédszászlóalj Tóth Ágoston őrnagy alatt	– 850 ember
A 2. székely zászlóalj Szilágyi őrnagy alatt	– 800 ember
Debreceni gyalog nemzetőrség	– 500 ember
Tordai nemzetőrség Kemény Farkas őrnagy alatt	– 400 ember
Három század Mátyás-huszár	
gróf Bethlen Gergely őrnagy alatt	– 400 ember
Két század székely huszár	
Kiss Sándor őrnagy alatt	– 300 ember
Debreceni lovas nemzetőrség	– 200 ember
Krasznai és Szolnoki nemzetőrség	
Egloffstein őrnagy alatt	– 1000 ember

együtt 4450 ember

és 10 ágyú: 4 darab hatfontos, 6 darab pedig háromfontos..

Táborkari főnök: Forró Elek huszárőrnagy.

3. Balszárnny: parancsnoka Zsurmay József őrnagy.

A 4. honvédezászlóalj báró Messéna őrnagy alatt – 1000 ember

A 3. Sándor-zászlóalj Keller őrnagy alatt – 900 ember

A Bécsi légió – 400 ember

Szatmár megyei önkéntes gyalogság – 400 ember

Egy osztály Koburg-huszár – 200 ember

Egy század Vilmos-huszár – 160 ember

Szatmár megyei önkéntes lovasság – 50 ember

Egy csapat elegyes nemzetőr – 500 ember

együtt 3600 ember

összesen 12 535 fő, ebből 11 150 gyalogos, 1385 lovas, ágyúja 24 darab volt.

Ennek az újjászervezett honvédseregnek volt a feladata Kolozsvár visszafoglalása, melynek tervét még Czetz János rövid főparancsnoksága alatt dolgozta ki. „Kolozsvár visszafoglalására egy kombinált hadi operáció szükséges, tudniillik, három vonalon kellene a magyar hadseregnek Kolozsvár irányába megindulni; Nagy-Bányáról Deésnek, Zilahról–Sombornak és Berendnek, Csucsáról Bánffy-Hunyad és Nyíresnek. Mindezen három hadseregnek pedig előnyomulás közben folyamatos összeköttetésben kellene maradni, és oldalait biztosítván lehetőleg egy irányban lennie, hogy minden akadályt legyőzvé, az utolsó csapást Kolozsvárra egyszerre megtehesse. Csak ezen úton látom én Kolozsvár elfoglalását kivehetőnek és biztosnak.”

Bem e haditerv alapján készült a támadásra, annyi módosítással, hogy a támadás súlypontját a Nagybányán állomásozó balszárnnyra helyezte.

1848. december 18-án megkezdődtek a harcok. Wardener tábornok feladatul kapta, hogy Nagyvárad felé nyomuljon Csucsán át. E napon a császári csapatok általános támadásba kezdtek; Riczkó csucsai hadállását Puchner altábornagy, Wardener vezérőrnagy és Urban ezredes dandárai támadták. A támadást visszaverték.

Kőváry szerint december 19-én „Zsibónál a Jablonczi ezredes osztályával Binder őrnagy támadott. Zsibót báró Kemény Farkas őrnagy tartá, főleg a Tordáról kimenekült fiatalsággal, kiknek egyrészt aztán

Piski eltemette. Binder Károly Ferdinánd és oláh határőri gyalogsággal jött, mintegy 15 000 felkelt oláhval, kiket Miklós vezetett, gyűszűsen, parasztruhába öltözve. Kemény és Kiss csapata elszántsággal védte magukat, mégsem Czetz is megérkezett, szintén gróf Bethlen Gergely a Kossuth-huszársággal.”

Ez volt az első komoly erőpróba, kicsi győzelem, de jelentős, az erkölcsi siker még nagyobb. Tovább idézem Kőváryt: „Másnap, december 20-dikán a mieink támadtak Szurdoknál. Heves tüzelés keletkezett: a Kossuthok kardra vették, a császáriaknak vissza kelle magokat vonni Garbó felé. E csata nyeresége lőn, hogy a centrum Bemmel a Szamos völgyén fel, magát összeköté”.

Mily furcsa ironiája a sorsnak, hogy azon a helyen, ahol az újjászervezett honvédsereg megkezdte dicsőséges erdélyi téli hadjáratát, ugyanott a következő év augusztusában 1849. augusztus 25-én „A visszamaradtak a kastély udvarára gyűltek. Az ágyúkat, tüzérségi szekereket sorba, a fegyvereket gúlába állíták, aztán ráakasztották tölténytartóikat, borjúikat” és Kazinczy Lajos ezredes alatt megtörtént a fegyverek átadása az oroszoknak.

A 37 szilágysomlyói bevonult közül a forradalom leverése után Keller Róbert, Dombó László, Gál István, Angyal János, Szénássy Miklós, Papp József térték haza és itt haltak meg, míg Kovács Ferenc Percsenben.

Az idő múltával a nagy horderejű szilágysomlyói 1848-as események feledésbe merültek. Ennek több oka is volt: először, hogy Trianon után mindaz, ami 1848-ra emlékeztetett, eltörölték, a Bem tér nevét is többször megváltoztatták és csak az idősek tudatában maradt fenn ez a megnevezés. A folyamatos elrománosítás és a törzsgyökeres somlyaiak kihalása lassan, de biztosan feledtette az eseményeket. Bár költöztek be vidékről magyarok, ők nem kötődtek Somlyó történelméhez, és ezt még tetőzte a letűnt rendszer elnemzettelenítő politikája. Szerencsére az 1989 után bekövetkezett események lehetővé tették a történelmi tények felelevenítését. Legtöbbet ez ügyben a Szilágysomlyói Református Egyházközség és a 16. sz. Báthory István cserkészcsapat tett, felkarolva a még meglévő síremlékek ápolását. Így évente koszorúzással egybekötött szabadtéri istentiszteletet tartunk a református temetőben, és minden őr egy-egy sír gondozását vállalta.

Az események 150. éves évfordulója tiszteletére egy emlékmű felállításához kértünk engedélyt, de ezt sem a volt Bem téren, sem a református templom közelében a helyi tanács nem engedélyezte. Bízunk benne, hogy egyszer sikerülni fog, tervünkről nem mondtunk le és igyekszünk a somlyói közvéleményt is felrázni közömbösségéből.

Forrásmunka

Gracza György: *Az 1848–49-iki Magyar szabadságharc története*. III. kötet, Budapest, 1894

Hamvay Ödön: *Az aradi tizenhárom*, Budapest, 1899

Petri Mór: *Szilágy vármegye monográphiája* Zilah, 1901

Tóth Béla: *Anekdotalincsk*

Kedves Gyula: *Czetz János, a szabadságharc legifjabb tábornoka*, Budapest, 1996

Egyed Ákos: *Erdély 1848–1849, Csíkszereda*, 1998

A Bem tér

Debrecen.

65. sz.

Vasárnap, ápril 1. 1849.

Előszó.
Közölték a helyi lapok...
A helyi lapok közölték...
Az ügyek közölték...

KÖZLÖNY,

hivatalos lap.

A 1848-91-es évi törvények, azonosított jegyzék...
Az igazságügyi miniszter...
Az ügyvezető...
Az igazságügyi miniszter...
Az ügyvezető...

R I V A T A L O S R E S Z É S

FELMÉRŐ KÖRÖK MÉRŐI

A felmérés 1848. május 20-án...
Közölték a helyi lapok...
Az ügyek közölték...
A felmérés 1848. május 20-án...
Közölték a helyi lapok...
Az ügyek közölték...

Közölték a helyi lapok...
Az ügyek közölték...
A felmérés 1848. május 20-án...
Közölték a helyi lapok...
Az ügyek közölték...
A felmérés 1848. május 20-án...
Közölték a helyi lapok...
Az ügyek közölték...
A felmérés 1848. május 20-án...
Közölték a helyi lapok...
Az ügyek közölték...

F. I. 7415. szám.
Közölték a helyi lapok...
Az ügyek közölték...
A felmérés 1848. május 20-án...
Közölték a helyi lapok...
Az ügyek közölték...
A felmérés 1848. május 20-án...
Közölték a helyi lapok...
Az ügyek közölték...
A felmérés 1848. május 20-án...
Közölték a helyi lapok...
Az ügyek közölték...

KÖRÜLVÉNYEK

A 1848. május 20-án...
Közölték a helyi lapok...
Az ügyek közölték...

F. I. 7417. szám.
Közölték a helyi lapok...
Az ügyek közölték...

MEZŐESZÉRTŐSÉG
A mezőgazdasági miniszter...
Az igazságügyi miniszter...
Az ügyvezető...
A mezőgazdasági miniszter...
Az igazságügyi miniszter...
Az ügyvezető...

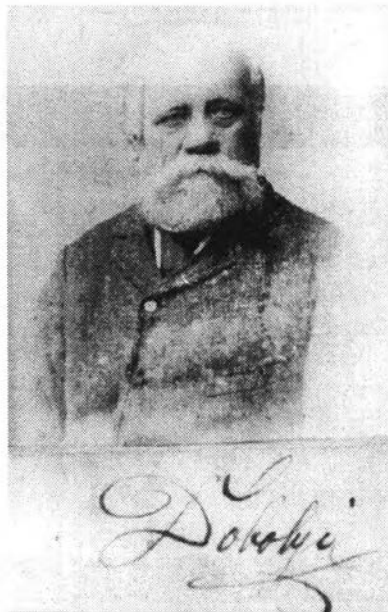
Méltóságaim KELLER ROBERT

Közölték a helyi lapok...
Az ügyek közölték...
A felmérés 1848. május 20-án...
Közölték a helyi lapok...
Az ügyek közölték...
A felmérés 1848. május 20-án...
Közölték a helyi lapok...
Az ügyek közölték...
A felmérés 1848. május 20-án...
Közölték a helyi lapok...
Az ügyek közölték...

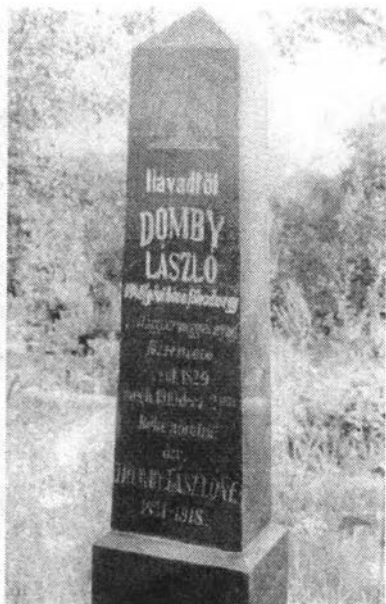
A felmérés 1848. május 20-án...
Közölték a helyi lapok...
Az ügyek közölték...

KELLER ROBERT

Keller Róbert 1848-as honvédszázados gyászjelentése

Aldobolyi Dobolyi István

HAVADTŐI DOMBLY LÁSZLÓ
1829–1910

1848–49. évi honvédfőhadnagy
1861–1871 között ügyvéd
1876-ban Szilágy vármegye tisztkara
megalakulásának évében számvevő
A Millennium évében Szilágy vármegye
tisztkarában főszámvevő

Sírhelye:
Szilágysomlyói református temető,
4. parcella, B részleg, 273. sírhely
Sírköve 170 cm magas fekete márvány

GÁL ISTVÁN
1826–1897

1848–49-es huszárfőhadnagy

Sírhelye:
Szilágysomlyói református temető,
1. parcella, 153. sír

IKLANDI GYÖRGY LÁSZLÓ
1825–1875

1848–49-es huszár főhadnagy
Kraszna megye szolgabírója

Sírhelye:
Szilágysomlyói református temető,
3. parcella, A részleg, 100. sír

SZÉNÁSSY MIKLÓS
1825–1901

1848–49-es honvéd őrmester
Királyi jegyző

Sírhelye:
Szilágysomlyói református temető,
3. parcella, B részleg, 107. sír
Sírköve 200 cm magas csiszolt gránit

PAPP JÓZSEF
1830–1905

1848-as honvéd

Sírhelye:
Szilágysomlyói református temető,
4. parcella, B részleg, 124. sír
Sírköve 200 cm magas fehér márvány

ALDOBOLYI DOBOLYI ISTVÁN
1824–1900

1849 április elsejétől számvevő az első
honvédszászlóaljnál
Királyi járásbíró

Sírhelye:
Szilágysomlyói református temető,
3. parcella, B részleg, 107. sír
Sírköve 200 cm magas csiszolt gránit

JULCSA NÉNI
1819–1912
született Herpay Juliánna

Idősek elmondása szerint végigkísérte a forradalmi hadsereget az erdélyi dicsőséges hadjáratban

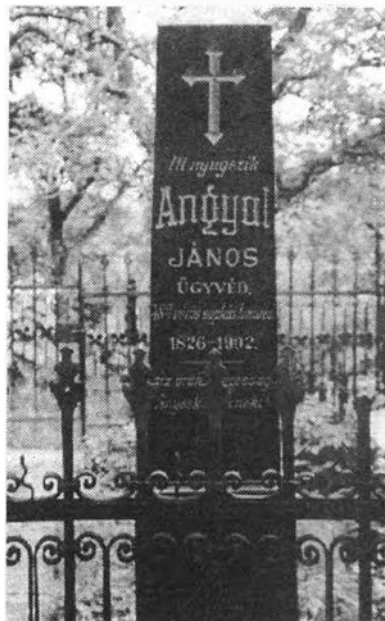
Sírhelye:
Szilágysomlyói református temető,
3. parcella, A részleg, 27. sír
Sírköve 180 cm magas csiszolt gránit

ANGYAL JÁNOS
1826–1902

1848-as vörössapkás honvéd
Szilágysomlyói ügyvéd

Sírhelye:
Szilágysomlyói központi katolikus temető
Sírköve 200 cm magas fekete márvány

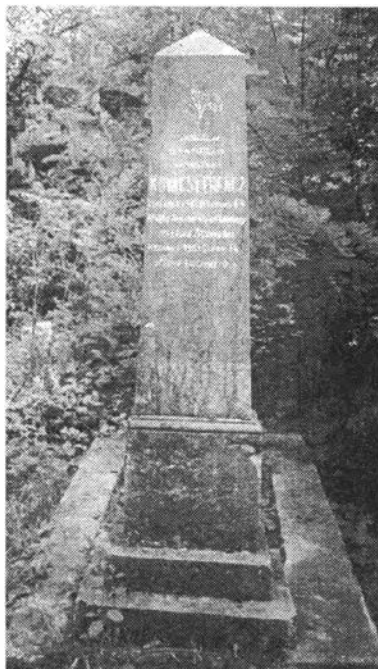

Itt nyugszik
KOVÁSZNAI KOVÁCS FERENC
Születet 1828 február 19-én

1848/49-ben mint honvéd főhadnagy
résztvett 27 csatában
Megg halt 1903 szept. 14-én
Béke hamvaira
Neje
Kiss Rozália
szül. 1829 Megh. 1905 febr. 12

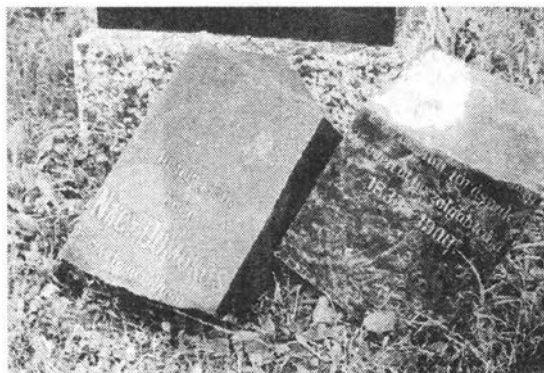
Sírhelye:
Szilágyperecseny, régi református
temető
Sírköve 210 cm magas andezit

Itt nyugszik
Kaáli
NAGY DOMOKOS
1833-1900

1848/49 honvédhadnagy
a krasznai járásnak
35 éven át szolgabirája

Sírhelye:
Kraszna, római katolikus temető
Sírköve 200 cm magas csiszolt gránit, talpzata 50 cm homokkő, összetörve

PÁLFFY IMRE
1848-49-es
honvédtászló
tartó
született 1810
meghalt 1896 okt. 29
emelte a kegyelet
1901 Márczius 15-én

Sírhelye:

Kraszna, római katolikus temető

Sírköve 245 cm magas, talapzata 70 cm, homokkő, le van döntve

Itt nyugszik
E sirba
Egy 48-as huszár tizedes
TYUKODY ÁRON
született
1827-be Meghalt
1902 febr. 10-én
Bátrak hitvestársa
PÉNTEK KAROLINA
Született 1836 meg-
halt 1901-be Feb. 1-én
E siremléket
készítete
Sándor és Károly
gyermekei Béke Por
- raira -

Sírhelye:

Kraszna, református temető

Sírköve 200 cm, talapzata homokkő

I H S
ITT
NYUGSZIK
MADARAS
JÓZSEF
1848/9 HONVÉD
F H SZ 1823 II
M 1892

Sírhelye:
Krasznahorvát, ortodox temető
Sírköve 120 cm homokkőkereszt

Itt nyugszik
SZABÓ PÁL
volt ev. ref. lelkész
ny. esperes
1848–49-ki honvéd
huszár hadnagy
Bem tábornok testőr
csapat parancsnoka
Szilágy vármegye
törvényhatósági tagja stb.
született 1824 évi
márczius 25
meghalt 1900 évi február 11
Béke poraira

Sírhelye:
Diósd, templomkert
Sírköve 200 cm homokkő, 40x40 széles
talapzata beton

A Volhiniában hősi halált halt Silnaun nyugvó
 egyetlen jó gyermekem FRÜHAUF GYULA honv.hadnagy
 és a Horoat-Petenei hősi halottak emlékét
 és dicsőségét őrizzze ezen emlék tábla
 Legyen könnyű felettük az idegen föld és
 virasszon nekik a hű emlékezés.
 1914-1918
 FRÜHAUFNÉ BALOGH ILONA

Emléktábla:

Krasznahorvát, a református templom belsejében
 Sírköve szélessége 100 cm, magassága 58 cm fekete
 márványtábla gipsz keretézéssel

Erdei Attila

cserkész, diákpályázati dolgozat

NAPLÓRÉSZLETEK 1848-BÓL

Félhomály, különös hangulat... A régi tárgyak ódon illata lebeg körülöttem. Mintha egy másik világ küszöbét lépném át, valahányszor a padlásra feljövök. A poros, pókháló lepte tárgyak, a repedezett gerendák régi korok üzenetét hordozzák.

Egy könyvet keresek. Elfordítom a nyikorgó kulcsot egy faragott kis szekrény zárában. Könyvek, lapok sokasága borul ki eléem: díszkötéses, megsárgult lapú Jókai-könyvek; egy 1893-as Almanach; egy századvégi szakácskönyv; néhány rajz, pödrött bajuszú hetyke férfiakkal. Közülük előbukkan néhány kézírásos lap. Szakadozottak, sárgásak, helyenként elmosódottak. Milyen furcsa, szálkás betűkkel írták őket! El tudom-e őket olvasni? A gerendák között beszűrődő fény felé tartom a lapokat. Olvasom...

„1848. december 7, csütörtök

Már rég nem volt ilyen telünk, mint az idei. Van annak már vagy húsz éve. A Kraszna úgy befagyott, hogy szekerek kelhettek át rajta. Mindenhol a farkasok üvöltése hallatszott, amelyek esténként be-bemerészkedtek a falvakba és városokba, el-elragadtak egy lovat, disznót, vágómarhát sőt még embert is. A szekereket bent kell tartani a csűrben, mert másképp úgy odafagytak a földhöz, hogy tavaszig ki nem szednék onnan. Mindenhol disznót vágnak, mert kell az étel és nem akarják, hogy a farkasok lakjanak jól belőle. A nem túl mély kutak is sok helyen befagytak, a szárnyasok reggelre megdermedve ültek, mozdulatlanul

a ketrecbe. Ebben a lélekfagyasztó télben mintha az idő is megállt volna. Két napja nem kaptunk hírt a harctérről.”

Harctér? 1848? Nem tudtam elképzelni, hogy ki és miért írhatta ezeket. A kézírás szép és olvasható, a tartalomból ítélve naplórészlet lehet. Nem hagyott nyugodni a dolog és tovább olvastam a lapokat.

„1848. december 8, péntek

Nagy napra virradt Szilágysomlyó városa. Olyan hideg reggelt, mint a mai, én még meg nem éltem. Szinte minden kút befagyott. Én és a társaim a tizedes parancsára a Sőház-térre mentünk. Azt reméltük, hogy végre hírt kapunk. Ott már sok katonatársunk állott vigyázásban, gyülekezett a nép mindenfelől és érdeklődött. Sok embert ismertem, mert én is somlyói vagyok, de én már vagy négy éve bevonultam. Kíváncsi emberek sokasága lepett el minket és kérdezősködtek, hogy miért vagyunk itt. Tőlem például egy főkötős menyecske kérdezte, hogy kit és mit várunk. Én azt feleltem neki, hogy Bem Józsefet várjuk, akit Kossuth Lajos december 1-én az erdélyi hadsereg főparancsnokának nevezett ki. Az emberek tudták ugyan, hogy az erdélyi magyar hadsereg főhadiszállása Somlyón van, de azért a válaszok jócskán meglepték őket. Aztán Bem felől kérdezősködtek. Csak annyit tudtunk nekik mondani, hogy Debreczenből Nagyváradra, Nagyváradról pedig Krasznán keresztül Somlyóra jön, hogy hivatalosan is átvegye a hadsereg főparancsnokságát. Olyan hírek is keringtek, hogy Budapest német kézen van és hogy a Puchner vezette csapatok elfoglalták Kolozsvárt. Aztán odajött hozzám az a menyecske, akivel az előbb beszéltem, és kenyeret, szalonnát és pálinkát hozott nekem. Megkérdeztem, hogy hívják és hogy hol lakik. Erzsébet volt a neve, és ott lakott a malomerdőnél. Lassan minden zászlóalj elhelyezkedett, és vártuk Bemet. A térre most egy egyszerű parasztkocsi hajt be. A kocison kívül még ült egy alacsony és elég idős ember kopott, ódivatú ruhával, kicsi bőrönddel. Megkérdeztük tőle, hogy mit keres itt, mire ő azt felelte, hogy neki ide kellett jönnie. El akartuk zavarni, mondván, hogy fontos ember jön, Bem tábornok, és nehogy itt találja, gyorsan kotródjon innen. Ekkor az idegen meglepő egyszerűséggel közölte, hogy ő Bem. Mindenki nagyon elcsodálkozott. A tömegben halk zsidongás és morajlás tört ki, amit egy székely atyafi tört meg mondván: „No, ha ez Bem, atyafiai, akkor menjünk haza és készüljünk mindannyian a halálra, mert ez ugyan meg nem védelmez minket sem az oláhoktól, sem a németektől.” Pár perc múlva Bem a tiszti karhoz fordult és tört németiséggel beszélt hozzájuk. Megpróbálom idézni: „Uraim, föltétlen engedelmet kívánok önöktől, aki nem engedelmeskedik, azt főbelövetem. Én tudok

jutalmazni, de büntetni is. Elmehetnek.” Ez a kijelentése nagyon meglepett mindannyiunkat és sokan kezdték megváltoztatni véleményüket Bemről. Az ideiglenes parancsnok ezeddig Czetz János volt. Tőle vette át Bem a parancsnokságot. Két fontos dolgot cselekedett ezután. Elsőnek kihirdette a napi-parancsot, amelyben megfogalmazta a katonáknak számtalintézkedéseit. A napi-parancs a következőképpen szólt:

I-ször: Hogy a seregnél mindenkor két napra való élelmiszer és fourage legyen, ez álljon négy font kenyérből, egy font szalonnából, egy font főtt vagy nyers húsból, két vöröshagymából, két adag borból és két adag pálinkából. Minden ló vigyen két etetésnyi zabot és szénát.

II-ször: Hogy szekerek a seregnél a lehető legcsekélyebb számmal alkalmaztassanak.

III-ször: Hogy a sereg favágásra, hidak, utak elrontására avagy kiigazítására, úgy szintén árkok készítésére a megkívánható műszereket magával hordja.”

Második teendője az volt, hogy újraszervezte a táborkart. A sok tiszt közül helyettesének az előző parancsnokot, Czetz Jánost választotta. A december 6-án Nagyváradon kelt szózata így hangzik:

„Mindenkori nemzetiség, vallás és rangkülönbség nélkül egyenlő bármely hivatal viselésére, ugyanazon jogai vannak, ha az államnak becsületes és hű fia, és a megkívántató képességgel bír.

Azok, akik az állam függetlenségének és jogainak védelmezésére hivatva, különbség nélkül a legnagyobb rangra juthatnak, ha vitézségük és kellő képzettségük bizonyosságát adják.”

Kezdetben mindnyájan lenéztük, de mihelyt ezeket a szavakat hallottuk, rögtön más szemmel néztünk rá. Be kellett látnunk, hogy vasakarató és lángeszű emberrel van dolgunk.

A tömegben kitört a tapsvihár és az éljenzés, mindenki Bemet ünnepelte, akire úgy tekintettek fel, mint a megváltóra. Sokakban annyira felébresztette a lelkesedést, hogy azonnal önként jelentkeztek a hadseregbe.”

Itt hirtelen véget ér a naplólap, s amint keresem a folytatást, eltűnődöm azon a helyzeten, ami akkor volt itt nálunk Szilágysomlyón. Biztos vagyok benne, hogy sokan nem tudják, mi is történt akkor nálunk. Én nagyon szerencsés vagyok, hogy közvetlen forrásból tudom meg ezeket a dolgokat. Megvan!

„1848. december 9, szombat

Bem elrendelte, hogy három napon keresztül járjuk a környéket és szerezzük be a szükséges élelmiszer mennyiségeket. Ma még csak a somlyói gazdák hozták

a pálinkát és a bort a seregnek, mivel nem terjedt még szét a hír. Ma este bejártam az ismerős helyeket és elmentem Erzsiekhez is, ahol megismerkedtem családjával. Jól el lehetett velük beszélgetni és észre sem vevén, milyen hamar telik az idő. Nem csak én jártam el ezen este a lakosokhoz, hanem a katonák színe-java így töltötte az estét.”

„1848. december 10, vasárnap

Kezdenek megérkezni a falvak küldöttségei és hozzák adományait a sereg számára. A szomszédban levő Perecsenynek híres hagymája van. Nem is haboztak adni belőle. Hat és fél szekér vöröshagymát hoztak a seregnek. A rangidős szolgabíró Bemhez járult, kilenc önkéntes fiataalt ajánlott katonának. Utánuk jöve Somlyóújlak küldöttsége. Újlak szegény falu, de legelői nagyon jó füvet adnak. Hoztak is bőséggel a lovaknak. Önkéntes nem tudom, hogy hány jött, de mondták, hogy vagy tizenöten vonultak be. Bürgезд hozta még el a mai nap folyamán ajándékait: öt fiataalt és hordószámra a tömérdék vörösbort. Úgy hallottuk, Bem kényes az itálra, nem iszik meg bármit, de a bürgезд bort nem veté meg. Ma este az eddig beérkezett élelmet osztottuk szét és az újoncokat elláttuk fegyverrel. Ez az este sem volt különb a többinél, ámbár Erzsieknél vacsoráltam.”

Az olvasottak lenyűgöznek és már egyre kíváncsibb és kíváncsibb vagyok. Lehet, hogy valami nagyon fontos dologra bukkantam, amit eddig még senki nem olvasott?!

„1848. december 12, kedd

Annyi itt a tennivaló, hogy tegnap nem is volt alkalmam a naplómba írni. Olyan zsúfolt volt a tegnapi nap, mint egy hangyának egy nyári napja. Ennek nem volt egyéb oka, mint az, hogy a környékről a még be nem érkezett adományok mind a tegnap érkeztek meg. Elsőnek Nagyfalú jött, egy egész csorda vágómarhát hozva magával. Az asszonyok sült pulyka és csirkehúst hoztak. Igen jóllaktunk és el is tettünk tarsolyunkba. A csordát huszonkét fiatal hajtotta, mind a seregbe jelentkezének. Még a református pap féltve őrzött fia is bevonult. Bagos az a falu, ahol a lakosok tömérdék disznót tartanak. El is küldtek a seregnek két színültig megrakott szekeret, teli füstölt szalonnával és sonkával. Húsz fiatal jött el, de nem mind fiú, hanem egy középkorú szemrevaló menyecske is elkísérte őket. Vállalta, hogy főz, mos, vasal és gondot visel a seregben levő katonákra. A tél nem akart enyhülni és mi tudjuk, hogy mi vár ráink: éhség, hideg, veszélyes csaták. És ennek ellenére a seregünk csak nő és nő. Nem csak magyarok, de

románok, zsidók, sőt még cigányok is jöttek a seregbe, mert mindnyájan egy új, egy szebb jövőt akarunk családunknak, és ezért képesek vagyunk áldozatot hozni. Vállaljuk a nehéz masírozást, a családunktól való távollétet, a barátok és rokonok társaságát is képesek vagyunk mellőzni. Már hallom a dobpergést, az ágyúk dörrenését, a kardok csengését, már érzem a füstöt, a port, az izzadságot, amely végigcsorog véres arcomon. Már látom a körülöttem elterülő hullákat, de túl a csatatér borzalmain, látom a jövőt.”

Olvasom, és csak elgondolni tudom, hogy mit érezhetett az az ember, aki ezeket írta. Elképzelte és bekövetkezett. Én, mint az utókor fia, tudom, mi történt utólag: '49 augusztusában holttestek borították el a csatateret; füst és romhalmaz volt mindenfelé, amerre a szem ellátott. Ez az ember, amikor naplóját írta, még csak sejtette, mi vár reá. De lám itt a folytatás.

„1848. december 15, péntek

Eljött a nagy nap. A hideg most sem akar szünni, de a nap szikrázó fényéből kitűnik, hogy ez nem egy átlagos nap. Tüzes arccal várjuk az indulást. Félelem és szomorúság, lelkesedés és bátorság, mind itt van bennünk. Bem éjt nappá téve dolgozott a sereg elrendezésén. A sereg így épült fel:

Jobbszárny: parancsnoka Riczkó Ignác ezredes, 4475 ember és egy hatfontos ágyúüteg.

Középszárny: vezetője Czetz János – táborparancsnok. A csapatparancsnok gr. Mikes Kelemen ezredes. 4450 ember tíz darab ágyú, ebből 4 hatfontos, 6 háromfontos.

Balszárny: parancsnoka Zsurmay József őrnagy 3610 ember és 8 darab hatfontos ágyú.

Ez lett az erdélyi magyar hadsereg Bem vezetése alatt. 11150 gyalogos, 1385 lovas – köztük én –, összesen 12535 főből áll. Ágyúja 24.

Így indulunk Csucsra irányába, hogy Wardener tábornokot, akinek az a feladata, hogy elfoglalja Váradot, csapatainkkal feltartóztassuk.”

Eltűnődöm azon, hogy mennyire különböztek ezek az emberek tőlünk. A világ legtermészetesebb módján áldozták fel vagyonukat, békés napjaikat, kockáztatták egyetlen életüket a haza érdekében... Vajon mi lett a sorsuk?

Bármennyire szeretném tovább olvasni ezt a történetet, már csak egy szakadozott lapot találok, melynek alsó része leszakadt. Megnézem

a keltezést. Elámulok: ezt több mint egy évvel később írták. Ugyanaz az írás, de mintha kissé nehezkesebben írták volna.

„1850. február 14, csütörtök

Ma este Julcsa néninél voltunk és hallgattuk a csatákról szóló történeteit, mivel ő végigkísérte az egész forradalmat. Mintha száz esztendő telt volna el, mióta megjelent a Sóház-téren és büszkén elvállalta a katonák gondozását. Ott volt nagyon sok gyermek, akiknek atyja mind ott harcolt a seregben. Ott volt az ifj. Szathmáry Dániel, akinek apja ezredes volt a seregben. Az ő keresztapja Szathmáry Károly, aki századosként esett el Segesváron. Aztán ott volt Domby Mária, Domby László felesége. A férje azon kevesek közé tartozik, akik épségben hazaértek. A hadnagyi rang megszerzése után abbahagyta a katonáskodást.”

A következő sorok nagyon el vannak mosódva, ezeket nem tudom elolvasni, de a vége érthető. Idézem:

„A városból összesen 36-an vonultak be önként. Közülük kikerült három ezredes, két százados, két főhadnagy, egy hadnagy, három alhadnagy, hat őrmester, két tizedes és tizennyolc honvéd. Csak kilencen tértünk haza. Érdekes, hogy Julcsa néni mindig ott volt a seregnél és minden csatát látott, mégis túlélte, noha kissé beleőszült. Most éppen a...”

Az írás itt megszakad és nem tudom folytatni az olvasást. Mivel ezen a lapon kívül mást nem találtam, összeszedtem mindet, sorrendbe raktam és levittem a padlásról, hogy megmaradjanak és más is olvashassa őket. Lám, a keresett könyv helyett valami sokkal értékesebbre bukkantam: a városom 1848-as forradalmi telét megörökítő emlékre.

Forrásmunka

Gracza György: *Az 1848–49-iki Magyar Szabadságharc Története*
 Petri Mór: *Szilágy vármegye monográfiája*

Mazur Réka

diák pályázati dolgozat, Nagybánya

KÓVÁR VIDÉKÉN TÖRTÉNT

Erdély területén a román és a magyar forradalom erővonalai találkoztak 1848-ban. Itt az antifeudális törekvések mellett a népek követelései a nemzeti önállóságnak és függetlenségnek az igényével párosultak. Ez az az idő, amikor a nemzeti ébredés korszakát élték a különböző nemzetiségek.

A Partium részei – Máramaros, Kraszna, Szatmár, Közép-Szolnok, Zaránd és Kővárvidéke – még 1780 óta Magyarország tartozékai voltak, így ezeken a területeken nem tevődött fel olyan élesen az unió Erdély és Magyarország között. Ezeken a vidékeken, ahogy azt Barițiu is írta: „a magyar és román értelmiségiek kéz a kézben, összefogva, közös frontot alkottak a forradalmi vívmányok megvédésében, a függetlenség kivívásában és az ország szabad fejlődésében.” Különbösen érdekes megjegyezni, hogy több román értelmiségi ezekről a vidékekről kiállt és szövetségre lépett a magyar nép törekvéseivel 1848 forradalmának kezdetén.

A közelség miatt a Partium városaiban hamarabb terjedt a forradalom híre, mint a többi erdélyi városban. Így Aradon már március 17-én, Temesváron 18-án, Váradon március 21-én hagyták jóvá a város polgárai a Pesten kihirdetett 12 pontot.

A nemzeti újjászületés e friss légáramlata egyetlen útjában sem suhant el maradandó nyomok nélkül Nagybánya környékén, sőt, a központtól távol eső helyzete dacára egyike volt e vidék azoknak az országrészeknek, melyekben az érkező hírek leghamarabb ébresztették tevékeny munkára a szunnyadó nemzeti erőket.

Nagybánya és vidéke híven vette ki a maga hazafias részét a '48–49-es mozgalmas időkből, melyeknek eseményei nem egyszer érzékeltették vele különleges földrajzi és etnográfiai helyzetének régebbi időkből is annyiszor érzett súlyát.

1848. március 22-én a város lakói Winterhalter Jakab és Villás János szószólóik által örömmel üdvözölték a sajtószabadságot mondván: „... úgy vagyunk értesítve, hogy azon örömünkre szolgáló hír a

sajtószabadságot illetőleg immár valósult, miután a nagyméltóságú Helytartó Tanács intézményileg is azt rögtön sietett a város polgáraival tudtul adni. Úgy vagyunk egyszersmind meggyőződve, hogy azon polgári érzetünket felmagasztaló tudat, miszerint a sajtó hazánkban törvényes úton lőn szabaddá, azon nap, azon perc, melyben ez ünnepély történt, hazánk évkönyveiben nagyszerű epochát képez.”

Két nap múlva, március 24-én, a város polgárai nyílt közgyűlésen ismerték el a Pesten megszerkesztett 12 pontot és elhatározták a polgári őrség azonnali felállítását. Ugyanazon a gyűlésen határozták el, hogy „zentúl nemcsak a közgyűlések, hanem a tanács és a törvényszéki ülések is nyilvánosak lesznek. Továbbá Kossuth Lajos dicső hazánkfiát, mint aki a békés útoni átalakulás nagyszerű kérdéseiben kitűnően működött, városunk polgárává a közakarattal megválasztottuk.”

Az új korszak megünneplését a római katolikus templomban tartották, hálaadó szentmise után a városházán hirdették ki az első független magyar minisztérium kinevezését. Minden középületen nemzeti zászló lobogott és este az egész várost kivilágították. Mindjárt a '48-as törvényeknek a református templomban való kihirdetése után, egy-két nap alatt sorra következtek az átalakulás mozzanatai: a nemzetőrség szervezkedése, a városi hatóság tisztújítása, adakozás a nagy népgyűlésben a haza oltárára, az önkéntes hadfiak összeírása és az első képviselő megválasztása június 15-én.

A jobbágság megszüntetése és jogai egy részének elismerése – amint már április 11-én szentesített a törvény – mind a román, mind pedig a magyar parasztságot a forradalom mellé állította. A parasztság már a forradalom első heteiben hozzáfogott a volt földesurak rovására a földfoglaláshoz. Erről tanúskodik többek között Kiss Gedeon esküdtnek 1848. április 18-án Erdőszádáról írott levele, melyben közli Szatmár megye alispánjával, hogy: „... átmentem Erdőszádára, hol csendet és békességet, mi máskor oly szépen virágzott, nem találtam volt állásában. A nép gyűléseket tart, (...) az urasági tisztek megtámadják a pontos bírákat, papot, mint Erdőszádán is bántják, sértegetik, hogy az urakkal tartanak. Az adót nem teljesítik, nem is akarják. A szomszéd Közép-Szolnok megyéből, hol már Gárdány helységében a földesúrnak kertjét s földjét elfoglalták és szántják, (...) a nép még papjára sem hallgat.”

Nem hallgathatjuk el azt sem, hogy az Erdélyi Nagyfejedelemségben a jobbágyság felszabadítása is késett és csak június 6-án következett be. Addigra a társadalmi és nemzeti ellentétek már nagyon kiéleződtek. Az erdélyi román tömegek évszázados elnyomásának és az úrbériség felszámolása halogatásának talaján a román jobbágyság mind jobban szembekerült a többségben magyar urakkal.

A kolozsvári országgyűlésen május 30-án kimondott unió Erdély és Magyarország között már az erdélyi román és magyar forradalmi erők megoszlását jelezte. A nemzetté válás és a nemzeti államok kialakulása Erdélyben bonyolult és tévedésektől terhes folyamatában a bécsi reakció „divide et impera” politikája sikeresen érvényesült.

Eközben történt Kővár vidékének ünnepélyes visszacsatolása az anyaországhoz Nagysomkúton. E legkedvezőbb kilátások között végbement ténynek azonban csakhamar érezte végzetes befolyását az események további fejleményében Nagybánya és környéke, habár az új főkapitány, Teleki Sándor és Hosszú László alkapitány vezetése alatt a hazafias érzelmű tisztikar mindent elkövetett, hogy a nemességet is, a jobbágyságot is az új törvények előnyeiről és általános hasznosságáról meggyőzze, mégis rögtön, amikor Urban, a román határszéli katonaság parancsnoka Naszódon a reakció érdekében a bujtogatást megindította, már október elején híre járt, hogy terjed a népzendülés mozgalma. Valóban, Kápolnokmonostoron a megyei pénztár erőszakos elvitelét katonai erővel kellett megakadályozni, a lázítókat pedig börtönbe zárták.

Ugyanakkor az ellenforradalmi erők Európa-szerte előretörtek, s a forradalmi lendület hanyatlóban volt. Ideig-óráig még a bányamedencében is sikerült elsimítani az ellentéteket. Erre utal a két levél, amely a nagybányai levéltár birtokában van.

Az egyik 1848. október 27-én Kisnyíresen (Mesteacăn) íródott Nagybánya tanácsához. Írója Mot Dimbul (zászlós), a levél vezérfonala pedig a megbékélés: „Tegnapai népgyűlésünkben, melyet a kisnyíresi téren tartottunk, számos faluk jelenlétében, hol több jó, hasznos és célszerű tanítások adódtak a békesség helyreállítása és a nép lecsendesítésére, melyekről én meg vagyok győződve afelől, hogy adott tanításom a legjobb s legcélszerűbb Román nemzetünknek a Magyarokkal békesség és csendesség tárgyában, (...) ne hogy a jó csend felbomoljon közöttünk, amely annyi századokon keresztül sérthetetlen vala...”

Nagybánya városi tanács 1848. október 28-án nem késlekedik a válasszal: „Kővárvidéki lakosaink. Kedves polgártársaink! ... Őszintén megírtuk mi már f. év szeptember 30-ról 3588 számmal... miszerint nagy fájdalomkra van, hogy önök az alacsony ármány és bujtogatás áldozatává estek... és házukat, tűzhelyüket elhagyva bolyongnak és nyughatatlanok. Megírtuk azt is, hogy mi kővárvidéki szomszédainkat, kikkel századokon át a legjobb békességben és egyetértésben éltünk, soha megbántani nem akartuk és most sem akarjuk.”

Sajnos a „szent béke” napjai csak november 2-ig tartottak. Ezekkel az eseményekkel párhuzamosan fejlődött a fegyveres erők gyűjtése Nagybányán meglepően gyors tempóban.

Megérkeztek a Szatmár megyei gyalog- és lovasnemzetőrök, akik csak október 9-én három olyan bujtogatót akasztottak fel, akik az Urbantól kapott kétféjű sasos levelekkel jártak bujtogatni a tudatlan nép között.

November 2-án a határőrvidékről kiküldött Dimbul által Nagybánya ellen vezérelt zendülők a szakállasfalva, illetve a katalini hídnál a Katona Miklós nemzetőr parancsnok vezénylete alatt odasietett nemzetőreink hadával ütköztek és vereséget szenvedtek.

A kocka el volt vetve, a megbékélésnek vajmi kevés nyoma maradt. A lázadás egyre nagyobb méreteket öltött: Frink és társai legyilkolták Huszár Károly bárót. Kővár vidékének tisztii állománya Nagybányára költözött; a járási tisztviselőket megkötözve, gyalog hurcolták Naszódra, vidéki tisztekből alapított rögtönítélő bíróság az elfogott Frinket akasztófára ítélte és kivégeztette. A félrevezetés által lázításra használt harangokat a vidéken elhelyezett nemzetőrök Nagybányára szállították a katonai kórháznak berendezett gimnázium udvarára.

Most már teljes erővel folyt a készülődés a polgárháborúra. E tervben a megyei alispán, Eötvös Mihály, mint kormánybiztos, a városi hatóságokkal egyetértve, a haderő vezérletére kinevezett Katona Miklós nemzetőrnagyot mindenben segítette, aki a rendelkezésére álló zempléni, szabolcsi, Szatmár megyei, ugocsai és máramarosi nemzetőrökön kívül még a bécsi légió fegyveresei és a Zsurmai kapitánnyal átszökött Vilmos-huszárok néhány ágyúüteggel felszerelt hadával november 9-én Nagybányáról Dés felé indította táborát, megszállva a Kővárvidéket.

Amilyen lassan mozgott előre ez a 12 ezer főnél számosabb tábor, olyan gyorsan futamodott meg Désnél november 24-én Urban katonái és ágyúei elől. Ha a Vilmos-huszárok és a bécsi legionáriusok fel nem tartóztatják a támadó ellenséget, Urban csapatait, iszonyatos mézszárlás tette volna emlékezetessé a dési ütközetet.

Lehetett volna ez a „dési expedíció” kezdetleg a megfélemlítésnek álcázott manőver, ha némi hadisikerrel végződött volna; a felvonulás közben azonban nem a katonák, hanem az elámitott parasztok fölött hozott vérbírói ítéletek többszörös végrehajtása utóbb a bosszú véres torkába hajtotta volna Nagybánya lakosságát.

Szerencse, hogy a megfutamodás kudarca után Kossuth Debrecenből Bem tábornokot küldte fővezérnek a Szatmáron oszlófélben várakozó haderő számára. Bem első dolga volt a zilált haderőből a dilettáns elemeket hazabocsátani, a megbízható részt pedig kiválogatva újra szervezni és rögtön visszaindítani Nagybányára. Eközben Krassón megismerkedett Teleki Sándor gróf nemzetőrneggyal, aki jól beszélt románul, németül és franciául is, ütközben pedig a tolmács szerepét is vállalta. Bem arról is meggyőződhetett, hogy Teleki koltói kastélya is birtoka révén jól ismeri a környéket. Az idegen tábornok hamar felismerte emberét, akinek a tervezett erdélyi hadjáratban helyszíni és néprajzi ismereteit a száraz térképek útmutatása mellett jól felhasználhatja, ezért maga mellé fogadta intendánsként, előbb őrnagyi, majd ezredesi minőségben.

Nagybányára érkezve, Bem bővebb felvilágosítást nyert arról, hogy a hadviselés kellékeit egyelőre készen találta és a várost, melyben az állandó vízerő a lisztelő- és lőpormalmokhoz, a bányatermékek a pénzveréshez nagy előnyt jelentenek az itt koncentrált hadműveleti segédeszközök felhasználására. A várost megnyitandó hadjárata kulcsának tekintette. Innen indult el Bem csekély, de jól szervezett táborával december elején Kolozsvár felé, ahol egyik győzelem a másikat követte.

Nagybánya tehát ismét, mint régebb az erdélyi fejedelmek korában, a hódító hadjáratok alatt fontos katonai állomást jelentett az északról jól védő hegyek aljában, főleg a forradalom válságos időszakában, a mindenfelől betört ellenség gyűrűjében már csak két pont maradt szabad, ahol lőport lehetett gyártani: Komárom és Nagybánya.

A bányavidéken a munkásság is kivette részét a forradalomból. Nagybánya, Kapnikbánya és Erzsébetbánya bányamunkásainak a megmozdulásairól is több értesítésünk van. Így például a Földművelési- és Bányaminisztérium 1850. december 12-i rendelete, melynek értelmében a kincstári bányamunkásokat és altiszteket, akiknek a politikai magatartása a forradalom idején nem volt megfelelő, nem vették vissza szolgálatukba.

Közben mind Bálcescuék, mind pedig Teleki László részéről próbálkozások történtek az egymás mellett élő nemzetiségek kibékítésére – sikertelenül. Teleki László már jóval korábban, 1849. március 7-én ezeket írja Kossuthnak: „... jó lenne, ha megegyeznénk a szerbekkel, horvátokkal és románokkal..., mivel ezek is inkább velünk szeretnének egyesülni, mint Ausztriával, mindent meg kell adni nekik, amit lehet.”

Június 28-án a képviselőház megszavazta a nemzetiségi törvényt, amely a román és szláv nemzetnek elismeri politikai jogait és biztosítja autonómiájukat. Nagybánya város levéltára ma is őrzi Szemere Bertalan volt belügyminiszter levelét 1849. július 29-ről, amit Mihályi Gábor kormánybiztoshoz küldött, és amelyben említést tesz a törvényről: „A nemzetgyűlés különböző népiségekre nézve egy olyan politikának vetette meg alapjait, amelyben a kiengesztelődésnek teljes biztosítékát foglalja magába, oly politikának, melyet Európa követni fog, de példát rá még egy kormány sem adott. Azt tudatni kell a román és a rác népekkel... hogy az osztrák politika volt a népeket összeveszíteni és nyelveiket elnyomni. A magyar politika az egyenlőség politikája mind szabadságra, mind a nemzetiségekre nézve, amennyiben a status-egység érdeke megengedi, ünnepet ülhetnek a népek.”

Sajnos azonban ezek a békítő felhívások nem találtak megértésre. Ennek pedig a forradalom és szabadságharc itta meg a levét...

Forrásmunka

Oszóczki Kálmán: *1848 emlékezete és időszerűsége*. Bányavidéki Új Szó, II. évf. 25. szám, 1990. március 13.

Palmer Kálmán: *Nagybánya és környéke*. Nagybánya, 1894.

Hitter Ferenc

közgazdász, Felsőbánya

FELSŐBÁNYA A FORRADALMI ÁRBAN

A 19. század haladó szelleme és felvilágosult eszmeáramlata Felsőbányán is hamar termékeny talajra talált, a szabad gondolkodású, művelt polgárság körében gyorsan elterjedt. Széchenyi és Wesselényi tanai által friss áramlat reformideológiája hatotta át a gondolkodást. Nagybánya, a vidék központjaként terjesztette az új eszméket, melyekhez Felsőbánya hazafias lelkesedéssel csatlakozott.

1848. március vége felé szállingóztak az első hírek a pesti megmozdulásról. Az országgyűlés kimondta Kővár vidékének is az anyaországhoz való visszacsatolását, amelyet május 22-én hirdettek ki Nagysomkúton. Kővárvidék főkapitánya, gróf Teleki Sándor, alkaptánya pedig Hosszú László lett, akik mindent elkövettek, hogy az új viszonyok minél kevesebb megrázkódtatással lépjenek életbe. A köznemesség és a jobbágyság az új törvények célja és szelleme felől kellően tájékozódott, ezzel szemben Naszódon, Urban császári ezredes, határőrparancsnok, a Bécsből jövő titkos utasításnak megfelelően a magyarok ellen bujtogatott, zendülésre szította a románságot Szakállas faluban. Mivel Urban ezredes nyíltan a lázadók mellé állt, Nagybánya és Felsőbánya polgárai közös erővel nemzetőrséget szerveztek. Felsőbányán a jobb módú polgárok külön védekeztek a dél felől fenyegető lázadók ellen.

A magyar forradalmi kormány belátta a bányászvárosok fontosságát, gondoskodott azok védelméről: a Szatmár megyei gyalog- és lovas nemzetőrök az Urban sas-pecsétes levelével járó bujtogatókat elfogták és megbüntették őket.

A környéken Horgospatakon (Strâmbu) vívták az első ütközetet. Péteri őrnagy elvesztette a csatát. A győztesek a határőrvidéki ezredből, az ellenforradalmi csapatokkal, Naszódról kiküldött Dumbuj vezérlete alatt a két bányaváros ellen indultak azzal a szándékkal, hogy kifosztják és elpusztítják őket.

Az akkori viszonyokat hitelesen ábrázolja Petőfi Sándor levele valamint Szatmárnémeti volt főkapitányának, Kiss Gedeonnak Szatmár

megye főjegyzőjéhez írt sorai. Idézünk Petőfi leveléből: „Tisztelt alispán úr. Nagybányáról jövök. A Székelyföldre szándékoztam utazni, némileg országos küldetésben, de Nagybányáról vissza kellett fordulnom, miután hiteles tudomás szerint Kővárvidéken az utazás bizonyos veszély minden kaputos magyar emberre nézve. Tízezen (...) vannak) talpon, kik az ellenségeskedést azzal kezdték meg, hogy a kővárvidéki cassát, mintegy 18.000 pengőt elrabolták.

Tegnap egy helyen már gyújtogatni kezdtek; Teleki Sándort a kővárvidéki főispánt és Mihályi kormánybiztost elfogták, s csak csel által sikerült elillanniok, s midőn kocsira ugrottak és vágatni kezdtek, egy vasvillát hajítottak utánok és két puskát süttöttek el rájuk; szerencsére egyik se talált. Mindezt magától Telekitől és a kormánybiztostól tudom, kik Nagybányán vannak több kővárvidéki urakkal, kik szinte megszöktek hazulról, mert éltek nem biztos többé.

Tisztelt alispán úr! A veszély nagy, néhány nap alatt roppant lehet; nem én kérem önt, hanem a haza követeli, hogy minden kitelhető lépést megtegyen ön, mi a veszély megszüntetésére szolgál.

Véleményem szerint nem lesz elegendő az a néhány száz nemzetőr, kik már útban vannak, hirdessen ön általános népfelkelést e megyében, s különösen rendeljen minden meglévő ágyút a helyszínére. (...) Én hazafiúi kötelességemnek tartom ittmaradni, s az önök zászlója alatt harcolni. A sereggel együtt Nagybányán termek. Addig is Isten önnel. Tisztelő polgártársa: Petőfi Sándor, m-k-”

1848. november 2-án egy vasárnap délután három óra tájban érkezett Nagybányára gróf Teleki egyik tisztje Koltórol, s jelentette, hogy jönnek a lázadók. Felsőbányára a hír négy óra után érkezett meg, erre mindkét város sürgősen fegyverkezett, készült a védelemre. Nagybányán Kóta trombitás bejárva a várost riadót fújt. Katona Miklós összegyűjtötte seregét: egy zászlóalj honvéd gyalogos, egy század huszár és a két városból összesen 1400 főnyi nemzetőrség. Ezek közül Nagybányán és Felsőbányán is kisebb őrséget hagytak hátra a lakosság biztonsága érdekében. A sereg megindult a dél felől közeledő lázadók ellen. A fő erő a dési úton haladt két ágyúval, míg az egyik szárny Tőkésbányának (Groșii Țibleșului) vette útját, hogy a lázadókat oldalt, esetleg hátban támadhassa.

A lázadók a szakállasfalvai síkon ütöttek tábornok. Katona őrnagy a Katalinfalva határába érve, meglátta a másfél kilométernyire tanyázó ellenséget, az ágyúkat felállította és tüzet vezényelt.

Alig hogy elhangzott az első ágyútűz, felvonuló huszárok a lázadók seregére csapott, és szétverte. Frinket, a főbujtogatót, akit elfogtak, azonnal rögtönítélő bíróság elé állították, halálra ítélték, majd nyomban felakasztották.

A győzelem híre nagy örömet hozott a felsőbányaiaknak. Két nap múlva azonban a szétvert ellenforradalmi sereg hadrendbe állt, és az erdélyi országút egyik fontos pontját, a katalinfalvi fahidat akarta megsemmisíteni. Katona Miklós parancsnok háromezer főnyi seregével odasietett, s a négyezer fős lázadó csapatot szétverte. A hidat sikerült megmenteni. Egyes portyázó csapatok részint Lacfalu, részint a Nyíres erdő felől többször meg akarták magát Felsőbányát is támadni, de a jól szervezett nemzetőrség, amelyet a jómódú polgárok mindennel elláttak, mindig résen volt, és a közeledő lázadó csapatokat idejekorán, még a városon kívül visszaűzte.

Eötvös Mihály Szatmár megyei kormánybiztos intézkedésére, Nagybányán Katona Miklós őrnagy parancsnoksága alatt nagyobb sereget szerveztek a bányavidék védelmére. Katona mindenekelőtt Kővárvidékét szállta meg a seregével, elűzte a lázadókat, és a nyugalmat helyreállította.

Urban a császári sereggel, amelyhez a szászok és a román felkelők is csatlakoztak Désnél táborozott. Katona Miklós 12 ezer főnyi seregével 1848. november 27-én megtámadta Urbant, de vesztére, mert a császári sereg megverte a forradalmi csapatokat. A menekülő sereg Szatmáron már oszlófélben volt, mikor Debrecenben Kossuth Lajos értesülve a veszedelemről, rögtön kiküldte Bem tábornokot, hogy a sereget újraszervezze és vegye üldözőbe az ellenséget.

Bem Szatmárra érkezvén a sereget teljesen újraszervezte, hadával Nagybányára ment, ami a fenyegető környékbeliektől már szorongatott felsőbányaiakat is megnyugtatta. Bem útközben Szamoskrassón megismerkedett Teleki Sándor gróffal, kit hamar megkedvelt és mint tábori intendánst maga mellé vett.

Bem Nagybányán és Felsőbányán intézkedett, hogy a hadviseléshez szükséges kellékek és eszközök rendelkezésére álljanak és a bányászaton kívül a löpörgyártás, a kohók és vaspörölyök működése biztosítva legyenek, és december elején elindult seregével Kolozsvár felé, ahol egymás után a legszebb győzelmeit aratta.

Ki kell hangsúlyozni, hogy Nagybánya és Felsőbánya nem került az ellenség kezére, csak a világsi katasztrófa után. Augusztus 20-án vonult be Urban ezredes csapata az oroszokkal együtt Felsőbányára és megszállta a várost.

Misztótfalunál, az Órhegyen ütött táborn az orosz hadsereg, mindkét várost az orosz vezér megbízottjainak felügyelete alatt Urban határőreivel szállta meg. A román határőrökhöz egy-egy kisebb orosz különítmény is csatlakozott. A főparancsnokság az oroszok kezében volt, akik fegyelmet tartottak, minden rablást és garázdálkodást tiltottak. Az akkori idők szemtanúi általában az orosz seregekről rokonszenvesen nyilatkoztak, a közkatonák fegyelmezettek, szerény magaviseletűek voltak, míg a tisztek között néhány francia műveltséggel bírt, a polgársággal udvariasan, jóindulattal bánt.

Kitűnő helyrajzi és eseményleírást találunk az akkori okiratok és az élő tanúk elbeszélései alapján Szmik Antal Adalékok Felsőbánya történelméhez (1906) című történelmi dokumentumértékű könyvében. A szabadságharc idején Felsőbánya képe nem a mostani volt. Könnyen elképzelhető a város főtere az akkor létező épületek elhelyezése alapján. A városháza épülete, az egykori bányaaiskola és bányahivatal, a jelenlegi plébánia, a mostani római katolikus templom alapja és a régi templom állott. A nagy kövezett téren foglalt helyet a piac. Körül a kis bányászházak, melyeknek ablakaiból, a foncák fénye világított esténként. Rajzok és metszetek örökítették meg a fentebb leírt képet. Az akkori idők polgárainak nevei ismertek maradtak napjainkig. A temetőben több megrongált vagy épségben maradt síremlék őrzi őket. A városbíró Puskás Tivadar volt, a szenátorok közül fennmaradtak Füstös István, Rézler György, Hitter Alajos és Mike Lajos nevei. Pilászi Félix Mihály volt a római katolikus plébános; Lugosi József a református esperes; Lánszki István kapitány és Bai István jegyző.

Az 1848-as esztendő mozgalmasnak ígérkezett Felsőbányán. Április 2-án az ifjúság lelkes tüntetést tartott, kivilágították az egész várost, és éjjel tartott a mulatság. Május 28-án mise alatt, a most is álló volt görög katolikus templomban (akkor, az új templom építése miatt a görög katolikus és római katolikus hívek közösen használták az említett templomot), a plébános megáldotta a hadbavonulók zászlaját.

Felsőbánya a szabadságharcot minden tőle telhető módon támogatta. Sajat védelmére nemzetőrséget szervezett és azt fenntartotta.

A város fiai a magyar sereg soraiban vitézül küzdöttek, a lakosság pedig hazafias lelkesedéssel áldozott vagyonából a haza oltárára. Nagy mennyiségű arany és ezüst, más becses portéka jutott a hadi kiadások fedezésére; társzekerek vitték a sok ágyneműt, élelmiszert, bort a sereg számára, a nők naphosszat tépést, kötözőszereket készítettek a sebesült harcosoknak. A római katolikus templom pénztára 18 ezer forintot ajánlott fel a Kazinczy tábora hadi szükségleteinek fedezésére.

A hatvanöt hadbavonuló közül ötven év múlva, 1897-ben már csak tizenketten voltak életben. (Honvédek névjegyzéke 1848: Felsőbányai kalauz, EMKE-füzetek sorozat 1998., 50. old. 2.) Jelenleg temetőnkben sajnos már csak két síremlék tanúskodik az 1848–49. évi forradalom és szabadságharcban résztvevők neveiről: a Jeszenszky Márton honvédfőhadnagyé és Riesenberger Alajos honvédhadnagyé.

A világosi katasztrófa után a felsőbányai polgárok igen sok politikai magyar és lengyel menekültnek adtak védelmet, támogatást. A Nagybányától Szinérváraljáig elhúzódó hegylánc szőlőinek présházaiban, melyek közül több felsőbányai polgár tulajdona volt, letek menedéket az üldözött hazafiak. A vincellérek parasztruhája és szőrgubája alatt vitéz hősök rejtőztek, kik télen az elhagyott házakban húzták meg magukat. Íme, hogyan énekel róluk Lőrinc János helyi népi költő:

*„Szabadságharcunknak gyászos lett a vége,
Sötét felleg borult nemzetünk égére.
Világosnál letűnt szabadság csillaga,
Teljes volt mostmár az ellen diadala.
Sok dicső harc után a zászlónk letörött,
Mely hosszú időn át győztesen tündökölt.
Drága honvédségünk lelkesen követte,
Szívesen hullatta a véréét érette.
Halálos dermedtség borult most a honra,
Bécs készült immár a szörnyű vérbosszúra!
Teltek a börtönök hős magyar fiúkkal,
Hegyoldalak, erdők, szegény bujdosókkal.”*

Varga Mária

diákpályázati dolgozat, Arad

ARAD FORRÓ MÁRCIUSA

Általában ismertek a bécsi, pesti, pozsonyi történések, éppen ezért idézzük fel 1848 márciusának aradi eseményeit, a leghitelesebb leírásból, Lakatos Ottó monográfiájából:

„Az Európa figyelmét felkeltett márciusi események Aradra is elhatottak s itt is felébresztették a hazafias lelkesedést.

A nagy napok alatt, a pesti és pozsonyi események hatása következtében, Arad is ünnepi színt öltött, s mintegy villanyos ütés által érintve, az egész város örömmámorban úszott.

17-én érkezett meg Pestről nemzeti lobogókkal díszített gyorskocsin (mely hetenként kétszer közlekedik a fővárossal) Kolerics József főkalauz. Ő hozta az első, a Pesten kikiáltott szabadság-egyenlőség-testvériség magasztos eszméje diadalának hírét. Villanyos hatással vala ez Arad város szabadelvű lakosaira.

A 12 pont, s Petőfi Nemzeti dala Aradon számtalan példányban forog közkézen. Délután már tömegesen hullámszik a nép a Főtéren, s mohón lesi a Pesten történtek ismétlését Aradon is.

Este Goócs Ede színigazgató „Don Caesar de Bazan”-t adja. A színház már hét előtt zsúfolásig tele van.

A tüntetést lelkesen felkaroló Jankai József, a fiatalsággal a színházból a cseh–német zenészeket kiutasítván, a jó hírben álló Pepi cigány bandájával húzatja a Rákóczi- és Hunyadi-indulókat, nagy éljenzések között. A függöny felgördülte előtt tomboló zajjal követeli a fiatalság a Nemzeti dal elszavalását és a 12 pontú proklamáció felolvasását.

Goócs színigazgató aggályos arccal jelenik meg a színpad előterén, s kitérőleg nyilatkozik, azzal mentegetőzván, hogy a cenzor nincs jelen. Száz torokból hangzik egyszerre: Nincs többé cenzor, nem kell cenzor, le vele! – s tomboló fenyegetéssel sürgeti a kívánt felolvasásokat.

Goócs Ede visszalép.

A függöny felgördül, a színpad tere üres. A színészek félnek kilépni a színpad mögül. A zaj percről-percre növekszik. Ekkor a közönségből Szodorai Sándor a lámpák elé lépve, csengő hangon felolvassa a 12

pontból álló kiáltványt, s elszavalja Petőfi Nemzeti dalát. Minden e versszaknál: „a magyarok Istenére esküszünk, esküszünk”, égre emelt újjakkal esküszik az összes fiatalság, mint pár nap alatt Pesten, hogy többé rab nem akar lenni.

Mind a proklamációt, mind a dallam verseit a színház falait megrengető éljenek követék. Örömrivalgás közt oszlik szét a színházból a lelkesült fiatalság nagy része, s harsogó éljenzéssel járja be a Főtér körüli utcákat.

A nézőtér szabaddá lévén, az előadás zavartalanul folyt le.

Másnap az életvidám fiatalság nemzeti kokárdákat tűz fövegére.

20-án Scheinert Nándor, a polgári vadászsorozat segéde, a forradalmi 15-én, Pest város tanácsának bemutatott 12 pontot, mint a nemzet életében hazafiúi kebellet ápoló óhajításokat százada nevében az Arad városi tanács pártolásába ajánlja.

A város részéről jelen voltak Schärfender Ferenc polgármester, Sarlott János, Szekulits György, Joannovics Pál, Franczély Albert, Markovics József tanácsosok.

A tanács elhatározá, hogy a helybeli vadászsorozat e hazafias kívánalmát melegen pártolja, s őfelségéhez jobbagyi hódolat mellett ily értelmű felírást terjeszt:

22-én a városházán, templomok tornyain, a köz- és magánépületek homlokzatain nemzeti lobogók lengenek. Ünnepies arcot ölt magára Arad város főutcája.

Az iparosok műhelyében munkaszünet van. Az iparossegédek a bőrkötényt leteszik és ők is lázas örömmel járnak-kelnek a néptömegek között.

Míg a nép gyűlést tart a város termében, a sajtót felszabadítja a cenzori bilincsekből, s fennen hirdeti, hogy e mai naptól fogva nincs arisztokrácia, nincs úr, nincs nemes, csak polgártárs, s hogy kármentés mellett nincs robot, nincs úrbéri tartozás, addig egész délután folyamában igen nagy élénkség volt a Főtéren.

A hullámzó néptömeg megrázó éljenekkel fogadja az ünnepiesen öltözködött hölgyeket s az egyszerű, üde arcú polgári nőket, kik a csínnal fűzött háromszínű kokárdákat személy- és korkülönbség nélkül százával osztogatták.

A sasok elrepültek. A kincstár és sóház épületekre az ország címere s nemzeti lobogók tüzetnek. A fekete-sárga karfákat és órházakat a mázolóok élénk nemzeti színre festik.

Este a város fényesen ki van világítva.

Beláthatatlan néptömeg hullámszik örömjongás között az utcákon. Fáklyászene emeli a nagy nap eseményét.

Dániel Lázár képviselő, Dunyov István és Kuttny Alajos ügyvédek interpellációjára szükségesnek találta a városi tanács, hogy e naptól kezdve nyilvános ülésezések tartassanak, míg e részben törvény alkottatnék.

Sárossy Lajos, költői nevén Sárossy Gyula, Orbán Pető, Nagy Sándor, Szailer Jakab s többen a nagyszerű események örök emlékéül az Úri-utcát „Reform”, a Templom-utcát „Szabadsajtó” utcának, az Országútat „Batthyány-tér”-re, a Pesti utcát „Kossuth” utcára kéri elnevezni.

A folyamodvány nagy lelkesedéssel fogadtatván, Herr Ádám mérnök megbízatik a címtáblák mielőbbi elkészítésével.

23-án, Beimel József és Schwester Ferenc nyomdatulajdonosok munkaszemélyzete, nemzeti zsinórral ékített fehér kalppal, széles selyem trikolor vállszalaggal, óriási zászló elővitelével, zeneszó mellett reggel körmenetet tart a városon keresztül, az újonnan született sajtószabadság megörökítésére.

A nyomdászsegédek éljenző nép kíséretében, a megyeháza felé tartanak. Török Gábor alispán táblabírái körében épp megyegyűlést tart. A tömeg betódul a megye termébe s a zászlóvivő fényes szónoklattal tolmácsolja a kivívott sajtószabadság előre jósolható áldásos előnyeit.

A nyomdászok az első szabadon nyomott, ez ünnepélyt dicsőítő magyar költeményt osztanak szét.

Innen a nagyszámmá növekedett nép éljenzése között, a városházához vonulnak a nyomdászsegédek, hogy ott fölállított polgári őrhadhoz csatlakozzanak.

Új-Aradról 12 egyenruhás polgár érkezék városunkba az ünnep emlékére, kik a minoriták temploma előtt állottak sorba. Ott sorakozott a polgári tüzérek, vadászok és magyar őrsereg fegyveres testülete is.

A tüzérkar balkarján viseli a nemzeti jelvényt, a magyar őrhad szíve táján, balmellére tűzve a háromszínű kokárdát. A tiszték vállról lelógó nemzeti szalagot viselnek.

A polgári vadászcsapat ekkor használja először a magyar vezénylő szót. Kosztká Tibor plébános-helyettes fényes segédlet mellett Te Deum-ot tart. A vadász- és a magyar őrsereg az egyházi ünnepély alatt díszlövészekkel tiszteleg.

A városi hatóságnál már tömegesen jelentkezik a polgárság, hogy a nemzetőrségbe iratkozzék. A tüzérség kivételével, a polgári őrhadak is ajánlkoznak a nemzetőrök sora közé lépni.

Az ősi alkotmány átalakulásával, nehogy a szabadság túlkapása által a rend és béke Arad városában megzavartassék, a mozgalmak megfigyelésére Jankovics Gábor kapitány felügyelete alatt 28 tagból álló bizottság választatott.

31-én Nádorunk erélyes közbenjárására a bécsi osztrák kormány közegei úgymond a helytartótanács, az udvari kancellária és a kamara működése be lett szüntetve.

Az örök szent igazság a nemzet elidegeníthetetlen tulajdonát, a szabad önkormányzást az uralkodó király szavával s aláírásával a miniszterek kezébe tette le.

A független magyar kormány e szerint nemhiába való kecsegtetés, hanem örvendetes tényné valósult.

A miniszterek tudta, ellenjegyzése nélkül egy tisztviselő nem nevezhető ki. Ebben rejlik a magyar kormány függetlensége, a felelősségének alapja csak is erre fektethető.

Batthyány Lajos gróf, a nádor által megbízott miniszterelnök, ezalatt megalakította a minisztériumot és az országgyűlés 23-i ülésében bemutatta a kormánytagok névsorát. Nemzetőrök kezelik az ország biztonságát, ezek tartják fenn a rendet. A nemzetőrök intézménye hatalmas védpajzsa a szabadságnak."

Az aradi '48-as márciust felidézve be kell vallani, hogy nem csak úgy kell Aradra gondolni, mint a 13 vértanú sírhelyére, hanem mint olyan városra, amely megélte a forradalom örömeit, szabadságát is.

A vár

Másik fontos esemény a város történetéből, az aradi vár „bevétele”, 1849 júniusában.

1848 októberében, ott ahol hazafias parancsnokok voltak a várak élén: Komárom, Munkács, Pétervárad, Eszék, Lipótvár stb., elég

könnyen jutottak a magyar kormány birtokába, ellenben Arad és Temesvár parancsnokai nem akarták elismerni a magyar kormány jogait, s ezek megmaradtak a császár hűségében.

Arad várát már 1848. október havában ostromolni próbálták a honvédek, de gyenge erejük folytán nem tudtak célt érni. A várat egy Berger nevű osztrák altábornagy védelmezte, aki hogy nagyobb rémületben tartsa a lakosságot, bombázni kezdte a várost. A magyar védősereg eközben pár ezer emberrel megszaporodott, s 1848. december 3-4. között, éjjel kísérletet tett a vár bevételére. Sajnos, ez az ostrom sem sikerült, s az éjjeli álmában meglepett osztrák őrség déltájban győztesen tért vissza a várba, sőt még eleséget is tudott magának szerezni, melyet akadály nélkül a várba szállított.

1849. június végén kilenc havi ostrom után Arad vára végre megadta magát. A várba magyar csapatok, köztük a híres aradi kaszás csapat vonultak be, s eleinte Perczel, majd Damjanich parancsnoksága alatt hozzáfogtak a védelmi munkálatokhoz.

A világoosi fegyverletétel

A szabadságharc sorsa el volt döntve, mikor az oroszok a magyar határt átlépték, de a válság bekövetkezése csak augusztus 13-án délután 3 órakor történt a világoosi fegyverletételnél.

Görgey tábornok levelet írt, melyben tudatta, hogy a kormány lemondott és a legmagasabb katonai, polgári hatalmat ő vette át. Ennélfogva, hogy az országot kímélje és embervért hiába ne ontson, elhatározta a fegyverletételt, de csakis az oroszok előtt.

1849. augusztus 13-án, reggel 10 órakor már az egész sereg Világos körül táborozott. Világos nem messze Aradtól alig öt mérföldnyire volt, egyike Arad vármegye legrendezettebb községének. A községben volt a Bohus család kastélya, hol augusztus 12-én Görgey főhadiszállását tartotta, itt írták alá a fegyverletételt.

A magyar főtisztek közül senki sem kapott kegyelmet. A fogoly honvédeket mindenekelőtt kiválogatták. A főbb tiszteket és polgári vezetőket azonnal börtönbe zárták, a legénység alkalmas részét besorozták az osztrák hadseregbe.

Sokkal rosszabb dolguk volt azoknak, kiket vizsgálat alá vetettek. Ezeket az aradi vár sötét pincebörtöneibe zárták el, s ott tartották, míg tragédiájuk betelt. Hűtlenség és felségsértésért vád alá helyezik Aulich Lajost, Damjanich Jánost, Lahner Györgyöt, Kiss Ernőt, Dessewffy Arisztidet, Gáspár Andrást, Nagysándor Józsefet, Schweidel Józsefet, Vécsey Károlyt, Török Ignácot, Poeltenberg Ernőt, Leiningen-Westerburg Károlyt, Lenkeyt és Lázár Vilmost. Meghozták a halálos ítéleteket. Lenkey tábornok megőrült, így nem lehetett felakasztani; Gáspár András is megmenekült a haláltól.

Aradon az ítéletek szigorúsága leírhatatlan izgatottságot keltett. A kivégzés alatt Arad városa a legkomorabb gyászt öltötte magára. Az üzletek egész nap zárva voltak, és a kivégzés tartama alatt harangok zúgása hirdette elköltözését azoknak a hősöknek, kikkel a város lakossága és a nemzet szíve egybeforrt.

A nemzet nem feledte el vértanúink fenséges emlékét. Félszázad múlva Arad városában hatalmas szoboremleket emelt a tizenhárom tábornok vértanúságának megörökítésére, a szabadságharc emlékeinek gondozására pedig múzeumot állított.

Napjainkban a szobor már nem áll eredeti helyén, helyette egy obelisz emlékmű tanúskodik „az aradi tizenháromról”.

Forrásmunka

Tolnai: *Világtörténelem szövétnek*

Lakatos Ottó: *Arad története*, Arad, 1881.

Bartha Lóránt – Keresztesi Csaba – Lehoczky Attila
diákpályázati dolgozat, Arad

ARAD VÁRA A FORRADALOMBAN

Arad vára a Maros bal partján, a folyó egyik kanyarulatában fekszik, azonos parton Újarad településsel. Szemben vele Óarad. A folyó három oldalról veszi körbe a várat és csak Dél-Újarad felől lehet megközelíteni szárazon. A vártól nyugatra fekszik Arad városa. A vár elsősorban Erdély és Magyarország közötti legfontosabb útvonalat, a Maros völgyét ellenőrizte. Az akkori, 1848-as közlekedési körülményeket figyelembe véve, alig hat órányira helyezkedett Temesvártól, mellyel szoros kapcsolatban állott.

Arad és Aradvár ostroma című könyvében Lakatos Ottó így mutatja be a várat: „Arad már 1848–1849-ben is nagy városnak számított, mintegy 30 ezer lakossal. A város népességének felét magyarok és németek, a másik felét rácok és oláhok alkották. Aradon székelt a 30. honvédszászlóalj Ómagyarzékó János nyugalmazott osztrák hadseregbeli főhadnagy vezetésével. Ő volt Arad város katonai parancsnoka is.”

A napló alapján az átjárás Óaradról Újaradra igen nehézkes volt, mivel a vár lőtávolán belül átjárót készíteni nem volt tanácsos. Így a híd a várostól elég nagy távolságra épült, a ma is létező Csálai-erdő mellett.

Arad várát Vauban-módszer alapján építették, szabályos hatszögű csillag alakban. A hatodik szegletbástya közt az út befele tört courtinákkal, ahonnan a hírleadó kapuktól fedett folyosón vezetett a várbeli külső védművek kazamatáiba. Ezért, úgy mint a courtinákat, bástyával körítették, a kazamaták tetejét pedig földdel borították be. A kivezető fedett folyosótól jobbra egy nagyon erős kapu van, ahonnan a harmadrangú külső erődítményekbe, a lőtárba vezet az út. Az első erődítmény tehát a hatodik főbástya a courtinákkal. A második a hatodik vonalban; a harmadik a vonaltól jobbra és balra. Két-két, összesen 12 lunetta: bástyafalakkal, tetejükön olyan földhányás, amelyre szintén ágyúkat lehet állítani. A sáncokban vízárkok vannak, a háromféle védművet teljesen körülvéve, s melyek fekvésüknél fogva állandóan vizet tartalmaznak, hisz a Maros ezt biztosította. A Mikelaka felőli zsilipet

ugyan elhantolták, mégis elég víz volt az árkokban. Minden védművet út vesz körül, fallal kiépítve és a szokásos földhányásokkal ellátva. Az Újarad és Ó-Mikelaka felőli szegletbástyák védelmére van egy erős bástyamű. Azon esetben, ha a támadó a főbástyára jut, a bennlevők még mindig védekezhetnek a cavalier-bástyákról. A vár tehát köröskörül kazamatákkal volt beépítve, melyek biztos védelmet nyújtottak a bombázásokkal szemben, a várat feladásra kényszeríteni szinte lehetetlen, néhány épület ugyan rongálható, de maguk az erődítések igen nehezen sérthetők meg.

A vár védelmezése igen jó volt. Az újaradi parton egy hídfőszánc szolgált, lőfegyveres csapatokkal és három ágyúval.

Johann Berger tábornok, a vár parancsnoka, 1848. október 4-én megtagadta a magyar kormány iránti hűségét. Két napra rá fel is szólította a várost, hogy engedelmessédjék a császár parancsának. A városban ekkor Máriássy János őrnagy parancsnoksága alatt mintegy 1200 tiszántúli önkéntes szolgált, Vajnic Imre főhadnagyot pedig az itteni zászlóaljával azzal bízták meg, hogy a kormány által az újaradiaknak adott száz belgiumi puskát összeszedje és Óaradra szállítsa. A 30. zászlóaljban, amely Bornemissza József százados vezénylete alá tartozott, lőfegyverük csak az altiszteknek volt, a legénységnek csak hosszúnyelű kiegyenlített kasza jutott. Egyenruhája is csak a tiszteknek és altiszteknek volt, a legtöbb katona saját ruhájában teljesített szolgálatot. Máriássy tehát elég erősnek érezte magát ahhoz, hogy elutasítsa Berger felszólítását, aki 7-én megtorlásként egy óra hosszat bombáztatta a várost, különösebb eredmény nélkül. A városiak megkezdték a Marospart erősítését. Az Országos Honvédelmi Bizottmány is a város segítségére sietett, Boczkó Dániel kormánybiztost azzal bízta meg, hogy a környező megyék nemzetőreit irányítsa Aradra. Máriássy parancsnoksága alá egy honvédszászlóaljat is küldtek, Máriássyt pedig a vár körüli csapatok parancsnokává is kinevezték.

Lakatos Ottó beszámol Máriássy tervéről, mely a következő volt: mivel a várban sem elegendő katona, sem elegendő ágyú nem volt, így a külső védműveket védelem nélkül hagyták és csak a vár belső bástyáit helyezték védelmi állapotba, így egy zivataros éjjelen, ha a vár kapuit el is zárták, a honvédek a külső védműveken behatolhattak anélkül, hogy a főbástyán észrevették volna őket. Ráadásul a várbeli katonák nem voltak bátrak, ha lehetőségük volt elszöktek. Az éjjeli szolgálat pedig a lehető legelhanyagoltabb volt. Máriássy néha maga is csatlakozott az őrjáratához, többször végigjárta a vár külső erődítményeit.

Máriássy a vár teljes körülrzása érdekében el kellett foglalja Újaradot, ahol a 2. (Schwarzenberg) dzsidásezred állomásozott. Máriássy két oldalról támadta meg a dzsidásokat, azonban Berger értesült a támadásról, s egy gyalogzászlóalj küldött a támadók ellen. Október 21-én Máriássynak sikerült Újaradot elfoglalni és egyelőre megtartania. Berger bosszúból a következó napokban ismét bombázta a várost, október 23-án pedig egy kitöréssel próbálkozott, melyet a városban levó csapatok megakadályoztak, s a további kísérletek érdekében a vár és a város közötti zsigmondházi hidat november 5-én fel is égették. Bergernek sikerült felégetnie a városi kaszárnyát és a faraktárt. November 10-ig szünetelt a harc, Máriássynak nem voltak támadóeszközei, a várbeliek tétlenségre voltak ítélve, csak 10-én vártak egy szállítmányt Temesvárról, s figyelemelterelésből ismét bombázták a várost. A 2000 főnyi Temesvárról érkező sereg Lippánál ütközött meg Máriássy seregével, de a honvédeknek lószerekhiány miatt vissza kellett vonulniuk, s még Újaradot is kiürítették. Óaradra vonultak vissza. A császári csapatok azonban nem követték őket, hanem Lugos és Temesvár felé vonultak vissza. Ez volt Máriássy első baklóvése Aradon, hiszen a várban nyolc napra való eleség sem volt. A várbeliek azért, hogy készletüket kiegészítsék, az Újaradon, valamint Kisszentmiklóson talált élelmiszereket a várba vitték. Máriássy csak 17-én szállta meg ismét Újaradot. A vár bevételére 12 fontos úteget és négy mozsarat kapott Nagyváradról, valamint megérkezett a lengyel légió is. A bácsbánati táborból pedig egy zászlóalj székely határór csatlakozott.

Máriássy december 3–4-én éjjel meglepetésszerű támadást hajtott végre, de eredménytelenül. 1848. december 14-én Temesvár felól újabb támadás fenyegette Aradot. Az ütközet Kisszentmiklósnál ment végbe, a beérkező dandár azonban szinte pillanatok alatt felszámolta a honvédellemállást. Arad vára újabb készletekhez jutott. Máriássy nem volt a legmegfelelőbb ember arra a posztra, amit betöltött, vakmeró bátorságán kívül más katonai tudománnyal nem rendelkezett és csak későn jutott eszébe, hogy körülrzja Újaradot. A jégzajlás miatt csak 25-én szállta meg ismét Újaradot, ekkor eredménytelensége miatt le is váltották, helyére Gaál Miklós ezredest nevezték ki a vár körüli csapatok parancsnokává. Gaál 32 nehéz löveggel rendelkezett, a várat január 10-én Óarad felól kezdték el bombázni. Február 6-án a temesvári órséghez tartozó csapatok Todorovics szerb és horvát erőivel egyesülve érkeztek Arad alá, bevonulva az üresen hagyott Újaradra, majd 8-án a várágúkkal segített támadás következtében a magyarok Battonya felé

kezdték menekülni. A támadók nem üldözték őket, helyette a város fosztogatásába kezdtek, s ezt kihasználva Asztalos Sándor és Boczkó Dániel kormánybiztos vezette 29. zászlóalj támadásba ment át, s az aradi polgárok segítségével, valamint a később visszafordult csapatokkal kiszorították a támadókat a városból. Másnap Asztalos Újaradot is visszafoglalta. A magyarok mégis hat tarackot veszítettek el, s a várat ismét ellátták élelemmel. Ezért Gaált is menesztették, helyére először Kis Pált, majd Vécsey Károly tábornokot nevezték ki. Vécsey egy, a várat teljesen körülvevő csatornát hozott létre, mely a Maros kanyarulatát átvágva teljesen elszigetelte a várat. A vár készletei fokozatosan kimerültek, így június elején már megkezdődtek a tárgyalások a vár átadásáról, s a vár július 1-jén magyar kézre került.

Vécsey miközben Arad várának elfoglalásával foglalkozott Temesvár osztrómában is aktívan részt vett. Július vége felé, de főleg augusztus elején Arad azon kevés várak közé tartozott, mely még magyar kézen volt. Miután a kormány Szegedről is elköltözik, az új székhelye Arad lesz, ahol két hétig székel. E határozat augusztus 4-től lépett érvénybe, de már az előző napon, 3-án a képviselőház Aradra menekült tagjai tanácskozást tartanak Csányi László, Vukovics Sebő és Horváth Mihály miniszterek jelenlétében. Augusztus 5-én Aradon ismét megjelenik a magyar kormány hivatalos napilapja, a Közlöny, mely rövid életnek néz elébe, hiszen augusztus 11-én megszűnik.

Mohács után a magyar történelem egyik legnagyobb kudarca az Arad megyében levő Világosnál ment végbe: a világosi fegyverletétel a magyar forradalom és szabadságharc bukásának a jelképe. A körülményekhez képest magyar részről ez a lehető legjobb megoldás volt: Kossuth már lemondott, a temesvári vereség után csak Görgey fel-dunai serege volt az egyetlen harcképes haderő, de ennek is lőszertartaléka nevetségesen kevés volt (másfél golyó puskánként). Görgey egyedül vállalta a forradalom következményeit, s legjobb megoldásnak az oroszok előtti fegyverletételt látta. Feltétel nélkül, hiszen az oroszok, Ausztria szövetségeseiként semmilyen feltételbe nem egyezhettek bele. A nagy bajból Görgey a kisebb bajt választotta, de már ekkor is sietnie kellett, mert az osztrákok bármelyik pillanatban megérkezhetek Aradra. Tehát augusztus 10-én este levelet írt Rüdiger orosz vezérnek, melyben beszámolt döntéséről. Augusztus 13-án csapataival megindult a szőlősi síkra, ahol fogadta Rüdigert, majd megkezdték a fegyverek letételét. A III. hadtest a fővezért még utoljára megéljenezte, ekkor már Görgey sem bírta tovább, s zokogva borult lóva nyakába. Görgeyt az oroszok

magukkal vitték, s csak később tudta meg, hogy csak az ő életét tudják garantálni. Ma már tudjuk, hogy ha Görgey az osztrákok előtt teszi le a fegyvert, Haynau gyorsított eljárással több száz tisztet végeztetett volna ki.

Az Arad várát felhagyó Vécsey, csapatával Borosjenőnél teszi le a fegyvert az oroszok előtt.

Aradon gyűltek össze a Gyuláról szállított foglyok: Aulich Lajos, Kiss Ernő, Knezich Károly, Lahner György, Lázár Vilmos, Nagysándor József, Poeltenberg Ernő, Schweidel József és Török Ignác, a magukat önként feladó Dessewffy Arisztid, Leiningen Károly és Vécsey Károly. Rajtuk kívül még két tábornokot is őriztek a várban: Lenkey Jánost, valamint Kazinczy Lajost, Kazinczy Ferenc költő fiát. A tábornokok a világsi fegyverletétel után megbeszélték, hogyan fognak védekezni ha hadbírótság elé kerülnek.

Katona Tamás az Aradi vértanúk naplói című könyvében ezt írja a vértanúk utolsó napjairól: „Az aradi foglyok a vár megadásától és az uralkodó október 4-i végnapjától várták az amnesztiát. Kiss Ernő még levelet is írt Klapkának és Asserman ezredesnek, hogy adják fel minél hamarabb a várat. Mégis Haynau főhadsegédjének, Susan vezérőrnagynak a leveléből még az is kiderül, hogy még arról is gondoskodtak, hogy október 6-án, Latour halálának évfordulóján miképp menjenek végbe a kivégzések. A foglyok közt futótűzként terjed a hír, hogy az ítéletek megérkeztek Aradra.” Damjanich október 4-én levelet juttat el Leiningennek, melyben aggodalmát fejezi ki a várható ítéletek iránt, hisz feleségét nem engedték be, hogy meglátogassa. Leiningennek sikerült a nap folyamán átmennie Damjanichhoz. Ők ketten nem áltatták magukat kegyelemmel, nyugodtan néztek szembe sorsukkal.

Pintér Lajos Az aradi tizenhárom vértanú című könyvében bemutatja a vértanúk utolsó óráit s kivégzésüknek körülményeit. Arad lakossága izgatottan várta a fejleményeket. A kivégzés előtti napok így teltek el a várban: Howiger tábornok az aradi minorita kolostort arra kérte fel, hogy a kivégzendők mellé lelkiatyákat rendeljenek ki. Baló Béni lelkész ugyanezen okból kereste fel a vár parancsnokát, Howiger tábornokot. Reggel hat órakor a tábornokok felsorakoztak, s miután Ernst törzshadbíró küldötte felolvasta az ítéletet, a porkolábok azonnal megbilincseltek a tábornokokat, Gáspár azon kérését pedig visszautasították, hogy a halálraítéltek hadd töltsék az utolsó napokat együtt. Ezek után a tábornokokat visszavezették a siralomházba. Első látogatóik a papok voltak, később mások is engedélyt kaptak a látogatásra: Vécseyt

felesége látogatta meg, Schweidelhez beengedték a fiát és Csunkó őrnagyot, Törökhöz volt segéd tisztjét, Tipula századost, Dessewffyhez Máriássy ezredest, Damjanichnál tisztelgő látogatást tett maga a hóhér is. Az ítéleteket nevetséges hazugságok alapján hozták meg, a legmélyebb ponton támadták meg a tábornokokat: Leiningenről azt állították, hogy felkoncoltatta az osztrák foglyait, a valóságban azonban arról volt híres, hogy foglyaival lovagiasan bánt. A többieket hasonló rágalomokkal ostromolták. A kivégzés napján a papok még egyszer meglátogatták a tábornokokat, akik közül a legtöbben ébren voltak. Évtizedekkel később a papok közül Baló Béni református lelkész, a később börtönbüntetésre ítélt Vinkler Brúnó és Bardócz Sándor minorita lelkész írta meg részletesen a történeteket. Délután már az aradi lakosokat is közelebb engedték a kivégzés helyszínéhez.

Először az agyonlövésre ítéleteket vezették elő. Schweidelt Bandó vezette, Kiss Ernőt Marchot, Dessewffyt Baló, Vinkler pedig Lahnert. Imádkoztak, utána pedig felolvasták az ítéletet, s ezt rögtön a végrehajtás követte. Tizenkét gyalog katona lépett elébük, célzó állásba helyezvén magukat. Erre a parancsnok kardjával jelt adott, melyre a tizenkét fegyver egyszerre durrant, s erre a durranásra hárman egyszerre dőltek le. Kiss Ernő mozdulatlanul térdelve maradt, mert csak a vállát érte a golyó, ekkor elébe állt három katona, elsütötte fegyverét, s ezzel oltotta ki Kiss életét.

Ezután került sor a kilenc akasztásra ítélt tábornok kivégzésére. Damjanichot azon a szemetes szekéren hozták, amin a várból a szemetet szállították. A többi tábornok halkán beszélgetett. Mind civilben voltak, csak Leiningen volt honvéd tábornoki atilla. A hóhérnak nehéz dolga volt. Az oszlopszerű bitófákat gondosan ki kellett ékelni és mélyre kellett ásni, mert a talaj nagyon vizenyős volt. Az 1932-es ásatások tanúsága szerint így sem tudták egyenes vonalban felállítani őket, soruk az ötödik akasztófánál enyhén megtört. Alig volt meg a szükséges magasságuk, ezért a magas termetű vértanúk, Leiningen és Damjanich kivégzése kínos és lassú volt. Poeltenberg nyitotta meg a sort, a hadbíróság őt találta legkevésbé vétkesnek, kegyelemre is ajánlotta. Utána Török, majd Lahner következett, akik nem hadvezérként, hanem szakemberként tevékenykedtek. Ezek után következtek a hadtestparancsok: Knezich, Nagysándor, Leiningen, Aulich majd Damjanich. Utolsónak Vécseyről oldották le a láncokat. Neki már nem volt kitől elbúcsúznia, ezért az előtte kivégzett Damjanichhoz lépett és bár személyes ellenségek voltak,

megcsókolta Damjanich kezét. A papok eltakarták szemüket, s még a négyyszögben felállított katonák soraiból is hangos zokogás hallatszott.

Este elhantolták a kivégzetteket, az agyonlőtteket a főporkoló és emberei a sáncárokban, a felakasztottakat a hóhér és emberei a vesztőhelyen.

Az aradi magyarok minden év október 6-án megemlékeznek az 1848-as forradalomról és szabadságharcról a tizenhárom vértanúnak állított emlékoszlopnál.

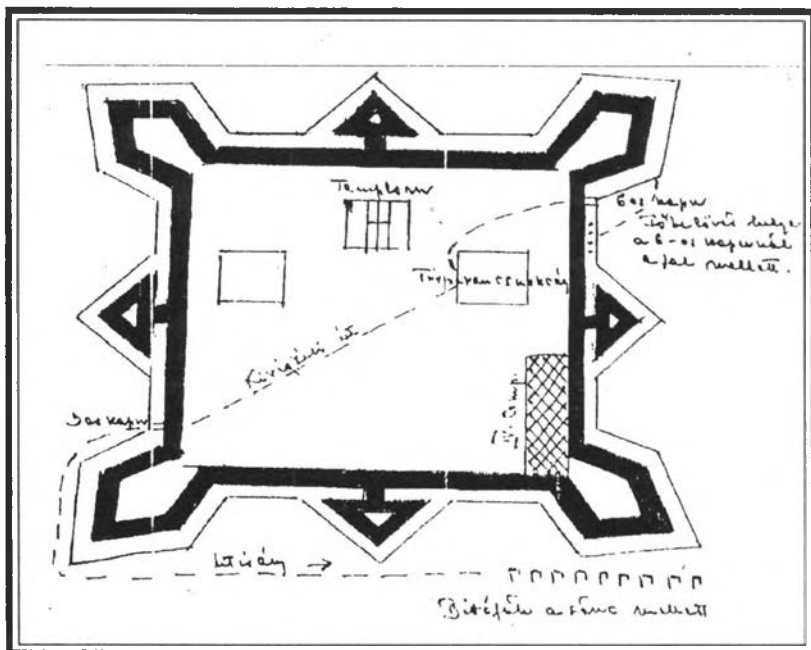
Forrásmunka

Pintér Lajos: *Az aradi tizenhárom vértanú*, Bukarest.

Katona Tamás: *Aradi vértanúk naplói*, Téka, Bukarest.

Az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc története.

Arad és Aradvár ostroma 1848–49-ben. Galsai Kovách Ernő naplója. Arad, 1911.

Zabán Márta

diák pályázati dolgozat, Arad

PÉCSKAI MEMENTÓ

*„Toborzás Erdélyben széltében megindult,
S csakhamar két derék zászlóalj alakult.
Haza oltárára ottan is áldoztak.”*

Pécska tipikus alföldi nagyközség. Talán az ország legnagyobb falusi települése. Területe sok városénál is nagyobb, lakossága pedig meghaladja a 12 ezer főt. Két részre tagolódik: Románpécskára és Magyarpécskára. Fejlett gazdasági és kulturális élete van; épült itt három templom: ortodox, katolikus és szerb, valamint három imaház: református, baptista és pünkösdista. Ha végignézzünk a töltések között csendesen hömpölygő Maros hullámain és a végtelen szántóföldeken, aligha gondoljuk, hogy évtizedekkel ezelőtt más látvány tárult elénk. Hányatott történelme során lakossága nemegyszer kicserélődött. Végül is két nyelvet beszélő közösség gyökeresedett meg, mely békességben, virágzó gazdaságot teremtett. Szerepe elhanyagolhatatlan volt a megye gazdasági életében.

Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc Pécskát a paraszti és kisipari fejlődés teljében találta. A község további fejlődésére természetesen az új törvények voltak a legnagyobb hatással. A pozsonyi diéta vagy országgyűlés elfogadta a Pesten megfogalmazott 12 pontot, amely Pécskára is igen nagy hatást gyakorolt. Legfontosabb a jobbágyság megszüntetése és az úrbéri terhek eltörlése volt.

Melyek voltak ezek a terhek?

1. Minden házhely után évenként 2 korona füstpénzt kellett fizetni.
2. A telekhez tartozó szántóföld terméséből papi tized vagy kilencedrész, esetleg heted- vagy nyolcadrész.
3. A szőlők után kilenced vagy hegyvám.
4. A kender- és lenfonásából telek után fizettek.
5. A pálinkakazán után évenként 2 korona.
6. Boltnyitásért 20,30 korona évi bér.
7. Ezenkívül a robot: az egészszelkes gazda hetenként egy napi ígás vagy két napi gyalognapszámmal tartozott földesurának; a házas zsellér évenként 18, a házatlan 12 gyalognapszámmal szolgált.

A pozsonyi határozatok értelmében ezután a jobbágy szabad tulajdonosa lett úrbéri telkének. Az úrbéri telek azt a földterületet jelentette, amely tartalmazta a belsőségeket, mint a házhelyet, udvart és a kertet, valamint külsőségeket, vagyis a szántóterületet és a rétet. A belsőség általában egy hold földön terült el, a külsőség pedig 22–26 holdat tett ki.

Ám a jobbágyfelszabadító törvényeknek hiányosságai is voltak, például nem érintették a majorsági és szerződéses földeket. A majorsági földek (vagy majorsági zsellérbirtokok) azokat a birtokrészeket tartalmazták, amelyeket a földesúr művelés, beültetés vagy valamilyen más haszonvétele céljából megtart. Ennek értelmében a nagyszámú pécskai zsellérség továbbra is föld nélkül maradt.

Pozsonyban kimondták a törvényelőtti egyenlőséget is, s a legalább negyed telekkel rendelkező parasztoknak biztosították a szavazati jogot. A törvények ünnepélyes kihirdetésére Aradon május elsején került sor a megyei közgyűlés keretében. Arad megyében március végén megszüntették a robotot, Pécskán a kamarai tiszttartóság már az első napokban. Előírta az országgyűlés a polgári közigazgatásra való áttérést is. Ez azonban nem ment zökkenőmentesen. A gazdasági intézkedéseknél is nehezebben valósult meg. Az első ellentétek nemzetiségi vonalon jelentkeztek. A felemelkedő román értelmiség helyet követelt a közigazgatásban. Új bírót választottak azzal a céllal, hogy perelje vissza a kamarától a Basasága- és a Szonda pusztát, valamint a Popini-erdőt. A királyi kamara, vagyis az államjavak vagyonkezelő hatósága, melynek hatásköre az összes közjövödelmek igazgatására kiterjedt – így a szabad királyi városok felügyeletére is –, nem hajlott erre.

Jelentős számú harcképes férfi jelentkezett az április elején megszervezett nemzetőrségbe. Ez azt bizonyítja, hogy Pécska egész lakossága – nemzetiségi hovatartozás nélkül – a forradalom mellé állt. 1848. április 7-én Arad vármegye alispánja már 2000 fegyvert kért az aradi vár parancsnokától a pécskai és radnai nemzetőrök felfegyverzésére.

A pécskai nemzetőrök résztvettek a nagybecskereki táborban, mely arról híres, hogy 1848. szeptember 22-én a szerb felkelők megszállták, de 1849. április 30-án Perczel Mór bevette.

A románság kitartott nemzeti követelése mellett. Ez az elején abban nyilatkozott meg, hogy a szerb klérustól független egyház megteremtésére törekedett. Később viszont jelentkeztek a politikai ellentétek is a magyar forradalmárokkal szemben. Így Erdély Magyarországgal való unióját ellenezték. De a bécsi kamarilla más ügyekben is szembe állította a két tábor.

A várható ellenforradalmi támadás miatt 1848 szeptemberében Arad megyében is megkezdtek az újoncozást, melyet toborzás útján hajtottak végre. Az Arad megyei újoncokat a 29. zászlóaljba sorozták be, s az esküt Újarad főterén tették le magyarul és románul. A pécskai nemzetőrök rendkívüli módon kitüntették magukat az októberi harcokban.

Arad vár ostromakor újólág a pécskai nemzetőrök jeleskedtek.

A váltakozó hadiszerencse miatt a vármegyei tisztikar Pécskára tette át székhelyét, de november végén vissza is tért.

A cári seregek beavatkozása után a forradalmi kormány székhelye Arad lett. Pécska lakossága hatalmas áldozatokat vállalt magára az érre vonuló forradalmi seregek élelmezésében és a kétségbeesett, már reménytelen harcokban is.

Végül is elbukott a forradalom és szabadságharc. Két nagyhatalom szorításában és az európai forradalmi mozgalom apálya közepette egyenlőtlené vált a küzdelem. Világos alatt Görgey letette a fegyvert, s rá egy hétre Arad vára is kapitulált. Haynau parancsnoksága alatt megkezdődött a megtorlás. Az aradi vár megtelt foglyokkal, a katonák nagyrészét besorozták a császári hadseregbe, s a birodalom végvidékeire irányították. Így kerültek a pécskai katonák is, akaratuktól függetlenül Olaszországba, Galíciába, s a birodalom legkülönbözőbb csücskeibe.

A császári megtorláshoz tartozott a Kossuth-bankók elégetése is. A pécskai parasztság emiatt is súlyos anyagi kárt szenvedett.

A forradalom leverését az osztrák önkényuralom követte, melynek átkos következményeit természetesen Pécska lakossága is megsínylette. A községi közigazgatás megszűnt, s mindent alárendeltek a központi utasításoknak.

1853-ban a császár pátenssal törölte el az úrbért, s egy-két függőben maradt kérdést is rendezett, többek közt a zsellérek és szerződéses jobbágyok ügyét. Következésképpen a pécskai parasztság is végleg tulajdonosa lett korábbi úrbéres földjeinek.

Az 1848-as áprilisi törvényekkel összhangban felszabadultnak és a volt jobbágyok tulajdonául ismerte el Ferenc József „nyílt parancsa” az úrbéresként, illetve úrbérpótló szerződés alapján birtokolt földeket.

A császári pátens a maradvány – vagyis úrbéri telkekbe nem számított – földek megvásárlásának terhét a parasztságra hárította. A majorsági zsellér kategóriába sorolandók sorsát ugyanakkor valójában a földesúr kényére-kedvére bízta.

Tehát a forradalom nagyon sok kérdésben megkönnyítette, javította a pécskai lakók életét, ám voltak parancsok, rendeletek, melyek igen nagy terhet mértek a pécskaiakra.

Az azonban biztos, hogy Pécska lakossága becsülettel, lelkesedéssel végigvívta a forradalmat, a szabadságharcot, katonával és anyagi hozzájárulással is a harcok eszméi mellett állott, a fegyverletétel után pedig viselte a megtorlás terheit, majd pedig sikeresen, rövid időn belül talpra is állt, megőrizte a falusi ember jókedvét, vidámságát, melyet unokáinak is átadott, biztosítva egy új, életvidám nemzedék sarjadását.

Ezt a nemes hagyományt folytatva, emlékezünk ma is, a forradalom és szabadságharc 150. évfordulóján.

Király Emőke

diákpályázati dolgozat, Temesvár

LUGOS TÖRTÉNELMI HÓNAPJAI

Lugos megyei jogú város, Temes megye második városa. A Temes folyó mindkét partján terül el, melyet egy díszes, 1901-ben épített vashíd és egy később felhúzott betonhíd köt össze. A városon halad át a Temesvár–Erdély, valamint a Lugos–Karánsebes országút.

A jobb parti (keleti rész), az úgynevezett oláh, vagy román rész, a régi Lugos. Neve után ítélve magyar telep lehetett, hiszen már 1333-ban rendezett egyházi viszonyok között Lugas néven létezik. Találtam olyan utalásokat is, hogy ez a rész Drágffy-birtok lehetett. A bal parti rész, Németlugos 1718-ban német faluként települt, 1793-ig önálló község volt, ekkor egyesült a két rész Lugos néven.

1848 eseményeit a lugosi minoriták diáriuma örökítette meg. A forradalom híre hamar jutott el Lugosra is, de fogadtatása – a lakosság nemzetiségi összetételéből következően – vegyes volt. Németlugos lakossága a magyar forradalmi kormány pártján volt, de – főleg Eftimie Murgu júniusi megjelenését követően – a románság sem fordult szembe a magyar forradalommal. A vármegye korabeli jegyzőkönyvei szerint három nappal a pesti március 15-i események után került sor a nevezetes 12 pont kikiáltására. Március 19-én a Három Rózsa (ma Dacia) Szálló épületére ragasztották fel a proklamációt, felette a Szabadság, egyenlőség és testvériség jelszavával ellátott nemzeti zászlót. A tömeg bámult, örömmel üdvözölte a változásokat, de a polgárok jelentős része aggódott a közrend, a személy- és vagyonbiztonságért. Ezért a megye választmánya összeült, hogy intézkedjék az esetleges zavargások megelőzését illetően. Ezen a közgyűlésen indítványozták, hogy a gyűlésen jelenlevőknek rang, születés- és osztálykülönbség nélkül szavazati joga legyen, valamint a megye rendjei is pártolják a 12 pontban foglaltakat; a város rendjének fenntartását húsztagú választmányra bízzák. Március 23-án pedig nemzetőrség alakul, őrnaggyá Bruckenthal bárót választják, kapitánnyá Bee Ferencet. A nemzetőrség zászlaja a római katolikus templom 1800-ban megszentelt zászlaja lesz. Annak ellenére, hogy az áprilisi törvények megadása megtörténik, a

nemzetőrség járások szerinti megszervezése akadozik, a köznép a szabadság nevében lopásokra vetemedik.

Március 28-án az itt állomásozó katonaság Kikindára siet a rácok zavargásának felszámolására. A románság is lázadozik, főleg Herés (Herendești) környékén (Lugoshoz közeli falu). A zömében románlakta vidék megnyugtatóására a törvényeket románra is lefordítják. A románság hozzáállása a forradalom ügye mellé akkor változik, amikor a pesti börtönből kiszabadul Eftimie Murgu. Főleg azzal nyeri el a románok rokonszenvét, hogy élesen kikel a szerbek ellen. Április 26-án a közgyűlésen a vármegye programját is megfogalmazzák, többek között ezt olvashatjuk: „Egyesültünk, hogy legyen nép, felvirágoztatandónk a hazát, mely mindenünk, idvezendők a szabadságot, melyre születünk, s megsemmisítendők mindent, mi zsarnok kezekkel meg akara támadni a magunkkal rendelkezés szent jogát.”

Ekkor határozzák el, hogy új képviselőtestületet választanak. Május 3-án nagygyűlést tartanak a vármegyeházban. Megjelentek a megye bírái és jegyzői, kihirdették az új törvényeket, s megszavazták az új vármegyei bizottságot. Murgut 917 szavazattal választották meg, utána Balogh László (később a Lugosi Dalárda karnagya lesz) és Ivacskovics György következik 914–914 szavazattal. Május 4-én román népgyűlést tartanak, melynek lefolyásáról a Gazeta Transilvaniei 1848. évi 40. száma tudósít. Felszólalt Bojinca Axente, Pascu Miksa, valamint Iovanovici Ștefan. Jelen volt Jakabffy alispán is, aki a két világháború közötti Jakabffy Elemér politikus, történész dédapja.

Május 5-én mindhárom felekezet tedeumot tartott. Este az egész várost kivilágították, a transzparensen egy magyar jobbkezevel barátilag átölel egy román, a ballal egy horvátot.

Május 22-én a nemzetőrségbe újabb beiratkozásokat tartanak a városházán, de a románok ettől távolytartják magukat.

Május 23-án Fogarasi elnöklete alatt új alkotmányos választást tartanak. Lányi Ferenc megmarad pénztárosnak, Cintos János tanácsnok, Ioanovics pedig főjegyző lett; ezeken kívül még hét tanácsnokot választanak.

A fellázadt románokat Eftimie Murgu, a híres népszónok próbálja lecsillapítani. Karánsebesi képzett tanító, aki népe iránti szeretetből a románok római származását bizonygatja. A szerbek hierarchiai fölnye ellen hevesen küzd, így lesz népszerű a románok körében. Politikájáért

kerül 1848-ban fogságba, a pesti ifjúság, Táncsiccsal együtt, március 15-én szabadítja ki. Krassó vármegye később képviselőjének választja, a románokat a szerbek ellen, s a magyarok iránti rokonszenvre hangolja. Június 6-án jön Lugosra, üdvövésekkel és zenével fogadják, kocsija előtt kifogják a lovakat, s maguk húzzák. Murgu román és magyar nyelven is beszél a néphez. Június 27-én a szőlőhegy alján, a facsádi út mentén nagy népgyűlést tartanak. Lugoson a románok magaviselete, ha ellenséges nem is, de megbízható sem.

Július 17-én a polgári nemzetőrség 93 tagja Oravicára indul, július 28-án pedig katonaság is vonul a lázadások lecsendesítésére. Azok az események, amelyek Krassó vármegye déli részén ebben az időben lejátszódnak, a magyar kormányt is meggyőzték arról, hogy a vármegye biztonsága érdekében új intézkedések szükségesek. A kormány úgy gondolta, hogy ha a vármegye főispánját kormánybiztosi hatáskörrel ruházza fel, s vele együtt a megyébe küldi a megye egyik román nemzetiségű fiát, Pascu Miksa országgyűlési képviselőt, úgy a megyében a toborzás sikeresebb lesz, s a zendülőkkel szemben kellő karhatalom áll majd rendelkezésre. Sajnos, a javaslatnak alig van valami eredménye, sőt ezzel szemben szeptember elején már a vidéki románok is lázadni kezdenek a barrai (Bara), a facsádi és kossovai (Coșava) kerületben.

Az országos politikában bekövetkezett nagy események maguk után vonták a fővárostól távolieső vidékek helyzetében a változást. Lamberg gróf halála a magyarság lelkiületét meg nem értő más ajkúakat hamar ellenségévé tette. Nem hitték már, hogy az áprilisi törvények őket is védik. A Bánság kebelében 1848. október 4-én ment végbe a nagy változás, amikor Temesvárra új katonai csapatok jönnek, s velük együtt gróf Leiningen ezredes. Ettől kezdve a magyar kormány ellenségévé válik az eddig jóindulatú bánsági katonai kormányzó, Pirét báró. A katonai parancsnokságok és a polgári hatóságok útja teljesen kettévált.

Október 8-án Gyürky Pál főispán próbára akarja tenni a nemzetőrök készségét, s riadót fúj, de senki sem mozdul. Temesvár várőrsége is Bécs szolgálatában áll, a magyarság ellen küzd, s így történik, hogy Rukavina várparancsnok október 10-én a várat és a külvárost osztrómállapotba rendezi. Pár nap múlva a vidéki helységekre több száz katonát küld és főleg a német és magyar ajkú lakosoktól nemcsak a fegyvereket, de a védelmül szolgáló gazdasági eszközöket és elszedeti.

Október 20-án azt a hírt hozzák, hogy Karánsebes felől szerbek közelednek Lugos ellen. A nemzetőrség kapitánya riadót fúvat, de merthogy sehonnan sem jött ellenség, Jakabffy Kristóf alispán október 21-én reggel a gárdát visszahívja. A nemzetőrség a városba megy vissza, ellátja magát élelmiszerekkel és fegyverekkel. Este 6 órakor Facsádra sietnek a honvédek segítségére. Éjjel vörössipkások érkeznek a városba. Október 23-án Facsádon a gárda győzelmet arat a románok felett. Október 24-én a vörössipkások délelőtt a románok ellen őrkdnek, délután pedig gátakat építenek. Október 26-án a nemzetőrök győztesen térnek vissza Facsádról. Október 27-én éjjel Temesvárról megérkezik Zsivkovics szerb ezredével és Lugos előtt megállapodik. Megbízottakat küld a vármegye vezetőihez, hogy megengedik-e a császári csapatok békés bevonulását Lugosra, vagy ellene szegülnek. Miután a város lakossága nagyobb ellenséggel nem állhatott ki, elhatározta, hogy megadja magát. Az itt állomásozó 250 újonc honvéd és 300 nemzetőr a körülbelül 1500 főből álló katonasággal nem szállhatott szembe. Fegyvereit nem akarta átadni, ezért kivonul a lugoskisfalui erdőbe. A városban hagyott munícióért Börne óráss visszajön, és kiviszi kocsival az erdőbe.

Október 27-én reggel Zsivkovics követet küldött a vármegyéhez, hogy megengedik-e a békés bevonulást. A vármegye igenlő válaszára a császáriak megszállják a várost. A katonaság azonnal elfoglalja a városházát, a megyei hatóságot feloszlatja, s mindenhová katonai őrseget helyez el. Makay Sándor másodalispánt elfogják és börtönbe vetik; Marsovszky László főszolgabíróét kegyetlenül elverik, Jakabffy Kristóf alispánnak a megyei pénztárt sikerül megmentenie. Ez a bevonulás a román lakosságnál újjongó örömet támaszt, ami azt igazolja, hogy lényegesen megváltozott az a szellem, melyet Eftimie Murgu képviselt.

Lugos tehát az ellenség kezére került. Október 28-án Deschán császári biztos Zsivkovicssal együtt érkezik a városba, s mikor megtudja, hogy a nemzetőrség a muníciót a városból kimenekítette, Németlugost a levegőbe akarja repíteni, ha a nemzetőrök vissza nem térnek. Október 29-én a császári csapatok egy része eltávozik. A következő nap bizottságot alakítottak a közbiztonság céljából, s három elnököt választanak: Fogarasit a románok, Milánkovicsot a szerbek és Zakariást a magyarok. Október 31-én a zsidóktól hadiadó fejében 10 ezer Ft-ot

követelnek, de csak 4000-et tudnak összegyűjteni. Hogy a harcot elkerüljék, több gazdag zsidó Ebendorfba megy és kikeresztelkedik.

November 1-jén a gyalogos katonaság Boksánbányára vonul, Karánsebesről pedig más katonaság jön Lugosra a németek védelmére. November 6-án a vármegyeházára, amely most a császáriak kaszárnyájául szolgál, kitűzik a fekete-sárga zászlót „legio romana” felirattal. November 7-én Románlugoson a császáriak népfelkelőket szednek, november 9-én a románok mindenféle eszközzel fölfegyverkezve gyülekeznek, s a császáriakkal együtt Kiszetőre (Chizățau) vonulnak a magyarok ellen. A város tele van katonákkal, a polgárok, akik a nemzetőrök közé állnak 36 koronát fizetnek büntetésül. A lakosság semmi hírt nem kap, a posta két hete nem közlekedik. November 21-én a császári térparancsnok engedelmével a színházban előadásokat tartanak; november 24-én csizmát, vásznat és posztót szednek össze a katonaságnak elismervény mellett. November 25-én a város szabói a megyeházán ruhákat varrnak a katonáknak. Báró Bruckenthal gabonáját Eberdorfon a császáriak lefoglalták és 80 szekéren a klostrom mögötti élesztárba hozzák. November 26-án a császári csapat Boksánbányára vonul; 28-án a román és a római katolikus templomra fekete-sárga zászlókat tűznek ki, melyeket a zsidók költségén készítettek. November 29-én Bercsán István görög katolikus alesperest Temesvárra viszik, majd Ferdinánd aláírásával ellátott plakáton Kossuthot és híveit rebelligesnek nyilvánítják.

A lugosi származású Asbóth Lajos ezredes sokáig hősieen harcolt a nagyszámú ellenség ellen, de végül az egész vidék a császáriak kezére kerül. December 28-án 35 nemzetőr foglyot hoznak Lugosra.

1849. január 4-én a katonaság a boksánbányai csatából visszatér. Január 8-án a templomban kihirdetik, hogy V. Ferdinánd lemondott a magyar trónról Ferenc József javára. Január 13-án a Zsivkovics és a holland katonaság Facsád felé vonul. Január 22-én a katonaság visszatér a városba. Január 14-én Lugoson elkobozzák a magyar bankjegyeket. Március 6-án cigányok, betegek és sántákból álló 800 főnyi katonaság jött Temesvárról. Március 10-én a középületek falait fekete-sárgára festik, s megtiltják a Kossuth-kalap hordását.

Kossuth – a magyar fegyverek győzelmeit látva – fellelkesedik, s abban a reményben, hogy Bácskát és Bánságot is visszafoglalhatja, rendeletet küldött Bem tábornokhoz, hogy Brassó bevétele után a

Bánságba siessen. 1849. április 8-án Lugos császári katonasága Karánsebesre indult, de csak Szákulig (Sacu) jutott, mert a magyarok közeledésének hírére visszatért. Április 14-én Erdély felől Puchner katonái jöttek Lugosra, akiket Bem Erdélyből Karánsebesre szorított be. Deschán császári biztos Bem bevonulásának hírére kiosont a várból. Április 18-án a románok vészkiáltásai verik fel a várost: jön a magyar. A térparancsnok megrongáltatja a hidat, hogy az ellenség megérkezésekor azonnal szétronthassa. Bem mikor megtudja, hogy Leiningen tábornok a temesvári őrség egy részével Lugoson táborozik, április 18-án oda indítja hadait. Kiadja a rendeletet, hogy mindenki szolgáltassa be fegyvereseit.

Petőfi április 21-én Lugosról levelet ír Arany Jánosnak, ami így szól: „Egy pár nap óta tökéletes csend van a háború tengerén s mi ülünk és unatkozunk. Be kell itt várnunk seregünket egy és nagy részét, csak miután egyesültünk, fogunk ismét verekedni, ha ugyan lesz kivel, mert az ellenség mindenfelől infamiter nyargal előlünk.”

Április 22-én Bem 200 huszárral és két ágyúval Bakóvárra ment; két eskadron Kossuth-husár négy ágyúval és 2000 gyalogos öt ágyúval, később egy eskadron Lehel-husár 500 vadász és három ágyúval jön a városba. Április 23-án kitűzik a nemzeti zászlót a román templom tornyára. Bem azt tervezi, hogy a Lugoson táborozó temesvári katonaságot a vártól elzárja, s ezért mielőtt Karánsebesre indult volna, az Aradot ostromló Vécseyt felszólította, hogy foglalja el Rékást, mely a Lugos–Temesvár útvonal közepén fekszik, hogy így a Facsádról jövő Percy által is a visszavonuló császáriak három tűz közé szoruljanak. Ám a terv a vezérek személyeskedő viszályai miatt meghiúsul, s a Lugosról elvonuló császári katonaság bántatlanul jut a várba. Bem miután seregét elrendezte Temesvár körül, csapatokat küld Lugosra és Karánsebesre az Erdéllyel való összeköttetés biztosítása céljából. Május első napjaiban Bem hírért hallotta, hogy Puchnernek 14 ezer főnyi Havasalföldre menekült serege Malakovszky tábornok alatt Orsovánál betört, s Karánsebesnek tart, hogy elzárja őt Erdélytől. De Bem Károlyi alezredessel május 5-én a császáriakat Versecen, s később Fehértemplomnál (Bela Crkava) teljesen leverte, erre ezek újra Havasalföldre menekülnek.

Eközben május 3-án a rescabányaiak Lugoson jártak fegyverért, s siettek haza a servánok ellen. A lugosi gárda is hazaérkezett zeneszóval

és 110 makói lovassal. Május 6-án Erdélyből újabb katonaság jön, május 16-án pedig száz Leiningen ezredbeli foglyot hoztak Lugosra. Augusztus 8-án seregét Erdélyben hagyva, Bem Lugosra jön, augusztus 9-én Temesvárra siet, hogy az összeomló sereg vezetését átvegye.

Kossuth látván az összeomlást, Lugosról Orsova felé Törökországba menekül.

Haynau néhány napi pihenés után megkezdte a Lugos felé visszavonult hadak üldözését. Lichtenstein tábornok Guyont fegyverletételre szólította fel. Guyon erre nem hajlandó, s Bem rendelete szerint sereggel augusztus 16-án Facsád felé indul. Dessewffy és Lázár tábornok mintegy 5000 emberrel a megelőző napon Karánsebes felé indult Lugosról, maguk mögött felgyújtva a hidat, hogy az ellenség ne követhesse őket. De Lichtenstein erélyesen megtámadta a hátráló sereget s csak Kmetty ellenállása, aki 3500 emberével és 12 ágyúval a hátvéd szerepét játszotta, Lugosnál a császári dzsidasokkal s a románokkal 16 csatát vívott, a maradék sereg Facsádra hátrált. Ezután a sereg szétbomlott, nagy része Világosnál letette a fegyvert, Bem, Kmetty és Guyon Törökországba menekülnek.

Ezek után a császári seregek sehol ellenállásba nem ütköztek.

Iskolai jegyzőkönyvekből kiderül, hogy 1919-ig nagy pompával, díszbeszédekkel, felvonulásokkal ünnepelték március 15-ét.

Ezután szünet következett, majd 1990-től újra ünneplik.

Forrásmunka

Iványi István: *Lugos története*. Szabadka, 1907.

Pesty Frigyes: *Krassó vármegye története*.

Krassó-Szörényi Lapok, 1878–1935 évfolyamok.

A minoriták diáriuma (1718–1900).

Sütő-Egeressy Zsuzsa

diákpályázati dolgozat, Temesvár

TEMESVÁR OSTROMA

Nebojszai Bogma István naplója alapján

Az 1848. március 13-án Bécsben, majd március 15-én a magyar fővárosban kitört forradalomról a temesvári lakosság március 18-án értesült. Déli 12 órakor a vármegye közgyűlést rögtönzött, majd felszólította a várost közös népgyűlés tartására, melyet délután négy órára hívtak össze. A városi tanácsterem szűknek bizonyult a tömeg fogadására, ezért a szabad ég alatt, a városháza előtti dísztéren nyitotta meg Preyer János polgármester az első temesvári népgyűlést.

Március 21-én már a harmadik népgyűlést tartotta a város, a polgármester kihirdette a nemzeti vívmányokat és a magyar minisztérium kinevezését. A Szabadság téren négy felékesített oltárt állítottak, melyeknél a vallásegyenjogúság jelképezésére és hálaadásul az elért vívmányokért egyszerre katolikus, evangélikus, görögkeleti és zsidó szertartás szerint istentiszteleteket tartottak. Preyer János feljegyzései alapján fogalmat alkothatunk az izgatott hangulatról, mely a temesvári lakosokat hatalmába kerítette. A pesti szabadságpontokat a városháza előtti téren hirdették ki, sokan magyarosították nevüket, magyar cégfeliratokat függesztettek ki, s nemzeti kokárdát tűztek a mellükre. A népképviselők választása Temesváron is zajosan folyt le.

Amikor a feszültség a magyar kormány és a bécsi udvar között nyílt harcba torkollott, báró Rukavina altábornagy, várparancsnok, V. Ferdinánd parancsára 1848. október 10-én Temesváron kihirdette az ostromállapotot: *„(...) az itteni nemzetőrség a várparancsnokság közvetlen parancsai alá helyeztetik. Aki lázadásra izgat, aki a csapatoknak ellenszegül vagy jogosítatlanul csak fegyverkezik is, rögtönítéletileg fog büntettetni. Hat személynél többnek összecsoportosulni tilos (...) Minden fegyver, kivéve a nemzetőrökét, 24 óra alatt, elismervény mellett, az itteni tüzérszertárba beszolgáltatandó. Aki e parancsnak ellenszegül, a haditörvények szerint ítéltetik el.”*

Október 23-án Temesvár városa közgyűlést tartott és Rukavina várparancsnok felhívására kimondta a városi nemzetőrség

lefejevezését. A magisztrátus beszüntette a közgyűlések tartását: a törvénykezést és közigazgatást kivéve, mindenben a várparancsnok elnöklete alatt alakult haditanács rendelkezett. Az ostromzár utáni temesvári eseményeket, főként magának az ostromnak a leírását, Nebojszai Bogma István történetíró, szemtanú, magyar nyelven írt naplója tárja elénk:

„1848. okt.12. Lefegyverzés. A vármegyeháza elé két ágyú, a városháza elé négy ágyú állíttatott, a várkapuk tíz óraker bezárva. Okt. 13. A Józsefvárosban katonai demonstráció, három kocsi fegyver lefoglalva. Okt. 16. Az ó- és új-vármegyeháza és a városháza előtt katonaság. A vármegyeházából minden fegyver elszedve, a politika rabok (leginkább a verseci csatában elfogott szerbek) elbocsátva. A katonai épületekről és a vármegyeházáról a magyar zászlók leszedettek. Okt. 17–18. A szomszéd német községeket kezdték lefegyverezni, s a magyar érzelmű urakat és községi elöljárókat elfogdosták. Okt. 20–22. Két század karánsebesi határőr a Józsefvárosba, egy század a várba szállíttatott (...) Az egész dzsídásezred Temesvárra vonult. Ambrózy Lajos főispán és Dezsán kormánybiztos új komitét alakítottak. Okt. 26. Délután a rácok kitézték a fekete-sárga zászlót, nagy zajjal és zenével. Okt. 27. A vármegyei levéltár és pénztár lepecsételtetett. Az ó-vármegyeházába katonaság szállíttatott. Okt. 29. A magyar nemzeti színű zászlót a katolikus püspöki lakról letépték, a fabriki bírót elfogták. A temesvári városházáról levetetett a nemzeti szín és helyébe a császári zászlót tűzték ki. A józsefvárosi templomról is eltávolították a nemzeti zászlót, s a németet tűzték ki. Okt. 31. A vár kapuin mindenütt császári lobogók. Nov. 1. A belső sáncon 15 ágyútelepet állítottak fel. Nov. 2. A rác és oláh nemzetőrök fölesküdték. Nov. 6–7. A mehalaiak a magyaroktól való féltükben az erdőbe szöktek. Vukovics Sebő fejére 100 arany tűzetett. Nov. 8–9. Sok német fölesküdvé fegyvert kapott. Liebling fekete-sárga zászlóval hozta be újoncait. Oláhok számosan tódultak be esküre. A Józsefvárosban csak hat német irattá be magát. Nov. 11. Papházy fekete-sárga zászlóval vezetett be felette sok kocsin oláhokat és kevés németet. Nov. 14. Józsefvárosi hadisarc kezdete. Murányi proskribálva, neudorfi kastély kirabolva, szétdúlva. Nov. 22. Róka-kanonok törvényen kívül tétetett.”

A lakosságnak az élelemhiány ellen való biztosítására a város intézkedett, hús beszerzésről maga a tanács gondoskodott, még 1849 áprilisában 350 vágómarhát szerzett be. A sok költség kimerítette a város pénztárát, ezért a város kénytelen volt kölcsönhöz folyamodni. Mikor ez nem vezetett eredményre, három év alatt beváltandó utalványokat bocsátottak ki, öt, tíz és húsz forint értékben.

Amikor a honvéderő Temesvár megostromlására közeledett és 1849. április 25-én bezárták a vár kapuit, a polgári népesség mintegy 3000 lélekből állt, miután már többen hamarabb távoztak. A helyőrség összesen 8847 embert tett ki, közülük 188 törzs- és főtiszt, 8659 közlegény, akik közül 4494 újonc. 1270 ló, 213 ágyú és elegendő puszkapor állt rendelkezésükre. Parancsnok Rukavina báró altábornagy, mérnökigazgató Simonovics őrnagy, hadosztályparancsnok Glaser altábornagy.

Április 26-án a magyarok Vécsey tábornok vezetése alatt 8–10 ezer emberrel és 69 ágyúval a Józsefvárost szállták meg, de a község kérelmére elhagyták, majd a külváros és Freidorf (Szabadfalu) között ütöttek tábornok. Rukavina április 27-én ismét felhívást intézett Temesvár lakosságához, melyben kijelenti, hogy a vár biztonsága ellen elkövetett bármely bűntényt a hadi törvényszék halállal büntet.

Nebojszai Bogma István így folytatja:

„1849. ápr. 26.-án mutatkoztak először a magyarok Kisoda körül. Ápr. 27. Bem megszállotta a József-külvárost, délután a faraktárig jött, két dzsidás elfogatott, lovaik lelövetvén. Ápr. 28. Szombat. Előörsi lövöldözések két rendben is. Ápr. 29. Reggel három óraker két lövés, öt óraker négy Württemberg-huszár a Pap háza elé (Erzsébetváros, Holló u. 3. sz.) lovagolván, hét lövés esett ellenük. Kovács főhadnagy veszedelmes sebet kapott. Délután három óraker Bem 200 lovassal és hat ágyúval az ó-majoroki (jelenlegi Vörös Csárda) téglavetőtől az akasztófa felé vizsgálódván az uszodánál levő császári táborra (Ferenc József-liget) lövet. Egymás ellen 80–90 ágyúlövés, a várból 13 ágyúlövés. A szélmalomnál (Szabadfalú felé a Béga-parton) éjjel hajóhídverése kezdődött. Máj. 1–3. Kölcsönös lövöldözések. Máj. 3-án délután két óraker egy huszártiszt parlamentair egy trombitással a hídig lovagolt és írásban átadta a várőrségnek a fölszólítást, hogy adja meg magát. A császáriak fölbontatlanul küldték vissza a levelet egy parasztlegény által. Fél háromkor délután a császáriak a Józsefvárosba a Vademberig behatoltak két batallion gyaloggal és három század dzsidással. Egy óráig tartó kemény ágyútűz. Máj. 7. A józsefvárosi fasorok a császáriak parancsára levágattak. Máj. 12. Két-három zászlóalj császári, két divízió dzsidás és 18 ágyú több rakétával a Józsefváros mellett éjjel kirohant és a magyarokra ágyúztak. Egy óráig tartó – 300 ágyúlövés, – tüzelés után a császáriak visszaverettek. Összesen 80 császári elesett. A magyarok közül elesett hét Lehel-huszár, két tiszt és 30 székelgy gyalog. A szélmalom elégettetett, a józsefvárosi templomtornyot 12 fontos ágyúgolyó érte, Mehalát elfoglalták a

magyarok. Délután a vár falairól vagy 30 nehéz ágyúlövés történt a Gyárvárosra és Mehala felé. Este a magyarok a Gyárvárosba benyomultak. "

A tulajdonképpeni ostrom 1849. május 14-én kezdődött, amikor a magyarok a Gyárvárost megszállták. Ezáltal a várat elzárták a külvilágtól, a vízvezetékek elpusztításával a vár ivóvíz nélkül maradt: a várban lévő 130 kútból mindössze 13-nak volt fogyasztható ivóvíze. Május 31-én már megmutatkozott az élelemhiány, melyhez hozzájárult a rémület a bombázások miatt, így a lakosság a pincékbe és a kazamatákba menekült. Június 14-e éjjelén egy bomba beszakította a katolikus székesegyház boltozatát, s akik eddig itt kerestek menedéket mostantól a templom alatti kriptákban húzódtak meg. A nyomorúságot növelte a nyári forróság jó talajt nyújtva a különböző járványoknak: ínláz, skorbut és kolera. A gyakori tüzesetek fokozták a nyomort, a lángok martaléka lett az Irgalmasok temploma és kolostora, valamint a szemben fekvő polgári kórház. A Hunyadi-kastély falai is megrongálódtak. Mind a katonák, mind a polgárok körében sok volt a sebesült, a halottakat a sáncokban temették el.

A Bogma-féle napló így vall erről:

„Máj. 14. Éjjel után két óraker kezdődik az ágyúzás. A józsefvárosi magyarok kivonultak, a mehalaiai ostrommal előnyomultak. Fél öt óra után a Gyárvárosban kemény ágyúzás éjjeli tizenegy óráig. Délután az uszoda leégett. A Gyárvárost a magyarok ostrommal bevették. Máj. 15. Nagy tüzesetek a várban és a külvárosban. A császáriak lövik a Gyárvárost. A vízimalom elrontatott, a magyarok a lovaglóterről lövik a várat. Máj. 17. Reggel nyolctól délután három óráig a Gyárváros felé 200–300 ágyúlövés. Máj. 18. Reggel öt óraker a Gyárváros felől kezdődött az ágyúzás és nyolc óra tájban végződött, 730–740 ágyúlövés történt mind a két részről. Máj. 19. Délután három órától ötig a Gyárváros felől vagy 200 ágyúlövés. Este hét óraker a magyarok bejöttek a Józsefvárosba. Máj. 20. Vasárnap. Délután háromtól hétig vagy 150–180 ágyúlövés, leginkább a Gyárváros felől, de a Mehala felől is. Máj. 21. Sok zsidót kiűztek a várból. Máj. 22. Este kilenc óraker a Majorok és a vár között több száz ember futóárkot és ágyútelepet ment készíteni, több száz kocsi rőzsét és kosarakat vitt oda nagyszámú magyarság kíséretében. Az ágyúkat is oda vitték és az ágyútelepet felállították. Elfogtak 70–80 kóborló osztrák gyalogost. Máj. 23. Reggel négy óraker kezdték a józsefvárosi ágyútelepről az ágyúzást és öt óráig 653 ágyúgolyót lőttek. A magyar tábor közelebb jött a Józsefváros alá. Máj. 26. Reggel Bem a sereget megtekinté s tizenöt foglyot a várba visszaküldött. Máj. 27. Vasárnap

tizenkét órakor a magyar táborban nagy hálaadó istentisztelet Budavár bevételéért. Jún. 6. A Vadász-erdőben a Vécsey tábora elégett. Jún. 8. Délután hat óra fele kirozott fél század dzsidás, de visszaveretett, vagy 100 ágyúlövés történt. Jún. 11. Reggel tizenegy órától este hét óráig vagy 2000 lövés történt a várból, leginkább gránát és bomba. A Majorokban több ház égett. A várból két gyalogtisztt meztelen kiszökött. Jún. 12. Délután két órától szünet nélküli ágyúzás kívülről és belülről. Bomba és gránát, több 500 lövésnél. Este és éjjel szapora előrsi puskalövés és közel 250–300 ágyúlövés, leginkább a magyarok ágyútelepei felé. Jún. 13. Reggel öt órától kevés pihenéssel folytonos ágyúlövés, délelőtt vagy 50 ágyú-, mozsár- és haubitz-lövés, délután több 300 lövésnél. Éjjel kemény ágyúzás, bomba és gránát lövés közel 300 ágyúlövés és kemény előrsi puskázás. Jún. 14. A várba be 150–200, kifelé vagy 200 bomba és közel 200–250 golyó és gránát lövetett (...) Jún. 16. Éjjelkor előrsi puskalövöldözés. „Rajta magyar” kiáltással két század magyar megrohanva a nagy hidat (a mostani Hunyadi-híd helyén) azt Ritter tüzér két honvéddel meggyújtja. Nappal semmi lövés, de éjjel tizenegy órától négy óráig szünet nélkül. A várból a Józsefváros ellen vagy 700–800 bombát és gránátot küldöttek. A magyarok viszonzták a Mehalából. Jún. 17. (...) a Majorokba több ház elégett, a Gyároárosban is tűz. Jún. 23. (...) kemény ágyúzás a várból ki, a mehalai és vadászerdei telepről pedig be. Júl. 1. Reggel kezdtek a várból bombákat lőni. Arad vára megadta magát. (...) Júl. 2. A várból vagy 800 polgári személy a Bécsi-kapun kibocsátott. Preyer polgármester Gyarmatára ment. Júl. 3. Reggel négy órától estig, ki és be 250–300 golyó, bomba és gránát löketett (...). Júl. 5. Éjjel után elkezdődött az ágyúzás, bomba és gránátlövés. Fél háromkor a várórségből tizenegy század kirozott. Erős ágyúzás és felette szapora puskalövés. A várórség megtámadta a józsefvárosi ágyútelepet. Az oláh előrs megszökött vagy elesett. Az osztrákok négy óra tájban visszaverettek. Az osztrákok a Józsefvárosban és a Gyárvárosban vesztek összesen 108 embert. Az éjjel vagy 800–900 ágyúlövés történt. A mi tisztjeink jórésze csak kacérkodik és elhanyagolja szolgálatát. A plébániára három golyó és egy bomba esett. Este felé a mieink bombákat eresztettek a várra, egész éjjel vagy 800–900 bombát és majd 100 golyót. A várbeliek csak négy ágyúlövést tettek. Júl. 6. Éjjel tájban kirohant a várórség és három-négy óráig lövöldözvén, visszaveretett. Egész nap lövik a mieink a várat, egy nap alatt közel 1800 bombát és vagy 200 golyót lőttek be. Délután kezdtek a várból kilőni és vagy 100 lövést tettek. Júl. 7. Éjjel utántól rettentően lövik a mieink a várat. A misericordiánusok temploma és tornya, s mellette egy ház a várban elégett. Egész nap, kivált délután, erős ágyúzás. Délután a káptalan piacán tűz volt. A misericordiae-batteriát a mieink

összelőtték. A várban a Zeughausnál (Hunyadi-kastély) egy osztrák lőportár a misericordiae-batteriaival a légbre röppent. A városban újra tűz, a Gyárvárosban is tűz és szintén lőporrobbanás. A várbeliek erősen lőnek. Este ágyúzás, éjjel és reggel erős lövöldözés. A várban égett. Egész nap 1500 lövés be- és vagy 500 kijelé. Júl. 8. Vasárnap. (...) Egész nap és éjjel nagy ágyúzás. Júl. 10. Reggel három órától hét óráig rettentő ágyúzás ki és be. A Gyárvárosban, Józsefvárosban és Mehalában tűz. Júl. 11. Éjjel két batalion várórség kirohant és visszaveretett. Napról napra borzasztóan bombázzák a magyarok a várat. Júl. 19. Kossuth meglekinté Temesvárott a magyar tábort. Júl. 21. Angol konzul a magyar táborban. Júl. 23. Reggel két óraker a várbeliek kirohantak, de ágyúzás között visszaverettek. A Majorokban leégett 4 ház, Mehalában 15 ház. Júl. 27. A magyar táborba 1300–1400 mázsza lőpor érkezett Péterváradról. Júl. 28. A várból 1000–1200 ágyúlövés. Júl. 31. A várban erős égés. Folytonos ágyúzás, ki és be. Aug. 1. Éjjel tájban rettentő ágyúzás a várból. Kivülről befelé vagy 1500 lövés. A Mehalában nagy tűz. A várban a Dolmács-kaszárnya elégett. Aug. 3. Éjjel után háromtól hatig rettentő ágyúzás a várból. Aug. 4. A magyarok a vár első sáncát megrohanták. Kemény puskaövöldözés. A palisádokat a magyarok lerombolván az első sáncig nyomultak.”

Több roham eredménytelen megkísérlése után gróf Vécsey tábornok augusztus 5-én, délután öt óraker „parlamentair” küldött a vár alá és kapitulációra szólította fel a helyőrséget. A felszólítást azonban visszautasították. Augusztus 9-én nyugat felől távoli ágyúdörgést hallottak, mely mindinkább közeledett. Ekkor ugyanis megérkezett Bécsből az osztrák felmentő hadsereg, s a Csóka-erdőnél harcba szállt a magyarokkal, akik Gyarmata felé hátráltak. Haynau, Wallmoden, Simsehen és Lichtenstein vezetése alatt a felmentő hadsereg hadtestei Kisbecskerek és Szentandrás között bekerítették Bem és Vécsey csapatait, elvágva őket Görgey Artúr hadtestétől. Haynau tábornagy augusztus 9-én este három lovasosztály és egy üteg élén bevonult Temesvárra, mely 107 ínséges nap után augusztus 10-én kinyitotta kapuit az osztrákoknak.

Az utolsó feljegyzés Bogma naplójából: „Aug. 5. Követek futnak ide Aradról. Aug. 6. Délután öt órától 700 ágyúlövés a várból. Aug. 9. Délután kemény ágyútűz. A várból 900 ágyúlövés. Egy század vörössapkás (oláh népfölkelők) két ágyúval a várba szökött. Aug. 10. Temesvár vára fölmentetett.”

Néhány napra a szerencsétlen temesvári csata és a magyar csapatok szétbomlása után, Haynau parancsára Wernhardt tábornok 1849. augusztus 14-én, falragaszokon parancsolta meg a temesvári polgárságnak, hogy magyar cégtáblákat és feliratokat alkalmazni ezentúl tilos, a meglévőket pedig rögtön el kell távolítani, és némettel fölcserélni. A Kossuth-kalap viselőire pedig ötven forint bírságot szabott. Az utcák és terek magyar neveit vissza kellett németesíteni. Az iskolákból a magyar nyelvet kitiltották. A magyar érzelmű polgárok közül többet elfogtak és a vár kazamatáiba zárták.

„Temesvár, mely 57 év alatt, szabad királyi várossá történt fölemelése óta, folyton erősödő hazafias törekvéssel haladt előre a magyarosodás és a nemzeti közélet terén, az 1849. november 16-án kiadott császári pátens értelmében ismét visszaesett az osztrák fennhatóság alá, elszakított Magyarországtól és központi városává lőn a Szerb Vajdaság és Temesi Bánság nevű tartományoknak” – írja Borovszky Samu neves történész Magyarország vármegyéiről és városairól szóló művében.

Forrásmunka

Nebojszai Bogma István naplója (1848–1849)

Preyer János: *Temesvár város jegyzőkönyve*

Borovszky Samu: *Magyarország vármegyéi és városai*

Fazekas Lóránd

tanár, Szatmárnémeti

SZATMÁR MEGYEI KASTÉLYOK ÉS BIRTOKOK 1848–49-ES VONATKOZÁSAI

Háborúk, szabadságharcok, forradalmak idején, mikor hadtestek, tömegek keltek útra, a vidéki többszobás kúriák, kastélyok hosszabb-rövidebb ideig tartó igénybevételére mindig sor került. Szálláshelyként, a harcok irányító központjául, vagy békeszerződések, tárgyalások helyszínéül, bújosók, menekülők rejtékhelyéül szolgáltak. A tulajdonosok vagy éppen nem lakták, vagy elmenekültek, de sok esetben szállásadói, vendéglátói voltak az igénylőknek.

Példaként – és semmi esetre sem összehasonlításként, mert erre Szatmár megyei viszonylatban távolról sincs okunk – említenék meg két esetet a történelemből:

– A csehországi Morva vidékről az austerlitz-i Kaunitz-Rietberg-kastélyt, mely 1805. december 2-án a település határában zajló nevezetes ütközet idején Napóleon és vezérkarának szálláshelye, a csata irányító központja volt, majd december 6-án itt kötötték meg az austerlitz-i békét, Napóleon francia, I. Ferenc osztrák császár és I. Sándor orosz cár jelenlétében. Ma az épület a csehországi idegenforgalom egyik látványossága, Slavkovi Napoleon-múzeumként hirdetik a turista prospektusok;

– De jöjjünk közelebb témánkhoz s említsük meg a világosi Bohus család kastélyát, ahol 1849. augusztus 12-én Görgey főhadiszállását ütötte fel, ahol utoljára voltak együtt szabadon a tábornokok, s itt fogyasztották el a fegyverletétel előtt reggelijüket. A kastély tulajdonosa báró Bohus János, a szabadságharc idején mint főispán tevékeny szerepet játszott, felesége Bohus Jánosné Szögyén Antónia, aki a vezérkar ellátását rendezte, naplója alapján később megírt visszaemlékezései jelentős kordokumentumokká váltak. 1849. augusztus 13-án ebben a kastélyban írták alá a fegyverletétel okiratát.

Szatmár vidékén hat település nemesi épületeihez és birtokaihoz kapcsolódnak közvetlen vagy közvetett úton szabadságharcos emlékek.

A nagykárolyi Károlyi-kastély

Szatmár vármegye múlt századi székhelye a vármegye legnagyobb birtokosának, a Károlyi-családnak befolyására Nagykároly volt, melynek központjában már évszázadok óta erősség állt. Elsőként 1482-ben Károlyi Lancz László épített kőházat a település központjában, majd 1592-ben Károlyi Mihály várrá formálva átalakította. 1699-ben Károlyi Sándor újabb változtatásokat eszközöl az épületen. 1794-ben Károlyi József lebontatja és kastélyszerűen építik újjá. Ezt követően még két átalakítást ért meg: 1849-ben és 1894-ben. Ezen építkezésekről a várkastély portikusza falán elhelyezett fekete márványtábla ad hírt az idelátogatóknak.

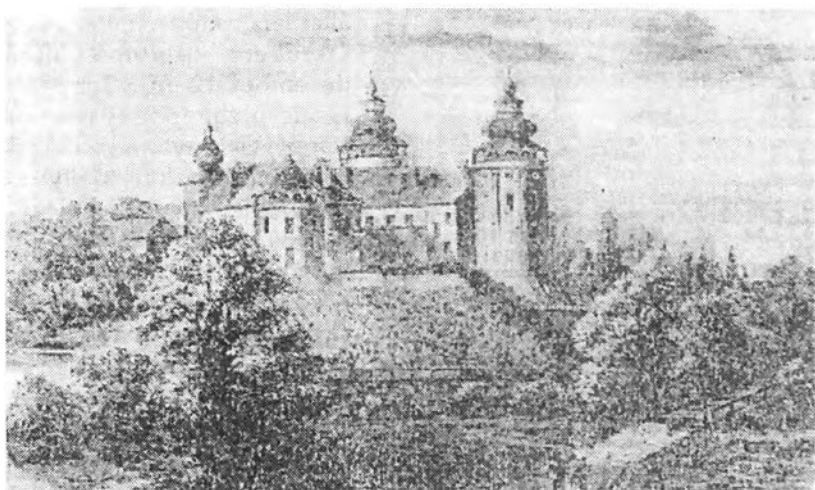
A várkastély az 1848–49-es forradalom és szabadságharc idején a forradalmi kormány által kinevezett főispánnak, gróf Károlyi Györgynek lakóhelyként szolgált, 1848 nyarától a világosi fegyverletételig, amikor is visszatér pesti palotájába. Nem sokkal később, egy ebéd idején ott tartóztatják le sógorát, gróf Batthyány Lajost. Annak ellenére, hogy közismert volt a trónfosztással szembeni állásfoglalása, Haynau rendeletére később őt is őrizetbe veszik. Nagy összegű váltságdíj fejében engedik szabadon. A császár által 1860 októberében kiadott Októberi diploma után december 12-én Schmoczer Ignác plébános javaslatára Károlyi Györgyöt visszahívják a főispáni székbe, melynek 1861 januárjában tesz eleget. Az 1867-es kiegyezés után a megalakult új kormány Károlyit és a vármegyei bizottságot megerősíti megbízatásában. 1867. május 1-jén az összeülő megyei közgyűlés Uray Endre másodalispán javaslatára küldöttséget meneszt a főispánhoz, felkérve,

hogy foglalja el főispáni székét. Károlyi rövid időn belül megjelenik, lelkes beszédet mond, és levezeti az új tisztikar megválasztását. 1868. szeptember 14-ig tölti be a főispáni tisztséget. Ekkor korára hivatkozva lemond. Ő volt az első Szatmár megyei alkotmányos főispán. Kilenc évi Szatmár megyei tartózkodása alatt a várkastély lakója volt, így ez a műemlék egy történelmi személyiséghez kapcsolódva kerül be a megye szabadságharcos történelmébe.

Az erdődi várkastély

Erdőd keleti szélén egy enyhén kiemelkedő magaslaton egy várrom hívja magára a figyelmet. A gróf Károlyi-család egykori erdődi birtokának központja. Már a 15. században erősség állt ezen a helyen, mely a Bélteki-család birtoka volt. 1470-ben Bélteki Mihály hűtlenséget követ el, ezért birtokát a Drágfiak kapják meg. Drágfi Bertalan átépítteti a várat, és 1629-ig családja tulajdona marad, amikor is báró Károlyi Mihály özvegye Zsegnyei Borbála kezébe jut. Ettől kezdve Károlyi-birtok. 1730-ban Károlyi Sándor a régi, már lerombolt, romos épület helyére várkastélyt építtet, mely egy négy sarokbástyás hagymakupolás épület volt, 36 szobával, alatt pincesor és tágas körpince, ahol az uradalom borát tárolták. Az 1840-es években a birtok intézője, Szendrey

Ignác családjával élt itt. Szendrey Júlia 1847. szeptember 8-án itt lép házasságra a kor lánglelkű költőjével, Petőfi Sándorral. A házasságkötés után Petőfi csak 1848. október 1-jén tér vissza ide, az erdődi csend biztonságába menekítve várandós feleségét. Ekkor gondolatait már a forradalom, a szabadságért, függetlenségért küzdő ország hangulata töltötte ki. Ezt tükrözi az a négy vers, melyet az itt töltött napokban írt: Egész világ, A vén zászlótartó, Élet vagy halál, és a Búcsú címűeket, melyekből a hazáért, a népért való aggodás, a tenniakarás sugárzik. Nehezen viseli el, hogy az erdődi elszigeteltségben, az országban zajló eseményekről alig értesülve, szinte gúzsba kötve kell töltenie napjait.

Egész világ a harcmezőn

(részlet)

*Egész világ a harcmezőn
Csak én nem vagyok ottan
Ki harci vágyat annyiszor
Éreztem és daloltam.*

*S a vágy, a láng még most is ég
Még most sem halt ki bennem
Rohannák és maradni kell
És nem lehet elmennem.
Oh gyermekem, oh gyermekem
Még meg se vagy születve
S szívemre már is kint hozál
S gyalázatot fejemre!*

Élet vagy halál

(részlet)

*A Kárpátoktul le az Al-Dunáig
Egy bős zivatar, egy vad zivatar!
Szétszórt hajával, véres homlokával
Áll a viharban maga a magyar
Ha nem...*

*Szegény, szegény nép, árva nemzetem te,
Mit vétettél, hogy így elhagytanak?
Hogy isten, ördög: mind ellened van
És életed fáján pusztítanak?
S dühös kezekkel kik tépik leginkább
Gazul örülten a zöld ágakat?
Azok, kik eddig a fa árnyékában
Pihentek hosszú évszázadok alatt.*

*Te rác, te horvát, német, tót, oláhság
Mit marjátok mindnyájan a magyart?
Török s tatártól, mely titeket védett,
Magyar kezekben villogott a kard.
Megosztottuk...*

Ezek a forradalmi hangulatú versek teszik az erdődi várkastélyt a szabadságharc irodalmi emlékhelyévé. A várkastély állaga már a múlt század közepén se lehetett túl jó, mert Petőfi az Elpusztuló kert ott a vár alatt című versében szomorkás hangulattal írja:

*Elpusztuló kert ott a vár alatt
Elpusztuló vár ott a kert felett...
Rajtatok borong homályos-szomorún
Az őszi köd és az emlékezet.*

A Bach-korszakban császári járásbíróság, szolgabíróság és adóhivatal működött benne. Valószínű ezért a provizórium, az átmeneti állapot, átmeneti kormányzat ideje (1861–1867) alatt gróf Károlyi Lajos az épületről a tetőt leszedette, és pusztulni hagyta, nem mérve fel e hely irodalmi és történelmi jelentőségét.

A millennium évében a család a várat részben restauráltatta, de mivel nem lakták, századunk háborús évei után az építőanyag beszerzési nehézségek kőbányává változtatták a már amúgy is omladozó falakat.

A szamoskrassói Darvay-kúria

Szamoskrassón 1998. augusztus 23-án háromnyelvű (román, magyar, lengyel) márványtáblával jelölték meg a falu központjában levő egykori Darvay-kúriát. A tábla Bem József tábornoknak, az erdélyi hadak főparancsnokának 1848 decemberében való megszállására emlékezik.

Szamoskrassó 1700-as évekbeli birtokosai között már ott találjuk a Darvay családot. A 19. század elején már a falu legnagyobb, legtekintélyesebb birtokosai, s egyben a református eklézsia fő védnökei és anyagi jótéevői. Így 1822-ben Darvay Gábort választják a főkurátori székbe. 1839-ben bekövetkezett halála előtti végakarataként vagyonának egy negyedét az egyházra hagyta. A központban elhelyezkedő egyszintes épületet – a ma is meglévő Darvay-kúriát – mely a főút nyugati oldalára néz, testvére, Darvay Ferenc építtette. Az épületet a

gazdasági udvar és az azon elhelyezkedő, részben még ma is álló, melléképületek vették körül.

Bem tábornok és kísérete Szatmárról a Szilágyság felé tartva a korai sötétedés és az éjszaka közeledte miatt útjának megszakítására kényszerült. Így került a falu legnagyobb, többszobás épületének birtokosához, Darvay Ferenchez, aki kedves vendéglátója volt az erdélyi szabadságharcos katonáknak. Hogy Bem minden gondolatát az erdélyi hadsereg szervezése töltötte ki, mi sem bizonyítja jobban, minthogy az est folyamán itt nevezte ki a hadsereg főintendásává gróf Teleki Sándort. Ez növeli e kúria történelmi nevezetességét.

A vendéglátók között lehetett a Darvay család egyik fiatal nőtagja, az 1823-ban született Darvay Rozália is, aki akkor már mint nagyenyedi Egry Pálné mutatkozhatott be. A Darvay családnak a református temetőben egy kissé kiemelkedő dombon külön temetkezési helye volt, de síremlékeik mára már nem maradtak meg. Egyedül a fiatalon elhunyt Darvay Rozália obeliszkje jelzi a Darvayak egykori jelenlétét a faluban.

Darvay Ferenc halála után az örökösök a birtokot 1870-ben a csengeri Mayer családnak adják el, akik az épületen jelentős átalakításokat eszközölnek. Századunk elején a birtok csengeri Mayer Salamonné és fiai, Sámuel, Károly és Sándor kezében van. A kúriában a két világháború között Sándor és családja lakott, akinek fia, József vezette a birtokot. A második világháború után községháza, a Nemzeti Bank fiókjának székhelye, majd 1951-től a kollektív gazdaság irodája, jelenleg orvosi rendelő, és szolgálati lakásként használják.

A szatmárpálfalvai Teleki-kúria

Szatmárnémeti közvetlen szomszédságában elhelyezkedő Szatmárpálfalván öles fák kertjének közepén helyezkedik el a Teleki, vagy ahogy az idős emlékezetében él, a De Gerando-kúria. De talán nevezhetnénk kastélynak is, mint ahogy a helyiek nevezik is. Ez egy 40 x 25 méteres alapterületű, keletre néző homlokzatú, oszlopos tornácú, kiugró timpanonos portikusszal rendelkező épület, melyet kettős franciás barokk tető fed. Az oldalhomlokzatok féligkontyolt oromfalakban végződnek. Külső vakolatának eredeti díszítése ma már nem figyelhető meg, mivel azt a tatározásakor teljesen levették és fehér-piros teraszitos vakolattal borították. A terasz jobb oldali részét beüvegezték. Az épület ma a Federalcoop tulajdona, mely szórakozó helyként működteti.

Ebben az épületben keresett menedéket a szabadságharc bukása után Teleki Blanka grófnő, a szabadságharc egyik lelkes szellemi támasza, Vasvári Pál szabad csapatának zászlóavatója. A kastélyt és a hozzátartozó birtokot Teleki Imre – Blanka és húga, Emma édesapja – Teleki Sámueltól (1710–1783) öröklés útján szerezte. Így jutott Blanka a pálfalvai birtokra. Sorsában osztozott szellemi barátjáné, leánynevelő intézetének munkatársa, Leövey Klára, aki egy máramarosszigeti elszegényedett nemesi család sarja volt. Klára így emlékezik az itt töltött

időre: „1849-ben Teleki Blanka grófnővel a telet pálfalvi jószágán töltém. Ez egy csendes szigetnek látszott, hol a viharok után meg lehetett vonulni. – Egy vasárnapon nagy tolongás van a kis templom körül, mely az udvarházhoz tartozott. Én is be akartam menni, de lehetetlen volt behatolni a nagy tömegben. Mondták, hogy mindenki be volt parancsolva, mert új törvényt olvasnak fel, s a szolgabíró kihirdette, hogy büntetés terhe alatt mindenkinek meg kell jelenni. Mellékesen megtudtuk mi volt a hirdetésben: hogy a jobbágyok fel lesznek ezentúl a robottól szabadítva, s ők is olyan szabad emberek lesznek, mint a nemesek.

A templomból kitóduló hívek egyikétől megkérdezem, mit hirdettek ki? A jó hazafi némileg gúnyosan és kicsinlően felele. Azt ígéri nekünk, amit már Kossuth uram megadott.”

Pálfalvi magányában Blanka a szabadságharc újrafellángolásában bízik, ezért levelezésbe kezd Párizsban élő megözvegyült húgával, De Gerando Agostonnéval. E levelezésre felfigyelnek, házkutatást tartanak, és 1851. május 13-án letartóztatják, s tíz évi börtönre ítélik. Ebből hat évet ül le a pesti Újépületben és Kufstein falai között. Párizsban, testvérénél halt meg 1862. október 23-án.

A kiegyezés után, 1869-ben Emma két gyermekével, Antóniával és Attilával Pestre költözik, majd 1877-ben a pálfalvai birtokra. Nyolcvannégy éves korában, 1893-ban hal meg. Vele együtt él és a

birtok irányításával foglalkozik fia, Attila, aki anyja halála után négy évvel, 1897. október 12-én, ötvenévesen távozott az élők sorából. Kriptájuk a falu határában volt, mely a „kollektív időszak” idején elpusztult. Özvegy De Gerando Attiláné, született Teleki Irén még férje halála után is Pálfalván él, majd Szatmárra költözik, itt hal meg, a Magyar utcai református temetőben nyugszik. A birtokot a kúriával együtt fiúk, Félix örökölte, ki ebben a kúriában született. Leszármazottaik ma Párizsban élnek.

Az 1999. augusztus 7-én tartott Teleki Blanka emlékűnnepségen egy múzeum felállításának gondolata vetődött fel. Ennek legmértőbb helye természetesen a kastélyban lenne, mely így Szatmár megye egyedüli szabadságharccal kapcsolatos múzeumi gyűjteményévé válna.

A túrterebesi Perényi-kastély

A mai Szatmár megyéhez tartozó Túrterebes, a Túr egy hordalékból rakott magaslatán helyezkedik el, déli szélén a folyóhoz közel a perényi kastéllyal. A Perényiek az egyik legkiemelkedőbb magyar nemesi családot alkották a kelet-magyarországi területen, akiknek főleg Ugocsában nagykiterjedésű birtokaik voltak. Így jelentős befolyásuk volt a táj politikai, vallási életére. Az ő hatásukra, pártfogásuk alatt terjedt a reformáció e tájon, majd az ellenreformáció idején a falvak népének rekatolizációja, például Kökényesd, Csedreg és maga Túrterebes visszatérése is. A Perényi-birtokok közé tartozott Túrterebes nagy része is, melyet királyi adományként kaptak. A 17. század végén a birtokra egy földszintes épületet, majd erre egy emeletet építenek, így kapja a kastély mai formáját.

Ez a birtok és épület csak érintőleg kapcsolódik a 48–49-es szabadságharchoz, oly módon, hogy az 1849. október 24-én Pesten, a hírhedt Újépület mögötti vesztőhelyen kivégzett báró Perényi Zsigmond, a Kossuth-kormány alatt a Hétszemélyes Tábla elnöke, végrendeletében tesz említést túrterebesi birtokrészeiről.

Báró Perényi Zsigmond 1783-ban született Beregvégárdón, jogot végzett. Műveltségével, szónoki tehetségével gyorsan haladt a politikai pályán: volt megyei főjegyző, Bereg megyei alispán, országgyűlési követ (1808, 1811), ahol mint reformpolitikus nyert elismerést. 1835-ben Ugocsa

megye főispánja lett. 1848-ban a főrendiház alelnöke, majd elnöke. Ezen előzményeként kapja Kossuthtól a megbízatást. Mikor a szabadságharc, illetve az új kormány szolgálatába állt, tudta, hogy ez veszéllyel jár, ezért 1848. október 1-jén egy rövidebb, majd november 30-án részletesebb végrendeletet készít. Ennek szövegéből idézünk egy részletet: „Azon Senioratus Capitalisról, melyet néhai Istenben boldogult Nagy Bátyám

B. Perényi Imre a Perényi Nemzettség fi ágára, illetőleg személyemre hagyott az e részbeni végrendeletében nekem adott hatalomnál fogva ezennel rendelem: mi szerint halálom után a kérdéses Joha fiamra Zsigmondra szálljék és ha fi örökössei lennének ismét ő rendelkezessék felőle úgy, hogy mindenkori utódjainak legöregebbikénél maradjék – vagy örökösseinek magva szakadna szályon ált a Perényi Nemzettség Istvának testvérétől ifjabb Perényi Jánostól maradt fi ágon levő legöregebbikére és annak halála után folytonosan a legöregebbikére.

Rendelem pedig ezt oly móddal, hogy minek utánna Túr Terbes ki váltására ezen Johéból, mely a fi Nemzettség tulajdona tizenhétézer pengő forintokat költöttem, és így e rész jószág a Senioratus Capitalist képezi, akár mi módon kezeltetik jelenleg, és ezután is fog kezeltetni, annak jövedelme mindenkori Kedves Nőm Kovásits Leopoldina, vagy jókorább halála esetére fiam gondnoka kezeihez szolgáltatassék, mint hogy pedig a rész jószág az egész harmintzatezer négyszáz pengő ft-ből álló Senioratus Capitalist korántsem egészíteni ki, fizesse ki, Nőm vagy fiam a másik már Per által megítélt s jelenleg néhai B. Perényi Pál Özvegyénél B. Ztojka Karolinnál lévő másik negyede részét is Túr Terbesnek, s bírja s használja a fentebbiek szerint mint a Nemzettség vagyonát”...

Halála előtti órákban utolsó levelét nővérének, Júliának írta, aki Stoyka Imre felesége volt, s akinek testvére özvegy Perényi Pálné. Az ő síremléke található meg ma egyedül a Perényi családból a túrterebesi temetőben.

„Kedves Júliám!

Végórámban írom e sorokat hozzád: jeléül vedd azon őszinte testvéri szeretetnek, mellyel irántad viseltettem: az újságokból majd megtudod, még előbb, miglen e levelem megérkezend, mi történt velem; sokat és sok ízben elmélkedtem veled, szép és nagy eseményekről, hevült keblem és ép elméem írom mostan is e soraimat. Vigasztalásodra szolgáljon az, kedves testvérem, hogy milyen életemben valék, olyan vagyok és maradok halálom óráján is, pedig csak néhány óra már odáig.

Férfjedet szívesen köszöntöm és kérem, mint téged is: családomat s kedves fiamat, a kis Zsigát ne hagyjátok koldusbotra jutni, mert az ítélet minden vagyonomat elvette. Te még nőmet nem ismered fiamat sem láttad – ha látni fogod őket, nem lehet, hogy szíved irántok hajlandó ne legyen.

Szégycet halálom modora nem hoz rátok és ne felejtsetek, sőt szeretetek kövesse testvéredet a síron túl is, mint erényes férfiút, a ki ott fenn vigasztaló szemeket fog rátok vetni. Gyulát s a többieket csókolom, már nem soká élő testvéred.

B. Perényi Sigmund”

A szabadságharc, elbukásának következményein át kapcsolódik a túrterebesi Perényi-birtokhoz.

1906. október 24-én Nagyszőlősen szobrót avattak a vértanú tiszteletére, ahol jelen volt fia, B. Perényi Zsigmond, egykori Ugocsa vármegyei főispán és ennek fia, szintén Zsigmond, Máramaros vármegyei főispán. Az öt méter magas emlékmű szövege a következő:

BÁRÓ PERÉNYI ZSIGMOND

volt a felsőház elnöke

1848–1849

Aki vértanú halált szenvedett 1849. október 24-én a
budapesti Újépületben

„Te kimagasló alak, ki korodban oly páratlanul
egyedül állasz, leborulok emléked előtt, mesterem

Kossuth Lajos”

A szobrót a sztálini időkben lebontották, de 1991-ben az egykori megyeháza előtt újból felavatták. Ennek előtte, 1989 októberében a nagyszőlősi Perényi-kastély falán emléktáblát lepleztek le.

A nagygéci Haynau-kastély

Az egykori Szatmár vármegye Szamos jobb parti területén, Szatmártól mintegy tíz km-re helyezkedett el Nagygéc falu, melynek határában a szabadságharcot követően báró Julius Jakab Haynau, az osztrák hadak főparancsnoka, a vérbefojtott függetlenségi harc utáni idő halálös ítéleteinek jóváhagyója, sőt elrendelője birtokot és kastélyt vásárolt.

Ma a petei–csengersimai határt átlépve alig egy kilométert kell hogy haladjunk, s egy gyümölcsös szegélyezte aszfaltos út tér balra, melynek elején egy kicsi magánkezdeményezésből kitett tábla írja: **Nagygéc**. Aki nem tud a falu múltjáról, egykori létezéséről, úgy megy el mellette, hogy észre sem veszi azt. Múltban kell beszéljünk, mert mára a falu az emlékezésé, csak néhány ház és a templom áll mementóként, hirdelve az 1970-es árvíz tragédiáját. Az ár elvitte a falut, a házak nagy része összedőlt, s az akkori településpolitika nem engedte, hogy visszaépítsék. A falu népe a szomszédos Csengersimába, Komlódtótfaluba, Csengerbe

épített magának új házat. Itt bontott, bontotta-vitte, amit a víz meghagyott, csak Árpád-kori templomát, a falu parkjának világháborús emlékművét, a temetőben halottait, életének apró emlékeit hagyta vissza. Azóta harminc év telt el. Mindent benőttek a bokrok, fává növekedtek az akkori cserjék, csak itt-ott egy-egy beton alap, egy rozsdásodó vaskerítés, egy roskadozó gémeskút emlékeztet arra, hogy itt még nem is oly rég mozgalmas élet folyt, na és a minden belső berendezésétől kiürített gótikus templom előtti két kis fatáblácska szövege:

„Nagygéc, faluközpont, nemzeti emlékhely”
 „A szándékos falurombolás mementója.
 A megőrző és újjáépítő igyekezet jelképe.”

Ma hárman élnek a faluban, egy idős házaspár és özvegy Csúcs Imréné (szül. 1938). Ő mesélte gyermekkori élményeiből visszahozva, hogy a keleti határrészen, az úgynevezett Kisgéc pusztán állt egy romos emeletes épület, melyet mint 8–10 éves gyermek nem igen mertek meglátogatni, mert a szülők a halottak visszajáró lelkeinek, szellemek tanyájának tartották a helyet. Mindenki Haynau-kastélynak nevezte. Ha valami építő anyagra, téglára, kőre volt szükség a faluban, mindenki a kastélyhoz ment, a művelődési otthont is abból építették. Mára helyét már szántja az eke, csupán egy kis kiemelkedetebb hely jelzi, hogy itt egykor emberi építmények lehettek. Szüleitől hallottak szerint a birtokot utóljára egy Grosman nevű bérlő vezette, aki családjával lakta is a kastélyt.

Kissé hihetetlen, hogy I. Vilmos hesseni választófejedelem törvénytelen fia, hatvanhárom éves korában birtokot vásárol az öt gyűlölköző birodalmában. Valahol Radetzky osztrák hadvezérnek felőle mondott szavai igazak rá: „Olyan mint a borotva, használat után azonnal jól el kell tenni.” Ez valahogy így is történt. Miután a 49–50-es megtorlásokat nagyrészt lefolytatta, a bécsi minisztériummal való nézeteltérésének ürügyén 1850 júliusában lemondatták, és 200 ezer forint judás pénzzel fizetik ki. Grazban telepedik le. Ebből a pénzből vásárolja Nagygéc központjától mintegy két kilométerre levő emeletes kastélyt, körülötte vagy tíz cselédházzal és 3900 kataszteri hold földterülettel. Ugyanakkor magyar állampolgárságot vesz fel.

A kastély klasszicista jegyeket viselt. A főhomlokzat egyhangúságát a háromtengelyes közép rizolit töri meg, melyet felül egy félkörös ablakú timpanon fed, ennek alapvonalait a rizolit középtengelye fölött megszakították. A rizolit ablakai mellett a timpanontól indulva négy díszített fejű lizéna a pilaszterekre tapadva ereszkedik a földszint magasságáig. A rizolit melletti kéttengelyű szárnyak díszítetlenek. Az oldalhomlokzatok háromtengelyűek, középen vakablakkal. Az egyenesen záródó ablakokat vakolatkeret emeli ki. A két szintet pedig vakolatpárkány választja el.

Itt élt, ha nem is folyamatosan, a „bresciai hiéna”, ahogy az olasz nép kegyetlenségei miatt nevezte. Sokat járt külföldön, de a német nyelvterületen kívül sehol sem fogadták szívesen. Londonban

tettelesen bántalmazták, Brüsszelben bresciai tetteit vetették szemére, Párizsban csak védelem alatt közlekedhetett. Szatmárra is gyakran járt, és egy kicsit szégyen, de semmi incidens nem érte. Luby Margit, egy nagygéci földbirtokos család leszármazottja a szabadságharc századik évfordulójára meghirdetett gyűjtésre küldte be Haynau takarékosága című alábbi Szatmárral kapcsolatos emlékezést:

„Arra magam is emlékszem, nem egyszer hallottam, hogy Haynau rendkívül takarékos is volt. Szatmárra az ötvenes és hatvanas években, ha bement valaki – márpedig nagyvására, aki csak épkezézláb ember volt bement, a Károlyi-házban szállt meg. Szálloda, étterem, megfelelő lóra való istálló, színek állottak itt a vidék rendelkezésére. Az éttermi árak fel voltak már akkor is tüntetve, sőt annak a lapnak legaljára az is oda volt írva, hogy lovaknak egyszeri abrak két garas. Haynau végignézte az étlapot és rábökött a legolcsóbb kétgarasos abrakra, abból adjanak neki.

Szabolcs-Szatmár m. 1947”

Ugyancsak ő gyűjtötte a kastélyra vonatkozólag a következőt is:

„A községben talált adatok leginkább Haynaura vonatkoznak, hiszen innen alig két kilométer a kiscéci Haynau-kastély. Egyemeletes épület, melyet valószínűleg Majláth országbíró építtetett. A kastélyt meglátogattam. Ma teljes pusztaság veszi körül. Erdőnek, kertnek nyoma sincs, de tudjuk, hogy milyen könnyű a környezetet megváltoztatni, ehhez nem is kellene néma esztendő. A tágas téglával rakott előtérből a háttérben vezet fel a lépcső az emeletre. A

földszint hidegségét az emeleti szobák napsütötte világossága jótékonyan váltja fel. Gyönyörű lakóhely lehet biz ez akkor, amikor a föld népe szerint „sötét erdőkön vezetett ide csak út” került az szegény és gazdag nappal is, nemhogy éccaka.

Nincs benne természetesen egyetlen butordarab sem, ami a Haynau családé lett volna, és eltűnt a kétméteres tölgyfabot, amelyre Nagyécén minden ember úgy hivatkozik és esküszik, hogy látta a maga két szemével, a sarokba támasztva állott. Kegyelet vagy irtózat volt-e az, ami oly soká sértetlenséget és érintetlenséget biztosított ez árva-tölgyfa huságnak.

Ma talán vármórség lakja, s hat vagy nyolc emeleti szoba néma falai nem őrzik meg semmi nyomot. Haynau báró és neve mint vérbírónak a neve azonban a falu száján élő.

Nagyéc (Szabolcs-Szatmár m.) 1947”

1852-ben a birtokot hitbizománnyá alakítja, melyet a szatmári királyi törvényszéken jegyeznek be. Az 1913-as hitbizományi nyilván-
tartásokban még az ő neve szerepel, lakhelyként viszont Grazi van megnevezve.

Hatvanhat éves korában halt meg Bécsben, 1853. március 14-én.

Az őt, még ma is álló épület emlékeztessen bennünket a szabadságharc dicső napjaira.

Forrásmunka

Borovszki Samu: *Szatmár vármegye*, Budapest, 1907.

Csatáry György: *Levéltári kalászatok*, Ungvár–Budapest, 1993.

Dávid Gyula–Mikó Imre: *Petőfi Erdélyben*, Kriterion Kiadó, Bukarest, 1972.

Dömötör Ákos: *Hősök és vértanúk. Mondák és visszaemlékezések a szabadságharcról*. Budapest, 1998.

Emödi Tamás: *Szilágysági kastélyok és udvarházak*. Művelődés, 1997., 7–8.

Fényes Elek: *Magyarország geographiai szótára*. Pest, 1851.

Kiss Kálmán, Bara Eszter: *Túrterebes műemlékei*. Szatmárnémeti, 1998.

Sáfrán Gyöngyi: *Teleki Blanka és köre*. Kriterion Kiadó, Bukarest, 1979.

Szabó István: *Ugocsa megye*. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1937.

Szirmay Antal: *Szatmár vármegye fekvése, történeti és polgári ismerete 1809–1810*.

Révai Nagy *Lexikona*, X. kötet 140–141. old. Budapest, 1914.

Világtörténelem. A legújabb kor, 1815–1908. A szabadságharcok és nemzeti újjáébredés kora. Budapest, 1908.

Gudor Botond

lelkipásztor, Magyarigen

ERDÉLYI HEGYALJA – A KONFLIKTUSOK FÖLDJE

1848 Erdély történetének felemelő, de egyben lehangoló évét jelentette. Volt itt székely hősiességtől átítatott forradalom, volt az, amit egyesek ellenforradalomnak hívnak, volt román forradalom és volt magyar holocaustként megélt regionális „forradalom” is. Nem céлом a fentieket igazolni, sem az események egyetemes forgatagába nem kívánom belevetni magam. Nem szeretnék hangulatkeltő lenni. Megtették ezt mások, sokszor művészi módon. Egyetlen cél vezérelt: Erdély Hegyaljának¹ szemrevétele az 1848-as forradalom és szabadságharc során.

Századvégünk önkéntelenül is számtalan megválaszolatlan kérdést tartogat a demográfiai statisztikákat szemlélő számára, hiszen a történelmi jelek olyan anyagi-emberi potenciált jeleznek, amely a valóságban már nincs, vagy alig van – általában csak romok vannak vagy romosodó templomok, épületek –, néha fellelhető emlékei a múltnak.

Nem igazolni akarom a demográfiai mélyrepülést, hanem annak egyik okát szeretném feltárni, egyet a 20. századiakat megelőző sok ok közül. 1848 hegyaljai tragikumára viszont nem kötelez senkit, főleg gyűlöletre nem, bár az elsőízben bemutatott dokumentumok, feljegyzések a napok és események tömény feszültségében íródtak. 1848–1849 eseményei remélhetőleg egy meg nem ismétlődő múlt tragikus kimenetelét és figyelmeztetéseit tartalmazza. A múlt kötelez.

Nemzeti mozgalmak: a románok táborválttatása

Az 1848 áprilisi törvénykezés áttörte a feudális földtulajdon rendszerét, amely a csonka nemzetiségi struktúrák létrehozója volt. Így nyitva volt a nemzetiségek előtt is a polgári nemzetek kialakulásának útja. A másképp értelmezett jog kollektív elismertetésre és politikai térhódításra tartott igényt. Ez az igény nem teljesülvén, nem is olyan

lassan átálltak a Habsburg-oldalra, tehát az ellenforradalom oldalára megfogalmazva a maguk módján a nacionalizmus igényét.² Emezt Bécs politikájával addig fokozta, amíg fegyveres összetűzéssé nem fajult. Az osztrák érdekek nem az volt, melyik nemzetiségi mozgalom mit kér és mit kap, hanem az, hogy a magyarok ellen szövetségeseket kapjon. A nacionalizmus kihasználásának taktikája végül hatalmasan rászedi és keserű szájjal tölti el a nemzetiségeket. Az elégedetlenség másik oka az volt, hogy az áprilisi törvénykezés úrbériséget megszüntető rendelete (IX. cikkely) nem volt ínyére a nemességnek és annál inkább nem a román parasztságnak, sőt a magyarnak sem. A május 16-án tartott balázsfalvi gyűlésen érdekes módon a megfogalmazott pontokat illetően követték az 1848-as magyar márciusi pontjait, leszámítva Erdély unióját, és a hűségesküvet, amelyet a Habsburg-háznak tettek. Az itt elfogadott 16 pont a román nemzeti mozgalom első programja. A hűségeskü mellett pedig kijelentették azt, hogy addig nem hajlandók az unióról tárgyalni, amíg a románok képviselői jelen nem lesznek az Országgyűlés ülésein, de mint törvényes nemzet. Ez sokkal nyilvánvalóbbá válik a III. (szeptemberi) balázsfalvi gyűlésen. Sokak szerint a két gyűlés beindítója a nemzetiségiek támadásának. Igaz, a balázsfalvi gyűlések után és az unió megvalósulása után a kedélyek némiképp lecsillapodnak, de a román nemzeti mozgalom továbbra is aktív kapcsolatot tart fenn a szászokkal és ezeken keresztül az osztrák hadtestek vezetőivel.

A Şaguna püspök vezetése alatt levő Román Nemzeti Komité igen nagy befolyást szerzett a románság körében, azért is, mert számos neves román vezéregyéniség vezette: alelnöke Simion Bărnuţiu, tagjai közt van Papiu Ilarian politikus és Avram Iancu. A Komité felszólítja a románokat: „erősítsétek meg magatokat, fegyverkezzetek, védekezzetek ti, kiknek egy a véretek és nyelvetek.”³

Szeptember elején már világos lett mindenki számára az, hogy a katonaság összejárzott a román elégedetlenekkel. Urban már akkor a naszódiaikat hűségesküre kérte fel. Az általános szervezkedés adminisztratív-katonai formái a prefektúrák, illetve tíz helységenként felállított tribunusi hivatal volt. A román fellépés időben Jellasič királyi biztosi tiszttel való felruházási időpontjára, illetve Batthyány lemondására, október 3-ra tehető.

Hegyalja esetében a társadalmi polarizáció különösképp érezhető volt, hiszen a kisebbségben élő magyarok nagy többsége, ha nem is

mind főrendű, de kis- vagy középnemes volt, sőt kezdetlegesen polgárosult réteg is létezett a számos, regionálisan különösen fontos hetipiac miatt. A számosabb, parasztsorban élő románság több ok miatt is gyorsabban reagált a nemzetiségi politikára, mint másutt:

- Az osztrák központi védelmi haderő közelsége⁴ miatt, amely idejében és hathatósan közvetített a birodalmi politika elvárásai és a nemzetiségek között.

- A román nemzetiségi mozgalmak központjaitól, nagygyűléseitől földrajzilag sincs távol a magyarság.

- A szociális szembenállás sokkal erősebb volt, mint másutt, hiszen itt a magyar paraszti réteg alig, vagy egyáltalán nem volt képviselve.

- A szociális-politikai kérdések megoldására született román-osztrák kényszerkoalíció, a hegyaljai nemzetőr színben pompázó nemességet azonosította egyedüli ellenségével és tett is arról, hogy ezt a kérdést megoldja.

- A magyarság a kiforrott nemzetiségi politikát csak később fogalmazza meg, nagyrészt az emigráltak körében.⁵

A nemzetiségekkel való viszony tisztázása így az utókornak lett terhes feladata, bár az 1848-as törvénykezés sok pontja vitathatatlanul előrelépést jelentett a nemzetiségi kérdéskörben (pl. a vallásfelekezeteket érintő kolozsvári IX. pont).

A hegyaljai magyarság helyzete a szabadságharcban

Többszörösen terhelt helyzetről volt szó. Először is politikailag terhelt légkörben kellett nemzetiségi létüket megélni. Ez pedig a politikai-hadászati fejleményekkel egyszerre egyre terheltebb lett, sőt elviselhetetlenné vált. Másodsorban a nemzetiségi mozgalmak miatt és az osztrák agitáció következtében a naponként megélt bizonytalanságérzés, veszélyeztetettség, agresszióhírek a közösség mentalistástörténetében olyan érzést visz be, amely a helyzet ellehetetlenülése és a helytállás önmagában értelmetlen póza között ingadozik. Az utóbbiak nem is annyira a forradalmi évekre, mint sokkal inkább az utóbbi évek, évszázad demográfiai fejleményeire hatnak ki.

A nemzetőrségek kialakulása az osztrákokat és Habsburg-pártiakat arra a valós tényre ébresztette rá, hogy az ellenség közvetlen közelben van. Annak ellenére, hogy a közelség zavaró tényezőként hatott, több

ok miatt is indokolatlannak látom a radikális fellépést, az erőszakot, vagy támadószándékot amúgy sem mutató nemzetőr csapatokkal szemben. A tény az, hogy a létrehozott nemzetőr csapatok gyengén felszerelt, amatőr, deffenzív harcra kiképzett, és kislétszámú alakulatok, a jól kiképzett és fegyverzett osztrák hadtestekhez képest, vagy azok ellenében nem tudtak, vagy nem tudhattak ellenállást kifejteni. Mégis, kérdésem az, miért volt annyira szálla az osztrákok szemében a néhány alapjában véve vérszegény nemzetőralakulat?

A válasz csakis az lehet, hogy a vármegyei adminisztrációban fontos szerepet játszó nemzetőrségi tagok, roppant hasznosak lehettek egy esetleges győzedelmes forradalom esetén. Más ok talán az lehetett, hogy a magyar csapatmozgások, hadszínterek közelsége csak növelte volna a nemzetőrségek hatékonyságát, ezeket átlendítve a passzív alapállásból aktívba, erősítve egyúttal a forradalmi hadsereg erejét is.

Érdemes megemlítenem a román prefektusok, tribunok, határvédelmet teljesítő román tisztek által vezetett helyi románság reakcióját a nemzetőrségek létevel szemben. A szociális problémáktól terhelt, nemzeti érzésektől fűtött, nagyobb részt parasztokból álló seregek, könnyen váltak az osztrák kívánalmak prédájává. A nemzetőrség tagjai, amúgy is azt a réteget jelentették, amelyről hitték, terjesztették, beszélték, hogy kizsákmányolja őket. Esetenként pedig a felszabadítás ellenzője. A probléma nyilván ott jelent meg, amikor a fegyverzési tárgyalások után a nemzetőrség tagjait azonosították a polgári lakossággal, annak figyelembe nem vételével, hogy ki, mit tett. Egyetlen megkülönböztető ismérv a nemzetiség lett, leegyszerűsítve a szövetséges választás lehetőségeit. A szövetséges az osztrák lett, az ellenség pedig a magyar. A helyzet súlyosbodása ráébresztette az osztrákokat, hogy a szándékokkal ellentétben sokkal több visszaélés történt a megrendszabályozás terén, mint amit ők kívántak volna. Sajnos a beismerés késői volt és az ezekkel foglalkozó kivizsgálások erőtleneek, sokszor megbízhatatlanok voltak, sőt a nyilvánvaló visszaéléseket nem, vagy minimálisan büntették. A magyar nemzeti sérelmek orvoslása így elnapolódott, vagy soha meg nem történt.

Szükséges megállapítani azokat az *általános jellemzőket*, amelyek a magyar-román szembenállást, illetve a konfliktusmegoldás módjait tükrözték. A szembenállás első közös kívánalma, a konfliktushelyzet kiéleződése pillanatában a közös fegyverletétel, lefegyverzés. Második

momentumként megállapítható a közös béke vágya, amelyet legtöbb esetben mindkét részről szerkesztett megállapodás megkötése követett. Harmadsorban a békekötést követő eseményeket kell figyelemmel követnünk. Negyedsorban az események kivizsgálását ott, ahol ez megtörtént.

Ehhez szükséges azt megjegyezni, hogy politikai-stratégiai szempontból egyedüli nyertese a szembenállásnak az osztrák. A fegyverletétel egyoldalú be nem tartása majdnem általános volt, úgyszintén a békekötése is. Kivételként tartjuk számon Alvinc és Borberek községet, ahol ez nem következett be. A békekötéseket követő események tragikus kimenetelűek voltak, néhány esetet leszámítva, a kivizsgálás pedig részrehajló.

Fontos szempontnak tartjuk azt, hogy semmi esetre sem szabad az erdélyi forradalmi erők és a román csapatok összecsapását a fentiek figyelembevételével elemezni, mert ezek a háború törvényszerűségei szerint értékelendők. A mi esetünkben polgári jellegű nemzeti közösségek, vagy polgári lakosság és felfegyverzett csoportok közötti összecsapásról, vagy megtorlásról van szó. Sok esetben ezeket egyik fél fegyvertelensége jellemzi.

Az osztrák–román–szász, illetve magyar szembenállásnak vesztesei a magyarok, akik tájékozatlanul cselekszenek az események sodrásában, félszegen viszonyulnak a segítséget nem nyújtó, de nyújtani tudó osztrákokhoz, várva a túl távolinak tűnő magyar forradalmi csapatokat.

Forradalom Hegyalján

A hegyaljai régió⁶ a Nagyenyeden tartott vármegyei gyűlésen vett tudomást a forradalom erdélyi menetéről. A Bethlen Kollégium diákjai a Nemzeti Szálló elé gyűltek, ahol a Szabadelvű Párt gyűlésezett. Szász professzor hatására, népgyűlést hirdetnek ki és tartanak meg a nagyenyedi református vártemplomban báró Kemény István elnökletével. A népgyűlés kérései moderáltabbak, legalábbis egyelőre: kérték a konzervatív főispán elmozdítását, tisztújítást, a kétfejű sasos címerek eltüntetését. Az események gyorsléptékű pergése március 30-án nagy néptömegeket vonzott a vártemplomba, ahol résztvettek román értelmiségiek és balázsfalvi tanárok, akik ekkor még az uniót nem ellenezték, de annál inkább örvendtek a jobbagy-felszabadításnak, amit

hathatósan támogattak is. Ennek következménye az volt, hogy Hegyalja városaiban, községeiben nemzetőrségek alakultak, amelyek azonban a már említett jellemzőkkel bírtak.

A nemzetőrség kialakulásának kezdeti fázisában románok is szerepeltek az önkéntesek között, azonban az osztrák–magyar, a román–magyar szembenállás elmélyülése következtében 1848 nyarán elhagyják a nemzetőr csapatokat és általában beiratkoznak a tribunok által vezetett román csapatokba.

A konfliktus jelei, amelyek a helyzet krónikus voltát jelezték a sorozatos román népgyűlések, ahol több ok folytán, amelyeket most nem részletezek, kifejezték a magyarokkal szembeni kifogásokat, a kívánalmakat és az osztrák uralkodóházhoz való hűséget, például áprilisban Abrudbányán, májusban Balázsfalván és Topánfalván, amelyek után a helyzet egyre súlyosabb lett. A harmadik balázsfalvi népgyűlés és a nemzetőrségek lefegyverzésére kiadott Puchner-féle parancs nagyban hozzájárul a dolgok elmergesedéséhez. Már a balázsfalvi harmadik gyűlés után szó volt udvarházak megtámadásáról és mintegy 400 polgári áldozatról.

Mihálcfalva

A román történetírás ezt a sajnálatos esetet tekinti a későbbiek kirobbantójának, azonban sem ez, sem a későbbi eset nem igazolja a megtorlást, bárki is végezte azt. Az bizonyos, hogy a mihálcfalvi eset világos jelzés volt arra, hogy a magyar nemzetiségi politika kátyúba jutott, az osztrák viszont diadalmaskodott. Kár, hogy az eset nem szolgáltatott több tanúságot a kelleténél. Nagy a valószínűsége, hogy ez azért nem történt meg, mert maga a konfliktus egyszerű közjogot sértő eset volt, „nem a megfelelő időben” és nem a „megfelelő körülmények” között robbant ki, vagy egyáltalán nem kellett volna kirobbannia.

Néhány román jobbágy elfoglalta korábban az Esterházy grófok kaszálójának egy részét. Az Erdély-szerte meglazult közrendet a falu lakossága kihasználta, s engedetlenségéről úgy tett bizonyosságot, hogy a vármegyei küldötteket molesztálta.

A gróf katonaságot (székely határőrséget) hívott végrehajtó hatalomként, amelyet Bánffy Miklós főispán és Pogány György alispán

vezetett. A falu lakossága a katonaságot nem akarta beengedni, mondván: „A székelyek nem a császár katonái”.⁷ Ezzel azt jelezte, hogy a császárpártiság jelentette számukra a törvényességet. A parasztság megtagadott minden engedelmességet és együttműködést. Hosszas alkudozás és harangok félreverése után, a magát veszélyeztetve érző katonaság rálőtt a parasztságra, miután a parasztságról lelőttek egy katonát.⁸ Az eseményeket tizenkét román halála és kilenc sebesülése követte. A kihallgatások kiderítették a balázsfalvi Komité hatását a paraszti magatartásra. A kivizsgálás pontosan kiderítette a támadás elkezdőjét. A helyi ügy aztán ténylegesen jó alkalom volt a Komité számára a mozgósításra. A Komité szebeni ülése bevezeti már a mihálcfalvi események tárgyalása kapcsán Avram Iancu fegyverkezési és visszavágási szándékait. Kívánságait tettek is követték, hiszen beindítja az Érchegység felfegyverkezését úgy, hogy június 18-ra Topánfalvára fegyveres népgyűlést hívott össze. A tényleges fellépés azonban csak Urban főparancsnokká történt kinevezése (szeptember 11.) után kezdődött, amikor őt a II. naszódi román határőrezred élére állítják. Ez volt az ún. „szeptemberi fordulat”, amikor a román határőrcsapatokat felhasználják az osztrák politika kivitelezésére.

Mihálcfalva így egyik nyilvánvaló oka lehetett a későbbi éles szembenállásnak és megtorlásoknak, azonban a tények és okok sokszínűségéből nem szabadna ezt az egyet kiragadni; hanem összességükben kell látni ezeket.

Zalatna

A zalatnai események a legszomorúbbak. Az Érchegység szívében fekvő település egyik leggazdagabb bányavárosnak számított. A magyarországi forradalmi események itt is éreztették hatásukat. Az akkor 2500 lakost számláló városban áprilisban kizászlózták nemzeti zászlóval a magyar felekezetek templomtornyait. Nemegyei János bányatanácsos, aki a nemzetőrcsapatok felkészítője és szorgalmazója volt, érezte az egyre növekvő feszültséget, s fegyvert kér az osztrákoktól, akiknek István nádor rendelete értelmében adnia is kellett volna. Az érdekekkel össze nem egyeztethető kérést Puchner báró április 15-én visszautasította, amielőtt a dolgok jó menetele érdekében kivonta a reguláris csapatokat. A magyar nemzetőrséggel párhuzamosan

megalakult a román nemzetőrség is, amely Petru Dobra tribun vezetésével fegyverkezési ígéretet kapott. A népharag közben szeptember 29-én a magyar forradalom törvényeit elégette a főtéren. Októberben pattanásig feszült a helyzet. Tervbe vették a nemzetőrsapatok lefegyverzését. Ezt Valea Dosului-ban október 23-án látták kivitelezhetőnek. A városban minden magyar családnak megparancsolták a virrasztást, úgy, hogy lámpát kellett gyújtani az ablakban. Avram Iancu parancsa alapján a várost körül kellett venni, de úgy, hogy bántódása nem eshetett. Másnap Petru Dobra körülvette a várost és tábortüzeket gyújtott a hegyeken, majd békefeltételeket ígért a magyaroknak: 1. a nemzeti lobogókat vonják be, 2. fegyverletétel.

A magyarok közös városvédelmet ajánlanak, amelyet Dobra nem fogad el, és Avram Iancu parancsa megszegésével bevonul Zalatnára hatezer ember kíséretében. A fenyegetés kényszerítő körülményei miatt a magyarok alkudozni kezdenek. Ennek tárgya a fegyverletétel, a személyi vagyon sérthetatlensége és a fegyveres nép kivonulása. Ebből csak a fegyverletétel valósult meg, az is egyoldalú, hiszen az ortodox templomban való fegyvertárolás után a harangokat félreverik és a város több mint felét felgyújtják templomaival együtt, sőt a katolikus templom ezüst ékszereit elviszik, majd sokkal az események után babonaság folytán visszakerülnek. Rá egy napra már Fehérváron tudtak a zalatnai eseményekről: „*okt. 24–28. A tegnapi Zalathna porrá égettetett a románok által, ezek között a drága nagy kohó is, a Státus Cották, magánosok javai mind kiraboltattak, a lakosok, a hivatalok feleségeitől, gyermekektől együtt Canibáli kegyetlenséggel részint megölettek, részint elvezetettek, – Zalatnáról sok megsebesített, megbénított asszonyok, leányok, gyermekek kerestek itt menedéket nagyjobbára gyalog vánszorogván ide. A várban elutasítottak.*”⁹ A lakosság több mint fele Gyulafehérvár felé indult, egy része ottmaradt a városban más része az erdőben bujkált. A százokat visszafordítják Fenesről. A nagyobbik csoport délután érkezett Preszákára (Ompolygyepűre), ahol két órai sortűz és halál várta őket. Kevesen élik túl (140 ember) és jutott el Gyulafehérvárra, ahol a városiak fogadták őket. A preszákai öldöklésnek 645 áldozata volt a többivel együtt több mint ezerre tehető.

Egy osztrák bizottság 1848 decemberében kivizsgálta a zalatnai kárvallottak veszteségeit. A preszákai halottaknak nevei közül azonosíthattam¹⁰: 1. Nemegyei János, 2. Császár Zsolt, 3. Bartha György, 4. Debreceni Ferenc, 5. Imreh Márton, 6. Újváry Ádám, 7. Antos György,

8. Nessenfeld Ferenc, 9. Reinbold Antal, 10. Mihálovics János, 11. Roth Franz, 12. Román András, 13. Salánki Ferenc, 14. Sponár Ferenc, 15. Eisman János, 16. Gáspár Zsigmond.

A zalatnai sajnálatos eseményeknek Avram Iancu vetett véget október 25-én úgy, hogy a megmaradt magyar lakosságot Abrudbányára költöztette.

Magyarigen

Magyarigen, a többi nagyobb községgel együtt egy nagyvásár képét mutatta. Módos polgársága, fejlődő gazdasági élete számos kismemesi, középnemesi családnak vagy iparosnak biztosított megélhetést. Kijelenthetjük akár azt is, hogy Magyarigen és Boroskrakkó, mint régi szász alapítású falvak, az örökölt gazdasági hagyományok folytatói¹¹, amelyek mellé felzárkózott időben Sárd is, ahol számos nagynevű család élt, mint például a Kemények és Esterházyak. Szőlőműveléséről híres környéke alkalmat adott a Teleki-családnak nagymérvű borászati befektetésre Celnán.

A forradalom híre érthető módon lelkesedést szült itt is, az igeni, celnai, igenpataki¹² magyarok között. Ezek Kontz Zsigmond szervezésével kb. kétszáz fős nemzetőr csapatot állítanak fel, akit Szabados János oktat fegyverforgatásra. Fegyverzete gyenge volt. A konfliktushelyzet kiérlelődéséhez járult az is, hogy a Max-lovasezred katonáit az osztrákok október 9-én behívják Gyulafehérvárra az erőd védelmére, így védelem nélkül hagyva a polgári lakosságot. Az ellenségnek számító nemzetőrség október 21-én alkudozásba kezdett a románsággal Kis Sámuel pénztáros udvarában. László Elek fehérvári ügyvéd szerint a cél a nemzetőr csapatok lefegyverzése volt, bár szerinte ezeket a törvényesség állította fel. A megállapításban csupán az sántított, hogy a magyar forradalmi törvénykezés állította fel a nemzetőrséget, ekkor azonban a magyar-osztrák szembenállás nem volt annyira nyilvánvaló, főleg itt, a Hegyalján. A tárgyalásokat Szász Lajos református esperes vezette. Román részről Pop Nicolae unitus lelkész tárgyalta. Az esperes a fegyverletételt ajánlotta, Kontz Zsigmond és Szabados János ellenezte ezt.

A vártemplom védelme alatt kezdték meg a tárgyalásokat, amelyeket október 22-én reggel fejeztek be a „... kölcsönös egyezést, a

magyarigeni és számos vidéki román kívánságára.” Ezek a következőket tartalmazták: 1. kölcsönös védelemre kötelezik magukat; 2. fegyverletétel; 3. azok a magyarok, akik békés indulatúak fegyvereiket megtarthatják. Aláírók: Tóth András, Szász Lajos, Teleki József, Kontz Zsigmond, Herceg János, Kis Sámuel, Virágháti Lajos, Pop Nicolae, Csató János.¹³

A fegyvereket szekérre rakták és Gyulafehérvár felé szállították, a falu szélén azonban szétszedték azokat, megszegve a megállapodást. Szász Lajos esperes átköltözött az unitus pap házába. A helyzet elviselhető volt október 26-ig, amikor a Boroskrakkóban gyűlésező románság Sandruț Nicolae tribun vezetésével a magyarokat kollektív foglyoknak nyilvánították. Weis Károly bányaorvos közli a történeteket Trausch gyulafehérvári ezredessel, aki azonban a legkisebb érdeklődést sem tanúsítja a történetek iránt. Őt inkább a magyarok asszonyai vonzották.¹⁴

A magyarigeni férfiak nagy részét összefogdosták. Október 27-én a pinceablakokba tett vizes szalmát felgyújtották, majd a kijövőket kivégezték¹⁵ és a katonatiszti lakás udvarára hordták őket. László Elek szerint ez így történt: *„... a városok végére a lóoskolába kivetettek és agyon lövették, némelyekre 3–5–7 globis is lövetvén – irtózatoss merészség és irtózatoss látvány, amelyet az árvák és özvegyek kénytelenek valának nézni, azután Sárd és Magyarigen kirabolatott, mindezek történetek a magyarigeni unitus Popa Nicolae, Matei Nicolae sárdi pap, a bocsárdi Balas Ion vezérlete alatt.”*¹⁶ Mindezeket a magyarigeni fiatal plébános, Dobai József meséli el László Elek ügyvédnek, elmondva azt, hogy ő úgy szabadult meg, hogy miseruhában, feszülettel ment ki a kivégzések idején, zavaró kérdéseket tett fel a kikérőknek, akik megtévesztve szabadon engedték.

Leírások szerint az igeni asszonyokat és gyermekeket nem bántották néhány kivételével, azonban sokuknak végig kellett szenvedni a megtorlást. Az áldozatok számát 187-re teszik. Azonosítani azonban csak 95 személyt tudtam.

Igaznak látszik az a megállapítás, hogy a nők élete megmaradt, abból, hogy a megmenekült református lelkész 1849. július 3-án ezt írta: *„az erdélyi hegyalján fekvő egyházainknak csak siralmas töredéke maradt. Magyarigen, Sárd, Bocsárd, Krakkó, Benedek alig tesznek együtt egy kicsiny, inkább nőkből álló egyházat.”*¹⁷

Magyarigenben a helyzet alakulását a polgárok is átérezték, erről így ír Ferenczi Károly:¹⁸ „ANNO 1848-dik évbe ütett ki az forradalom. Hogy az Ohláhok feltámattak és békességre menttek velek, hogy fegyvereket leteszik tsak legyen békesség. Azután mindgyárt fegyvereiket elvették az Magyaroknak és aztán mégis Nyocadnapra megfogdosták és még az Vármegeházához az pintzébe zárták és más nap azaz vasárnap iszonyatos halállal megöldösték az városnak nagyobb urait és más embereket kit tsak megtaláltak.” Névsor: Pestesi János, Virág János, Stelczer Márton, Ferenczi Ferenc, Hosszú István, Tóth András, Ferenczi József, Petrovics, Kelemen József, Szilágyi Samu, Kötze István, id. Páris József, Kádár Juli ura, Német Lakatos, Simon Ádám, idős Antalfi József, ifj. Antalfi József, Bartos Sándor, Pétsi János, Viski Pál, Viski Kálmán, id. Török Dániel, ifj. Török Dániel, Török István, Darvas József, Darvas István, Henter András, Varga Bálint, Varga Bálintné, Borsos Márton, Bartha István, Homoki Ferenc, Ferenczi László, Kontz Zsigmond, ifj. Páris József, Szabó Ferenc, Kis István, Szatlerné, Tóth András, Bartha Péter, Ferenczi Károly, Darvas Ferenc, Lévai Ferenc, Lévai Elek, Kassai Pál, Nagy János, Tsutha János lakatos, Barta Ferenc, Bartha Lajos, Rátz Áron, Rátz Ábel, Vitályos Sámuel, Hertzeg János, Déti Áron, Tajkman Erzsébet ura, Szabó Sámuel, Rétsei Elek, Rétsei Ádám, Kis Sámuel, Kis Sámuel tisztje, Török Antal, Török Pál, id. Mikó József, ifj. Mikó József, Mikó András, Silling Károly, Musnai Dénes, Musnai Sámuel, Virág Lajos kántor, Ferenczi György, Tóth György, Tollas József, Szabó Ferenc, Gyalai István, Páris Józsefné, Szilágyi Sámuel, Török Elek, Erszényes Dániel, Horváth Elek, Darkó Sámuel.

Igepatakon hármat: Götz Lajost és feleségét, Ferencz Rózát és Kovács Józsefet végezték ki.

Celnán is négy tisztet és a prefektust.

Az 1853-as osztrák kivizsgálásban¹⁹ 21 özvegy tesz vallomást, néhány férj és számos rokon, illetve túlélő. Itt említik meg a megtorlásban résztvevő román nemzetiségűeket²⁰ is. Ezek névsora: Crețu Morar, Macarie Moise, Crevian Sonie, Iancu Culita, Crasnea Toader, Melintia Eleonora, Vintila Onuț, Heleleu Nicolae, Sapca Culita, Popa Onuț, Cerna Petru, Macavei, Cerna Leontie, David Mitru, Daramus Vasilie, Ana Fabian, Eugen Bordeianu, Cetian Constantin, Malsinis Ana, Florea Onuț, Popa Maxim, Maxim Onuț, Teodor Iustina, Botean Onuț, Popa Ana,

Botean Ștefan, Florea Anghel, Maria Macarie, Anghel Ion, Fenecer Chirila, Stoian Pavel, Poapa Moise Ceteanul, Campinean Ion, Fratila Mitrov, Turos Gheorghe a lui Ghe., Manciu Nicolae, Ioan Grecu, Anghel Ion, Moise Simion, Nemes Iuon, prefectul Balas, Ioan Chisbac, Ioan Danilă, Culi Medrea. A felsoroltak információszerzés, tanúvallomás vagy részvétel miatt voltak kikérdezve, amint a jegyzőkönyvből kitűnik. A kivizsgálás eredményeiről, a büntetések, megrovások kiszabásáról nem tudok.

Sárd

A sárdi negyvenfős nemzetőrséget Vadady László megyei szolgabíró vezette és gyakoroltatta. Szerepéért különösen szerették volna elfogni²¹, amint több leírás tanúskodik, majd Puchner báró börtöneit is megjárja. Szebenből csak 1849. március 11-én szabadul.

Az egyre közeledő veszély miatt, Benedek József nemzetőrnél gyűlést tartanak október 19-én, amelyen elhatározták a családtagok Gyulafehérvárra való szállítását, az összetűzések elkerülése miatt. A közben Fehérváron levő Benedek János, Szöllősi Elek, Vadady László meggyőződhetett arról, hogy az október 21-i események alkalmával a várórség nem csak eltűri, hanem támogatja is a román csapatokat. Időközben biztosítják arról őket, Popa Nicolae jegyző segítségével, hogy nem lesz bántódásuk. Néhányan visszatértek, de a valóság teljesen más mutatott. Vadady László két fia: György és Gergely elmenekült Gyulafehérvárra. A többiek az Esterházy-udvarban kerestek menedéket.

A sárdi megtorlásokat egy Rusan nevű tribun vezette. A veszthely Vadady László tulajdonát képező letarolt kukoricás föld volt, ahol jelenleg két terebélyes cserfa látható, nem messze az országútról. A Szöllősi-kúriából összeszedett magyarokat ide vitték, majd életüket kioltották. Ismeretem szerint 63 ember halt meg, a többi áldozatkövetelő akciókat Avram lancu tiltotta be. A sárdi özvegyek nagy része Borbándra került, a magyar forradalmi seregek felvonulása alkalmával Gyulafehérvár alá.

A kivégzettek névsora²²: Benedek József, Sándor Lajos, Szentmártoni György, Kádár Ferenc, Szöllősi Elek, Sándor József, Pálffy Zsigmond, Hegyi István, András György, Sárdi József, Incze János. A fenti neveket

kiegészíthetjük más forrás alapján²³ a következő nevekkal: Szöllösi Elekné, Homoki, Torockai, Bot, Imbrefi, Jakabfy, Fülöp, Kalocsai, Abocs, Gombuc, Kovács, Baranyai, Sárdi Józsefné.

Boroskrakkó

A boroskrakkói és borosbenedeki nemzetőrség számosabb volt, mintegy 150–160 fős. A krakkói román csapatmozgások intenzívebb fegyveres szembenállásra adtak okot. Axente Sever vezetésével és Puchner megbízásából az itt szerveződő román csapatok már október 20-án több csoportra osztva járták Hegyalja falvait.

Józsa István református lelkész volt a nemzetőrség vezetője. Tibori István figyelmeztette a lelkészt arra, hogy az éjszaka leple alatt esedékes a román támadás, amelynek legelső célpontja maga a lelkész lenne nemzetőr szerepe miatt. A lelkésznek sikerült a szomszédos magyar faluba, Vajasdra menekülnie, Tibori pedig kegyelmet talált. Magyarigenhez hasonlóan, október 26-ig a helyzet elviselhető volt, de ugyanaznap foglyoknak nyilvánítják a krakkói magyarokat. Október 26. után, nagy valószínűség szerint október 28-án, Bíró Miklós udvarházában őrizték a foglyokat.

A megtorlás szemmel láthatóan akkor vált agresszívvá, amikor a nagyenyedi csapatok, élén báró Bánffy János, mintegy 600 emberrel megtámadta Boroskrakkó mellett a román csapatokat, többek között azzal a szándékkal, hogy az igeni, benedeki, sárdi, krakkói foglyokat kiszabadítsa. A 3000 embert számláló román csapatot Balas Ion tribun vezette, támogatva a Károly Ferdinánd ezredbeli katonáktól, valamint román határőr csapatoktól. A nemzetőr csapatok a kedvezőtlen időjárási viszonyok miatt, no meg amiatt is, mert inukba szállt a bátorság, dolgavégezetlenül tértek vissza. A megtorlások azonban nem akkor törtek ki, hanem akkor fokozódtak, valószínű a bosszúállás vágyától vezérelve. Sandrut és Balas tribunok Anghelt bízzák meg a büntetés végrehajtásával. A református vártemplomba szállítják, majd október 28-án, szombaton, kivégeznek 297 embert. A halottakat sokkal később, 1849 februárjában temették el. Ismertebb kivégzettek²⁴: Pusztai, Vásárhelyi, Szilvás, Hidas, Tibori, Menyok, Tamás, Kővári, Sükösd, Dévai, Arany, Ajtay, Sütő, Nagy, Király, Fülöp, Kőműves, Timár, Jeszenszky, Jakots, Horváth, Botos, Kádár, Beregszászi, Selmeci.

Borosbocsárd

A borosbocsárdi nemzetőrök Ács János református lelkész vezetésével kisebb csoportját képezték a nemzetőröknek, hiszen összesen 26 embert tettek ki. A fenyegetés pillanataiban nyilvánvalóan tehetetlenségével számolva megadta magát. A szomorú események következtében elpusztult Ács János, négyéves unokájával együtt, a szőlőjét gondozó Péterffy Árpád enyedi tanár és több magyar. A jelzett számadatok szerint nyolcvanán haltak meg Vásártér mezején. Ismertebb nevek: Kardos, Józsa, Kövér, Vida, Szakács, György.

Gyulafehérvár

Gyulafehérvár az osztrák haderő legfontosabb központja volt. Modern, Morando Visconti által tervezett, Vauban-rendszerű vár Ferdinand Knebel altábornagy vezetése alatt állt. Szerkezete, hadereje, félelmes ellenőrzés hírért keltette a környék bármilyen hadászati számító csoportosulásában.

Ennek ellenére itt is megalakultak az alsóvárosbeli nemzetőr-csapatok, Fogarasy Antal vezetésével. A nemzetőr-csapatok létszáma 400 körül mozgott. Gyulafehérvár ekkor meg számosabb magyar településnek számított, *„a magyar rész, akik vallásukra nézve Catholikusok, Reformátusok, Lutheránusok, Unitáriusok nagyobb számot tesznek, mint a román lakosság.”*²⁵ A kezdeti látszólagos jóviszonynak nemsokára vége szakad, az események múlásával egyszerre. László Elek káptalani ügyvéd így ír: *„A község csendes volna még, ha bujtogató gazemberek nem lázítanának, és e miatt féltő, hogy még mielőbb a felszabadító törvény kihirdettetnék, fellázadnak a románok, vagy legalább nem fogják tenni tartozásukat... az urak nem akarnak engedelmeskedni s a románokat kardra akarják hányatni – e miatt nagy a mozgalom, félelem mindenütt.”* A nemzetiségi csoportok gyülekezése és a környékbeli nyugtalanító hírek hatására a nemzetőrség félszázad katonát kér az egyik osztrák várbeli parancsnoktól, Franz Horaktól. A lázadésként és pártütésként értékelt megmozdulások szemmel láthatóan kétségbe ejtették a fehérvári nemzetőrséget, s emiatt egyetlen és kötelelességszerű védelmezőjeként az osztrákokat látta (ekkor még). A vár teljesen ellenkezőleg ítélte meg a dolgok állását és teljes riadókészültségben nem a nemzetiségieket, hanem a várost figyelte a legkisebb segítségadási szándék nélkül. Sőt

az egyszerű városi polgárnak rá kellett jönnie a fájdalmas valóságra, nevezetesen arra, hogy az osztrák őt gyanúsítja pártütéssel, fenyegeti és nyilvánosan cimborál a szembenálló féllel, sőt tanácsokkal is szolgál. Október 20-án a szervezkedő románság megkezdte alkudozását a magyarokkal a nemzetőrség fegyverletételét illetően. Ám alkudozás közben az Alsóváros piacán felgyújtottak néhány épületet. Az alkudozás lökdösődéssel is járt, amelyben a nemzetőrök támadószándékot láttak és sortűzet nyitottak. *„Elekes Károlyt, az egyezkedés egyik vezetőjét, aki egyben református lelkész is volt, elfogták, Bety Imre a közben kialakult tűzpárbajban megsebesült. A vár nem tett semmit, sőt helyeselte a városban kialakult feszültségektől terhes légkört.”* Paradigmává vált Franz Horák várnagy mondása: *„Hadd pusztuljon a rebellis nép városával együtt.”*²⁶ A tényleges rebelligé süllyedt magyarokat a bizonytalanság ellenére a vár terhes közelsége és fenyegetése miatt és az osztrák várvédelem lelkiismeretének megnyugtató végett feleskették Ferdinánd hűségére és békeszerződést írtak alá a teljes és végleges lefegyverzést illetően, ami a román és szász lakosokra nem volt érvényes, mivel ők a császár híveinek számítottak. A lefegyverzést a várőrség szeme láttára, megszégyenítő módon maga Franz Horák ejti meg. A vár „alattiság” városának helyzete lehetetlenné vált, ugyanis „a vár fokán álló ágyúk torkában lappangó halál martalékjaivá nem akarunk lenni” – mondották.²⁷ Ebben pedig nagy igazság volt. Újabb adatok tárulnak fel, ha László Elek Emlékiratát is figyelembe vesszük. Október 21–24. között a következőket jegyezte le: *„okt. 14-ik napján több környéken lakó, vagy utazó nemeseknek befogatásai, kínzásai és legyilkoltatásai megkezdődtek... Itt nálunk október 19–20 közötti éjszakán a nemzeti őrk s egész város virrasztott, tíz óra tájban pedig este észrevétetvén, hogy Dumitru pap Badila Ioachimnál valami titkos gyülekezet vagyion, a Nemzeti Őrk házára mentek, kiket egyként elfogtak. Pénteken megint sűrűek voltak a városba bejövő román csoportok, amelyek részint a várba és a felső várkapuba mentek és ott a román ezredbeli tisztekkel valami tanácskoztak. Október 21-én legalább 3–4 ezer román lepte el a vár felől jöve a város derekát, míg a város távolabbi részein lakó polgárok, csak gyanították, hogy mi baj van. A románok közelebb nyomulván azt mondották, hogy csináljunk békét, a nemzetőrök rájuk lőttek. A nemzetőrökből, így az románokból maradott halva, s többen megsebesültek, közben házuknál megöletvén Mégai Samu, Zámpa Gusztáv.”* A helyzet a fenti súlyosabb összetűzések után elcsendesedett. A magyarság viszont ebben az álnyugalomban

élte mindennapi életét a vár változó stratégiai helyzetének függvényében. Az utóbbi összetűzéseknek 42 polgári áldozata volt magyar részről. Nagyobb változást a Bem vezette magyar forradalmi csapatok érkezése jelentett, azonban a városnak ekkorra már elege volt a feszült légkörből, de azért figyelemmel kísérte a városon kívüli hadsereg ostromát; a be nem avatkozás politikáját folytatva. Ezt azért, mert a kívánságok ellenére sohasem tudták ki nyer és egy esetleges pártoskodás később negatív eredményekkel járt volna. Egyetlen érzékelhető és örvendetes esemény az volt, hogy az ágyúk a Portus fele lettek fordítva, ami nemcsak azt jelentette, hogy Bem érkezik, hanem azt is, hogy más lett az ellenség.

A több hónapos ágyúdörgés azt a gyanút, hogy a vár „bevehetetlen” végül is igazolta.

Alvinc

Alvinc és Borberek az 1848-as események kimenetelét illetően kivételnek számított. A nemzetőrcsapatokat, amelyeket a román–magyar részvétel jellemezte, Zeyk Antal vezette.

Az itt aláírt békekötést²⁸ a községek szerencséjére betartották. Itt is a magyarság nagy többsége nemesi eredetű, a románság pedig zömmel jobbágysorsú. Az 1019 magyar (a borberekiekkel együtt) felkészült a védelemre. A Martinuzzi-várkastélyból ideiglenesen erőd lett, amelyben a magyarság védelemre talált. Az ostromló románságnak megtagadják a fegyverletételt, kijelentve, hogy csak az osztrák reguláris csapatoknak engedelmeskednek. A szorult helyzetben való egyezkedés meghozta gyümölcsét október 23-án, mint valamennyi közösség közös érdeke. A békekötést a nemes közösség vezetője, hadnagya, a főbíró vezette magyar részről, román részről Muntean unitus és Corna ortodox lelkész.

A „Béke Kötés” megállapítja a kialakult helyzetet és közli a feltételeket. Kinyilvánítja a köztelherviselés kívánalmát román részről, valamint maximálisan kifejezi a románok nemzeti igényeit.

A feltételeket illetően elhatározzák a fegyverletételt és a kölcsönös meg nem támadást, illetve elejtik a kölcsönös sérelmeket. A 2–4. pontok a közjövédelmek közös felhasználását tűzi ki célul, az ötödik pontban pedig kölcsönös védelmet ígértek egymásnak. Aláírói között ott volt Nyírő Ferenc hadnagy, Papp György főbíró, Tompek András, a németek bírója és 96 aláírás.

Minden valószínűség szerint a békekötés azért különbözött a többitől, mert reguláris katonaság jelenlétéhez és ottmaradásához volt kötve. A legnagyobb szerencse az volt, hogy a reguláris hadsereg elment Alvincre, ami számos esetben viszont a kívánalmak ellenére sem történt meg. Bem érkezésekor, így nem volt szükség semmilyen ellenreakcióra.

Algyógy

Algyógy, bár távolabb fekszik Hegyalja községeitől, mégis hasonló kimenetelű eseményekben volt része. 1848 őszén a nemzetiségi összetűzéseket Algyógyon a református egyházközség presbitériumi gyűlését²⁹ lepte meg, amelynek tagjai a lelkéssel együtt áldozatul estek a támadóknak. A Kúun Kocsárd gróf által alapított Székely Földműves Iskola tanári kara és a magyar lakosság nagy része elpusztult.

A hegyaljai események következményei

Az események közeli és távolabb kiható következményekkel jártak. Egyszerű lenne, ha a demográfiai zuhanást egyedül 1848 eseményeinek tulajdonítanánk, azonban ez nem lenne igaz. 1848 következményeiben csak egyik oka annak, hogy faluként 1–2 ember vagy rossz esetben senki sincs. Úgy értékelem, hogy 1848 eseményei csupán beindítói a demográfiai mutatók zuhanásának, igaz, hogy nagyon rányomta bélyegét az elvándorlás okaira.

A közelre kiható események között találhatjuk a pszichológiai jellegűeket. A magyarok féltek, bizonytalannak érezték életüket, a közeli veszélyeztetettség érzése töltötte be mindennapjaikat. Anyagiakban, tehát gazdasági szempontok alapján 1848 súlyos közösségi és személyi károkat okozott, amelyek a jövőre nézve gazdasági bizonytalansággal töltötte el a megmaradtakat. Hegyalja társadalma megpróbált az lenni, ami volt, de nem tudott. Nem voltak meg a gazdasági-politikai adottságai hozzá. A bizalmatlanság légkörében a nemzeti lét kibontakozását a maga kulturális, anyagi vetületeiben tapasztalták lehetetlennek, vagy esetenként kivitelezhetetlennek és nehezen elviselhetőnek. Mindezek kihatnak 1848 későbbi következményeire, amelyek a fentiekből erednek.

A távolabbi következmények egyik fő, de nem egyedüli oka az elvándorlás és az ezzel járó demográfiai zuhanás a magyarságot illetően.

Ez visszavezethető azokra a lelki, gazdasági okokra, amelyeket már leírtam, de objektív tényezők is voltak előidézői.

A magyarság nagy része nemesi hivatalt vállaló és képviselő réteg volt. Ez a jellemzője későig megmaradt. Ennek következményeként szívesen vállalt hivatalt a „magyarabb” városokban, vagy egyszerűen ott, ahová rendelték, és elment Hegyaljáról. Másrészt a családok nagy részét a kétlakiság jellemezte és nem jelentett nehézséget számára a nagyobb városokba való beilleszkedés, hiszen háza és vagyona maradt.

A magyar népességcsökkenés lassan, de biztosan alakítja ki a 20. századi helyzetet. A politikatörténet részére a legnagyobb következtetést az eseménytörténet adja, nevezetesen azt, hogy a bekövetkezett dolgok visszafordíthatatlanok, a kárvallottakat csak szimbolikusan lehet kárpótolni (ha maradt kit). Az 1848–49-es hegyaljai események olyan mentalitásbeli nyomokat hagytak a nép és a helyben lakók életében, amelyek károsak, mert az erő jogát és nem a törvény jogát mozdítják elő, egyúttal szabad teret engedve a politikailag káros eszmefuttatásokra.

Jegyzetek

- ¹ Az Erdélyi Hegyalja több települést és várost zár magába Alvincztől Nagyenyedig (más települések: Magyarigen, Gyulafehérvár, Boroskrakkó, Vajasd, Borosbocsárd, Borosbenedek, Tövis, Diód).
- ² Kosári Domokos: Újjáépítés és polgárosodás, in. Magyarok Európában, III. Budapest, 1990, 344.
- ³ Revoluția 1848–49. Documente privind revoluția de la 1848 din Transilvania, București, 1992. IV. 41.
- ⁴ Szeben, Gyulafehérvár – jelen esetben a Vauban-stílusú vár és annak tisztikara, katonasága.
- ⁵ Irányi Dániel, Charles Louis Chassin: A magyar forradalom politikai története 1847–1849., I., Budapest, 1989, 239–268.
- ⁶ Szándékosan nem említem, csak érintőlegesen Abrudbánya és Enyed helyzetét és az ottani eseményeket, mert a vizsgálódásaimat ki kellene terjeszteni 1848 hadtörténeti kutatásaira, erre pedig elegendő hely jelen esetben nincs. A két helység 1848–49-i története külön tanulmányt érdemel.
- ⁷ Szilágyi Farkas: Alsófehérvármegye monográfiája, III, Pest, 1898, 44.
- ⁸ Egyed Ákos: Erdély, 1848–49, I, Csíkszereda 1998, 133.
- ⁹ László Elek: Egy gyulafehérvári polgárnak naplója 1848/49 évi forradalom alatt, Gyulafehérvár, kézirat, 10.
- ¹⁰ Báró Kemény Gábor: Nagyenyednek és vidékének veszedelme 1848–49-ben, Pest, 1863, 83.
- ¹¹ Erdélyi Református Naptár 1997, Gudor Botond, Hegyalja alkonya, Kolozsvár 1997, 146–152.

- ¹² Magyarigenhez tartozó községek. Nagyrészt 1848-ban románok által lakott falvak.
- ¹³ in Szilágyi Farkas: Alsófehér vármegye monográfiája, III, Nagyenyed 1898, 104.
- ¹⁴ in László Elek, Egy gyulafehérvári polgárnak naplója az 1848/49 évi forradalom alatt, Gyulafehérvár, kézirat, 39:
„Alezredes Trausch aki a Magyarigeni és sárdi nemességet egy oláh köntösbe öltöztették-vezérlete alatt ... lövöldöztette össze, mint mások azt bővebben meg fogják írni, én csak annyit emlétek, hogy Magyar Igenben a Török Dániel igen szép menyit és Sárdról a Pálfi Zsigmond 14 éves leányát elraboltatta azon tisztt által, ezen utolsó Szebenbe küldetett, az elsőt pedig szállásra tette Trausch.”
- ¹⁵ in „Urbar in im October 1848 Umfolgten...”-ban a következő nevek szerepelnek: Kontz Zsigmond, Tóth András, Kis Sámuel, Bartos Sándor, Rétsei Elek, Onu Gilica, Brádi Farkasné, Pétsi János, Darkó Mária, Kontz György, Solymosi András, Stelzer Márton, Botz Ábel és Áron, Németi József. 1853, Gyulafehérvár, Batthyaneum-kézirat.
- ¹⁶ László Elek: Egy gyulafehérvári polgárnak naplója 1848/49 évi forradalom alatt, Gyulafehérvár, kézirat, 60.
- ¹⁷ Egyed Ákos: Erdély 1848–49, I, 229.
- ¹⁸ Ferenczi Károly naplója: Ezen emlékeztető Jegyzőkönyv a Ferenczi Károlyé, Ferenczi Lajos csendőré, 1838–1898, Magyarigen kézirat.
- ¹⁹ „urbar in im October 1848...” Batthyaneum, Gyulafehérvár 1854, kézirat.
- ²⁰ Uo.
- ²¹ in László Elek: Egy gyulafehérvári polgárnak naplója, Gyulafehérvár, kézirat:
„Szebenből jött tudósítás szerint azon sárdi oláh féle Deputátusok, akik Szebenbe mentek volt a Sárdi birtokos Vadady László kérésére ottan elfogattak. A románok ezen Vadadyra is nagyon fenték a fogukat. Szerették volna őt is megölni a többi után, hogy még a se legyen ki megkeresse őket... Vadady egy néhány hétig itt, Fejérvárt lappangott, de tanácsosabbnak tartotta Szebenbe szökni. Midőn a sárdi küldöttek hozzá beléptek és haza hítták, de nem hagyta el a lélek ébrentsége, hanem jól fogadta őket, késznek nyilatkozott az eljövételre s tüstént elment, hogy útilevet váltson magának.” 29.
- ²² Szilágyi Farkas: Alsófehér vármegye monográfiája, III, Nagyenyed, 1898, 220.
- ²³ Báró Kemény Gábor: Nagyenyednek és vidékének veszedelme 1848–49-ben, Pest, 1863, 93.
- ²⁴ Br. Kemény G.: Nagyenyednek..., Pest, 1863, 92.
- ²⁵ László Elek: Egy gyulafehérvári polgárnak naplója az 1848–49 forradalom alatt, Gyulafehérvár, kézirat, 14.
- ²⁶ Szilágyi Farkas: Alsófehérvármegye monográfiája, III, Nagyenyed, 1898, 146.
- ²⁷ László Elek: kézirat, 7.
- ²⁸ História 3/1995, Egyed Ákos, Magyar–román békekötés 1848-ban, 16–17, Budapest, 1995.
- ²⁹ Az Algyógyi Református Egyház Aranykönyve 1850-es bejegyzések 1848 eseményeiről, kézirat.

A SZABADSÁGHARC SZEMÉLYISÉGEI

Varga Mária, Varga Viola

diák pályázati dolgozat, Arad

NAGYSÁNDOR JÓZSEF, A VÉRTANÚ

1804-ben, Nagyváradon született. Gyermeksege boldog éveit az Eleméry-házban töltötte. A gyermek Nagysándor a hadseregbe lépett, hogy óriás legyen, talán olyan Simonyi-féle nagyság, mely közömbös idegen érdekek szolgálatában áll. Alig negyvenéves korában, mint huszárkapitány, csalódva vált meg a katonaság kötelékéből. Válogatott kötelékek voltak azok; klasszikailag művelt lelkének, a francia forradalom emlékeitől gyorsabban dobogó szívének nyűgei.

Azonban:

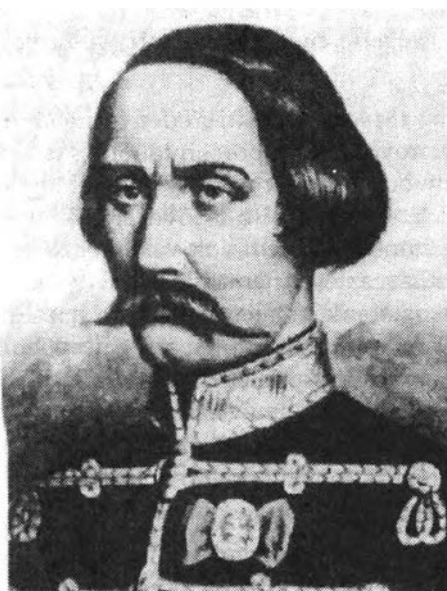
*„Zendül a környék. Mozdul, dobban a föld,
Harsonaszótól reszket meg a lég, –
Az Al-Duna s Kárpát őrfala búgva
Veri vissza az ágyúk dörejét.”*

S a nyugalmazott császári kapitány, mint őrnagy lépett be a magyar honvédseregbe.

* * *

Alezredes volt már, midőn 1848. október 6-án, ritka ügyességgel lépett föl egy, a délvidéki rácokat támogató, jóval nagyobb osztrák csapat ellen, melyet majdnem elfogott. Éppen egy éve volt hátra az életből, de jól felhasználta, mert hazájának szentelte annak minden percét.

* * *

Első szolgálatait a Maros, Tisza és Duna között tette. Már október végén őt rendelte ki a kormány a temesvári őrség barangolásának gátlására. Decemberig meg is ortalmasztta a védelem rábizott vonalát, s megakadályozta Arad és Temesvár császári helyőrségének egymással való közlekedését. Kisbecskerekén szabaddá tett egy csapat felkelő románt, mely az osztrák seregnek volt kénytelen szolgálni. Ha beléjük lehelhetne volna az ő testvériségének égő lelkét! S ha nemzetőreinek szívében lángra lobbanthatta volna saját hősiességének tüzét!

* * *

1849 első napját, eredeti feladatától elvonatva, már mint ezredes, a petrovozellői táborban töltötte s harmadnap ő is részt vett Kiss Ernő altábornagynak a rácok ellen Pancsovánál intézett támadásában. Tisztelte, becsülte a fővezért, de – Damjanichcsal együtt – már a felvonulásnál sem volt vele megelégedve; most, midőn a vitéz sereg csatavesztését nemcsak a lázadó fegyvere, hanem fagy és éhség is okozta, inkább akarta, hogy jó hazafinak, mint jó barátoknak tartsák, s Damjanichcsal együtt a sereg nevében Kiss Ernő lemondását sürgette. A vezér lemondott, s helyébe Damjanich tábornok lépett; a katonai fegyelem sérelmével ugyan, de ez volt az utolsó sérelem, melyet táborában a fegyelem szenvedett.

* * *

A csatátér változott. A hadsereg két legnagyobb idealistája, s annyi hősnak ideálja, Damjanich és Nagysándor, rövid idő múlva a Tisza és Duna vidékén küzdött egymás oldalán. Huszárainak élén Nagysándor József kiváló szolgálatot tett március 5-én a szolnoki csatából futó ellenséget üldözve. Április 10-én Vácnál már mint tábornok érdemelte ki a haza hálaát; Damjanich a balszárny élére állította, s jelentésében minden méltánnyal említette hadvezéri képességeit. Megérdemelte ezt a dicséretet kilenc nap múlva a nagysarlói csatában is, ahol Poeltenberggel együtt kitűnően részt vett az ellenség kergetésében. Hasonló megbízatásoknak mindig emberül megfelelt; de nem volt igazi vezéri tehetség. Amikor például április 26-án, a komáromi csatában már mind a két szárny diadalt aratott, őt – a balszárnyon – igen elragadta harci vágya és lelkesedése. Hatalmas lovas támadással akarta teljessé tenni a győzelmet; fölséges látvány volt a huszárok és ellenséges lovasok összecsapása. Bravúrnak pompás, de nem nyilatkozott benne hadvezéri

bölcsesség, hiszen nem számolt az ellenség erejével, úgy, hogy majdnem helyrehozhatatlan hibát okozott. Egészébe véve azonban dicső részt vett a tavaszi hadjáratban, mely az ország határszéleire szorította a császári hadakat. Csillogó remény biztatta a nemzetet, mely előtt „a jövő tündéerkert gyanánt állt”.

* * *

Görgey táborában azonban Nagysándor József azt hitte, hogy „tömbkelegbe lépett” s „észrevette gyászos tévedését”. Jó barátja, férfieszménye, Damjanich nyomorék lett, tábori szolgálatra képtelen. Idáig vele szokta közölni hazafias aggodalmait, s a két szív összedobbanása – úgy gondolták mások is – a főszereplő lelkiismerete. Damjanichot gondviselészerű férfiúnak tartotta; sohasem jutott eszébe, hogy saját elsőségére gondoljon. Önzés nélkül, a legtisztább hazaszeretetből óhajtotta látni a sereg élén. S mikor az a szerencsétlen esés örökre semmivé tette ezen reményét, Görgeyt tartotta a fővezérlétre legalkalmasabbnak. Damjanichról tudta, Görgeyről csak hitte, hogy megmentheti a hazát. Bámulta esztét, képességeit, de félt, hogy rosszra használja.

Május elején, midőn Buda ostroma közben a tisztok egy része már Görgey árulásáról suttogott, nyíltan felszólította a kormányzót, küldjön erélyes biztost Görgey szemeltartására. Klapka megérkezett; Görgey bosszakodott, de rohamra vezette seregét. Május 15-én és 21-én Nagysándor József az I. hadtest élén a vitézség csodáit művelte. Személyesen vitte csapatát a részbe, egypercnyi pihenő időt sem engedett magának, s első volt a falon. Nem elég érdem arra, hogy bekerüljön a fővezér hadi jelentésébe.

* * *

Buda bevétele után Görgey egy ideig a kormány megbuktatására, s arra gondolt, hogy saját kezeiben egyesítse a polgári és katonai főhatalmat. Tisztjei túrték, sőt helyeselték Kossuth ellen tett kifakadásait, de nem tűrte, nem bocsátotta meg Nagysándor, aki még külsőségekben, a republikánus Kossuth-kalapok viselésében is jelét adta, mennyire tiszteli a kormányzót, akinek lelkes hívévé tette egész hadtestét.

„Megszabadítná a hazát – szölt Görgey egykor –, ki Pompeius ellenében Cesar szerepére vállalkozná.”

„Cesar mellől Brutus sem hiányozna” – vágott közbe Nagysándor. A beszéd más térre csapott át, de Görgey soha sem bocsátotta meg ezt a fenyegetést. Pedig Nagysándor Caesar mellett talán nem is annyira Brutus, mint Labienus szerepét töltötte volna be. Elmenne vele a Rubiconig, de ha Ceasar és a sereg túllépi azt, ő egymaga a túlparton marad, s ott kesereg hazája miatt, melynek megmentésére ő nem elég erős.

Megmutatta ezt, midőn a pesti haditanács őt bízta meg a fel-dunai sereg bevezetésével, melyet az oroszok a tiszai seregtől elvágni akartak. Ha nagyravágyó, most célját érheti; de inkább nagylelkű és nagyhitű volt. Klapkával, jó barátjával együtt ő maga viszi Pestre a tisztikar kérelmét, miszerint Görgeyt a fővezérségben hagyná, s becsületszavával fogadta, hogy Görgey teljesíti a megbízást s egyesül a tiszai sereggel.

* * *

Görgey tehát maradt, de Nagysándor pár nap múlva már ismét azt hitte róla, hogy a Rubicon felé kívánczik. Erélyesen szólalt fel azon terve ellen, mely a más irányban való bevonulást sürgette. Azután ő maga, Klapka által küldetve alig tízezer emberből álló hadtestével megkezdte a Vác felé való menetet, de rögtön abbahagyná, amint lemondással fenyegetőzik az e miatt haragvó Görgey.

Ezelőtt is, ezután is eleget tapasztalta a fővezér idegenségét.

Június 16-án elismerték róla, hogy a zsigárdi csatában vitéz; de hozzátették, hogy nem elég erélyes.

A peredi csata elvesztését (június 21.) Görgey jobbadán az ő elmaradásának tulajdonította.

Vácnál (július 15.) szerencsésen harcolt ugyan, s visszaverte az orosz lovasságnak egy nagy rohamát, de harmadnapra már azt a hibát követte el, hogy hadteste visszavonultakor előőrseit is tovább indítván, a várost kiszolgáltatta az ellenség kényének.

Váctól kezdve ő fedezte Görgey visszavonulását. Talán tönkre teszi Srulov gyenge csapatát, ha ez időt nem azzal veszi el, hogy békeköveteket küld hozzá, kik a magyarokat az oroszok közbenjárásával kecsegtették.

Nem, nem volt nagy hadvezér; diplomata sem volt. Hitt az orosz pártfogás délibábjában; de híve maradt az 1848. évi alkotmánynak. Csak ennek biztosítása után, akkor akarta letenni fegyverét, ha nem áll többé ellenség Magyarország földjén.

* * *

Kétszer annyi volt az orosz, mellyel augusztus 2-án – mint Görgey hadának oldalvédője – Debrecen alatt találkozott. Gáncsolói kétségbe vonták bátorságát, s ő elég gyengének mutatkozott, hogy az ellenkezőt akarja bebizonyítani. Debrecen polgársága terített asztalnál mondott áldomásokat a vitéz tábornokra, s fülében csengtek a dicséretetek, midőn meghallotta az első, orosz ágyú eldördülését. Mintha sejtette volna, mint gúnyolja őt a szomszédban, Vámospércsen mulató Görgey: „Izzad most Nagysándor. A gyávát bizonyosan megverik. Legalább ötezer emberünkkel kevesebb lesz ma.” Mint ahogy Perényi Imre tréfálkozott Mohács alatt Brodariccsal, menjen és kérje meg a pápát, iktassa a szentek közé azt a húszezer katonát, aki vértanúhalált szenvedett.

„Csak” 250 esett el. Tizennégy év múlva Debrecen polgársága szobrot állított emlékükre. Szikladarabon sebzett oroszlán hajlik a lehanyatló zászlóra. A sebzett oroszlán, míg élt, védte is azt a zászlót. Még egyszer fölemelte tíz nap múlva Vinga és Arad között, hova mint Görgey seregének előhada nyomult. Ő is hitte, katonái is hitték, hogy győznek, de nem bírtak a túlerővel. S Aradot csakhamar ellepték a menekülőök. Újaradnál vereséget szenvedett Nagysándor, elveszett a magyar deréksereg utolsó csatája, elveszett a harc, a hon. Augusztus 13-án reggel 8641 emberrel állt a megtépett, megkopott, de rongyaiban is büszkén lengő zászló alatt. Délután lefegyverezték minden emberét; lobogója hadizsákmány, ellenség foglya ő maga is.

* * *

Sarkadon, Rüdiger orosz tábornok beszédéből kezdte sejteni, hogy ki fogják végezni. Körébe gyűjtötte fiatalabb bajtársait, kikről hitte, hogy túlélők. Azelőtt naplójegyzeteket tett, most élő szóval jellemezte egy évi működését.

Augusztus 23-án társaival együtt az aradi várba zárták.

September 21. és 26-án lettek a tábornokok a hadbíróság elé kihallgatásra idézve. A kihallgatás alkalmával a tábornokok komoly méltósággal viselték magukat.

A kihallgatás végén Emst hadbírószági elnök szemükre vetette, hogy hűtlenek voltak császárjukhoz és a zászlóhoz, melynek hűséget esküdtek, s ezért a haditörvény legszigorúbb büntetésére tették magukat érdemessé.

A tábornokok egyike sem szólt egy árva szót sem, katonásan köszöntek és visszavonultak magánbörtöneikbe.

Nagysándor Józsefet a lelkész, Winkler Brunó, asztalánál írva találta. A lelkész biztatni kezdé, hogy okvetlen megérkezik felülről a kegyelem, a tábornok fájdalmasan mosolygott: – „Főtisztelendő úr, minek ámítsuk magunkat? Nem ismerik azok a kegyelmet, csak a bosszút és kegyetlenséget. Én részemről onnan semmit sem remélek. E percben már nincs mit a földön remélni. Imádkozzunk Istenhez!”

Az ima után kis levélkét vont ki zsebéből, mely éppen a nála levő lelkészhez volt intézve, félvén, hogy akadályozva lesz megbízásait szóban vele közölni. E levél tartalma a következő:

„Kedves tisztelendő úr – tisztelt barátom!

Szíves ígérete szerint méltóztassék Pestre Schmidt János úrnak rokonomnak, Kalocsára Nagy-Sándor Imre érseki orvos bátyámnak s Lugosra Ungvári János rokonomnak néhány vigasztaló sorokat írni; ezen fésűt és inggombot szíveskedjék a bizonyos pesti írományokkal és gyűrűvel elküldeni, ezekre kéri tisztelő barátja
Nagy-sándor József”

(Schmidt János orvos, menyasszonyának, Schmidt Emmának volt az édesapja. Emmával 1849 elején jegyezték el egymást, de nem házasodtak össze soha.)

A lelkész határozott ígérete után, hogy a rábízott ügyekben pontosan eljár, csinosan rendezett szép hosszú barna hajából egy csomót levágott, s azt ügyesen koszorúba fonva átadta Winkler minoritának, hogy Schmidthez írandó levelével ezt is elküldje. Winkler teljesítette a rábízottakat.

Hatodikán, szombat reggel 5 óra után Kiss Ernőt, Schweidelt, Lázárt és Dessewffyt golyó által kivégzik.

Ezután a többi tábornokok következtek. A Maros-hídon áthaladva az újaradi országútra fordult a menet. A nem messze fekvő lapályon feltűnt a kilenc bitófa. Az ítételek felolvasása után a hóhéri munka következett.

Winkleren annyira erőt vett a megindulás, hogy zokogni kezdett. Nagysándor ezt észrevevén, hozzá fordult:

– *„Kedves tisztelendő úr, tegnap ön vigasztalt engem, és most sír; jobb lesz ha imádkozunk.”* S imádkozott buzgó lélekkel, mialatt négy társát kivégezték: Török Ignácot, Lahnert, Poeltenberget és Knézich Károlyt.

Knézich után Nagysándor Józsefnek oldják fel bilincseit. Észreveszi, hogy lelkésze, Winkler Brunó még mindig könnyezik, s azt mondja: „A könny itt már hasztalan, tiszteletes úr inkább imádkozzék!”

Emelt fővel s leírhatatlan büszkeséggel lépett a bitóhoz, felállt az emelvényre, s midőn a bakó már nyakára tevé a kötelet, „Éljen a haza!” hangos kiáltással adta ki lelkét. Ő volt az ötödik.

Őt követték Leiningen, Aulich, Damjanich, majd legvégül Vécsey Károly gróf.

Nagysándort feleség, gyermek nem siratta, holttestét senki sem kérte elő. Ott fekszik most is, ahol hazájáért oly szeretettel tűrte a legcsúfosabb halált; abban a földben, „melyben minden porszeme termékeny honszeretben”.

Forrásmunka

Kacziány Géza: *Magyar Vértanúk könyve*, 1905.

Varga Ottó: *Aradi vértanúk albuma*, 1890.

Nyári Katalin

diák pályázati dolgozat, Arad

DAMJANICH JÁNOS, A SZABADSÁGHARC OROSZLÁNJA

A szabadságharc legmarkánsabb hőse: Damjanich János. A vörössipkások és fehértollasok legendás vezére, akinek nevéhez a hőstettek és győzelmek egész sora fűződik. Negyvenhárom ütközet tűzében mindig csak győzelemre vitte seregét, vereséget, kudarcot soha nem szenvedett. Méltán nevezték a szabadságharc oroszlánjának.

Damjanich János 1804. december 4-én született, a bánsági Sztasza községben.

Kíméletlenül ostromozta a gyávaságot, gyűlölni tudta azt, kinek forradalmi érzel-

meiben kételkedett. Soha nem volt ingatag, sem mint katona, sem mint ember. Nem vágyódott kitüntetés után, csak a harci sikerek okoztak neki örömet. Politikai hitvallására nézve demokrata és republikánus volt. Kossuth lelkes hívei közé tartozott.

Lelkesedett a művészetért, melegen érdeklődött az irodalom iránt is. Barátság fűzte Vörösmarty Mihályhoz és rendkívül nagyra becsülte Petőfi Sándort.

Édesapja, kinek felesége aradi lány volt, Taborovics tábornok testvérhúga, negyvenes éveinek elején elhagyta a katonai szolgálatot, és Aradon telepedett le. Anyja 1845-ben, apja két évvel a szabadságharc kitörése előtt szállt sírba.

Később nemcsak lelkileg, de testileg is hatalmas alakká fejlődött, ifjú korában gyöngye és fejletlen volt. Nem látszott alkalmasnak a katonai pályára, ahová vonzódott. Apja papnak szánta, de a kis Damjanich harcokról és győzelmekről ábrándozott. Apja nem akarta kitenni fiát a katonaelet fáradalmainak. Későbbi szilárd jellemének már gyermekkorában felfedezhetjük nyomait. Tizenhat évesen beállt közkatonának, tizennyolc évesen már hadapród a báró Rukovina nevét viselő 61. számú gyalogezredben, majd százados lett.

Damjanich János keveset beszélt magáról, neje előtt pedig katonai dolgokról sohasem szólt. Pár évig szolgált Budán, innen Olaszországba, Milánóba helyezték át. 1846-ban, már mint századost, ezredének tartalékszázalójához irányították. Örömmel tért vissza hazájába.

1845-ben, anyja temetésére hazatérve beleszeretett egy szép és előkelő aradi úrileányba: Csernovits Emíliába.

1847. augusztus 30-án vezette oltárhoz Csernovits Emíliát, de házassága hét hónapig tartott, az 1848-as átalakulások kiszakították a szeretett nő karjaiból.

Damjanich örömmel üdvözölte a március 15-én szárnyra kelt szabadságot. Lelkesedéssel fogadta az újonnan alkotott törvényeknek azt a rendelkezését, mely esküt kíván az alkotmányra a császári sereg magyarországi tisztjeitől.

Haynau gyűlölte, és mindent felhasznált az önérzetes katona bosszantására. Így történt 1848. április 4-én is, melynek következtében Haynau elküldte Damjanichot Olaszországba.

Olaszországból is szorgalmasan levelezett nejével, de csak itt-ott érintette a katonai dolgokat. Április 5-én Szabadkáról, 7-én Pécsről, 13-án Pettonból, 16-án már a táborból ír.

Május 6-án részt vesz az osztrákok nagy győzelmével végződött santa-luciai csatában, amiről május 10-én ír nejének Veronából. Innen keltezi leveleinek nagy részét. E levelekből ismerhetjük meg Damjanich Jánost teljes valójában, mint embert. Általánosságban megismerhetjük leveleiből a hős végtelenül forrón szerető szívét. Menetelések, táborozások, csaták fáradalmi közben sem szűnik meg nejéről gondoskodni. Nemes szíve tárul elénk a levelek olvasásakor, telve hit, remény, szeretet és magasan lobogó honfiúi lánggal. Imádja nejét, nagyrabcsüli és tiszteli nejének édesanyját. A 41 éves férfi alázatos, gyöngéd gyermeke lesz anyósának.

De egy percre sem feledkeznek meg hazájáról. Hazaszeretete nagyobb neje iránt táplált szerelménél. Rajong a szabad Magyarországért, de az osztrák monarchikus elvek képviselője Olaszországban. Damjanich kárhóztatta az olaszok viselkedését. Míg Magyarország ügyét „igaz ügynek”, katonáit a „szabadság katonáinak” nevezi, addig az olaszokat „fölkelőknek” titulálja.

Utolsó két levelét Olaszországból június 4-én Mantuából, majd június 6-án Veronából írja.

Olaszországból június 20-án érkezett haza, útközben írt levelei még a postán elvesztek.

Damjanich június 23-án elindult Szegedre zászlóaljának átvételére. Amellett az igyekezete mellett, hogy kitűnő csapatokat képezzen ki, Damjanich komoly tervekkel is foglalatzkodott.

A szerbek ezalatt hadjáratra készültek. Szemet vetettek Szenttamásra, erre a Bács megyei mezővárosra. Damjanichnak az a feladata volt, hogy Turiát bevegye.

A magyar sereg az ostromra július 13-án indult el, melyeket Éder tábornok, Kolowráth gróf ezredes, Damjanich őrnagy és Bergman kapitány vezetett. A támadás nem lepte meg a szerbeket. A magyar sereget visszavonulásra kényszerítették. Az eseményekről július 21-i levelében tesz említést nejének Óbecséről.

A szerbek újból támadtak. A magyarok kudarcot vallottak.

Damjanichot október 14-én alezredessé nevezte ki a Honvédelmi Bizottmány, s pár nap múlva Versecre rendelte csapatával, ahol november 1-jén átvette a helyőrség fölötti parancsnokságot. Itt Damjanich keményen hozzálátott a helyzet megváltoztatásához. Majd Járkovára ment csapatával. December 16-án visszatér seregével Versecre.

December 20-tól számítandó ranggal tábornokká léptették elő a járkováci hőst.

Január 16-án megjött a parancs Kiss Ernőhöz, ki még főparancsnok volt, hogy a bánáti sereg vonuljon a fenyegetett Közép-Tiszához. Damjanich fájó szívvel hagyta el diadalai színhelyét. Versecről január 19-én vonult ki csapataival. Január 28-án csapatával Újaradra érkezett. Kissé furcsa, hogy a kormánytól azt az utasítást kapta, hogy fölvonulása közben ejtse útba Arad várát, hisz a bánáti hadsereget azért rendelte föl a Tisza védelmére, hogy ezzel Debrecent, a kormány és az

országgyűlés székhelyét biztosítsa. Damjanichnak Aradon való tartózkodása döntő befolyást gyakorolt a szabadságharc sorsára. Egy futár vetődött Aradra Bem apó nyílt rendeletével, amely Komárom Farkas báró ezredest utasítja, hogy csapataival siessen Dévára, a szorongatott erdélyi sereg támogatására. Damjanich elhatározta, hogy segítséget küld Bemnek. Ha Erdély fölszabadítása, a törhetetlen agg oroszlán, Bem dicsősége, azt az érdemet Damjanichtól elvitatni nem lehet, hogy ő adta hozzá az eszközöket.

1849. február 7-én vonult el Damjanich Arad alól. Battonyán, Tótkomlóson, Orosházán át, 10-én Szentesre érkezett. 12-én arra a hírre, hogy a rácok megtámadták Szegedet és a Maros-vonalat, a kormány Damjanich seregét Szegedre és Makóra rendelte. A kormány később elrendelte a sereg fölvonulását Szolnok felé.

Dembinsky február 26-án értesítette Damjanichot, hogy támadja meg Szolnokot, és Vécseyt támogatására küldte. Damjanich Szolnok elfoglalásával akarta megkezdeni a támadó hadjáratot, melyet a kápolnai csata romba döntött. Damjanich sietett megfelelni a kapott parancsnak, hiszen „az a katona volt, aki ha független vezér volt, tudott vezér is lenni, de alárendelt helyzetében sohasem kérdezte azt, miért kell így cselekednem?”

Damjanich terve az volt, hogy mindkét hadoszloppal, az övével és Vécseyével, virradatkor megkezdi a támadást Szolnok ellen. Az első kísérlet nem sikerült. A második támadás március 4-én volt. Damjanich átkelt a Tiszán, mely alkalommal először találkozott Knézichcsel. Damjanich örült a találkozásnak, láthatjuk ebből, hogy szerette népét, de jobban a hazáját.

Megérkezett Szolnok alá, s déli irányban, félkörben felállította seregét. Kedvezett neki a természet is, mert sűrű köd borult a tájra.

A haditerv szerint meg kellett várnia, míg Vécsey ágyúai a Tisza jobb partján megszólalnak, ez azonban késett. Az osztrákok észrevették a csatarendben álló magyar sereget. Damjanich már nem várt tovább Vécseyre, s kezdetét vette a szolnoki csata. Ötvenkét fehértollas vitéz dőlt ki egyszerre a sorból. A füst egészen elborította a bátor támadókat, de mire eloszlott, a honvédek ott álltak a bámullatól szinte megmeredt tüzérek előtt. A tüzérek sorra űzték ki az ellenséges csapatokat.

A győzelem teljes volt. Karger serege Rékás és Abony felé menekült.

Eközben megérkezett Ottinger. Vécsey áttört a Tiszán és visszaszorította a vasasokat. Ezer osztrák holtteste borította a harcteret, de közel háromszáz magyar honvéd is életét vesztette a véres csatában.

Csata után Damjanich hevesen összeszólalkozott Vécseyvel; ezután Vécsey pár nap múlva sértődötten otthagya hadosztályát, melyet Damjanich vett át. Damjanich véleményét nyíltan, sőt érdesen nyilvánította akkor, mikor szükségét látta. Vécsey a szolnoki csatában mulasztást követett el, ami ellentétben állt Damjanich elvével.

A kormány március 8-án Közép-Magyarországon levő hadsereg parancsnokává nevezte ki, március 9-én pedig a másodosztályú érdemjellel tüntette ki a hőst.

Dembinsky helyébe március 9-én Vetter neveztetett ki a magyar sereg fővezérévé. Görgey és Damjanich ellenszenvvel viseltettek iránta. Vetter helyébe később Kossuth Görgeyt nevezte ki ideiglenes fővezéré. Görgey sokra becsülte Damjanich hadvezéri tehetségét.

Damjanich Árokszálláson táborozva azt az értesítést kapta, hogy a magyarok győzelme kétséges, s segítségre van szükség. Mire odaért hadtestével, a harcnak már vége volt.

Nagykátá felé fordult, majd Tápióbicske felől ágyúszót hallott, ahol Klapka megütközött Jellasič seregével. Segítségére sietett „éhes” seregével, és győzelmet arattak.

Április 6-án hadterv szerint az I., II., III. hadtestnek Isaszegnél kellett döntő csapást intézni az osztrák haderő jobb oldala ellen, hogy ezáltal az osztrák sereget a fővárostól el, észak felé szorítsa.

Jellasič 6-án hadtestével megérkezett Isaszegre. Damjanich ütegei rendületlenül megállották helyüket az ellenség gyilkos tüzelésével szemben. A honvédek minden alkalommal visszaverték a támadókat. Közben megérkezett Aulich is a második hadtesttel, s ez új erőt öntött a győzedelmes magyarokba. Az ellenség visszavonult Pestre. Katonái így énekeltek róla: „Damjanich a vezérünk / A pokoltól sem félünk...”.

Damjanich Gödöllőre érkezett, ahol Kossuth, kastélya erkélyén állott tábornokoktól körülvéve. Kossuth leemelte kalapját Damjanich fiai, a 3. zászlóalj előtt, s így szólt: „Ilyen zászlóalj méltó arra, hogy kalapot emeljünk előtte.”

Görgey elhatározta, hogy főlzabadítja Komáromot, és e célból Damjanichot és Klapkát Vác ellen küldte. Damjanich Veresegyházáról április 10-én megkezdte az előrenyomulást Vác felé. Az ellenség már

csatarendben állt. Damjanich elindította csapatait az ellenség felé. A rohamot Földváry Károly vezette. A honvédek a városba üldözték az ellenséget, ahol Götz tábornok próbálta feltartóztatni őket, de halálos sebet kapott, és futásra kényszerítették őket. Vác a magyaroké lett.

Április 19-én indult Nagysalló felé, ahonnan Klapka kiszorította az osztrák seregeket.

Április 22-én Komárom felé vette útját.

Április 24-én megérkezett a hír, hogy Welden kivonult Pestről. Komárom szabad lett, vele együtt a nyugati határszél, és néhány vár kivételével az egész haza. Görgey örömmel számol be április 26-án a kormánynak: „Damjanich és Klapka hadteste a megszállva tartott Komárom fölszabadítását ma végképp befejezték...”

Görgey elfogadta a neki följánlott hadügyi tárcát, azzal a feltétellel, hogy egyelőre még a seregnél marad, rábírva Damjanichot, hogy helyettesítse őt. Damjanich az aradi vár parancsnoka lett. Az Orczy utcában lakott egy Petrovics nevű családnál és sokat üldögélt egy hajlított vaspántokból készült, barna huzattal bevont hintaszékben. A hintaszék ma Somló Imre tulajdonában van.

Veszteséget okozott Damjanich eltávovása seregétől. Április 28-án búcsúébedet adott. Debrecenbe indult kocsijával, mikor útközben egy honvéd bukkant elő az első sáncból, melytől a lovak megijedtek, és elragadták a kocsit. Damjanich lába ugrás közben a kerékküllő közé szorult és bokája kettétörött. Ez „halálugrása” volt a magyar szabadság szent ügyének. A hős betegsége alatt is élénken érdeklődött a harctér eseményei iránt.

Június 18-án Pestre utazik. Ha Komáromban marad, ő lett volna a vár parancsnoka és elkerülte volna a vértanúságot.

Damjanich fölépült, csatába azonban többé nem mehetett. A kormányzó aradi hadparancsnokká nevezte ki Damjanichot, akinek nagy szerepet szánt, hiszen úgy volt tervezve, hogy a szabadságharc döntő csatája Arad környékén fog eldőlni. Július 10-én érkezett meg Aradra.

1849. július 17-én Damjanich Dembinskyhez írt levelében még reménykedett abban, hogy a sereg élére Görgey helyett Bem álljon, aki Erdély bércei között segíthetett volna a haza sorsán. Damjanich levelében megkérte Görgeyt ne tegye le a fegyvert, inkább vonuljon Erdélybe. A fegyverletétel előtt, augusztus 11-én délelőtt, Görgey

meglátogatta Damjanichot az aradi várban. Görgey válaszában megerősítette korábbi elhatározását.

Megtörtént a fegyverletétel, mellyel a magyar szabadságharc sorsa megpecsételődött. 1849. augusztus 13...

Augusztus 23-án Buturlin becsületszava dacára, a többi foglyokkal együtt átadta Damjanichot az osztrákoknak. Haynau Damjanichot is Aradra szállíttatta, ahol a többi fogoly tábornokkal együtt szállásolták el. Mint a többi tábornoknak, két szobából állott börtöne. Damjanich sokat szenvedett a börtönben fájós lábával, orvosi segélyben is alig részesítették, pedig apró csontszilánkok is váltak ki lábából.

Alig mozdulhatott ágyában, de azért naponta elhurcolták a haditörvényszék elé. Szeptember 21. és 26. között folytak a hadbírószági kihallgatások. A szabadságharc legnagyobb hőse, az oroszlanbátorságú Damjanich törött lábbal, magatehetetlenül lépett a bírák elé. Az április 14-i függetlenségi nyilatkozat felől faggatták, de Damjanich nem volt hajlandó nyilatkozni. A hős megadással tűrte sorsát. Damjanich utolsó szava a kihallgatáson ez volt: „Ne kínozzanak a hiábavaló kihallgatásokkal. Amit először mondtam, az az utolsó szavam. Gazembernek tartok mindenkit, aki eskűjét megszegi. Ezt pedig Damjanich Jánosról ne mondja senki sem!”

Szenvedéseiről egyetlen hang sincs leveleiben, pedig igen sokat szenvedett. Leiningen gróf naplójegyzeteiben Damjanichról is ír. Damjanichnak ez volt utolsó levele kivégzésük előtt rabtársához, gróf Leiningen-Westerburg Károlyhoz: „Amit az Isten ad, kedves öregem, el kell viselnünk, mint oly sok háborús veszedelmet; keményen és félelem nélkül nézzünk szemébe a kaszásnak, és próbált férfiként álljunk ki azt, amit ránk mértek.”

Damjanich nejehez intézett levelein nincs dátum, csak az utolsón. Első levelében írja: „Kérlek, hozd el érdemrendjeimet: be kell őket szolgáltatnom... Látlak-e nemsokára?” A levél tele van érdeklődéssel az apró házi ügyek iránt. E levél meghatóan végződik.

Egy másik levélben: „Most ismét fölkeltem az ágyból, mankón... Adja az Isten, hogy szerencsés légy!”

Egy levél utóirata: „Küldjél gyufát.” Ilyen nyomorúságban éltek a hősök. Még gyufát is hozzátartozóik kellett hogy hozzanak.

Damjanich sokat olvasott rabsága idején, hogy idejét elűzze. Utolsó levelében a hős gyönyörű imát intézett nejéhez. Utolsó üzenetét küldte benne hű feleségéhez, mert egy nap múlva véget ért a szomorú fogság.

1849. október 6., e nap hajnalán kísérték az aradi vár fala alá a magyar szabadságharcos hadsereg 13 tábornokát.

A négy hős, Kiss Ernő, Lázár Vilmos, Dessewffy Arisztid és Schweidel József gölyóáltali kivégzése villámgyorsan zajlott le. Ezután került sor a véres történelmi dráma legszörnyűbb epizódjára, az akasztásra. A kilenc tábornok már indulásra készen állt. Kezükön lábukon bilincs, mint a gosztevőknek.

Mindannyian együtt voltak, amikor Szombathi lelkész és egy katona támogatva hozta a törött lábú Damjanichot. Kalmár Sándor fazekasvársándi magyar paraszt várta szekérével Damjanichot, hogy a vesztőhelyre szállítsa. Damjanich szekere utolsónak ment a sorban.

Lassú léptekkel haladt a gyászos menet, amely a várnak Arad felé néző főkapuján fordult ki és innen az Újarad felé vezető útra tért. Damjanich egész úton szivazott.

A kivégzés színhelye a vár területén kívül esett. A tábornokok Damjanich kocsija köré csoportosultak és búcsúzkodtak egymástól. Damjanich nyolcadikként került a bitófára. Lesegítették szekéréől, elbúcsúzott Vécseytől is, aki utolsónak maradt. Szenvedő arca rendkívüli hatást gyakorolt a felsorakozó katonákra. Tisztek, közlegények szemében könny csillogott. Nehezen haladt előre, többen akartak neki segíteni, de ő elhárította őket.

Az emelvényen ezt mondta: „Kérem, vigyázzon a szakállamra, össze ne kuszálja, az mindig kedves volt nekem. Szegény Emília. Éljen a haza!” Ezzel a kiáltással adta ki nemes lelkét a szabadságharc legendás hőse.

A halottakat az akasztás színhelyén temették el. A várparancsnokság nem adta ki a halottakat. Howinger tábornok visszautasította a családok kéréseit, és akik ebben az ügyben felkeresték, azokat durván kidobta hivatalából. A hozzátartozók megtudták, hogy a hóhér ottmarad a síroknál és pénzért kiadja a halottakat.

Éjszaka Csernovits Péter – Damjanich sógora – néhány segítőtársával kiment a vesztőhelyre, hogy onnan Damjanich János és Lahner György holttestét elhozza. Csernovits Péter a tetemekért 600 forintot fizetett. A sötétben nehéz volt megtalálni a frissen hantolt sírok

között a saját halottaikat. A holttesteket egyszerű fakoporsókba helyezték, majd a szekérre, mellyel Arad felé indultak. Drámai jelenet játszódott le, amikor a tábornok özvegye halottként látta viszont imádott férjét.

A koporsót még éjjel – Csernovits Péter rendelkezésére – Mácsára vitték. A szekeret Csernovits komornyikja és Lahner tisztleánya kísérte. A két koporsó október 8-ig állt eltemetetlen. Csernovits október 8-án jelölte ki a sírhelyeket a mácsai park egyik szegletében. Itt új sírgödört ástak, melyben csöndben leeresztették a koporsókat. A hantokat simára egyengették, hogy senkinek föl ne tűnjék.

Néhány év múlva a gróf Károlyi-család vette meg a birtokot. Károlyi Ella grófnő szép sírkövet állíttatott az addig jeltelen hant fölé, egyszerű felirattal: *Damjanich – Lahner 1849. október 6.*

Forrásmunka

Pintér Lajos: *Az aradi tizenhárom vértanú*

Ordas Iván: *Az aradi tizenhárom*

Hamvay Ödön: *Damjanich János*

Földi Cristina-Doris

diák pályázati dolgozat, Arad

GRÓF LEININGEN-WESTERBURG KÁROLY TÁBORNOK ÉLETÚTJA

1819. április 11-én született a németországi Hessen nagyhercegségben, Ilbenstadt városában. Családja egyike a legrégebb német családoknak, már a 11–12. századból ismert. Rokonságban áll a Szász-Koburg-Gotha családdal és ezúton sógora az angol királynőnek.

Katonai pályáját a Don Miguel nevű magyar sor ezredben kezdte. 1848-ban százezeres százados a nagy-szebeni 31. gyalogezredben. Pozsonyban él magyar feleségével, Sissány Elizzel és két gyermekével. 1848 októberében kéri, hogy

összük be a szerbekkel szembenálló sereghez. Már az első összecsapások során bebizonyosodik, hogy kiváló katona.

Bakái lelkesedtek érte, pedig csak egy-két szót tudott magyarul. December végén lett őrnagy, márciusban alezredes, áprilisban ezredes. Dandár-, majd hadosztályparancsnokként harcolta végig a tavaszi hadjáratot. Június 20-án bízzák meg a III. hadtest vezényletével, s tábornokká léptetik elő. A hadtest élén is kitűnően megállta a helyét, gyorsan át tudta tekinteni a bonyolult helyzeteket, és minden körülmények közt számítani lehetett rá és a csapataira. Damjanichhoz és Görgeyhez gyengéd barátság kötötte. Özvegye 1854-ben Bethlen

Józsefhez, Leiningen bajtársához ment feleségül, s 1898. november 2-án halt meg Budapesten.

Leiningen naplója és rövid napi jegyzetei a szabadságharc fontos és megbízható forrásai. Leiningen naplóját és feljegyzéseit az osztrák hadbírótság lefoglalta. Sógornője, Rohonczy Sissány Klára megpróbálta visszaszerezni, de hiába. A napló később Karl Thun gróf osztrák tábornok és aradi várparancsnok jóvoltából mégis visszakerül a családhoz. A múlt század kilencvenes éveiben Leiningen fiainak birtokában volt. Jogosan került vissza a család birtokába, hiszen maga gróf Leiningen is a családjának, feleségének és fiainak írta a naplóját, s ez már az első oldalon is kiderül:

„Édes egyetlen Lizám!

Isten tudja, látlak-e még valaha, mert még sok csatát kell megvívunk, míg békénk lesz. Sorsom Isten kezében van, és ha végtelenül szerettem is az életet, mert hisz oly boldog voltam, mint kevés halandó, mégis készen várom a halált, sőt néha bús sejtelmek lopóznak szívembe. De ha Isten a legrosszabbat méri is reánk, legalább tudd meg e lapokból, hogy szívem az utolsó pillanatig híven és hően dobogott érted, és hogy nem nagyravagyás és dicsőség keresése ragadtak ki karjaidból, hanem a jog és szabadság érzete.

Hosszú idő múlt el, mióta neked utóljára írtam, ha nem tévedek, tomasováci szerencsétlen támadásunk felől; hadd beszéljem el neked, mi minden történt azóta, hogy egyszer elmondhasd fiaidnak: atyja derék katona volt.”

Apponyi Albert hívta fel a naplóra Marczali Henriknek, a századforduló neves történetírójának figyelmét. Marczali 1900-ban magyarul, 1911-ben pedig angolul is kiadta némi kihagyásokkal – a fennmaradt írásokat. Az iratok később a Magyar Nemzeti Múzeum levéltárába, majd a Magyar Országos Levéltárba kerültek, jelenleg az R 128 fondszámot viselik. Később a napló szövegét az eredeti német nyelvű kézirattal összevetve kiegészítették – Marcali ugyanis néhány személyes érzékenységet sértő bekezdést kihagyott – és átdolgozták, hiszen a korábbi kiadásba sok, félreolvasásból, illetve katonai szakkifejezés félreértéséből eredő hiba csúszott.

Leiningen alapos és szavahihető szemtanú, csataleírásait a szabadságharc legszemléletesebb és legmegbízhatóbb hadi-

tudósításainak tekinthetjük. Természetesen az ő naplóján is érződik, hogy java részét a fegyverletétel után, osztrák fogságban írta.

Másokból ez a csüggesztő helyzet Görgey-ellenes érzéseket váltott ki, Leiningen azonban megindító hűséggel ragaszkodott mindvégig bálványozott tábornokához, elkeseredése inkább a Kossuthról rajzolt nem mindenben alaptalan, elfogult képből érezhető ki.

Nagy kár, hogy a részleges napló 1849. április 5-ének eseményeivel megszakad – a hóhér nem adott több időt rá. Az isaszegi csatától október 4-ig terjedő időszakról csak azok a jobbára ceruzával írt, ma már sokszor kibetűzhetetlen, elhalványodott rövid napi jegyzetek tájékoztatnak, melyek a részletes napló alapjául szolgáltak volna. Éppen vázlatosok voltak miatt nem fejthetők meg tökéletesen.

A naplóba leírja, hogyan ismerkedett meg Damjanichsal, akihez jó barátság fűzi majd egészen a végzetes napig, amelyen nemcsak bajtársaiktól, hanem az egész világtól búcsút vesznek az aradi tizenhármak. Egy napon, Leiningen véletlenül Becskereken járt és akkor ismerkedett meg Damjanich ezredessel. Leiningen így jellemezte: „Külseje körülbelül hasonlít Shakespeare-éhez azon a kis érmén, melyet menyasszony korodban adtál nekem. Ugyanaz a domború homlok, rövid, hajlott orr, kicsi csukott száj, erős szakáll, kopasz tarkóján csak hátul és oldalt néhány sötét fürt, amellet egy fél fejjel magasabb, mint a te Károlyod, és jóval vastagabb nála; főképpen pedig az erős szemöldök alatti jóságos barna szem, tele jósággal, mely azonban, ha haragszik, oly vad, hogy fiatal katonáink gyakran remegtek egy pillantásától. Oly szépnek festem e férfiút, hogy végtére beleszeretsz; hogy ezt meggátoljam, azt is meg kell mondanom, hogy már túl van a negyvenen, és egy kicsit bántja a köszvény; én pedig minden fáradtság ellenére egyre egészségesebb, és mint ismerőseim mondják, fiatalabb és nem kövérebb leszek.”

A váratlan és gyors ismerkedés után Leiningen nem gondolta, hogy hamar viszontlátja barátját. A sors újból közbeszólt, mert néhány nappal első találkozásuk után hirtelen parancs érkezik, hogy a 10. zászlóalj át kell vonuljon Versecré és Damjanich vezetése alatt kell megküzdeniük a rácokkal. Bár Damjanich nem bírt lovagolni, gyorsan és mintaszerűen rendezte a támadásaikat. Leiningent eleinte tartalékba hagyja és amikor Leiningen panaszkodott amiatt, Damjanich így válaszolt: „Azt hiszed, hogy a csatába nézőnek viszek egy Leiningent? Majd eljő a pillanat,

amikor tűzbe viszlek.” Nemsokára úgy is tett, és együtt sikeresen vívtak meg sok csatát és ütközetet, sok helyen visszaszorították az ellenséget, meghiúsítva terveiket.

Leiningen nemes lelkéről és lovagiasságáról is sokszor példát mutatott a szabadságharc ideje alatt, figyelmen kívül hagyva, hogy éppen ellenségéről vagy bajtársairól van szó. Amikor Leiningen a III. honvédszászlóalj élén harcolt és csapataival Cibakházán támadták az osztrákokat, Leiningen nagyon előrejutott és eltávolodott katonáitól, ekkor egy Hammer nevű osztrák tiszt elfogta és egy útszéli csárdába vonszolta, ahol a legnagyobb durvaságokkal illette. Ezalatt Leiningen zászlóalja észrevette, hogy parancsnokukat elfogták, és Illésy kapitány egy rögtönzött támadást parancsolt és a kis zászlóalj olyan nagy hévvel vetette bele magát a harcba az osztrákok ellen, hogy nemcsak Leiningent szabadították ki, de elfogtak negyven osztrák katonát és magát Hammer tisztet is. Ekkor Leiningen megtorolhatta volna a tiszt viselkedését, de ő ehelyett szivarral és hellyel kínálta az ájuldozó tisztet.

Szintén embertársai iránti szeretetéről és nemes lelkéről tesz tanúságot, amikor Leiningen tábornok megvédi a haldokló Hentzit a magyar katonaság ellen. Hentzi Henrik tábornok, mind Budavára védője szívós ellenállást tanúsított. A katonaság viszont nem ezért haragudott rá, hanem azért, mert Pestet ok nélkül bombáztatta. Mikor a honvéd csapatok az ostrom után betörték, vad dühhel keresték Hentzit, hogy megbosszulják magukat Hentzi brutális eljárásáért. Leiningen megvédte a tábornokot a katonák dühétől, de a haláltól, amely tizenöt óra múlva bekövetkezett, nem tudta megmenteni.

A részletes és tervrajzokkal szemléltetett napló 1849. április 5-én megszakad, a későbbi csatákról és eseményekről csak rövid napi jegyzetek maradtak fenn, amelyek alapján írta volna Leiningen a naplóját, ha a porkoláb hagy még időt.

A tábornokok természetesen megbeszélték, hogyan fognak védekezni a világosi fegyverletétel után, ha hadbírótság elé kell állniuk. Joggal hivatkozhattak arra, hogy ők nem álltak egy lázadó hadsereg oldalára, hanem felsőbb utasításra, kinevezéssel kerültek a törvényes magyar hadsereghez, és hogy esküt tettek a magyar alkotmányra, tehát kötelességük volt a magyar hadsereg élén maradni. Azért, hogy a felségsértés bűnében ne mondhassák ki bűnösnek őket, egyöntetűen azt vallották – akár helyeselték a trónfosztást, akár nem –, hogy nem

értettek egyet az április 14-i függetlenségi nyilatkozattal. Ez a józan és értelmes védekezés józan és értelmes bíróság előtt megmenthette volna őket, viszont az ő ítéletük már előre meg volt írva.

A tábornokokat általában kétszer hallgatták ki, és a két kihallgatás közt mintegy két hét telt el. Az első kihallgatáskor jegyzőkönyvbe vették a vádlott személyi adatait, és röviden elmondatták vele, hogy mit csinált a szabadságharc ideje alatt. A második kihallgatáskor már érezni lehetett, hogyan kívánja Ernst lázadásban és felségsértésben elmarasztalni a vádlottakat: erre vonatkozó kérdésekre kellett válaszolniuk.

A jegyzőkönyvek nem szószerintiek, a hadbíró vezette őket, vagy mondta tollba őket az írnoknak – így csak a legkritikább esetekben kerül beléjük tiltakozás.

A második kihallgatás után a vádlottaknak lehetőségük volt írásban utólagos beadványt terjeszteni a hadbírószám elé. Ezzel a lehetőséggel élt Leiningen, Poeltenberg, Kiss, Dessewffy, Lahner, Nagysándor és Lenkey. Mindezek után kerül haditörvényszék elé Ernst törzshadbíró büntetési javaslatot és indoklást tartalmazó tárgyalásvezetői előterjesztése. Kiss és Vécsey ügyében szeptember 21-én, Aulich, Damjanich, Dessewffy, Knézich, Lahner, Nagysándor, Poeltenberg, Schweidel, Török és Leiningen ügyében szeptember 26-án egyhangúlag halálos ítéletet hoz a haditörvényszék. Az ítéleteket nem hirdetik ki, hanem Haynau után küldik Pestre, megerősítésre. Nem erősíti meg nyomban az ítéleteket, mert Klapkával alkudozik a komáromi vár átadásáról. Közben az aradi foglyok várták az amnesztiát. Amikor az ítéletek megérkeztek Aradra, a foglyok közt futótűzként terjed el a hír. Damjanich október 4-én levelet juttat el Leiningennek. Ezt írja benne: „Ma reggel megérkezett egy gránátos tiszta az ítéletekkel. Nem sejték semmi kedvezőt (...) Amit Isten ad, kedves öregem, azt el kell viselnünk, mint oly sok háborús veszedelmet; keményen és félelem nélkül nézzünk szembe a kaszával, és próbált férfiként álljuk ki azt amit reánk mértek. Vigasztaljon Isten, jó barátom, mennyire szeretnélek látni!”

Leiningennel sikerül a nap folyamán átmennie Damjanichhoz. Ők ketten nem áltatták magukat a kegyelemmel, nyugodtan néztek szembe sorsukkal. Csak sejthetjük, hogy miről beszéltek, valószínűleg feleségeikről, hiszen mindketten rajongásig szerették házastársukat, és természetesen harcokról, mert eközben Leiningen szorgalmasan írta visszaemlékezéseit.

Október 5-én, reggel hét órakor felsorakoztak a tábornokok. Ernst törzshadbíró kihirdette az ítéleteket. A porkolábok azonnal megbilincseltek a tábornokokat és visszavezették őket siralomházzá átalakított cellájukba. Első látogatóik tíz óra körül a papok voltak, de később mások is engedélyt kaptak az halálraítéltek meglátogatására.

Október 6-án, már hajnali kettő és három közt megjelentek a papok a tábornokoknál. A legtöbben ébren voltak, és már megírták búcsúleveleiket.

A kivégzésnél is ott voltak a papok, akik közül Baló Béni református lelkész, Sujánszky Euszták, Winkler Brunó és Bardócz Sándor minorita szerzetes.

Először az agyonlövetésre ítélteteket vezették elő. Miután elmondtak egy közös imát, eléjük lépett tizenkét gyalogkatona és a megadott jelre lőttek. Három áldozat élettelenül arca borult.

Kiss Ernő mozdulatlanul térdén maradt, mert a golyók csak vállát fúrták keresztül. Három gyalogkatona elébelépett és az újabb lövéssor után már négy tábornok feküdt az aradi vár sáncába.

Gróf Leiningent Baló vezette karján, amiről később így írt Leiningennének: „Menni kellett... a Grófon kívül még nyolc áldozat, mind hősök voltak ... Egy óranegyedet tartott a menet, s talán többet is... Annyi hetek óta először lengette a reggeli szellő a Grófnak szőke ifjú fürtjeit; keserű, sóvár epedéssel nézett körül a világ minden tájai felé, s mondta mély sóhajjal: Ah, mily kedves az Istennek szabad levegője!”

A halálraítéltek mind civilben voltak, csak Leiningenen volt honvéd tábornoki atilla. A tábornokok halkán beszéltek egymással, csak Vécsey nem szólt egy szót sem, hanem figyelmesen követte a hóhért egyik bitófától a másikig.

A hóhérnak nehéz dolga volt. Az oszlopszerű bitófákat gondosan ki kellett ékelni és mélyre ásni, mert a talaj süppedős volt. Alig volt meg a szükséges magasságuk, ezért a magas termetű vértanúk – Leiningen, Damjanich – kivégzése kínos és lassú volt.

Amikor az akasztásra ítéltetekre került a sor dobok pörögtek, trombiták felharsantak, a tábornokok gyalog mentek a zászlóalj között, kivéve Damjanichot, aki lábsérülése miatt nem tudott járni. Számára egy szekeret rendeltek, de egyedül még felszállni sem tudott rá. Az egyik hadnagy két közlegényt rendelt hozzá, hogy felsegítsék. Howiger

viszont visszaparancsolta a katonákat és azt mondta, hogy az nem a katonák, hanem a sintérek kötelessége. Damjanichnak rosszul esett ez a megszegényítés, de erőt vett magán és leküzdötte felháborodását. A menet tovább indult, mindegyik tábornok mellett ott van a lelkésze, vigasztalnák őket, de maguk sem tudják már, hogy mit mondjanak. Jó magyar emberek ők is, s érzik azt a felháborító igazságtalanságot, ami ott történt. A Maros-hídon áthaladva, az újaradi országútra fordul a menet. Nem is telt bele három vagy négy perc és már mindannyian ott vannak a bitófákkal szemközt. A katonaság elfoglalja helyét, a tábornokok pedig Leiningen indítványára közösen imádkoznak. Ezek után következett a szertartás legkegyetlenebb része, az ítéletek felolvasása. Damjanich és Aulich a dühtől majdnem ordítva tiltakoztak az igazságtalan ítéletek ellen. Az ítéletek felolvasása után következett a hóhéri munka, a porkoláb Poeltenberg elé lép és katonás tisztelgés után századosnak szólítja, leveszi lábairól és kezeiről a bilincset és átadja a hóhérnak. Haynau még azzal is tetézte az ítéletek súlyosságát, hogy sorrend szerint állapította meg a kivégzéseket, végig kellett a tábornokoknak nézniük társaik halálvergődését. Poeltenberg gyorsan Damjanichhoz siet, hevesen megöleli és megcsókolja. Ugyanígy búcsúzik társaitól is, s aztán félelem nélkül a bitófa elé áll. A pribékek megkötözik és a bitó elé támasztott zsámolyra állítják. A hóhér ezalatt a bitó mögé támasztott létrán hirtelen felkúszik, hurkot vet a tábornok nyakába, és mint ahogy az állatokat szokás, elkezd a nyakat facsarni. Félelmetes csend uralkodik a vesztőhelyen, a katonák is remegnek. Az első sorból egy közember szótlanul kibukik...

A második áldozat Török Ignác, utána következett Lahner György, majd Knézich. Valamennyien követik Poeltenberg példáját és búcsúcsókkal válnak meg egymástól. Következett Nagysándor, akinek még a bitófa alatt is a haza az utolsó szava.

Elképzelhetetlen szenvedés járhatta át a tábornokok lelkét a kegyetlen látvány fölött, de nekik nem volt szabad még itt sem gyengéknek mutatkozniuk. Az ő személyükben a magyar nemzetet akarta a hatalom megalázni. Az a tudat, hogy még megaláztatásukban is a nemzeti becsületért kell helytállniuk, emberfeletti keménység kifejtésére képesítette őket, hogy ne mondhassák az osztrákok, hogy gyáván haltak meg, szemébe néztek a legrettenetesebb halálnak. Borzasztó lehetett az, három lépésnyire az akasztófától látni azt, hogy

miként kínozzák halálra társaikat, s mindezt egyetlen ideg megrándulása nélkül, abban a tudatban, hogy egy perc múlva ugyanez rajtuk is be fog következni. A porkoláb Leiningent szólította hatodiknak, a tábornok előre lépett, s amikor bilincseitől megszabadították, jelentette Tichy őrnagynak, hogy beszélni szeretne a katonákhoz, az engedélyt megkapja, de rövidegre kell fognia a beszédet. Damjanichot bosszantotta az őrnagy hideg parancsa és odakiáltott Leiningenhez, hogy kár minden szaváért, nem érdemes azoknak a katonáknak beszélnie. Leiningen azért élt a beszéd jogával. A katonák felé fordult és hangosan mondta, hogy róla azt a hírt terjesztették, hogy Budavára bevételénél orozva hátra lövette az osztrák tiszteket. Miután a bíróság nem engedte meg, hogy igazolja magát, ott abban az ünnepélyes pillanatban kijelentette, hogy aljas rágalom a róla terjesztett hír. Amikor befejezte mondanivalóját, odalépett tábornok társaihoz és elbúcsúzott tőlük, majd azzal biztatta őket, hogy nemsokára egy másik bíró előtt fognak állni, aki igazságosabban ítélkezik majd fölöttük.

Bátran lép a bitófa alá és előbb a hóhérok felé, majd a katonák felé fordulva mondta, hogy: „Hodie mihi, cras tibi” (Ma nekem, holnap neked).

Damjanich következett, majd Vécsey Károly, aki már senkitől sem búcsúzható el, révetegen körülnézett, majd halott bajtársai torz arcaira emelte tekintetét, előrelépett, és pár perc elteltével már együtt voltak újra mind a tizenhárman.

A legerősebb idegzetű katonákat is megviselte a látvány borzasztósága. A tisztek több ízben kénytelenek voltak hátra húzódni, hogy könnyeiket elrejtse, de a katonák soraiból is nem egyszer hangos zokogás tört fel. A maga egész vad durvaságával jelentkezett előttük az a hatalom, melynek rémtetteit ama szívfacsaró órák gyászában is némán túrniuk kellett.

Tíz óra körül vége volt a rémséges tragédiának. Vége volt a század egyik legocsmányabb rémtettének. A katonaság dobszó mellett bevonult a várba, az áldozatok pedig elrettentő példaul és megszegyenítésül egész nap a bitón maradtak.

A kivégzés alatt Arad városa a legkomolyabb gyászt öltötte magára, az üzletek egész nap zárva voltak és a kivégzés tartama alatt harangok zúgása hirdette elköltözését azoknak a hősöknek, kikkel a város lakossága és a nemzet szíve egybeforrt.

A tábornokok hozzátartozói közül azok, akik Aradon voltak, nagyrészt Vásárhelyi Júliánál szálltak meg. Reggel hat órától tíz óráig lélekben átélték mindazokat a kínokat és szenvedéseket, amit kedves hozzátartozójuk. Összegyűltek Vásárhelyi Júlia ebédlőjében és gyertyák világánál imádkoztak szeretteikért. Kegyelmet már egyikük sem remélt, csak halottaikat siratták.

Már csak egy gondolatuk volt a fájdalmas szerencsétlenség közepette: megmenteni kedves halottjaikat, hogy legalább tisztességes temetésben részesíthessék őket.

A hozzátartozók kérelméről Howiger várparancsnok egy ideig hallani sem akart, de estefelé megüzente, hogy nem gördít akadályt a holttestek titokban való elszállítása és eltemetése elé. Viszont Howigeren kívül egy hozzá, Haynauhoz és a szégyenletes ítélet sugalmazóihoz teljesen méltó férfiúnak is beleszólása van a dologba: ez a hóhér. A halottakat ő magáénak tekintette és vásárt csapott velük. Megszabta a vértanúk árát jó borsosan és csak váltságdíj ellenében volt hajlandó kiadni őket. Leiningen holttestéért sógora Urbán Gyula ügyvéd és még két ügyvédtársa tizenhárom aranyat fizetett, hogy elszállíthassák. A hóhér Lahnert és Damjanichot 600–600 forintért, Vécseyt 50 aranyért, Dessewffyt 500 forintért adta el.

Leiningent aztán Borosjenőre szállították és ott temették el. A tábornok szívét családja egy művészi kivitelű urnába helyezte el, amit régebben az aradi Szabadságharci Múzeumban őriztek. Ott még látható volt Leiningen ivópohára is. Lahnert és Damjanichot még aznap éjjel Mácsára szállították, és az ottani uradalmi park egyik szögletébe temették el. Vécseyt Aradon, Kiss Ernőt Németeleméren, Dessewffyt a Sáros megyei Magonyán temették el. A többiek, mint Schweidel, Aulich, Poeltenberg, Nagysándor, Knézich, Török, Lázár, kiknek hozzátartozói nem voltak Aradon, a vesztőhelyen maradtak és ott temették el őket.

Forrásmunka

Az aradi vértanúk naplói – 1991

Tolnai Világtörténelme – 1912

Az aradi tizenhárom – 1890

Sáfrány Lajos

tanár, Szatmárnémeti

TELEKI BLANKA – A FORRADALOM KIEMELKEDŐ NŐALAKJA

Forradalom seper végig Európán. Az egyre éleződő helyzetben 1848. március 15-én Pesten is győz a nép. Megjelenik a Szabad sajtó legelső terméke a 12 pont és a Nemzeti dal, amelyet Petőfi a forradalom tüzeiben vet papírra. Petőfi Sándor barátja is megjelenik a színen: gróf Teleki Sándor, mint népvézér, aki 1848–1849-ben eredményesen mutatkozott be, szervezői képességét, majd a szabadságharc ideje alatt hősiességét bizonyította be Bem főtitisztjeként. Teleki Sándor, „a vad gróf” jókedvű, vidám cimbora, közvetlen

modorú és éles eszű társalgó, aki Petőfivel, az egyik legjobb barátjával a Szarvas vendéglőben ismerkedik meg 1846. szeptember 8-án. Ezért Petőfi nem véletlenül írja egyetlen arisztokratához címzett versét éppen Teleki Sándornak:

*„Mer hejh, nem mindenik nagy úrnak
Jut a szerencse, elhiheted
Hogy megöleljem és barátomnak nevezzem
Nevezzem, úgy mint tégedet”*

Meghitt viszonyukat még inkább elmélyíti az 1848–49-es forradalom és szabadságharc, majd a Pesten együtt töltött idők, és Bem apó

társasága, aki mindkettőjüket fiaiként szerette. A szabadságharcban azonban ifjabb gróf Teleki László is részt vett, aki párizsi követként működött, Teleki József féltestvére, aki egy időben Erdély kormányzója is volt. Teleki József ugyanakkor egy nagyon okos és művelt történettudós is, ahogyan kiderül a Hunyadiak kora című művéből is. Így vonja be magát a Teleki család a forradalomba, majd a szabadságharcba. A szabadságharc nagy egyéniségei közül kitűnik Vasvári Pál, aki a Teleki család egyik barátja, családi nevén, Fejér Pál, Petőfi és Jókai mellett az ifjúság egyik nagy vezére és Teleki Blanka intézetének történelem tanára.

Teleki Blanka a szabadságharc egyik női harcosa volt, grófnő, erdélyi arisztokrata család sarja. Bécestől messzebb, tehát a szülőföldhöz közelebb inkább kifejlődhetett az erdélyi arisztokráciában a haladó eszmék iránti fogékonyság.

Ifjabb Teleki Imre gróf, aki „makacs” arisztokrata marad mindvégig, ellenzi leánya, Teleki Blanka gondolkozását.

Gróf Teleki Imre göttingai tanulmányútra megy, majd visszatérésekor, útban hazafelé, Bécsben ismeri meg a legifjabbik Brunsvik lányt, Karolinát. Az esküvő 1805. szeptember 26-án kötött a martonvásári templomban. Nagybányától délre, a Koltóhoz közeli Hosszúfalva valójában nemes település, déli végén áll egy kolostorszerű, ódon kastély, a Telekiek hajdani fészke. Itt, 1806. július 8-án lát napvilágot az egykori Kővár határőrvidék rejtett szegletében, Teleki Blanka.

Teleki Imre a legkisebbik Brunsvik-nővért vette feleségül. Terézék nehezen bocsátották meg sógoruknak, hogy Martonvásárról a „fiatal feleséget olyan helyre vitte, ahol még ház sem volt, a sivatagba, egy oláh faluba: Hosszúfalvára, amely Szatmár vármegye határán feküdt, két órányira az aranybányáktól és Nagybánya városától... Négy folyó vette körül, ahogy a poklot ábrázolják a mythológia szerint: Cocytus stb. Itt a következő neveket viselik: Szamos, Lápos, Aranyos és Berezó. Orvos, patika, pap, templom két óra járásnyira csak halálos veszedelmek között kereshető fel, mert a Körösi járásban ismeretlen fogalmak a hidak a sebes vizű folyók fölött, sőt gázló sincsen, kivéve a Szamoson...” Teleki Blanka szülei szegényebbek voltak, a nemességnek inkább közép, mint legfelső rétegéhez álltak közelebb, így könnyebben szakítottak osztályuk előítéleteivel is. Gondoljunk Teleki Blanka nagyapjának polgárnővel

kötött házasságára. Teleki Blanka fiútestvére még súlyosabb mesalianceot követ el, amikor egy libapásztorlányt, a szép és tehetséges Tatár Máriát taníttatja és veszi feleségül. Teleki Blankának volt egy lánytestvére is, Teleki Emma, aki a magyar forradalom ideje alatt fontos szerepet játszott. Blanka születésnapjaként, 1806. július 5-e él a köztudatban. Ez a dátum szerepel a római katolikus parókia (Nagybánya) 1816 előtt vezetett születési anyakönyvének 95. lapján is. Hamulyák János atya ebbe jegyezte be a kislányt, aki a Maria Bianca Clara Emerica Anna Carolina neveket kapta. Az anyakönyvbe azonban a keresztelés napját írták be, amely – bár az újszülöttet akkoriban siettek keresztvíz alá tartani –, az illető gyermek születésnapjával nem feltétlenül esett egybe. Teleki Imre naplójában a következőket olvashatjuk: „1806-ban, 3. júl. Tsütörtökön éjjel 12. óraker születt 11. gróf Teleki Imre leánya felesége Koromppai gróf Brunsvik Karolinától Hosszúfalván, anyja vallását követve megkereszteltetett a nagybányai plébános által a hidegkúti göröggyesült templomban Mária, Blanka, Klára, Anna, Emerica névvel.”

Teleki Blanka édesapja nincs meglegedve lánya nevelésével, ezért Brunsvik Teréz azt kéri meg, hogy vezesse be az arisztokrata körökbe. Ez a kérés azért született, mert Teleki Imre igen művelt ember volt és szerette volna ha lánya is az lenne. Blanka apjáról Brunsvik Teréz egyebek mellett azt meséli, hogy „bezárkózva dolgozószobájába, tudós munkálatokkal foglalatzkodott. Rendkívül eszes, elmés ember volt, a szavaiban csupa metsző gúny. Pompás fej!... A jobbágyaival szemben igazságos és jószívú...” Szintén ő később így emlékezik vissza „szellemi gyermekére”: „Blanka igen ügyes és tehetséges leány volt: különösen a szépművészetek a zene, festés, irodalom érdekelték”.

Blanka húga is igen méltatta testvére fizikai, valamint lelki tulajdonságait. A Mária Bianka című írásában nővérét imígyen jellemzi: „Mária Bianka kitűnő magyar gyermek volt, s képén hordozá derék nemzete bélyegét. Fekete tüzes szem, gyönyörű finom, egy kevéssé sas orr, hosszúkás kép, mely kivált felserdült korában a bíbornál is lángolóbb színben égett, hollószínű haj, gyönyörű termet, ilyen volt Mária Bianka, kit az ég minden szép tulajdonnal felruházott. Villámsebességű eszének már korán jelét adá, valamint éber lelkének is. Négyéves korában... minden nap négy óraker kellett őt már felöltöztetni, és lámpavilágnál elvezetni a ... nagyterembe, hol bátran mozoghatott anélkül, hogy szüleit felkeltse... Élete első éveiben se társai, se testvérei nem valának, azért fejlődött lelke komolyabban, mint más vígabban élő gyermekeknel szokott

történni, és néha bú is szállotta meg kis szívét... Komoly vala (...) és magányában korán edződött hős lelke önállóságra és erőre”.

Teleki Blanka így nagy műveltségre tett szert. Brunszvik Teréz és nevelői közül a leginkább az a nevelőnője hatott rá, amelyik rajongott a görög szabadságharcért.

Brunszvik Teréz nemsokára elviszi a gyermeket magával a pest-budai Brunszvik-házakba és a Beethovenre emlékeztető martonvásári kastélyba és parkba, néhai nagyapja vonzó világába.

A nyughatatlan leányka hamarosan maga mellett hagyja apja által oly kedvelt „társasági életet”, új célokat talál, amelyek magányos női életének értelmet és tartalmat adnak. Teleki Emma, Blanka húga érzi egy nőnevelő iskola hiányát. Egy másik, A kis művészek című írásában olvashatjuk, hogy „szeretett szüleink az iskola hiányát fogadott tanítókkal és mesterekkel pótolták”. Egy ilyen nőnevelő intézetet hiányol Teleki Blanka is, amikor 1836-ban megteszi az első lépéseket, Kolozsváron rajtot tanít és hat tanítvánnyal dicsekedhet már. Húga és ő is nagy örömmel számolnak be erről Brunszvik Teréznek.

Nemcsak Teleki Blanka szöveget álmokat az újítások körül, hanem Fáy András is, akinek 1841-ben jelenik meg Nőnevelés és nőnevelő intézetek hazánkban című tanulmánya. Ám ez még mindig elég sarkított helyzetbe szorítja a nőket: gyermeknevelés, háztartás és más dolgok közé. A felbátorodott Brunszvik Teréz a lányok felsőbb fokú oktatását tűzi ki céljául. Szeretné bevonni Blankát is, de neki megvannak a saját elképzelései és ezért nem csatlakozik nagynénjéhez, Brunszvik Terézhez. Az álmok valóra válását azonban a szembe jövő makacs gátak megakadályozzák. Sok esemény rázza meg Teleki Blanka életét, amelyek nagy fordulatokhoz vezetnek. 1840-ben húga egy híres francia íróhoz, De Gerando Ágosthoz megy feleségül. Ezt követően rá három évre meghal édesanyja, Teleki Karolina. Teleki Blanka mély magányba süllyed, ő „családot akart teremteni”, és mégis ezek mellett a társadalmi tényezők hatnak rá a legjobban, amikor észreveszi társadalmi elmaradottságát.

1846 novemberében Teleki Blanka megnyitja intézetét a Majthényi-házban, a később hírhedtté vált Újépület közelében. Ugyanebben az évben megkezdí a munkát legelső lánytanítványával. Ebből az intézetből kerültek ki azok a lányok, akik szimpatizáltak Vasvári Pál forradalmiságával és a forradalomba is bekapcsolódtak kiáltványukkal:

„Hazafiak!

Szabadság, testvériség, egyenlőség jelszavatok; a magyar mit mond, meg is tartja, azért legyenek a nők is egyenlőek. Vasvári, ki előbb tanítónk volt, most az egész hazáé, ezt mi örömmel nézzük, de kívánjuk:

- 1. Hogy az egyetemen nők is tanulhassanak.*
- 2. Hogy ne legyenek olyan mondatok: mindenki bír szavazattal, kivéven a nőket.*
- 3. Hogy egész Magyarhonban, a legkisebb falukat sem véve ki, legyenek tanodák, és a szülők gyermekeiket itt taníttassák.*
- 4. A falusi tanítók jobb díjat kapjanak, hogy képesek legyenek a tanítást jól vinni.”*

E kiáltványt Teleki Blanka sugalmazta nyilván ami demokratizmusára vall, hogy a népoktatás széles körű kiépítését növelje. Teleki Blankának azonban követője is akad, nem kisebb ambícióval rendelkező Karacs Teréz személyében, aki 1846-ban Miskolcon megnyitott iskolájában polgári és kisnemesi származású lányokat nevel. Teleki Blanka eredetileg őt kérte volna fel munkatársául, de Karacs Teréz visszautasítja és Lővei Klárát ajánlja, aki később a legjobb barátnője és munkatársnője lesz Teleki Blankának. Lővei Klára, Karacs Teréz ajánlatára örömmel fogadja el a nevelői állást intézetében.

Rövidesen az intézet életét az 1848-as forradalom kitörése rázza meg. A szülők a lányokat mind uradalmi birtokukra viszik, ahol biztonságot próbálnak teremteni nekik.

1848. március 15-én Teleki Blanka is kivonul az utcára és támogatja a forradalmi programot, ott van a Hatvani utcában is, ahol az esőtől fénylő köveken, kezében Petőfi Sándor Nemzeti dalával, a szabad sajtó termékével, a tömegeket új erőre biztatja.

Lővei Klára is leteszi arisztokrata gögösségét – és akár Jókai –, y nélkül írja családnevét. Ez a demokratizmus volt jellemző Teleki Blanka nővendékeire és tanítványaira, akikre egyúttal Vasvári Pál forradalmi szelleme is hatott. Vasvári nagy hatással van Teleki Blankára, aki a nagy forradalmárt és kitűnő államférfit látja. Blanka, Vasvári Pált családja körébe is bevezeti, ahol megismerkedik Blanka sógorával, De Gerandoval. Itt ismerteti meg De Gerando Vasvárit Michelet, Quinet és Chassin műveivel. Blanka sógorát viszont a politikai dolgok érdeklik: a politikai életben járatos Vasvári hírei, aki az ifjúság körében vezető szerepet játszik. De Gerando felesége hazáját magáénak érzi: ír

Erdélyről, megtanul magyarul, és utóbb a szabadságharcban is részt vesz. Blanka sógora és Vasvári hatása megmozgatja az ifjú szívet és nagy lánggra lobbantja a forradalom után, ezért a szabadságharc leverése magányba sodorja. Pálfalvi kastélyába vonul vissza egy időre. Teleki Blanka rajong Petőfiért és a szabadságharcért. A nyilatkozat után, mint zászlóánya „a köztársaságért” jelszóval fogja felavatni Vasvári Pál csapatának zászlóját.

A forradalom kitörése, győzelme, majd a szabadságharc leverése kínos gyötrelemmé, rémálommá vált Teleki Blanka számára. Nem nyughatott és nem is hagyott alább tenni akarása a szabadságharc után sem.

Rövidesen azonban beköszönt a megtorlás, amikor is 1848 végén Windischgätz roppant erővel közeledik Pesthez. A hős magyar tábor Mórnál sajnos vereséget szenved. A kormány elhagyja Pestet, és aki csak teheti menekül a fővárosból, hogy az ellenséget kikerülje. Teleki Blanka intézetéből már majd minden tanító a táborban van. Romhányi, Bereczki Máté, ki Vasvárit helyettesíté a történelem tanításában és mások mind, akik fegyvert fogtak a szabadság védelmezésére, azok most menekülésre kényszerülnek. 1849 hajnalán a virágzó intézetben egy növendék sem volt már jelen Teleki Blanka grófnőnél, és ilyen körülmények között ő sem akart a fővárosban maradni.

Teleki Blanka is menekül. előbb Pestre, aztán a pálfalvi birtokára. A megtorlás sajnos őt is hamarosan utóléri, ahogy Lővei Klárát és Teleki Lászlót is, aki később általános kegyelemben részesül. Teleki Blankát 1853-ban június 30-án a nagyváradai törvényszék elé idézik. A haditörvényszéknél az osztrák bíróság fog dönteni ügyében. A perben, a vádirat szerint forradalmi szellemben szervezte és vezette leánynevelő intézetét. Más vádak is elhangzottak, mint ahogy az is, hogy ő Világos után bujdosókat rejtegetett, adatokat gyűjtött és juttatott Párizsba az ország közvéleményéről és a forradalom mártírjairól. 1851-ben május 13-án Pálfalván házkutatás után újabb monarchiaellenes iratokat találtak. Pálfalváról Nagyváradra viszik, onnan Pestre az Újépületbe, ahol fogva tartják és majd ide hurcolják munkatársnőjét Lővei Klárát is Máramarosszigetről. Perükben 1853 júniusában hirdettek ítéletet. A termet földig feketébe vonták.

Részletek a vádiratból, amiben Teleki Blankát és társait elítélik és hamis dolgokkal vádolják: „Széki Teleki Blanka grófnő, született Erdélyben, Hosszúfalván, Kővár kerületében, 46 éves, katolikus vallású hajadon legutoljára Magyarországon, Szatmár megyei családi birtokán, Pálfalván lakott.

Lővei Klára, született Magyarországon Máramaros megye Sziget községében, 31 éves, református vallású hajadon, néhai Lővei József gazdatiszt leánya, legutoljára Sztoika Imre báró Júlia nevű leányának nevelője Szlatinán.

Erdélyi Erzsébet, recte Benroallner (...) Teleki Blanka grófnő gondozottja és neveltje. (...) a monarchikus rendszert szenvedélyesen támadta, demokratikus államrendszerért, elsősorban a köztársaságért küzdött, mely szerinte az egyetlen igazságos, népet boldogító államforma.(...) A sebesült honvédeket pénzzel és gyűjtéssel segítette, azonkívül az ő közreműködésével szervezte, nevelő intézetének volt tanára, Fejér Pál, helytelenül Vasvári, a forradalmi párt szenvedélyes híve azt a szabadcsapatot, amely csapat zászlójának készítéséhez Teleki Blanka nagy adománnyal járult, majd 1849. április 27-én annak felszentelésénél is jelen volt; a Függetlenségi nyilatkozat után mint zászlóanya igyekezett a csapatot lelkesíteni, s a „Magyar köztársaságért” (jelszóval) ütötte a zászlóba az első szöveget.“

Teleki Emma grófnőt, éppúgy mint testvérét Blankát, fanatikusan lelkesítette a magyar lázadás. (...) nagyon élénk levelezéséből kitűnik, hogy veszedelmes céljainak elérésére a következő irányelveket követte:

1. Leányokat nevelni a női emancipációról vallott elvei szerint kik mint leendő anyák vagy nevelőnők hasonló eszméket terjesztenek.
2. Forradalmi tartalmú könyvek, iratok és képek terjesztése még a nép legalacsonyabb rétegei körében is.
3. A nép hangulatáról információkat szerezni a kormányellenes híreszteléseket, anekdotákat és meséket összegyűjteni, terjeszteni és nővérének, De Gerando Emmának elküldeni, hogy az Párizsban felhasználhassa.
4. Híres magyar forradalmárok életrajzát és történeteit gyűjteni és gyűjtetni, másokat ilyen gyűjtésre sarkalni, hogy ezek az életrajzok felvéttessenek a Franciaországban készülő nagy gyűjteménybe, mely a legújabb kor minden forradalmi hőseiről szóló történeteket tartalmazza.
5. Több forradalmi nyomtatvány kiadásához hozzájárulni nemcsak pénzzel, hanem ilyennemű cikkekkel is.

6. A magyar szabadságharcból ismert szökevényeknek és a felettes hatóságok által üldözötteknek menedéket adni és azokat a letartóztatástól megóvni.

7. Végül egyesület alapítása (...)

Teleki Blankát tíz évre ítélték és hat év után általános kegyelemben szabadul a Kufsteini várbörtönből. Lővei Klárát viszont öt évre ítélik és az évek múlásával szabadul. Teleki Blanka hátralevő éveit betegség, hontalan bolyongás jellemezte. Pesten titkosrendőrök követték, figyelték „...szertenézett s nem lelé honját a hazában”. Cikkeket, emlékezéseket ír, ezek mellett foglalkozik fordítással, eleinte franciából, később lengyelből fordít, így kerül kapcsolatba a lengyel íróval, Kraszewskivel. A lengyelekhez Bem és a függetlenségi mozgalmakhoz fűződő, közös rokonszenve vezette. Kora előrehaladtával a halál is közeledni látszik. Élete utolsó felében még mindig a menekültek segélyezésén ügyködik. Teleki Blankát méltán mondhatjuk Teleki Sándor utódjának, aki Garibaldi hadseregében szolgált és a szabadságharcot is élete végéig magáénak érezte.

1862-ben Teleki Blanka meghalt.

„Hatni kell a népre! ... Mint a nép nevelője, a hazának akartam szentelni életemet. A tömegeké lesz erőm és időm, s a jövő nemzedéké szeretetem.” (Teleki Blanka)

Forrásmunka

Teleki Blanka és köre, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1979.

Teleki Sándor: *Emlékezünk a régiokról*, Kriterion Könyvkiadó, 1973.

1848–1849 – *Szabadságharc és forradalom története*, Videapont Kiadó, 1996, Budapest.

Kormányos László

tanár, Nagyvárad

SZACSVAY IMRE POLITIKAI ÉLETÚTJA

„Csak egy tollvonás volt bűne”

Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc, az elmúlt 150 év minden sorsfordító pillanata ellenére, a magyar nemzet immár 1100 éves kárpát-medencei történetének egyik legmeghatározóbb és legnagyobb következményekkel járó eseménysora volt. Az elmúlt 150 év egyetlen egy politikai rendszere, sem Magyarországon, sem pedig a határokon túl nem maradt, mert nem maradhatott közömbös 1848 kérdésében. A forradalom és annak személyiségei, éppen súlyuknál fogva megkerülhetetlenek voltak a politika számára, s mindig is jelen voltak az egyes szűkebb vagy tágabb magyar közösségek nemzeti hagyományaiban és történelmi közemlékezetében. De az 1848–49-es forradalom és szabadságharc nem csupán a reformkor nagy nemzedékének, a csataterék győztes vagy vesztes hadvezéreinek, vagy az egymással szembenálló, de mégis egymásra oly erősen ható nemzeti-forradalmi törekvéseknek a története, hanem egyben az egyes kisebb vagy nagyobb régiók és közösségek története is. A mi feladatunk, történészeké, helytörténészeké, történelemtanároké, hogy feldolgozva szűkebb pátriánk forradalmi eseményeit, bemutatva vezető személyiségeit, hozzájáruljunk a magunk kis puzzle-darabkáival 1848–49 nagy, általános képének kiegészítéséhez, s talán árnyalásához is. Dolgozatom megírásakor elsősorban e gondolat vezérelt egy olyan személy politikai életpályájának megrajzolásakor, aki nem tartozott szorososan a magyar forradalom első élvonalába. Szacsvay Imrét, Széchenyi, Kossuth, Görgey vagy Bem mellett nem nagy politikai, katonai tettei, hanem személyes bátorsága tette kiemelkedővé, s 1848 mindmáig egyik lelegevenebben megőrzött történelmi alakjává.

Szacsvay Imre 1818. november 1-jén született a Bihar megyei Kisürögd községben, s szülei a szomszédos színmagyar lakosságú Sályiban anyakönyvezték. A magyar–román nyelvhatár mentén fekvő, ma Romániához tartozó, túlnyomóan ortodox vallású románok által

lakott kis település lakosainak száma még a századfordulón sem érte el a hétszáz főt, s házainak száma is mindössze 125 volt. A Háromszéken birtokos római katolikus kurtanemesi család egyik ága 1786-ban költözött Bihar vármegyébe, s tett szert szerény kiterjedésű birtokra a megye középső-nyugati részén. A pusztán a birtok jövedelméből megélni nem tudó család számos tagja, már a 18–19. század fordulóján felhagyott a tisztán nemesi létformával és polgári-értelmiségi pályára lépett. Szacs vay Imre közvetlen felmenői sorában találunk megyei esküdtet, ügyészt és jegyzőt, újságíró t és katonát. A később szintén jogi pályára lépő Szacs vay ezen a téren nyilvánvaló módon követte a családi hagyományokat. Ha figyelembe vesszük a magyar társadalom sajátos, 19. század eleji arculatát, a magyar nemesség alsóbb rétegeiből ekkor formálódó értelmiség elkötelezett reformpártiságát, sőt olykor radikalizmusát, akkor nyilvánvalóvá válik, hogy Szacs vay számára elsősorban származása biztosította azt a kezdeti indíttatást, amely később őt a polgári nemzeti reformok elkötelezett hívévé tette. Ugyanakkor az is kétségtelen, hogy politikai-eszmei továbbfejlődésére ifjúkora nagyváradi éve i jelentették a legnagyobb befolyást. Szacs vay Imre először itt nyerve tette bepillantást – egyelőre még helyi szinten – mindazokba a fokozatosan állandósuló reformkori politikai vitákba és küzdelmekbe, melyek oly nagy mértékben befolyásolták a 19. század elejének magyarországi politikai életét és az ország jövődő fejlődésének útját.

Az 1820–30-as évek a vármegyei reformellenzék fokozatos kialakulásának jegyében telt el. Ezt az is elősegítette, hogy 1812. után, I. Ferenc császár 1825-ig nem hívta egybe a pozsonyi országgyűlést, s így a politikai közélet súlypontja ebben az időszakban természetes módon tevődött át a vármegyeék közgyűlési termeibe. A magyar liberális reformmozgalom első csoportjai ekkor még jórészt egymástól elszigetelten működtek. Legtöbb esetben egy-egy vezető liberális személyiség mögött tömörültek, vagy a pesti kaszinó mintájára megszervezett vármegyei kaszinókban találtak maguknak otthont. A '20-as évek végén és a '30-as évek kezdetén már jól megfigyelhető volt a rendi ellenzék konzervatív, illetve reformer elemeinek a szétválása. Az 1830-as pozsonyi diétán, de főleg az 1832-ben megtartott első reform országgyűlésen már jól körvonalazódott a vármegyei politikában edződött, s a régi rendi feudális ellenzék soraitól már

elkülönülő új nemesi reformellenzék tábora. Ők jelentették a legelső képviselőit annak – Szekfű Gyula szavaival élve –, az első liberális generációnak, melynek később igen tehetséges tagja lett a fiatal Szacsvey Imre is.

Bihar vármegyében, a '20–30-as évek folyamán egyre markánsabban körvonalazódó reformellenzék vezére kétségkívül Beöthy Ödön volt. Hegyesi Márton: Biharvármegye 1848–49-ben című munkájában írja: „Ha visszatekintünk a harmincas és negyvenes évekre, a nemzeti átalakulás ezen dicső korára, azok között kik a szabadelvűség, s a haladás eszméiért legelső sorban küzdöttek, ott látjuk Beöthy Ödönt, kit szorosabb értelemben csak Bihar vármegye mondhatott magáénak, de kit a haza tisztelettel övezett körül, s kitől legjobban rettegetek a conservatívek.”¹ Beöthy nevét joggal őrizte meg a közemlékezet. A '20-as évektől kezdve már maga köré szervezte a vármegyei liberális nemességet, s jelentős szerepet vállalt az 1833-ban életre hívott Bihar vármegyei kaszinó tevékenységében, amely 1848-ban elnökévé választotta. Először 1830-ban, majd 1834 és 1848 között folyamatosan ő volt Bihar vármegye egyik követe a pozsonyi országgyűléseken. A diétákon tett felszólalásai, elkötelezettsége a felekezeti szabadság és a polgári egyenlőség kérdésében joggal tette Beöthyt a bihari reformkor vezéralakjává, s Szacsvey mellett a 19. század első felének legismertebb váradi politikusává. Ám Beöthy sikeres politikai pályája nemcsak a megyei reformmozgalom, de Szacsvey Imre személyes sorsának alakulásában is meghatározó jelleggel bírt.

A '20-as évek vége és a '30-as évek Szacsvey számára a tanulás és felnőtté válás éveit jelentették. A tanulás, de egyben a tapasztalás éve is voltak ezek. Gimnáziumi tanulmányai végeztével, polgári-értelmiségi pályát választva beiratkozott a váradi Királyi Jogakadémiára. Az 1788-ban, a Ratio Educationis alapján létrehozott akadémia, a '30-as években azonosulva a változó kor szellemével, fokozatosan a nemzeti indíttatású vidéki felsőfokú képzés egyik igen fontos központjává válik. Szacsvey akkor lett e belsőleg is átalakuló intézmény tagja, amikor a polgári fejlődés első jeleit mutató város politikai és társadalmi életére már határozottan rányomta bélyegét a megyei liberális ellenzék reformtörekvése. Az 1834–1836 közötti első reformországgyűlés szelleme a megye társadalmi életére is kiterjesztette hatását. 1833-ban a váradi mellett megalakult Debrecenben

is a Kaszinó, majd 1835-ben a polgári lövölde, míg 1840-ben a Bihar vármegyei Gazdasági Egyesület kezdte meg működését. A reformirányzat országos erősödése, kiélezte a vármegye politikai pártküzdelmét is. Az 1839-es követválasztás alkalmával az ellenoldal súlyos visszaélések után sikertelenül próbálta megakadályozni Beöthy megválasztását. A reformoldal 1839-i győzelme döntő befolyással bírt Szacsvey Imre személyes sorsának alakulásában. A pozsonyi rendi országgyűlésre utazó Beöthy Ödön, mint írnokát magával vitte a fiatal joghallgatót. Szacsvey Imre, követve Bihar vármegye küldöttét, 1839 nyarán Pozsonyba érkezett.

Pozsonyban, Magyarország akkor gyakorlatilag fővárosi rangú városában a mindössze 19 éves Szacsvey Imre először nyerhetett bepillantást a mindeddig csak vármegyei szinten ismert reformküzdelmek országos méretébe és állásába. Aktív szemlélőként követte az országgyűlés munkálatait, megismerte a „frontvonalakat”, a reformkor nagy személyiségeit, s természetesen meghallgatta Bihar követének országgyűlési felszólalásait. A Pozsonyban töltött hónapok nyilvánvalóan erősen hatottak a fiatal, fogékony jurátus gondolkodására, hiszen ha az 1839/40-es országgyűlés még egyelőre nem is hozott áttörést a nemzeti reformok területén, a magyar modernizáció már szinte minden kérdését felvetette: a lelkiismereti szabadság kérdését, a közteherviselés, a jobbágyszabadítás, vagy a szabad iparfejlődés ügyét.

A rendi országgyűlés munkálatainak berekesztését követően, Szacsvey, Beöthy kíséretében hazatért Váradra. Megszakított jogi tanulmányait befejezve, és megszerelve diplomáját megnyitotta Váradon önálló ügyvédi irodáját. Diplomájának megszerzésével Szacsvey a kor gyors ütemben formálódó magyar értelmiségének sorába lépett. Ez az értelmiségi réteg, melynek szinte tipikus figurája volt maga Szacsvey is, a '20-as, '30-as években kialakuló vármegyei, majd országos szinten fellépő nemesi reformellenzék első vonala mögött szorosan a második, harmadik sorban helyezkedett el. A zömmel szegény nemesi vagy polgári származású intelligencia képviselőit a magyar reformkor időszakában már ott találjuk mindazokban a funkciókban, ahol kamatoztatni tudták tudásukat és szakképzettségüket. A kibontakozó reformmozgalom és a polgári átalakulás felerősödése gyors társadalmi emelkedéssel kecsegtette őket.

A kialakuló új értelmiség legnagyobb része, így maga Szacs vay Imre is, jogi végzettséggel rendelkezett, politikai állásfoglalására nézve – érthető módon –, a liberális eszmék, sőt utóbb a radikális átalakulás híve lett. Szacs vay esetében a fentebb felvázolt modell egyértelműen kimutatható. Ügyvédként, értelmiségiként a liberális, de ugyanakkor a nemzeti reformok elkötelezett hívévé vált. Hiszen Szacs vay, csakúgy mint reformkori kor- és eszmetársainak szemében Magyarország megújulása egyszerre követel meg liberális, de ugyanakkor nemzeti jellegű reformokat. Számukra e kettő egymástól szét nem választható egységet jelentett. Szacs vay Imre ezen gondolkodását jól fejezi ki mind a forradalom előtti, mind pedig az 1848–49-es események alatti tevékenysége.

Az 1848-ig terjedő időszak Szacs vay Imre életének legnyugalmasabb néhány évét jelentették. Sikeres ügyvédi tevékenységét, felfelé ívelő közéleti szereplés kísérte. Immár határozott politikai elképzeléseit követve, a Biharvármegyei Nemzeti Kaszinó egyik legaktívabb tagjává vált, amely 1846-ban dr. Lukács János mellett őt választotta meg alelnökének.² Emelkedő közéleti pályáját és a város társadalmi életében betöltött egyre tekintélyesebb szerepét azonban más is mutatta. Az 1842-ben megszervezett első iparmű kiállítást követően, 1844-ben létrejött az Ipari Védegylet, melynek vidéken 139 osztálya alakult meg. Ebből összesen négy esett Bihar vármegyére. A váradi ipari védegylet elnökévé Szacs vay Imrét választották. Ennek elnökeként erőteljesen támogatta az országos iparműtár megszervezését és elősegítette a váradi ipar méltó megjelenését az 1846. évi iparkiállításon.³ A negyvenes évek Várada életében a tovább erősödő polgárosodás és gazdasági fejlődés éveit jelentették. A Védegylet hathatós támogatásával felgyorsult a gőzgépek munkába állítása, megindult az úthálózat lassú kiépítése, s 1847-ben megalakult a város első bankjaként a Nagyváradi Takarékpénztár.

Bár 1848-ra kiderült, hogy Pozsony, Buda, Pest és Kolozsvár mellett Váradon alakult ki az ellenzéki reformmozgalom egyik legerősebb vidéki bázisa, az 1848-as márciusi események heves s nemegyszer éles személyi alapú viták között találták a várost. Az ellentéteket mindenekelőtt a Beöthy Ödön vezette megyei reformellenzék és a Tisza Lajos irányította konzervatívok közötti véleménykülönbséggel magyarázhatjuk, bár az is kétségtelen, hogy ebben szerepet játszott a

régi, hagyományos rendi-családi szembenállás is. Az 1847. évi országgyűlési követválasztás alkalmával az ellenoldalnak, súlyos választási visszaélések segítségével ezúttal sikerült kibuktatnia Beöthy Ödönt. Helyette a népszerűtlen Reviczky Menyhért utazott Bihar vármegye követeként Pozsonyba. A március 15-i pesti események azonban egycsapásra megszüntették a két tábor közötti áthidalhatatlannak tűnő ellentéteket. Az alispán által összehívott, a megyei pártvitákat lezárandó március 20-i közgyűlés népünnepélylé alakult át, melyen elfogadták a pesti 12 pont mindegyikét és döntöttek Reviczky visszahívásáról és Beöthy Pozsonyba küldéséről. Másnap este a város lakossága Beöthy Ödön melletti szimpátiatüntetést rendezett a városháza előtt, melyen: „a számosabban egybegyűlt nép közepette előterjesztő polgártárs Szacs vay Imre által, fáklyák világa, tarackok dörgése és a népnek szünni nem akaró öröm felkiáltásai között üdvözlötetvén.”⁴ A március 27-i közgyűlésen megtörtént Beöthy megválasztása, aki az országgyűlés végnapjaira meg is érkezett Pozsonyba. Az utolsó magyar rendi országgyűlés lázas jogalkotó munkával két hét alatt lerakta az új Magyarország alapjait. A törvényeket a király – ünnepélyes külsőségek között –, április 11-én szentesítette. A kormány azonnal hozzálátott az első népképviseleti országgyűlés összehívásához, Pesten.

Szacs vay Imre, amint láttuk, még népképviselővé való megválasztását megelőzően aktívan bekapcsolódott a város forradalmi közéletébe. Előtérbe kerülésében – vitathatatlan egyéni érdemein túl –, szerepet játszott a bihari reformellenzék nagy alakjával, Beöthy Ödönnel való kapcsolata is, akinek élvezte személyes megbecsülését, s akit ebben joggal tarthatunk Szacs vay mesterének is.

A március 27-i közgyűlésen felolvasták a Batthyány-kormány körrendeletét, majd megalakítottak egy Állandó Bizottmányt, melynek feladata volt, hogy „figyelemmel kísérvén minden netaláni mozgalmakat veszélyes következményei megelőzéséről mindenképpen gondoskodjék.”⁵ A rend fenntartása érdekében megszervezett bizottságba elsősorban a megye előljáróit nevezték ki, de helyet kapott benne Várad néhány köztisztvisletben álló polgára, így Szacs vay Imre is. Ez volt Szacs vay első forradalmi megbízatása, amelyet hamarosan egy sokkal fontosabb követett. A kormányban pénzügyminiszteri tárcát elnyert Kossuth Lajos 1848. május 10-én kinevezte a fiatal jogászt a

nagyváradai kincstári uradalom ügyészévé. 1848 tavaszára Szacsvey a város politikai-társadalmi közéletének egyik legismertebb és legtehetségesebbnek tartott személyévé nőtte ki magát. Mindez nagyban hozzá járult ahhoz, hogy már '48 kora nyarán neve felmerült, mint Várad legalkalmasabb népképviselő jelöltje.

A király által áprilisban szentesített törvények közül, az egyik legfontosabb „Az országgyűlési követeknek népképviselőlet alapján való megválasztásáról” szóló V. törvénycikk volt. Ennek értelmében Bihar vármegyének 12, míg a Várad-Olaszival egyesített Várad-Újvárosnak 1 népképviselő küldésére volt lehetősége. Miután június 5-én megalakult a megyei választmány és megtörtént a szavazásra jogosultak összeírása, a választásokat Várad esetében június 24-re, míg a megye többi területén június 26-ra írta ki. A június 24-én megtartott váradai képviselőválasztáson, elsőprő többséggel, 534 szavazattal, az 54 szavazatot elnyert Nagy József ellenében, Szacsvey Imrét választotta meg a város polgársága.⁶ Megválasztását követően, Szacsvey megszaktította ügyvédi tevékenységét és június végén Pestre utazott, ahol a korabeli híradások szerint, a belvárosban, a Lipót utca 197. szám alatt kapott szállást. A Pesti Hírlap ekképp méltatta a fiatal bihari népképviselő megválasztását: „Sok ismerettel bíró, határozott jellemű reformer, s igen jeles szónok, ki a nemzetgyűlés egyik díszjeleendő.”⁷

Magyarország első népképviselői országgyűlését 1848. július 2-re hívták össze. A választások, a várakozásnak megfelelően a liberálisok elsőprő győzelmét hozták. A konzervatívok súlya minimálisra csökkent, míg a radikálisokat ekkor még csak mintegy 30–40 küldött képviselte. Összetételét tekintve az országgyűlési képviselők nagy többsége (74%-a) a megyei birtokos nemességből került ki. Ők az áprilisi törvényekkel 1848 nyarán alapvetően lezártak tekintették a forradalmi változások korszakát. A pesti radikálisokkal szemben jobbra támogatták a Batthyány-kormány óvatos politikáját, amely az addig elért eredmények konszolidálása, a nyugtalan ország lecsillapítása, s az udvar ellenlépéseinek megelőzése érdekében igyekezett az adott lehetőségeken belül minél inkább figyelembe venni a dinasztia érdekeit. Szacsvey Imrét minden szempontból e többségi, kormányerőként fellépő csoporthoz kell számítanunk. Felszólalásaiban, országgyűlési beszédeiben támogatta a Batthyány-kormány politikáját, s az Irányi Dániel által igen részletesen közölt országgyűlési viták

egyikében sem találunk a fiatal képviselő egyetlen felszólalására, melyben akár nyíltan, akár burkoltan kritikával illetné a kormány tevékenységét. Maga Irányi Dániel sem sorolja Szacsvayt a radikálisok táborába, hanem a vele eszmeileg leginkább rokonnak tartott Molnár György és Somogyi Antal képviselőkkel együtt „mérsékelten harciasnak” határozza meg.⁸ Szacsvay Imrét országos jelentőségű tisztség betöltésére egyelőre még nem kérték fel. 1849 januárjáig, az országgyűlés Debrecenbe való átköltözéséig, szemben Beöthy Ödönnel, akit már korán elszólitott képviselői munkájától az országos politika, Szacsvay megmaradt a legnépesebb megyei küldöttség „egyszerű” népképviselőjének. Ugyanakkor ismét érdemes utalnunk a kortársak által többször is méltatott kiváló szónoki tehetségére, mellyel, Kossuthhoz hasonlóan, mindig képes volt az őt figyelő hallgatóság érdeklődésének felkeltésére és érveinek elfogadtatására. Kiválóan élve adott tehetségével már az országgyűlés nyári-őszi vitái során kitűnt képviselőtársai sorából.

1848 őszén egyértelművé vált, hogy az udvar a magyar forradalom fegyveres felszámolását tűzte ki célul. Kossuth Lajos és az általa vezetett októberben felállított Honvédelmi Bizottmány azonban világossá tette, hogy Magyarország vállalja az önvédelmi háborút, és kész fegyverrel is megvédeni az addigi eredményeket. A forradalom balra tolódott. Az udvar politikája és a forradalom radikalizálódása természetesen nem múlt el hatás nélkül az országgyűlés felett sem. A radikális népképviselők „törpe minoritása”, ahogy Kossuth korábban maga is nevezte őket, mostmár egyre jobban felzárkózott a Honvédelmi Bizottmány elnöke mögé, s számuk is egyre jelentősebb lett. A bekövetkezett események hatására jól láthatóan megindult a mérsékelt többség fokozatos radikalizálódása. Szacsvay Imre is azokhoz a képviselőkhez tartozott, akik e folyamatnak megfelelően, először közeledtek, majd később be is léptek a radikális népképviselők táborába.

A kedvezőtlen katonai helyzet következtében 1848. december 31-én, a Honvédelmi Bizottmány és az országgyűlés a Windischgrätz vezette osztrák csapatok elől Debrecenbe vonult vissza. Szacsvay Imre azok közé a népképviselők közé tartozott, akik követték a Honvédelmi Bizottmányt Debrecenbe. Ennek megemlítése azért lényeges, mert az országgyűlés új székhelyére létszámában már megfogyatkozottan

érkezett, mivel számos konzervatív képviselő ekkor már igyekezett kivonni magát a magyar forradalom politikai közéletéből. Ugyanakkor, a radikálisok folyamatos megerősödésével párhuzamosan körvonalazódott egy továbbra is mérsékelt alkupárt, vagy békepárt, amely megrettenve a következményektől, mindenáron ragaszkodott az 1848-as közjogi alapokhoz, s elutasított mindenfajta radikális-köztársasági megoldást.

Szacsvayt azonban a bekövetkezett események egyre eltökéltebbé tették, s a Debrecenbe való átköltözést követően politikai szerepe is megnövekedett. Új székhelyén, az országgyűlésnek első lépésként újjá kellett szerveznie saját tiszti karát. A képviselőházban az elnökké megválasztott Palóczy László mellé, Várad fiatal küldöttét, Szacsvay Imrét választották meg a képviselők a ház jegyzőjévé.

Bár e kinevezéssel kétségtelenül a képviselőház vezető személyiségeinek sorába emelkedett, e tisztség súlyának megítélésekor azt is figyelembe kell vennünk, hogy a ház ekkor nem teljesíthette maradéktalanul feladatát – a törvénykezést –, s a Honvédelmi Bizottmány mellett másodrangú szerepre kényszerült. S különösen igaz volt ez a tavaszi hadjárat időszakában, mikor mindenki számára egyértelmű volt, hogy az ország sorsa a csatatereken és nem az országgyűlés padosoraiban dől el. Szacsvay, immár jegyzőként, a parlament vitáinak továbbra is aktív tagja maradt. Kossuth elkötelezett híveként, egyértelműen támogatta a Honvédelmi Bizottmány és elnökének politikáját. Képviselőházi megnyilvánulásából egyértelműen kiderül, hogy bár kész volt bizonyos mérsékletet tanúsítani a békepárt politikájával szemben, állásfoglalásaiban rendre elvetette azok érveit. Ismeretes, hogy a Görgey által kivégeztetett gróf Zichy Ödön zárolt vagyona körül kirobbantott kusza ügybe, a radikális Madarász László belebukott. A képviselőházban a békepárt a Honvédelmi Bizottmány rendőr- és postaügyi osztálya vezetőjének megbuktatásával igyekezett meggyengíteni a radikális baloldal pozícióit. A képviselőházi vitában Szacsvay egyértelműen Madarász mellé állt, és március 17-i felszólalásában javasolta a Madarász által előadott magyarázat elfogadását. Két héttel később, a radikális sajtó által a békepárt irányában kifejtett és támadásnak tekintett írások borzolták fel a kedélyeket. A békepárt izgatással és rágalmazással vádolta a Márczius Tizenötödikét, s a vita igen elmérgesedett. Az

egyre viharosabb vitának végül Szacs vay Imre azzal vetett véget, hogy rendkívüli sikert arató beszédében arra kérte fel a képviselőket, hogy az országgyűlés „...méltó indignációval fogadván a cikkeket”, térjen át a napirendre.⁹

1849. február 26–27-én a Dembinski vezette magyar honvéds csapatok vereséget szenvedtek Kápolna térségében az osztrákoktól. Az udvar jócskán túlértékelve a győzelmet, s 1849. március 4-én kibocsátotta Olmützben az ún. oktrojált alkotmányt, amely megszüntette Magyarország birodalmon belüli függetlenségét és szétszabdalt részeit a Habsburgok egységes birodalmába olvasztotta. Az olmützi alkotmány a legmérsékeltőbb békepártiak előtt is világossá tette az udvar valódi szándékát. Kossuth, aki a békepárttal szemben eddig is elutasított mindenfajta önfeladó alkudozást az udvarra, bízva a tavaszi hadjárat további sikereiben és felismerve, hogy a magyar társadalom megfelelő választ vár Ferenc József manifestumára, válaszként elhatározta a Habsburg-ház trónfosztását és az ország függetlenségének kikiáltását. Ahogy Bemnek is írta: „Minden kötelék, a kiegyezés minden lehetősége megsemmisült. Inkább háború körömszakadtáig, az utolsó csepp vérig.”¹⁰ 1849. április 14-én a debreceni nagytemplomba átvonult diéta előtt, előzetesen szóban elmondott indítványát Szacs vay Imre jegyző olvasta fel újólag. A képviselők „Éljen Kossuth!”, „Éljen a Haza!” felkiáltásokkal fejezték ki teljes egyetértésüket, s a békepárt is csupán annyiban jelezte különvéleményét, hogy mindezzel meg kellene várni az ország fővárosának, Pestnek a visszafoglalását. A képviselők azonban az azonnali proklamálás mellett döntöttek.

A Függetlenségi Nyilatkozat megszövegezésére egy három képviselőházi és két felsőházi tagból álló bizottságot alakítottak meg. A képviselőház részéről Kossuth és Gorove István mellett Szacs vay Imre kapott megbízatást. Az elkészült szöveget a két ház együttes ülésén ezt követően megvitatta, és egyöntetűen elfogadta. A magyar nemzet Függetlenségi Nyilatkozatán báró Perényi Zsigmond, a felsőház másodelnöke és Almássy Pál, a képviselőház alelnökének aláírása mellett ott szerepelt a képviselőház jegyzőjének, Szacs vay Imrének a kézjegye is. Mint ismeretes, a forradalom leverését követően a Szacs vayval szemben megfogalmazott vádak legfontosabbika a Függetlenségi Nyilatkozat megszerkesztésében való részvétel, és annak

aláírása volt. Bár Szacs vay jelen volt ennek a későbbi sorsát oly döntő módon befolyásoló nyilatkozatnak az elkészítésénél, s azt mint jegyző természetesen alá is írta, kétségtelen, hogy a szöveg teljes egészében Kossuth munkája volt. Ugyanakkor az is egyértelmű, hogy akkor, és később is, ő ezzel a legmesszebbmenőkig egyetértett, s a Debrecenben meghozott döntés helyességét haláláig soha egyetlen egyszer sem kérdőjelezte meg.

Szerepet játszott ebben az is, hogy 1849 tavaszán Szacs vay Imrét immár egyértelműen a radikálisok táborához kell számítanunk. A tavaszi hadjárat sikerei, melyek kézzelfogható közelségbe hozták a forradalom győzelmét, s a függetlenség kikiáltását megelőző események napról napra egyre népesebbé tették a radikálisok táborát. A tavaszi hadjárat időszakában, Molnár Györggyel és Somogyi Antallal együtt már bekapcsolódott a radikálisok parlamenten kívüli vitáiba, melyek elsősorban arról szóltak, hogy a független Magyarországon a győzelmet követően, milyen kormányzati forma jöjjön létre. A megoldást természetesen a köztársaság kikiáltása jelentette, amelynek a bevezetésével Kossuth, taktikai okokból, áprilisban nem értett egyet. 1849. tavaszán Szacs vay Imre a radikális célok teljeskörű érvényesülésének meggyőződéses híve lett.

Szacs vay Imre debreceni tevékenységének hátralévő időszakára továbbra is az aktív parlamenti munka volt a jellemző. Május 3-án több képviselőtársával együtt Szacs vay a ház támogatását kérte a még a Honvédelmi Bizottmány által április 30-án beterjesztett azon rendeletének parlamenti jóváhagyására, amely hazaárulás esetében a vészbíróságok jogát visszamenőlegesen állapította meg. Az országgyűlés részben Szacs vay felszólalásának hatására -, elfogadta a május 1-jén megalakuló Szemere-kormány által is jóváhagyni kért határozati javaslatot. Május 24-én Szacs vay hozzászólt a kialakítandó adórendszer kérdéséhez. Felszólalásában kifejtette, hogy teljesen egyetért a progresszív adózás elvének alkalmazásával, de annak gyakorlati megvalósítását, tekintettel az ország különleges helyzetére is, egyelőre el kell halasztani, mivel az eddig soha nem adózó nemesség ehhez csak fokozatosan lesz hozzászoktatható. E viták közepette érkezett a hír Debrecenbe, hogy a Görgey Artúr vezette magyar honvédcsoportok visszafoglalták Budát. Az országgyűlés május 31-én a hír hallatára elhatározta a ház munkálatainak felfüggesztését,

és az országgyűlés újbóli alakuló ülését 1849. július 2-re hívta össze Pesten.

Az országgyűlési szünet ideje alatt Szacsvay rövid időre elszakadt a parlamenti munkától, s visszatért Váradra. Hazautazásának azonban politikai okai is voltak, hiszen június 18-án országos jelentőségű eseményre került sor a Körös-parti városban. Kossuth, az aktuális hadi helyzet megtárgyalása céljából Váradra hívta Bem tábornokot. A görög katolikus püspöki palotában elszállásolt Kossuth tárgyalásait is itt folytatta le Bemmel. 18-án este Várad lakossága fáklyás-zenés felvonulással tisztelgett Kossuth és Bem személye előtt, s ahogy Hegyesi Márton írja: „A lakosság érzületét Szacsvay Imre tolmácsolta, kinek beszédére Kossuth elragadó szavakban válaszolt, s a feldobott koszorút saját kezével tette a melléte álló Bem fejére.”¹¹

Néhány napos Várad tartózkodás után Szacsvay Pestre sietett. Az országgyűlés munkálatait előkészítendő, július 1-jén a már megérkezett képviselők, mivel a Redoute épületét Heintzi ágyúi szétlőtték, a pesti vármegye közgyűlési termében megtartották előkészületi ülésüket. Némi vita alakult ki abban a kérdésben, hogy az országgyűlés immár Pesten mely törvények megvitatásával folytassa munkálatait. Szacsvay Imre a feudalizmus és a nemesi kiváltságok még meglévő maradványainak az eltörlését tartotta a legfontosabbnak, míg Irányi Dániel a zsidó egyenjogúsításról szóló törvény vitájának folytatását javasolta. A kialakuló vitát Szemere Bertalan miniszterelnök felszólalása szakította meg, aki bejelentette, hogy másnap az országgyűlés nem kezdheti meg újra működését, mivel elkerülhetetlenné vált a kormány és a diéta székhelyének újbóli áthelyezése, ezúttal Szegedre. A képviselők rövid vita után tudomásul vették a miniszterelnök kérését, s a munkálatok megnyitását ismét elhalasztották.

Az orosz intervenció miatt feladott Pest-Budáról Kossuth kormányzó és a kormány július 11-én érkezett Szegedre. Szacsvay Imre az egyre fogyatkozó számú országgyűlést követve természetesen elutazott Pestről Szegedre. Palóczy László, mint korelnök július 21-re hívta egybe a képviselőket. Bár az országgyűlés mindössze egy hetet maradt Szegeden, majd tovább menekült Aradra, arra még volt lehetősége, hogy július 28-án két nagyfontosságú törvényt megszavazzon. Az első népképviselési országgyűlés immár a teljes vereség árnyékában, 1849. augusztus 11-én tartotta meg utolsó ülését

Aradon. A jegyzői teendőket természetesen Szacsvey Imre látta el. Ezt követően az országgyűlés feloszlott.

Augusztus 11-e, majd a rá két napra bekövetkezett világosi fegyverletételt követően, már csak Szacsvey Imre, a magánember menekülését és bújdosását követhetjük nyomon. Megpróbálta kihasználni a közeli szülőföld védelmét, és végig Biharban bújdosott. Először apjához, Szacsvey Lajoshoz ment, ám az orosz csapatok közeledtének hírére a Nagyszalonta közelében fekvő Árpádra menekült, majd a község mellett fekvő tanyán keresett menedéket. Itt, Talpason tartóztatták le, elfogója egy bizonyos Józsa Péter volt. A hatóságok minden valószínűség szerint árulás útján szereztek tudomást Szacsvey rejték helyéről. Erős katonai kísérettel előbb Váradra szállították, majd Pestre, ahol haditörvényszék elé állították. A fővád vele szemben – mint ismert – az volt, hogy ő fogalmazta a Függetlenségi Nyilatkozatot. Szacsvey visszautasítva az árulás vádját, valójában nem kívánt élni a védekezés lehetőségével, s nem fejtette ki bírái előtt, hogy annak szövegét nem ő, hanem Kossuth egymaga fogalmazta, s aláírása hivatalból került a nyilatkozat alá. Nem kerülhette el a halálos ítéletet. A haditörvényszék 1849. október 23-án kötél általi halálra ítélte, és másnap reggel felakasztatta. 23-án este még levelet írt apjának s öccsének: „Meghalok ha kell, lelkem nyugodt, vétek sohasem terhelé, minden bűnöm az, hogy képviselői kötelességemet elébe tettem saját személyemnek. Isten adjon minden élőnek legnagyobb boldogságot.”¹² Holtteste, nyolc társával együtt jelenleg is a Kerepesi úti sírkertben pihen. Sírja felé 1870-ben díszes síremléket emeltek.

Nagyvárad városa is megőrizte első népképviselőjének emlékét. 1920-ig Nagyvárad belvárosában utca viselte nevét, de emlékét leginkább a tiszteletére emelt szobor őrizte meg. Szacsvey Imre egészalakos bronzszobrát 1907-ben emelte közadakozásból a város polgársága. Alkotója Margó Ede szobrászművész, aki a szobor mellékfiguráiként a mártíromságot jelképező nőalakot és a bátorságot kifejező oroszlánt helyezte el. A szobor és az őt övező kis tér 1989 óta a március 15-i megemlékezések egyik központi helyszíne lett. Talapzatára azt a mondatot vésték, mely mindmáig legjobban fejezi ki Szacsvey Imre nagyságát és ártatlansága tudatában is vállalt mártírhalálát: „Csak egy tollvonás volt bűne”.

Jegyzetek

- ¹ Hegyesi Márton: Biharvármegye 1848–49-ben, Nv. Hügel Ottó Nyomdája, 1885. 24. old.
- ² Magyarország vármegyéi és városai, Bp. Apollo Irodalmi Társaság, 394. old.
- ³ Uo. 297. old.
- ⁴ Lakos Lajos: Nagy-Várad múltja és jelenéből, Nv. Berger Sámuel könyvnyomdája 1904, 193. old.
- ⁵ Hegyesi M.: Biharvármegye... 256 old.
- ⁶ Uo. 56–57. old.
- ⁷ Uo. 57. old.
- ⁸ Irányi Dániel-Charles-Louis Chassin: A magyar forradalom politikai története 1847–1849; Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp. 1989 (reprint), II. kötet, 125. old.
- ⁹ Uo. 196–197; 205–206.
- ¹⁰ Kosáry Domokos: Újjáépítés és polgárosodás 1711–1867. Háttérkép és könyvkiadó Bp. 1990, 365. old.
- ¹¹ Hegyesi M.: Biharvármegye... 189–190. old.
- ¹² Uo. 236. old.

Dr. Fleisz János
történész, Nagyvárad

RULIKOWSKI KÁZMÉR EMLÉKEZETE

A történetírás egyik nemes hivatása ápolni azok emlékét, akik kiemelkedő, példamutató tetteket vittek véghez, és ezzel kiérdemelték az utódok tiszteletét. Nagyváradon, az 1849. augusztus 28-án kivégzett Rulikowski Kázmér neve összefonódik a szabadság fogalmával. A forradalom és szabadságharc 150. évfordulója kapcsán szeretnénk feleleveníteni az eseményeket, a lengyel származású kapitány bátor helytállását és emlékének továbbélését a váradiak tudatában.

1849. május 20-án a magyar hadi sikerek miatt Ferenc József kénytelen volt segítséget kérni I. Miklós orosz cártól. Rüdiger és Paszkievics tábornokok vezetésével 200 ezer fős orosz sereg kezdett beáramlani a Kárpátok hágóin. Eleinte voltak, akik azt hitték, még lehet győzni, de lassan mindenki számára világossá vált, hogy a lelkesedés nem lehet elég a hatalmas túlerővel szemben. Egyetlen kiskapu volt még: hogy a magyarok ne az osztrák, hanem az orosz erők előtt tegyék le a fegyvert.

A temesvári vereség (1849. augusztus 9.) után mind Kossuth, mind a miniszterek, mind Görgey úgy vélték, hogy a további ellenállásra nincs mód. Kossuth lemondott, majd diktátorrá nevezte ki Görgeyt, aki elhatározta, hogy véget vet a küzdelemnek: 1849. augusztus 13-án Arad megyében, a világosi vár előtti mezőn a fel-dunai hadsereg, közel 30 ezer fő, megadta magát Rüdiger orosz tábornoknak. Ezzel a szabadságharc katonai értelemben véget ért, mert a példát rövidesen követte a többi hadtest és hadosztály is.

Oroszok Nagyváradon

Várad és Bihar megye augusztus 8-án került orosz kézre. Ekkor érkeztek a Körös-parti városba a Görgey seregét üldöző orosz csapatok, Rüdiger vezetésével.

A világosi fegyverletétel után, 1849. augusztus 14–30. között Váradon volt az orosz főhadiszállás. Az ide érkezett oroszok egyikének

feljegyzései szerint: „Grosswardein, magyarul Nagyvárad az Alföld peremén, a Kárpátok déli nyúlványainak lábánál fekszik. A dombhátaikat, mint mindenhol, itt is szőlő borítja. A város gazdag, elég nagy és szép. Utcái, mint a régi városoké általában, keskenyek. Lakosainak többsége katolikus, templomaik gyönyörűek. Vannak a városban pravoszláv (ortodox) és görög katolikus templomok is, melyekben az istentisztelet szláv nyelven folyik, az egyházi könyvekből tartott felolvasást megértettük, de a kiejtés számunkra furcsa volt, nem hasonlít a miénkre.”

A fegyverletétel után a magyar foglyokat Sarkadra, majd Gyulára vitték. Görgeyt viszont már másnap Váradra kísérték. Itt udvariasan fogadták, de Paszkievics tábornok már augusztus 15-én közölte vele a hírt, hogy csak az ő életét tudja biztosítani, a többiekét nem. Görgey augusztus 28-ig, Klagenfurtba való távozásáig maradt fogolyként Nagyváradon. Vele volt két testvére, Ármin és István, hadsegédei közül pedig Duka Tivadar és Kempelen. A Zöldfa utcában lakott, az Ámánt-házban, Paszkievics gyakran vendégül látta teára a Fekete Sas vendégfogadóban.

Váradra érkezett az orosz parancsnokság védelme alatt Kossuth idős édesanyja is, három lányával és kilenc unokájával.

Később az oroszok megkezdték a kivonulást, és Váradon csak a 3. orosz hadtest maradt, Rüdiger lovassági tábornok alatt. Augusztus 30-án ez is elhagyta a várost, a főhadiszállást Eperjesre tette át.

Ki volt Rulikowski Kázmér?

A magyar szabadságharc zászlaja alá Európa minden sarkából érkeztek a zsarnokság ellen küzdeni akaró önkéntesek, a lengyel Kazimierz Rulikowski helyzete viszont rendhagyó volt. Ő az ellenséges orosz sereg kötelékében jelent meg Magyarországon, de átpártolt a forradalmárok táborába. Görgey visszaemlékezéseiben az ellene indított rágalomhadjárattal kapcsolatban megemlíti Rulikowskít is:

„Hozzájárult mindehhez, hogy az oroszok, hír szerint, a fegyverletétel alkalmával kézre kerítették valakit, aki tőlük hozzánk átszökött. A nevezett Rulikowsky, mikor hadseregünk még Miskolc és Tokaj közt csatározott, egy orosz lovasjárőr parancsnokaként a gyöngyösi országútról az akkor még magyar kézen lévő poroszló-

Rulikowski Kázmér emlékműve a nagyváradai temetőben
(Kordics Imre felvétele)

tiszafüredi átkelő felé volt kirendelve, és átszökését legénységének feláldozásával vitte végbe. Kifejezett kívánságára – hogy ő Bem altábornagy alatt óhajt szolgálni – a tiszafüredi magyar hadoszlop parancsnoka őt azonnal Aradra kísértette. Itt azután a szökevény valahogy nem Bemhez, hanem az én parancsnokságom alatt álló hadsereg táborához tévedt, s a fegyverletétel után orosz haditörvénytörés elé került.

Én arról, hogy ő egyáltalán a világon van, először hadifogságom ideje alatt értesültem, egy orosz főtsiszt szájából, aki az elítélt tettét és sorsát, mint közszájon forgó hírt, elmondta: a közvélemény mégis engem vádolt, hogy szándékosan szolgáltattam ki a lengyelt az oroszoknak (a „lengyelen” van a hangsúly), s kézzelfoghatóan igazolva látta, hogy nincs olyan dolog, amit meg ne tennék, csak hogy elnyerjem a cár kegyét. Előre látható volt, hogy az az 1100 félimperiál arany, melyet nekem Paszkievics tábornagy adott, a közvélemény szemében csakhamar a lengyel kiszolgáltatásáért járó zsold lesz, ha ugyan nem vérdíj, amiért hazámat vagy legalább bajtársaimat elárultam.”

Rulikowskiról méltatlanul keveset tudunk, a rá vonatkozó adatokban sok az ellentmondás. Egyes források szerint 1827-ben, másak szerint 1821-ben született Zwiahel helységben, Volhíniában (ma Ukrajnához tartozik). Nemes és jómódú lengyel családból származott. A kortársak szerint katonának termett, daliás ifjú volt. 1849-ben az orosz hadsereg keretében a Wosneseczky nevet viselő dzsidás-ezred századosa (kapitánya, másutt zászlósa) lett. (A dzsidások szúrófegyverrel felszerelt, főleg lovon harcoló katonák voltak, közülük a leghíresebbek a lengyel ulánusok, akik lapos fémsisakot vagy jellegzetes lengyel négyszögletű sapkát viseltek. Ők a magyar huszárokkal együtt a korabeli Európa legjobb könnyűlovasságának számítottak.) Rulikowski kiemelkedő bátorságáról és ügyességéről az orosz Alabin is beszámolt:

„Kremenyec városa felett egy jókora kúp alakú hegy meredezik, amelynek csúcsára Bona királyné egykoron várat építtetett, s erről magát a hegyet is Bonának nevezik. A város felől még gyalogosan is nehéz lenne feljutni erre a hegyre. Zassz tábornok kaukázusi lovasai lóháton kaptattak fel a csúcsra.

A Ferdinánd-huszárok természetesen általános lelkesedéssel jutalmazták a vakmerő tettet, de bántotta az önérzetüket, ha e versenyre közülük senki sem mert volna kiállni. Alighogy erről szót ejtettek, kivált

közülük egy huszár, s ugyanott, ahol a kaukázusiak, vágatott fel a hegyre. És felért a Bona csúcsára! Rulikowsky volt ez a bátor huszár.”

A fiatalember nem volt hajlandó részt venni a magyar szabadságharc leverésében, ezért néhány társával elhatározta, hogy átállnak a szabadságért küzdő magyar seregbe, s fegyvereiket elnyomóik, az oroszok ellen fordítják. A helyzet azonban nem kedvezett tervüknek, és végül ő maradt az egyetlen, aki nem mondott le nemes szándékáról. „Lőjenek agyon ezerszer – mondta büszke daccal –, vessenek máglyára, de a szabadelvű testvérnép vérével mégsem fertőzöm meg kezemet, lelkemet.”

A magyarokhoz 1849. július 22-én állt át. A dzsidásokkal, akik egyébként tudtak kapitányuk cselekedetéről, azt közölték, hogy vele portyázó századával együtt elfogták a honvédek.

Rulikowski a lengyel légióhoz került, de fegyvert már nem kapott a kezébe. Később, hogy sorsán könnyítsenek, a hadifoglyok közé sorolták. Világos után rövid időre ő is Gyulára került a többi tiszttel együtt. Kortársai nem tudták megérteni, miért adta meg magát, miért nem menekült el, mint sokan mások.

A Nagyvárad napilap szerint Rulikowskit Görgey személyesen adta át Paszkievicsnek:

„A deli katona szomorúan lépett ki a sorból az orosz vezér elé, s dacosan tisztelgett, Görgey pedig odafordult Paszkievics tábornagyhoz, s rámutatott Rulikowskira: – A kapitány úr – így szólt – maga jószántából jött át a mi táborunkba.

Paszkievics erre indulatosan csak ennyit mondott: – Igen? No jó!”

Ezután elkülönítették őt a többiektől, majd Nagyváradra került az orosz hadbírótság elé. Itt a tiszti börtönben tartották, amely a Pece hídja után jobbra az első házban, a régi városmajor helyén volt. Utolsó perceit a mai városháza helyén állott régi püspöki palotában töltötte.

Orosz források szerint Paszkievics mindent megpróbált, hogy valamilyen indokkal enyhítsen az ítéleten, s állítólag hat ízben is megtagadta az ítélet jóváhagyását. Jól ismerte Rulikowski szüleit, egymás mellett volt birtokuk Gomelban, ezzel magyarázták, hogy meg akarta kímélni az életét. A fiatalember tette és bátor kiállása azonban olyan egyértelmű volt, hogy a főparancsnok végül is aláírta az ítéletet.

Alabin azt írja, Rulikowski egyetlen éjszaka alatt megöszült, amikor közölték vele, hogy a következő nap reggelén végrehajtják halálos

ítéletét. A kivégzésre 1849. augusztus 28-án hajnalban került sor, Nagyvárad déli határában, a Boné kút közelében lőtték agyon. A holttestet jeltelen sírgödörbe dobták, de azt a váradiak megtalálták, és két évtizeden át a tiltások ellenére is elzarándokoltak oda, s virágokkal díszítették.

Rulikowski emlékének ápolása

Több mint húsz évvel a kivégzés után, 1870. április 18-án Rulikowski hamvait kiemelték a jeltelen sírból, és április 20-án, húsvét hétfőjén az új köztemetőben hantolták el. Az újratemetésen a váradiak zsúfolásig megtöltötték a sírkertet, jelen voltak a hatóságok, a különböző egyetek, testületek és céhek küldöttei zászlókkal, zenekísérettel, fáklyákkal. Mivel Volhíniából senki sem jött el, a váradiak énekelték el a lengyel himnuszt. Lengyel címerek vették körül az érckoporsót is, amelyen egy szál meztelen kard feküdt. A fiatal lengyel mártírnak Nagyvárad város 1870-ben díszes gránit emlékművet állított. Az avatőünnepséget a kivégzés napjára, augusztus 28-ra tervezték, de a rossz idő miatt szeptember 4-re kellett halasztani. Ember Pál református lelkész mondott gyászbeszédet, utána a nagyváradi dalárda elénekelte a Szózatot. A hazájától távol nyugvó lengyel vértanú síremlékét halottak napján azóta is minden évben a kegyelet koszorúi, virágai díszítik.

A kivégzés 50. évfordulóján, 1899-ben a váradiak újból szép példát szolgáltatottak a hősök emlékezetének ápolásából. Székely Tamás, a törvényhatósági bizottság tagja azt indítványozta az áprilisi közgyűlésen, hogy a város vegye tulajdonába a mártír síremlékét. Ez 1899. augusztus 28-án meg is történt, előzőleg azonban a Tiszántúl napilap szerint „a síremlékét a temető rendezésénél megfordították, hogy a felirat az új széles út felé néz és négy lépcsőt készítettek feljára a magasabban fekvő sírhoz.” (Ez a tudósítás egyébként tévesnek tekinti a sírkő feliratát, és a kivégzés napját a váradi-újvárosi plébániahivatal anyakönyve nyomán 1849. augusztus 18-ra teszi, de kutatásaink során nem találtunk semmiféle adatot, amely ezt alátámasztaná.)

A Nagyvárad napilap szerint augusztus 28-án a Szent László téren gyülekezett a sokaság, élén dr. Bulyovszky József polgármesterrel. A menet előtt vonult a hazafias dalokat játszó tüzoltózenekar, mögötte az egyesületek, társulatok képviselői haladtak lobogóik alatt, majd két

díszruhás városi huszár lépdelt Nagyvárad város hatalmas cserkoszorújával. A sír előtt a református egyház dalköre elénekelt a Szózatot, utána Sulyok István református lelkész mondott emlékbeszédet. Előbb méltatta a szabadságért küzdők érdemeit, majd így folytatta: „Ők tudták, érezték, hogy a nép szabadság nélkül olyan, mint a madár, melyet szárnyán lőttek meg, s a föld porában vergődni kénytelen.” Beszédét így zárta: „Ne félj, sírod nem lesz elhagyatva, emléked élni fog örökké, míg magyar él e hazában.”

Ezután Sas Ede újságíró költeményét szavalták el; utolsó szakasza így szól:

*„Egyszerű emlék csendes kicsi kertben,
Csendes kicsi kertben porló dalia!
Rablánra vert, dicső lengyel hazának
Szabadságunkért elvérzett fia!
Amelyet értünk ontottál, a vérért,
Mit adhatunk ez ünnepen neked?
Nem adhatunk csak koszorút, virágot
És forró, igaz könnyeket.”*

Székely Tamás a 48-as és Függetlenségi Párt elnöke ünnepélyesen átadta a vértanú síremlékét a polgármesternek. Dicsérettel említette Elidesz Vencel, Vendesch Mihály és Mokry János váradi polgárokat, akik 1870-től kezdve gondozták a sírt. Dr. Bulyovszky József polgármester a város megbízásából e szavakkal vette a síremléket örök megőrzésre: „Hirdesse ez az emlék a város közönségének fennkölt gondoskodását.”

Hogy ez mennyire természetes volt száz évvel ezelőtt, arra példa, hogy 1899 őszén Weidlich István felajánlotta a városnak, hogy a sírt és környékét saját költségén kivilágíttatja. Rulikowskiról nevezték el 1870 után a temető felé vezető utat, majd később az új köztemetőt is. A történelem viharai azonban később számos változást idéztek elő. 1920 és 1940 között az utat Dorobanților utcára keresztelték át, 1940 és 1944 között újból visszakapta nevét, de 1945 után Armatei Roșii, 1989 után Armatei Române út lett. A Rulikowski-temető elnevezés megmaradt a két világháború között, és a második világháború alatt is, aztán Központi temetőre változott, egy évtizede pedig Muncipiumi temetőre. A

tősgyökeres váradiak azonban a hivatalos elnevezéseket soha nem használták, a sírkertet és az oda vezető utat egyaránt Rulikowskiként emlegetik.

1990-től kezdve március 15-én minden évben ünnepélyesen megkoszorúzzák a lengyel vértanú síremlékét, halottak napján százával lobognak itt a gyertyák, s egész évben friss virágok jelölik, hogy az utódok tudatában nem halványult el a szabadságharcos emléke. A sírkőre korábban felhelyezett román felirat mellett 1998. március 15-től lengyel nyelvű emléktábla is hirdeti a szabadságért folytatott harc egyetemességét.

Az utóbbi években már Budapesten is adóznak Rulikowski emlékének: tiszteletére emléktáblát helyeztek el a Báthory utca elején, a Kossuth tér mellett, s már az is szóba került, hogy róla nevezzenek el egy utcát, amely most egy kitalált személy, Guszev kapitány nevét viseli.

Rulikowski tehát egyike lett a magyar forradalom és szabadságharc hős mártírjainak. Rendkívüli bátorsága, határozottsága, elszántsága és szabadságszeretete a hősiesség áldozatvállalás jelképévé emelte őt. Azzal, hogy kiállt egy másik nép harca mellett, és a megalkuvás helyett vállalta a vértanúságot, örökre elnyerte a magyarság tiszteletét. A történelmi igazságszolgáltatás azt is megkívná, hogy Nagyvárad mintegy 700 utcájának egyike a nevét viselje. De addig is, ahogy a múlt század végén elődeink írták: „Könny és áldás emlékezetének!”

Kordics Imre

helytörténész, Nagyvárad

EGYHÁZIAK A VIHAROS KORSZAKBAN

A pesti március tizenötödiki események hatására Nagyváradon békés forradalom ment végbe. Majd, ahogy ez polgárháborúvá és szabadságharcra vált, felgyorsultak az események. A forradalom eszméi a haza fegyveres megvédésének gondolata a társadalom minden rétegében termékeny talajra talált. A szabadságharc támogatói között voltak az egyháziak is. Sokan, látva az ország veszélyeztetettségét, tábori papként vagy fegyverrel a kézben szolgálták a hazát.

Hegyesi Márton, a szabadságharc bihari eseményeinek jó ismerője, erről így írt: „Az egyházi testületek is hazafiasan viselték magukat ezen nehéz korszakban.”

A forradalom és szabadságharc 150. évfordulója kapcsán a papság helytállásának fontosságát szeretném néhány kiragadott példával felvázolni. 1848. márciusának évfordulóján a forradalmat követő politikai szerepvállalásnak felelevenítésével teljesebb lesz történelmünk e viharos korszakának épe.

A szabadságharcban való részvételéért a reakció **Nagy István** református esperes-lelkészt is bebörtönözte. Komádiban született 1807. október 30-án; papi vizsgáit 1835-ben tette le. Rendes lelkészi állást Kísszántón kapott. Környezete csakhamar tisztelettel vette körül a művelt, szolgálatkész lelkészt. A katolikus Beöthy Ödön alispán, a bihari reformmozgalom vezéralakja, a protestánsok jogainak élharcosa, barátjának tartotta a nagy tudású kísszántói lelkészt. Egyházi körökben is egyre nagyobb elismerést kapott, az egyházmegye jegyzője, majd tanácsbírája lett, végül 1848-ban esperes.

A szabadságharc alatt hadbavonult, a csucsai harcokban küzd az első sorokban. Miután hazajött a táborból, felkereste egyházmegyéje minden gyülekezetét, buzdított, lelkesített.

Az önkényuralom Nagy Istvánt is elfogatta 1849. november elsején, majd halálra ítélte. Az ítéletet várfogságra változtatták, melyet a váradi várban töltött le. 1851. október 31-én szabadult, amikor Esztárba internálták. Itt volt 1855-ig, amikor Biharkeresztes meghívta papjának.

Ebben az évben újra ő lett az esperes, majd 1883-ban várad-olaszi lelkész is. Városunkban tisztelettel vették körül e szabadságharcost, és Beöthy Ödön egykori bizalmasát látták benne.

Miután 1870-ben lejárt esperesi megbízása, hiába választották újra, nem vállalta el hivatalát. Élete hátralevő éveiben megmaradt egyháza egyszerű „tiszteletes tudós” papjának.

Az esperes-lelkész 1883. június 12-én halt meg. Másnap temették el a várad-olaszi temetőben. A fényképen látható síremléken a nyitott Biblia lapján ez olvasható: „Nekem mind életemben, mind halálomban nyereségem a Krisztus” (Filip. 1,21).

Ezt követően neve alatt a következő szöveg látható: „A nagyváradi református egyháznak két évtizeden át buzgó lelkésze és a bihar vidéki ref. egyházmegyének kiérdemesült esperese (Született 1807. okt. 24, Megh. 1883. juni. 12./ Lelkipásztorkodásának 47., munkás életének 79. évében.”

A talapzat feletti részen emlékeztek meg a szabadságharcos esperesről: „A kiváló lelkésznek és a haza / szabadságharcában való részvételéért / előbb halálra ítélt, majd 2 esztendei / várfogság után kegyelmet nyert honfinak / hívei és tisztelőinek szeretete s hálás / kegyelme emelte ezt 1891-ik évben.”

Síremléke, mint annyi más személyiségé, ma már szintén nincs meg az Olaszi temetőben!

A szabadságharcban vett részt **Komáromy Lajos** is, aki 1847-ben Újváros rendes lelkésze volt. A fegyverletétel után hat évet raboskodott Josefstadban. Kiszabadulását követően nem térhetett vissza Váradra, előbb szakáli, majd ágyai lelkész lett. Itt halt meg 1867-ben.

Az 1848–49-es szabadságharcban vett részt **Rómer Flóris** is, aki mint apátkanonok és jeles régész írta be nevét városunk történetébe. 1815. április 12-én született Pozsonyban, bölcsészeti doktorátust szerzett, majd 1839-ben szentelték pappá Győrött, ezután Pozsonyban tanított. 1847-ben a bencés tanár József nádor fiának tanítója lett. Erről visszaemlékezéseiben a következőket írta: „A külső zaj és zavar dacára ezen évemet életem legboldogabb szakaszának vallom.” Hiába kérték fel a második évben is, „... a haza parancsolt – írja – és előbb önkényesnek, majd rendes utásznak csaptam fel... és elhagytam a kolostort, a fényes udvari szolgálatot...”

A márciusi események valóban sorsfordulóak voltak a tudós szerzetes-professzor életében.

1848. október 1-jén Rómer Pest-Budán volt, ahol több helyen is nagygyűlést tartottak, kérve a polgárságot, hogy védjék meg a várost. Ennek hatására ő Pozsonyban lelkes sietséggel kezdte el az ifjúság szervezését. Szónoklataival az Akadémia és a gimnázium tanulóit toborozta a honvédség számára. A Pressburger Zeitung november 31-i száma közölte is ezt Felhívás volt hallgatóimhoz címmel. Ebben kéri a fiatalokat, hogy kövessék az ő példáját, aki a tanszéket hagyta ott, hogy a haza szolgálatába álljon. Ezért a felkérésért került a haditörvényszék elé, a császáriak már 1848. december 18-án köröző levelet adtak ki ellene. Kazinczy Lajos őrnagy vezetése alatt álló pozsonyi II. honvéd-hídász zászlóaljába belépő Rómer – kortársai szerint – „magas, erőteljes, szélesvállú, szőke hajú férfiú volt.” Bevonulásakor felvette a magyar hangzású Római nevet. Néhány hét elteltével megkapta az őrmesteri rangot – ekkor 33 éves. Honvéd élményeiről nincsenek pontos feljegyzések. Rómer idősebb korában sem szívesen beszélt erről, az ellen pedig, hogy szabadságharcosként magasztalják, mindig tiltakozott. Győr erődítésén végzett munkája elismeréseként megkapta a alhadnagyi rangot. Az inneni visszavonulások során az ő helyzetfelismerésének köszönhetően menekült meg két zászlóalj.

A tiszai hadjárat során már főhadnagy. Ott volt a váci ütközetben és az óbarsi hídépítésnél; a komáromi és a budai sáncok erődítésénél szintén kivette a részét.

Buda ostrománál – a bécsi kapu közelében – e létrákon vezette a falakra embereit.

Érdemeiért kapitányi ranggal a Ludovica tanárának nevezték ki, ám ő ezt az állást nem foglalta el.

Nagysándor József seregében utász feladatokat hajtott végre.

Katonai pályája 1849. augusztus 2-án, a debreceni csatával ért véget.

Rómer Flóris is bújkálni próbált, de elárulták, és a haditörvényszék elé került.

A már említett Pressburger Zeitung 1849. november 24-i számában olvasható volt az ő ítélethirdetése is. Eszerint november 24-én a 34 éves Rómer (Római) Flóris, Benedek-rendi szerzetes, a pozsonyi Akadémia tanárát a magyar felkelők utász csapatába belépve „az újságban megjelent felhívásával volt hallgatóit példája követésére szólította fel.”

· Ezért nyolc évi vasbilincsből töltendő várfogságra ítélték. Előbb Bécsben, majd Olmützbe, végül Josefstadtba szállították.

Fogsága alatt soha nem veszítette el bizalmát egy szebb jövőben. Papi hivatásának megfelelően vigasztalta rabtársait. Neki édesanyja és az őt támogató testvére adott lelki vigaszt. A börtönben részint tanulmányokkal, részint rajzolással és festéssel vagy csecsebecsék faragásával töltötte az időt.

Optimizmusa végig megmaradt, melyről ezt írta: „... az emberiségnek szolgálatot akartunk tenni (...) nemes célra törekedtünk. Nem tehetünk róla, hogy az erőszak elnyomott.”

1852-ben került Josefstadtba, az itt hordott bilincsek és az általa készített keménypapír-cella – mely az eredeti hű mása – a pozsonyi múzeumban voltak a század legelején. K. Nagy Sándor Rómernél 1894-ben tett látogatása során ezeket még itt Nagyváradon látta.

Az említett bilincsek az ún. „lábkézvasak” másfél kilósak voltak, a lánc hossza 120 cm. A megszerzett és emlékként őrzött bilincsekre Rómer később a következőket vésette: „Hazámért és meggyőződésemet 1850. márc. 15-től 1854. ápr. 24-ig.”

A miniatűr karton-cella oldalára 107 nevet írt fel, akikkel fogsága alatt találkozott. Megmaradt több, börtönben készített rajza és festménye is.

Már társai közül többen amnesztiát kaptak, ő testvérenek írt levelében megtagadja ennek kérelmezését, arra hivatkozva, hogy ellenkezne elveivel és bectelennek is tartaná.

Mikor kiszabadult, Pozsonyban lakott egy ismerősénél.

Alig négy hónap elteltével Pannonhalmára utazott: oda tért vissza, ahonnan távozott, a rend falai közé. Innen Bakonybélbe küldték. Megkezdődött számára az egyházi vezeklés.

Később házitanító, majd több helyen tanár. 1864-ben már az Akadémia rendes tagja. Ez az az időszak, amikor egyre nagyobb érdeklődéssel fordul a régészet felé. Ezt tanít az egyetemen, a Magyar Nemzeti Múzeum régészeti osztályának óre.

A szerzetesi kötelékből 1874-ben lépett ki, majd jánosi apát lett.

Városunkba 1877-ben telepedett le, akkor lett váradi kanonok is. Bekapcsolódott a Bihar Megyei Régészeti és Történelmi Egylet munkájába, melynek későbbi elnöke. Egy állandó múzeumépület

felépítésén fáradozott, miközben a várbeli ásásokat vezette és Bihar műemlékeinek felmérésén dolgozott.

Munkásságának legkevésbé ismert része a Váradon töltött utolsó tíz év. Nagyvárad állandó múzeumának megnyitását már nem lehetett ott, 1889. március 8-án meghalt, és a várad-olaszi temetőbe helyezték örök nyugalomra. Földi maradványai és sírköve ma a váradi Bazilikában van.

A szabadságharcból a **premontrei rend** tagjai is kivették részüket, tábori papként vagy nemzetőrként szolgálták a hazát. A rend történetében a következőket olvashatjuk: „A jászóvári premontreiek is mint származásukban és életükben egy-egy részei a nemzetestnek, híven állottak őrt a nemzeti és rendi érdekek mellett.” Ebben az időben nehéz volt egyszerre jó hazafinak és jó szerzetesnek lenni. A Jászóvárhoz tartozók a márciusi események hatására a rend és saját sorsuk megvitatására egy egyetemes káptalan összehívását határozták el. A váradi tanári kar szintén ezt követelte május 29-én, majd június 6-án. Az ő határozott fellépésük is hozzájárult, hogy végül is összehívták az ún. forradalmi káptalant. Itt többek között olyan két fontos téma került megvitatásra mint az úrbéri viszonyok megszüntetése, vagy az új tanrendszer. Az itteni viták az alkotmányos szabadság eszméinek hatására alakult ki, ezek szerint akarták a rendi életet is megreformálni.

A rend tanárainak köszönhetően iskoláik hagyományosan a művelt magyar élet fellegvárai voltak, ahol a hazaszeretetre és hazafiságra nevelés közismert volt. „Szóval és tettel, példával és fegyverrel, iskolában, szószéken, rendi és társadalmi életben hatalmas szellem irányítói ők, kiknek hatása alatt születtek a hősök az ezernyi ellenség leverésére”. A rendtagok elsőrendű kötelességüknek e szerzetesi intézményrendszer előírásait tartották, bár több beleszólást igyekeztek elérni, korlátozva a préposti előjogokat.

Dr. Richter Alajos prépost ezt sértőnek látta, bár a kor szellemének megfelelően haladó intézkedéseket is elfogadott. Prédikációiban a magyar fegyverek győzelméért fohászokodott. A rendtől anyagi támogatást rendelt el az új kormány megsegítésére. A debreceni országgyűlés hírére (1849. április 14.) elrendelt hálaadó istentiszteleten ő is ott volt Pozsonyban. A prépost nem tartotta vissza a premontreieket a fegyveres harctól sem. Ezek után Szidor váradi igazgató 1849. szeptember 13-án nyugodtan közölte vele, hogy **Panyik Ernő** tanár az

Alvidékre induló bihari nemzetőrökhöz csatlakozott. Ő közölte később, hogy Panyikot kitüntették, majd mint főhadnagy a honvédokhoz állt át, ahol százados lett. A fegyverletétel után Panyik visszatért Jászóra, de nem fogadták vissza. Ezt követően Tokody nevű rokonánál lakott Váradon, majd a Félixfürdőben keresett gyógyulást, de 1850. szeptember 18-án meghalt. A peceszentmártoni temetőben ma már nincs meg a sírja.

A prépost **Vidosits Ede** váradi tanárt sem akadályozta meg, aki 1848. december 9-én jelenti, hogy a következő év január 7-től a Ludovicában vállalt egyházi állást. Később a magyar seregek főhadilelkésze lett.

A fegyverletétel után, amikor a volt honvédeket mellőzték, a premontrei rend akkor (1852) veszi fel tagjai közé a volt fiatal szabadságharcosokat. Többek közt Várszélyi Ármint is (1831–1890), akinek hamvai ma a nagyvárad-i premontrei templom kriptájában nyugszanak.

A szabadságharc leverése után a házfőnökök menteni igyekeztek rendtársaikat. A nagyvárad-i rendház volt a legnagyobb szálda a reakció szemében. Dr. Szidor Antal igyekezett kedvezőbb képet festeni a résztvevők tevékenységéről. Így jelenti, hogy Panyik fegyverrel nem harcolt, toborzással foglalkozott és a hadtápnál volt beosztása; Vidosits táborigazgatóként szintén nem fogott fegyvert.

Fekete I. Gábor és **Bossányi Sándor** igazgatókért a kiutasítás veszélye fenyegette. Fekete I. Gábor volt premontrei tanár (+1856) megcsónkított sírköve még áll a váradi-olaszi temetőben, hamvai méltó helyen, a premontreiek kriptájában nyugszanak.

Panyik, mint említettük meghalt, Vidositsnak a konventbe kellett elvonulnia.

A megtorlás különböző formái mellett a reakció elkezdte a szellemi élet felforgatását és az egyházi oktatás átszervezését.

A szabadságharcban való részvételéért a váradi várban volt bebörtönözve **Salamon András** alesperes, váradi-újvárosi plébános is.

A szabadságharc alatt a katolikus alsópapság a fegyveres harc oldalán állt, e tekintetben a püspöki kar véleménye megoszlott. Egy részük csatlakozott a Debrecenbe menekült kormányhoz és kihirdette a trónfosztást, másik részük visszavonulva várta az események alakulását.

Bach belügyminiszter már 1848 júliusában szorgalmazta a szabadságharcban kompromittált püspökök elmozdítását, ezt még a fegyverletétel előtt el is kezdték. Ezt követően Haynau katonai törvényszéke még fokozta a főpapok elleni megtorlást.

Legszigorúbban Nagyvárad püspökével, báró **Bémer Lászlóval** (1843–1850) jártak el. Vádként hozták fel ellene, hogy jelen volt az 1849. április 14-i debreceni trónfosztó országgyűlésen, melynek határozatait ki is hirdette. Haynau megígérte neki, hogy lemondása esetén megszünteti ellene az eljárást. Miután a püspök ezt megtette, még aznap letartóztatta. A 65 éves főpapot 1850. március 5-én kötél általi halálra ítélték, amit aztán húsz évi vasban töltendő várfogságra módosítottak. Egy év elteltével ezt kényszer-kolostori tartózkodásra enyhítették; közben 1855-ben Lanzendorfban megvakult, ezt követően Ungvárra vonulhatott vissza.

A pápai nuncius minden egyes püspök érdekében memorandumot nyújtott be az osztrák kormánynál, kérve, hogy azok hivatalukban maradhassanak. Bémer László ügyében március 9-én és 11-én fordult a miniszterelnökhöz. Az ítéletet szégyenteljesnek nevezte az egyházra, a püspöki méltóságra, a katolikus hívekre nézve. Kegyelmet kért számukra, de a miniszterelnök válasza sem méltatta.

Bémer püspök tíz év kolostori magány után került Ungvárra, ott halt meg 1862-ben. Hamvait csak évek múltán hozták vissza a váradi Bazilikába.

Sírtábláján a következő szöveg áll: „Báró Bémer László / Nagyvárad püspök 1843–1850 / az 1848-as forradalom miatt / Tirolba ... / 1860 hazájába visszatért / 1862 nov. 4-én meghalt Ungváron / Béke hamvaira! /

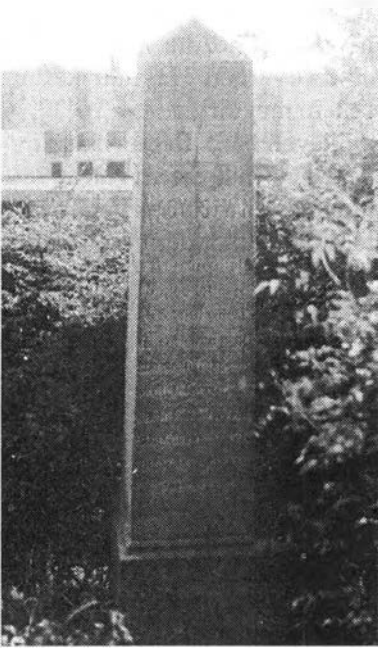
Az életüket áldozó, illetve kockáztató egyháziak neve méltán kerül az 1848-as eszmék bihari hősei közé. Áldozatvállalásuk és helytállásuk felelevenítésével nekik állítottunk emléket, hisz ők is a magyar ügy védelmezői voltak.

Forrásmunka

Hegyesi Márton: *Biharvármegye 1848–1849.*

Dr. Oszvald Arisztid: *Fejzetek a magyar premontrizek 800 éves múltjából,* 1938.

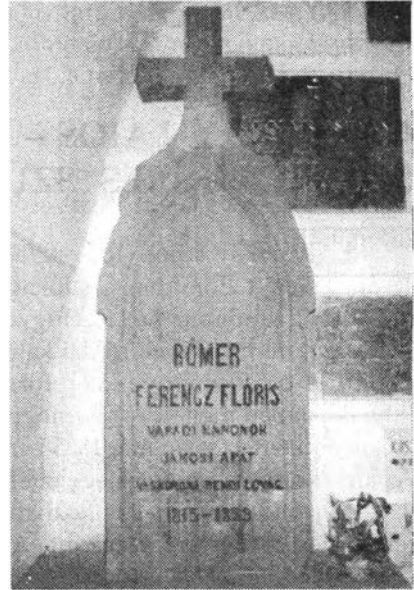
Nagy István egykori síremléke

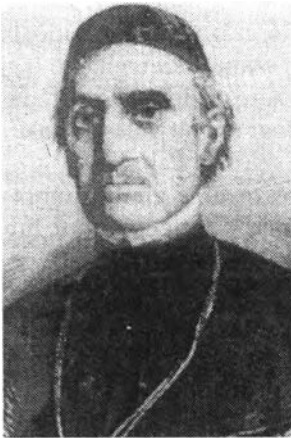
A megemlékezés sorai Nagy István sírkövén
(Méder Árpád felvételei)

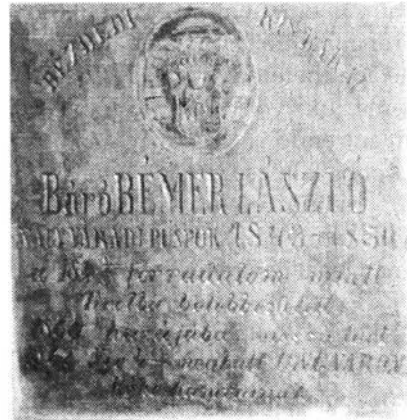
Rómer Flóris Ferenc arcképe...

és sírköve
a nagyváradai Bazilikában

Bémer László püspök arcképe...

és sírtáblája
a nagyváradai Bazilika kriptájában

György Irén

történéshallgató, Szalacs

GYALÓKAY LAJOS – SZALACS HÍRES SZÜLÖTTE

Id. Gyalókay Lajos (1825–1899) Szalacs híres fia. 1825. november 13-án született. Édesapja, Gyalókay Antal a nagyváradai római katolikus püspökség uradalmainak főfelügyelője és Bihar megye táblabírája volt. 1827-ben, mint helybeli római katolikus udvarbíró találjuk Szalacson, aki 10 Ft-ot adományoz a református eklézsiának a villámcsapás következtében megolvadt harangok újjáöntéséhez.

Itt élhetett a család már 1825-ben is, amikor Gyalókay Lajos született. Az anyakönyv – amibe bejegyezték – nem maradt fenn, így csak a róla írt életrajzok adataira hagyatkozhatunk, melyek közül némelyik Váradot jelöli meg születési helyeként. Az egykori '48-as honvéd, közéleti személyiség életpályájának áttekintéséhez fontos adatokat szolgáltatnak még a korabeli sajtópublikációk, valamint saját emlékirata.

A szentgyörgyi és gyalókai Gyalókay család a Sopron vármegye nyugati részén fekvő Gyalókérről származik. János nevű ősük 1418-ban kap címeres nemeslevelet Zsigmond királytól, mint Sitkey László fiának, Mihálynak, a király sáfárjának familiárisa. A 16. századi háborús időkben telepedhetett át a család Erdélybe. A család számos kiemelkedő tagját ismerjük; volt köztük megyei alispán, tüzérezredes, hadtörténész, államrendőrségi főtanácsos, többen pedig jogi pályát választottak. Az utóbbiak közé tartozott a fent említett id. Gyalókay Lajos is.

Az ifjú Gyalókay gondos nevelésben részesül, a gimnáziumot és jogi tanulmányait Nagyváradon végzi, majd Csengery Imre Bihar megyei aljegyző mellett, mint kiadó írnok tevékenykedik.

Ezután Pestre kerül, ahol királyi táblai hiteles jegyzőként működik. 1847-ben leteszi az ügyvédi vizsgát. Hamarosan visszatér Nagyváradra és vármegyei szolgálatba lép. Még ebben az évben az egyik megyei közgyűlésen felszólalásában a követi utasítások eltörlését indítványozza. Szónoki tehetségének első megvillanása ez, mely meghozza számára Beöthy Ödön Bihar megyei főispán barátságát is, aki titkárául nevezi ki

maga mellé. Ugyancsak az ő ajánlatára lesz majd a Partium visszacsatolásával megbízott királyi comissio titkára, mely Beöthy Ödön elnöklete alatt tevékeny részt vett Kraszna és Zaránd megyék kormányzati átszervezésében.

Az 1848–49-es szabadságharc kitörésekor a bihari önkéntes zászlóaljhoz áll be közhonvédnek és a becskereki táborba kerül Kiss Ernő dandárjához. Itt tizedes, őrmester, majd hadnagyi rangra emelkedik, az 1848. szeptember 2-i perlaszi ütközet után pedig főhadnagyi rangot kap. Vetter Antal alezredes felkérésére már ő írja az ütközetről szóló hivatalos jelentést. Tizennégy heti szolgálat után zászlóaljával visszatér Nagyváradra. Itt az 55. honvéd zászlóaljhoz kerül, melyet november második felében a Kristyóri-szoros védelmére rendeltek. A körösbányai és báródi lázadókkal vívott harcok után Beke József honvédőrnagy vezetése alatt Bem tábornok segítségére siet Dévára (1849. február 5.). Ezt követően részt vesz a piski csatában, ahol bal lábára megsebesül. Vitézségéért Bem századossá lépteti elő.

Még fel sem épül egészen, mikor Beke őrnagy – akit időközben alezredessé és Háromszék főparancsnokává neveztek ki – magához hívja Medgyesre, mert vitézsége mellett Gyalókay szónoki tehetségét is kamatoztatni szeretné. Itt Medgyesen ismerkedik meg személyesen Bemmellel. Induláskor a tábornok reményét fejezi ki, hogy Gyalókay tehetségét jóhírének megfelelő módon fogja felhasználni. Gyalókay igyekszik eleget tenni a tábornok elvárásainak; egy hétig jár községről községre parancsnokával, igyekszik minél több embert megnyerni a haza ügyének: „... mint vándor apostol hirdettem mindenütt az ígét, mit a lelkesedésből hevített meggyőződés, mit hazám, nemzetem iránt táplált, érzelmekben túláradó ifjú szívem ajkamnak sugalmazott” – írja emlékiratában. Így sikerült Háromszéken néhány hét alatt két zászlóaljat, két huszárszázadot és egy üteg ágyút mozgósítani. 1849. március 29-én kapják Bem parancsát, hogy vonuljanak Brassó alá. A város felszabadítása után Gyulafehérvárra is követi szeretett főnökét, Beke alezredest. Itt, hadsegédként az irodai teendőket látja el május 12-ig. Ez idő alatt az ő felterjesztésére „méltatlanul mellőzött kedves főnökét” ezredessé léptetik elő.

Nem maradhat sokáig a frissen kinevezett ezredes mellett, ugyanis május 11-én Beke ezredes kézhez kapja Bem reményteljes, ugyanakkor kissé fájdalmas parancsát: „Küldje el hozzám azonnal Gyalókay

századost, én őt, szép tulajdonaihoz képest jobban alkalmazhatom”. Elbúcsúzik bajtársaitól és Bemhez indul. A mehádiai fürdőben éri utól a tábornokot, aki eredetileg a lugosi katonai kerület parancsnokává akarta őt kinevezni, de elállt ezen tervétől és az erdélyi hadsereg létszámáról és elhelyezéséről szóló kimutatások összeállítására kérte fel. Ezt a feladatot látta el május 21-től június végéig, amikor is Pap Vilmos ezredes eltávozása után ideiglenes őrnagyi kinevezést kap, amiről az írásbeli nyilatkozatot már nem kapja kézhez. Ott van a segesvári csatában és egyike azoknak, akik utoljára látják életben a szabadságharc nagy költőjét, Petőfi Sándort.

A szabadságharc leverése után egy ideig magyarországi és erdélyi barátainál rejtőzködik, majd a Bihar megyei Érköbölkútra vonul vissza. 1853-ban megnősül, felsőmérei és ostorharicsi Horváth József székelyhídi földbirtokos Emma nevű lányát veszi feleségül.

Az abszolutizmus idején is hű marad liberális elveihez; elutasítja Cseh Eduárd és gróf Zichy Hermann kecsegtető állásajánlatát, akik megpróbálnak híveket toborozni az osztrák kormány számára. 1859-ig Érköbölkúton gazdálkodik, amikor a diószegi árvabizottság jogtanácsosává választja.

1861-től ismét megyei szolgálatba lép; először Bihar megye első aljegyzője, majd főjegyzője lesz egészen addig, míg a megyei bizottságot fegyveres erővel feloszlatják. Ekkor ügyvédi pályára lép, több nagytekintélyű család uradalmi ügyvédje és jogtanácsosa 1872 szeptemberéig, amikor a nagyváradi királyi törvényszék elnökévé választja. Ezt az állást tölti be nyugdíjba vonulásáig (1897).

Több ízben akarják Nagyvárad és Bihar megye képviselőjének választani, de nem fogadja el a jelöléseket, akárcsak a főispáni állást Tisza Lajos távozásakor. Annál tevékenyebb részt vállal a kulturális életben, korán kezd irodalommal foglalkozni, már a negyvenes években több cikke jelenik meg a Regélőben, Honművészen. 1854-től tíz évig levelezője a Pesti Naplónak, melyben főleg Bihar megye közigazgatási, kereskedelmi és társadalmi életéről tudósít, ír a Gazdasági Lapokban és a Falusi Gazdában is. Különösen szívén viseli az érmelléki borkereskedelem ügyét, valamint az Érmelléki Borkereskedelmi Társulat sorsát. Az 1858. május 30-án Diószegen megrendezett első érmelléki borkiállításról írt tudósítása révén például felkéri a hazai hírlapok szerkesztőit, hogy közöljék cikkét lapjaikban, ezzel is népszerűsítve a

fiatal társulatot. Cikkeit megtalálhatjuk még a Fővárosi Lapokban, Nagyváradban, Szabadságban. 1863-ban néhány hónapig a Bihar című politikai lapot is szerkeszti. Egyik liberális hangvételű cikke miatt a haditörvényszék két hónapi fogságra ítéli, amit a nagyváradai vár börtönében tölt le.

Élénken érdeklődött az irodalmi, tudományos, egyházi ügyek iránt. Alapítótagként ott találjuk a Biharmegyei Régészeti és Történelmi Egylet megalakulásánál, melynek alelnöke lesz, akárcsak az 1892-ben a közművelődés emelésére létrehozott Szigligeti Társaságnak. Buzgó előharcosa a nagyváradai színház építésének is. Az 1898-ban megalakult Nagyváradai Nemzeti Szövetség elnöki tisztségét is betöltötte.

Gyalókey irodalmi tevékenységének legismertebb darabját képezi emlékirata, különösképpen annak a segesvári csatára és Petőfire vonatkozó részei. Számos korabeli lapban olvashatunk részleteket a naplóból. A szinte már „mozgalommá” nőtt Petőfi eltűnésének körülményeit vizsgáló kutatás egyik kiindulópontját képezik ezek a visszaemlékezések. Gyalókey viszi kocsiján Petőfit a végzetes csata színhelyére, és talán egyike azoknak, akik utoljára látták életben a költőt. Gróf Haller József felkérésére jegyzi le Petőfivel kapcsolatos emlékeit, 37 év távlatából. Szerény egyéniségéből fakadóan még a látszatát is igyekszik elutasítani annak, hogy valamiféle dicsvágy vagy hírnévszerzés ürügyén bocsátaná közre emlékiratait. Céljának az igazság kiderítését tartja. Tisztában van persze törekvése korlátaival is, hiszen 37 év távlatából „a biztos tudat” is lassan sejtelemmé mosódik. Éppen ezért igyekszik kiszűrni művéből a bizonytalan elemeket: „... saját emlékezetem szigorú ellenőrzése és a képzelődés megfékezése mellett, csak azt és annyit fogok megemlíteni, a mit biztosan tudok és a mennyiért a felelősséget el is vállalhatom”.

Vérbeli történetíróhoz méltón törekszik tárgyilagosságra, hitelességre, de nem tartja történetírónak magát: „... nem az elmélet szabályai szerint rendszeresen szerkesztett történetírás képezi célját ezen soroknak”. Megjegyzi ugyan, hogy még a becskereki csata után a kormányzó utasítására őt nevezi ki Bem az erdélyi sereg történetírójának, de azt is rögtön hozzáteszi, hogy e feladatának sajnos nem tudott eleget tenni, mert jegyzetei odavesztek a segesvári csatában. Nem tartja magát történetírónak, de nem sorolja magát a háryjánosok közé sem. Lépten-nyomon tanulmánya szavahihetőségét,

létjogosultságát bizonygatja. Jó ügyvédhez méltón halmozza fel az érveket, amelyek az ő kompetenciáját és szavának hitelét hivatottak alátámasztani. Valóságos „bizonyítóeljárást” alkalmaz e célból „a nemzet iránti tisztelet és saját önérzetem parancsát követve”. Az első és legfontosabb érve – ami jócskán növeli a mű történelmi forrásértékét – az, hogy az erdélyi hadsereg létszámát és elhelyezését feltüntető kimutatások készítőjeként számos olyan adat birtokába jutott, melyek kellő alapot adhatnak megállapításainak (például a segesvári csatában a Bem rendelkezésére álló haderőre vonatkozó kimutatások). Ezen írott forrásokon kívül közvetlen tapasztalataira támaszkodik. Rangjánál és beosztásánál fogva számos olyan információhoz juthatott hozzá, melyről közkatonaként nem értesülhetett volna. S minden bizonnyal a kötelességtudó és akkurátus historiográfus szemével figyelte az eseményeket, melyeket időrendi sorrendben ismertet. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a pusztá tényeket sorolja fel egymás után. Számos kitérőt iktat be az események közé, amelyekben helyet kapnak a természeti leírások (a segesvári ütközetet követő zápor), ok-okozati összefüggések keresése (miért vesztette el Bem a csatát Segesvárnál), találgatások Bem haditerveit illetően, vagy jellemrajzok. A központi helyet Petőfi személye és a számára végzetes csata leírása foglalja el. A tisztelet és szeretet hangján ír feletteséről, Beke ezredesről, Bem tábornok mítoszát pedig csak erősíti az iránta tanúsított tisztelete és odaadása. Napóleon követőjét látja benne, amikor a Segesváron tartózkodó orosz dandárt készül meglepetésszerűen megtámadni. Elismeri Gyalóky is, hogy merész a terv és talán ellentmond a katonai dogmáknak is, de ha győzne Bem, ez az egész hadjárat sorsát megfordíthatná. Hogy ez nem így történt, nemcsak a tábornokon múlt: „holott Bem jövőben látó isteni providentia nélkül ki nem számíthatta azt, hogy báró Kemény Farkas ezredes, parancsa ellenére, kolozsvári dandárjával kellő időben meg nem érkezik; hogy Sztás-Keresztúrról a csata színhelyére vonulva, Gál Sándor ezredes kérelme folytán, és annak szorongatott dandárját megmentendő, az Endes őrnagy által vezényelt 81. székely zászlóaljat vissza kell fordítania; hogy a Gábor Áron által nem fúrva, de bélle-öntött ágyúk közül több, a sebes és tartós tüzelés következtében szétrepedve használhatatlanná válik, s hogy a Lüders által vezényelt hadosztály, ezen diversióról oláh kémek által idejekorán értesítve, az ütközet színhelyére túlnyomó erővel felvonulhat és a biztos

győzelmet kezéből kicsikarhatja” – írja a tábornok védelmében. Állításait számadatokkal is alátámasztja, levonva konklúzióit: „... csak tisztelettel sőt csodálkozással szólhatunk Bemnek ép oly geniális, mint okosan kombinált, rendkívüli erély, fáradtság és biztonsággal vezényelt hadműveleteiről”.

A legteljesebb jellemrajzot Petőfiről kapjuk. Részletesen elmeséli hozzá fűződő barátságának történetét. Futólag már 1847-ben megismerte Petőfit a Pilvax kávéházban. Ez a futó ismeretség barátsággá 1849. február 8-i dévai találkozásuk után mélyül. Július 30-án találkoznak újból, Marosvásárhelyen. „Ezen nap kora reggeli óráiban, parancsolat szerint, a vezér szállásánál megjelenvén, ott már mindent becsomagolva, indulásra készen találtuk... Ekkor mindnyájan elindultunk, hogy az utcán sorbaállított kocsikra felüljünk. Midőn saját alkalmatosságomon éppen elhelyezkedni akartam, észreveszem Petőfit, ki szemeit a kocsisoron keresőleg végigjártatva és kezével intve, egyenesen felém tartott. Hozzám érkezve így szólított meg „Pajtás, nekem azt mondták, hogy neked magadnak van kocsid, adhatnál-e nekem egy kis helyet?” „Egész örömmel” – felelém én és ő be sem várva, neki jobb oldalról helyet csináljak, balfelől a kocsira felpattant, s mikor én vele helyet akartam cserélni, tréfás haraggal rám kiáltott: „Ne komédiázz velem barátom, mert mindjárt itt hagylak”. A kanapé-vitának elintézése után azonnal megindultunk, s Petőfi érdeklődő kérdezésemre válaszolva elbeszélte nekem, hogy ő előtte való napon Egressy Gábor társaságában érkezett Marosvásárhelyre, azonnal tisztelkedett az öreg úrnál; ez őt a legmélyebb örömmel fogadta, szívélyesen megölelte és szokás szerint fiának nevezte s felhívta: nem volna-e kedve másnap vele Segesvár alá menni, hol az oroszoknak egy kis meglepetést és szórakozást akar szerezni? „Persze” mondá Petőfi előadását folytatva, „én rögtön vállalkoztam és most meglátom: mikép porozza ki az öreg úr a muszkák cukorszoknyáját”. Ekkor szikrázó gondolatainak röptét követve, sebesen felém fordult s a következő kérdést intézte hozzám: „De hát mondd csak: visz-e most az öreg elég embert és ágyút magával? Úgy tudom, te vezeted most Bauer helyett a Standesausweisokat”. „Hogy minő haderőnk lesz együtt mikor a tett helyére érkezünk” felelém én „azt csak az öreg úr tudná megmondani, aki sokszor a legellenkezőbb tájról húzza össze csapatait; annyit azonban tudok, hogy Marosvásárhelyről most nem sokat, legfőlebb a Damaszkín hátráló dandárának egy részét

viheti magával. A csapat-parancsnokok létszáma kimutatásai, mióta Brassó és Beszterce felől erősebben szorongatnak minket, csak gyéren és nagyon hiányosan érkeznek be”.

Azután sok más tárgyról, különösen a magyar nemzet helyzetéről, a szabadságharcnak minő sikerrel várható kimeneteléről, a politikai és katonai téren kiemelkedő állást foglalt férfiakról az európai diplomácia magatartásáról, remények és csalódásokról beszélgettünk: sőt a mennyiben egyik-másik napi kérdés és egyik-másik tény vagy egyén megbírálásánál véleményeink eltértek, tüzesen vitakoztunk is...”

Itt megszakítja az utazás további leírását és elmondja, hogy a beszélgetések során milyenek ismerte meg Petőfit. „Az általunk akkor tárgyalt kérdések egymásutánjára, az eszmecsere folyamában használt érvek, okok és vélemények szó szerinti részleteire már nem emlékszem, de a felfogásnak, a nézetek és elveknek azon általános iránya, mely a személyek, intézmények és dolgokról való ítéletében oly következetesen nyilatkozott, az a tűzijátékszerűleg sziporkázó fénye a gondolatoknak, találó hasonlatoknak és eredeti észrevételeknek, melyekkel csapongó észjárása minden nyilatkozatát megfűszerezte, elevenen él emlékemben. Ő nemcsak a politikában, de szociális téren is, majdnem a szabadosság határáig terjedő demokráciának volt a híve. Gyűlölt minden korlátot, minden békót, mely az ember akaratát és szellemét mozgásában akadályozhatná. Nem figyelte a földre, mely lábai alatt feküdt, nem az életre, mely lüktető szenvedélyeivel és érdekeivel körülötte mozgott, az ő lelki szemeinek látköre magasabban, az emberek és tárgyak felett kezdődött és az ideálok csillagos egénél végződött. Alig lehetne naivabb gyermekes tudatlanságot képzelni, mint a minővel ő dacára viszontagságos életének, lángeszének és széles körű – bár inkább encyklopaedikus, mint alapos – ismereteinek, sokszor az élet gyakorlati szükségletei, kötelességei és feladatairól nyilatkozott.

Ebben leli lélektani magyarázatát az, hogy ő, ki lábai alá nem nézett, lépten-nyomon valami akadályon megbotlott, s magasán hordott homlokával, annyi társadalmi szokás és előítéletbe annyi önzés, irigység és kicsinyes hiúságokba ütközött, ebből lehet megfejteni azt a mindennel elégtelen folytonosan lázongó pessimismust, mely epéjével még meleg szerelmet lehelő költeményeibe is beszivárgott. Rombolva végigsöpörni, alkotva újjáteremteni akarta a világot... egy Robespierret, egy Dantont szeretett volna a nemzet élén látni, míg magának – hihetőleg – Camille

Desmoulins szerepét választotta. Elégedetlen volt a kormánnyal, hadvezérek és a külföldi nemzetekkel; leírhatatlan düh és megvetéssel nyilatkozott az európai diplomácia aljasságáról, ostobaságáról. Hanem a magyar hadsereget dicsóítva magasztalta, Bemet rajongással tisztelte, mint a ki véleménye szerint egyedül áll a kor, hadtudomány és hivatásának színvonalán.”

Folytatódik az útleírás; az éjszakát Székelykeresztúron töltik. Másnap reggel indulnak a csata színhelyére. Petőfi most is Gyalókey kocsiján utazik, velük tart Mütter Ferenc százados is. Fehéregyháza határából az ágyúdörgést meghallva Petőfi leugrik és szóltanul távozik Gyalókey kocsijáról. Gyalókey Bemhez sietett, és örömmel nyugtázta, hogy a tábornok még reménykedik a győzelemben. Időközben ismét feltűnik Petőfi, Gyalókey a közeledő égiháborúra hívta fel figyelmét. „Tekintetemet a csatatéren és a láthatáron végigjártatva, figyelmeztettem őt azon komoly, sötét felhőre, mely a segesvári erdők felett, napfénytől bearanyozott csipkés tarajával, sebes emelkedésben fölfelé tornyosodott; melynek vészterhes méhében cikázó villámok tompa dörgését, a csatakiáltások riadása a fegyver ropogása és az ágyúk szakadatlan bömbölése között is hallani lehetett.” „Ilyen szélcsend és perzselő hőség után” mondám én a rohamosan emelkedő fellegekre mutatva „bizonyosan vihart kapunk, mégpedig nem sok idő múlva”. „Az baj lenne most nekünk, mikor előnyben vagyunk, a szemközt rohanó fergetegben nem zsákmányolhatnánk ki győzelmünket” válaszolá Petőfi. Látható érdeklőséggel gyönyörködött ezen nagyszerű természeti tűnemény háborgó képleteiben, s a nélkül, hogy tekintetét arról elfordítaná nyomatékos hangsúlyozással azt lérdé tőlem: „Kit gondolsz, kit ver meg ma az Isten?” „Remélem a muszkát”, felelém én. „Én nem remélem, de követelem” mondá ő.

A párbeszéd befejeztével Petőfi Fehéregyháza felé indult, hasztalan próbálta Gyalókey maradásra bírni, mire a vihar megérkezett Bem honvédei már jócskán visszavonulóban voltak. A nagy felfordulásban Gyalókey megpróbált sorakozót vezényelni, de hiába. Lassan ő is belátta a futás hasznosságát a közeledő lovascsapatok elől.

„Igen rövid távolságra haladhattam akaratlan versenyfutásban, midőn alig néhány lépésre előttem látom Petőfit hajadon fővel, kezében tartott sipkával az úton keresztül szaladni. Rákiáltottam, s ő elborult,

sötét tekintettel reámnézve, szóltanul megállott. „Jöjj velem” mondtam kezét megragadva, „kocsimat innen nem messze állítottam fel, azon menekülhetünk, gyalog vagy levágnak, vagy elfognak.”

„Azt hiszed” felelé ő, „hogy van olyan bolond, ki ebben a pokolban megállani merné helyét, kocsisod is elfutott, mint a többi. Nézd – ezzel a felénk közelítő lovas-csapatra mutatott – itt nem lehet menekülni, ne gondoldj most kocsidra, hanem jerj oldalt, ott talán megszabadulhatunk.”

Látván habozásomat, ezen szavakkal „nincs idő gondolkozni, én megyek, Isten veled”. Kirántotta kezét az enyéből, és leugorva a töltésről elrohant.

A helyszínen talán meg is tudnám mutatni a pontot, hol örökre elváltunk... Kutatás, helyszíni szemle és a tanulmányok özöne sem fog azon szomorú bizonyosságnál egyebet megállapítani, mint, hogy Petőfi meghalt, s hogy 1849-ik évi június 31-én vesztette el őt nemzetünk... Hogy egyike valék barátnak, s talán az utolsó, kihez géniustól megáldott ajkai szólottak, életemnek egyik legszebb, legkegyeletesebb emlékét képezi.”

Az emlékirat hátralevő részében saját menekülését írja le. Sebesülten ugyan, de sikerül elmenekülnie, hűséges katonaszolgájának köszönhetően, aki nem hagyta elmenekülni a megrémült kocsist.

Az emlékirat zárórészében a szabadságharc bukását siratja el. Mélyen csalódott a szolidaritás eszméjében is: „A cultur-nemzetek, melyek lobogóink győzelmeinél, lelkek oltára előtt Tedeumot tartottak, bukásunkat fájdalmas részvétellel megsiratták, de egyik alkalomnál sem segítettek.”

Az emlékirat befejező részében a jövőbe, nemzetébe vetett hitéről ír: „De mindezek ellenére a magyar nemzet – mint Jairus leánya – nem halt meg, csak aludt, s a hit ellenségei halottnak vélték, s kinek örökségén már meg is osztoztak, feltámadott, él és élni fog, míg magát arra erényei, bölcsessége és akaratereje által érdemessé teszi.”

Forrásmunka

Egyed Ákos: *Háromszék 1848–1849*, Bukarest, 1978.

Falusi Gazda, 1859. 27. szám.

Fővárosi Lapok, 1888, 215. szám.

Gazdasági Lapok, 1858, 21. szám.

Gracza György: *Az 1848–49-i magyar szabadságharc története*. Bp. I–V. k.

Gulyás Pál: *Magyar írók élete és munkái* (új sorozat). Bp. 1992. XI. k.

Hazánk, 1887. (A dolgozatban felhasznált idézetek az itt megjelent emlékiratból származnak.)

Magyarország vármegyéi és városai – Bihar vármegye és Nagyvárad, szerk.

Dr. Borovszky Samu, Bp. 1901.

Nagyvárad, 1897. 177. szám; 1899. 31–32. szám.

Nagyvárad *Napló*, 1899. 29–30–31. szám.

Vasárnapi Újság, 1897. 33–35. szám.

BIHARI, MÁRAMAROSI ÉS SZATMÁRI EMLÉKMŰVEK

Gáspár András honvédtábornok

Gáspár András 1804. november 23-án született Kecskeméten. Édesapja jó-módú csizmadiamester, édesanyja Vasvári Zsuzsanna. A család a szenicei előnevet használta. Tizenhat éves korában, 1821-ben otthagyja a csizmadiaműhelyt és Pesten beáll az ott állomásozó 9. huszárezredbe. Tíz év katonáskodás után hadnaggyá, 1832-ben főhadnaggyá léptették elő. Kiváló lovas. Ennek köszönhető, hogy Bécsbe vezényelték a császári-királyi udvari istállók lovainak

betanítására. Az 1840-es évek elején ő tanította meg Ferenc József főherceget a lovaglás mesterségére.

1833-tól a 9. huszárezred I. Miklós orosz cár tulajdona. 1846-ban, kapitányi kinevezésekor Gáspárt a cár a Szent Vladimir-rend negyedosztályú keresztjével tünteti ki.

1848 júliusában Dél-Magyarországra vezényelték és beosztották a honvédség keretébe. Szeptemberben résztvesz a Jellasić elleni harcokban. Az ozorai csatában kiválóan harcolt, így kitüntetésből ő vihette fel Pestre a horvát lógókat, ahol bemutatta a képviselőházban. Az Országos Honvédelmi Bizottmány ezredessé nevezte ki. November 26-tól a 9. huszárezred parancsnoka, 1849. január 5-től egyben

dandárnok is. Február 18-tól hadosztályparancsnok a fel-dunai hadtestben. Április 2-től tábornok, a 7. hadtest parancsnoka. Április 7-én hatvani győzelméért 3. osztályú érdemjellel tüntetik ki. Április 26-tól szolgálaton kívüli tábornok, nem ért egyet a Függetlenségi Nyilatkozattal.

Aradon tíz évi várfogságra ítélik. 1850-ben kegyelmet kap és visszavonul bihari birtokára. Később postamester Biharon. 1868–1875-között országgyűlési képviselő, majd a központi honvédegylet elnöke. 1884. augusztus 5-én hunyt el Biharon. Sírjára sűrke márvány obeliszket helyeztek a következő felirattal:

Szeniczei
GÁSPÁR ANDRÁS
1848/49-iki honvéd tábornok
1804–1884
Áldás emlékére!

Síremlékét a református egyházközség áthelyezte a temető kápolnája mellé, melyet 1999-ben avattak fel. November 27-én Habsburg Ottó és fia koszorút helyeztek el a síremléknél.

Máramaros 1848–49-es emlékművei

Várad **Borbély Gábor** honvédőrnagy 1820. november 11-én született Máramarosszigeten. A máramarosi 105-ös honvédzászlóalj parancsnoka. Világos után halálra ítélik, de külföldre menekül. 1860-ban visszatér, Máramaros megye másodalispánja lesz, majd országgyűlési képviselő. 1906. november 12-én helyezi örök nyugalomra a református temetőben.

Leövey Klára 1821. március 25-én született Máramarosszigeten. 1848-ban Teleki Blanka intézetének tanára, a forradalmi eszmék szóvivője. Öt évet ült a kufsteini várbörtönben. 1860-tól szülővárosában tanít, újságíró. Balesetben hunyt el 1897-ben Pesten, a szigeti református temetőben temették el. A református templomkertben emlékművet állítottak tiszteletére.

Técsői Móricz Károly honvédalezredes 1819-ben született Taracközön, 1894. január 30-án halt meg Máramarosszigeten. Obeliszk síremléke a református temetőben áll.

Asztalos Sándor honvédalezredes 1821. május 5-én született Máramarosszigeten, meghalt 1857. február 17-én Genfben.

Asztalos Sándor és Móricz Samu honvédhősök emlékművét 1887. szeptember 8-án avatták fel Máramarosszigeten, a vármegyeház bejáratával szemben, a református templomkertben.

Szijártó Antal 1815. december 15-én született Nápolyban. A szabadságharcban őrnagyi rangot ért el, s Bem táborkarában szolgált. Jóbarátok voltak Petőfivel. Mint hadsegéd több csatában vett részt. A szabadságharc leverése után hosszú ideig bujkált. Felsővisóra került szolgabírónak, majd Szigeten közgyámnak. 1888. szeptember 15-én halt meg Máramarosszigeten.

Péterffy András 1789-ben született Debrecenben. 1848. június 19-től nemzetőr őrnagy Máramaros megyében. 1849 júliusától a Kazinczy-hadtest tábori ténparancsnoka, augusztus elsejétől alezredes. Mint falusi jegyző halt meg Sárközújlakon 1856. február 20-án.

Korányi Frigyes 1848–49-i bécsi legionárius főhadnagy, majd törvényszéki bíró. (1828–1903)

Bogdány Mózes és Mandics Pál 1848–49. évi hős honvédek tiszteletére emlékművet állítottak Hosszúmezőn.

1848-as emlékek Nagykárolyban

1. Emléktábla a volt piarista rendházban Erdős Imrénének, a '48-as branyiszközi csata hősének.

2. Emléktábla volt az Arany Csillag vendéglő falán, itt találkozott Petőfi Sándor Szendrey Júliával 1848. szeptember 7-én.

3. Emléktábla volt az 1. számú Általános Iskola falán, annak emlékére, hogy Petőfi itt, az akácfák alatt látta meg Szendrey Júliát. Ez a tábla jelenleg a nagykárolyi evangélikus templomban található.

4. 1995-ben a főtéren felavatták Petőfi Sándor szobrát.

Az Irinyi család

A család ősei a múltba vezetnek vissza. I. Lipót 1659. július 18-án nemesi levelet adományozott az Irinyi családnak, amely Irinyi István, valamint fiai, Márton és Gábor részére szól. A nemesi levelet először Erdélyben hirdették ki 1665. május 1-jén, majd Szabolcs vármegyében, 1776. február 26-án. Irinyi János uradalmi igazgató, 1787. január 6-án született Zsákán (Bihar vármegye). Előbb a székelyhídi, majd a nagylétai uradalomban negyven évet töltött, mint tiszttartó. Feleségétől, Johan Rozáliától öt gyermeke született: János, a gyufa feltalálója; Viktória, aki férjhez ment Vulkán Jánoshoz, ebből a házasságból született Vulkán József (Iosif Vulcan) író; József, ügyvéd és 1848-as országgyűlési képviselő; Lilla, Antónia és Rozália. 1838. december 13-án Bihar vármegye Várad-Olasziban tartott rendes közgyűlésén kihirdette az Irinyi család nemesi adománylevelét.

Irinyi János

Irinyi János 1817. május 17-én született Albison (Nagylétán?), Bihar vármegyében. Középiskoláit Debrecenben és Nagyváradon végezte. Először jogot tanult a berlini egyetemen, majd kémiát hallgatott a bécsi műszaki egyetemen, ahol Meissner Pálnak, az ugyan-csak magyarországi születésű kémiantanárnak volt a tanítványa. Meissnernek egy 1836-ban megghiúsult kísérlete – ólomoxiddal dörzsölt ként próbált meggyújtani – vezetete arra a gondolatra, hogy kén helyett foszfort alkalmazzon, melynek jóval

alacsonyabb a gyulladási hője. Ez a felismerés vezetett a foszforos gyufa feltalálásához. Még az említett sikertelen kísérlet napján, 1836. december 18-án elkészítette az első foszforos gyújtókat. Rómer István, Bécsben lakó magyar kereskedő – a Rómer és Trevani-gyufacég megalapítója –, felismerve az új találmány óriási gyakorlati jelentőségét, hatvan forintot ajánlott fel a találmányát önzetlenül ingyen átengedő Irinyinek. Később Irinyi maga is létesített Bécsben egy kisebb gyufagyárat, majd 1840-ben Pesten, a Tajnay-féle házban egy nagyobb, hasonló üzemet rendezett be, mely nyolc évig, a szabadságharc kitöréséig működött.

A szabadságharc kitörése előtt, 1847-ben Vértesen írta meg a Vegytan elemei című nagyobb munkájának első kötetét, amely Nagyváradon jelent meg. E munkájában magyarosította meg az elemek nevét. Úttörő volt ezen a téren is, valamint a mezőgazdasági gép- és vegytan területein. Ő alkalmazta először a szántást, vetést és boronálást együttesen végző géppagregátumot, számos eredeti talajjavítási módszerrel kísérletezett.

1849-ben Kossuth Lajos Irinyit bízta meg a nagyváradai lőpor- és ágyúgyár vezetésével. Az ő fáradhatatlan munkájának köszönhető Nagyvárad a „magyar Birmingham” nevet. De jelentős szerep jutott Irinyi Jánosnak a márciusi ifjúsági mozgalmak idején is. A híres 12 pontot ugyanis ő szövegezte meg, és vidékről küldte fel Pestre öccsének, Irinyi Józsefnek, s a márciusi ifjúság többi vezérének. A történelmi feljegyzések tévesen tulajdonítják a 12 pont megszerkesztését Irinyi Józsefnek. Ennek hiteles történetét maga Irinyi János beszélte el családjá tagjainak, s mivel alig tehető fel, hogy a szűkszavú, magabizárkózott és puritán lelkiismeretességéről közismert ember ne a valót állította volna. A 12 pont eredeti példányát hosszú időn át őrizte birtokában, amely az idők folyamán elkallódott.

A szabadságharc leverése után több hónapon át, öccsével együtt Pesten tartották fogva. Édesanya temetésére is csak zsandárok kíséretében mehetett Vértesre. 1866-ban megházasodott. 1868-tól 1872-ig árvaszéki ülnök volt Biharban. 1872-től a debreceni István Gőzmalom igazgatója. Ellenőre volt a debreceni cukorgyárnak és a Tisza biztosító társaságnak. 1892-ben az István Gőzmalomtól ment nyugdíjba és kiköltözött vértesi tanyájára, ahol teljes visszavonultságban élt, 1895. december 17-én bekövetkezett haláláig.

Irinyi József

Irinyi József 1822-ben született Albison. Iskoláit Nagyváradon és Debrecenben végezte. Egy évi joggyakorlat után Pestre költözött ügyvédi vizsgáit letenni. Ügyvéd azonban nem lett, hanem a magyar irodalom akkori nagyjaival, főleg az Athenaeum szerkesztőivel – Toldy, Bajza, Vörösmarty – megismerkedve, írói pályára lépett. 1842-ben külföldre utazott, bejárta Németországot, meglátogatta Londont és Párizst. 1843-ban hazatérve, az akkori pozsonyi országgyűlés alatt letette ügyvédi vizsgáit. 1844-ben a Pesti Hírlap munkatársa, amelyben a külföldi rovatot szerkeszti 1848 közepéig.

Az 1848-as nemzetgyűlés megnyitása előtt tagja lett a belügyminiszter által megbízott küldöttségnek, amely a képviselőházi szabályokat készítette elő. A nemzetgyűlés tagja volt annak feloszlatásáig. 1848. október 8-án a nemzeti kormány Párizsba küldi, ahol a magyar követségnél, Teleki László magyar követ mellett mint követségi tanácsos tevékenykedett.

1849. május 15-én – az április 14-i Függetlenségi Nyilatkozat híre után – hamis útlevéllel hazatért, s még részt vett a debreceni országgyűlés két ülésén.

A szabadságharc leverése után külföldre akart menekülni, de Grazban elfogták, Pestre vitték, ahol bátyjával együtt raboskodott. A haditörvényszék halálra ítélte, de később kegyelmet kapott. Előbb Bihar vármegyébe vonult vissza, később visszatért Pestre, ahol szépirodalommal foglalkozott. Aktívan részt vett a protestáns egyházi életben is, 1858-ban a Dunamelléki Evangélikus Református Egyházkerület tiszteletbeli főjegyzője lett.

Pár napi betegség után hirtelen hunyt el, 1859. február 20-án.

Forrásmunka

Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái*. V. kötet, Budapest, 1897.

Peremartoni Nagy Lajos: *Irinyi János (1817–1859)*. Debreceni Szemle, VII. évfolyam. 1933. február 2. (64. szám).

Olay Ferenc: *Adatok Irinyi János emlékezetéhez*. Debreceni Szemle, 1933. április 4. (66. szám).

A forrásanyagot Karacs Zsigmond budapesti helytörténész biztosította.

Összeállította: **Dukrét Géza**

Puskel Péter

tanár, újságíró, Arad

ELFELEDETT HŐSÖK

Az 1848–49-es forradalomnak és szabadságharcnak számos olyan kimagasló résztvevője volt, akit nem tart – nem tarthat – számon a történetírás. A „szürke eminenciások” a harctéri szolgálaton túl igen sok esetben a „civil kurázi” megnyilvánulásaival mutattak példát. Többségükre Világos után ugyanaz a sors várt, mint a szabadságharc nagyjaira.

Az idei jubileumi évben időszerűbb, mint bármikor, hogy szót ejtsünk azokról a rég elfeledett, esetenként a helytörténet által is „mellőzött” hősekről, akik felkarolták a szabadság eszméit, a haladás szolgálatába álltak és vállalták a következményeket is.

Aradon megkülönböztetett jelentősége van az ilyen életpályák felvillantásának. A Partiumban és a Bánságban nincs még egy jelentős város, amelynek mindenkori vezetősége oly tudatosan és módszeresen igyekezett volna „feledtetni” a múltját. Századunk húszas éveiben az utcákról, épületekről eltüntetett szobrokról, emléktáblákról nemzedékeknek nincs tudomása. Legjobb esetben is egy-egy régi képeslapon, albumban, könyvben olvastak róluk, látták képmásukat.

A korábbi történelmi széljárásokat átvészelt, messze földön híres forradalmi ereklyemúzeumunk a diktatúra legkeményebb időszakában parányi részleggé „zsugorodott”.

Az írásos és tárgyi emlékek, az eszményképek, a gyökereink, múltunk ismerete nélkül, jövőnk is kilátástalan.

Institoris János. Az Institorisok közül nem ő, hanem a fia, Kálmán vitte a legtöbbre. Városi főjegyző, iskolaszéki elnök, sikeres – színpadi karrierjét önszántából félbeszakító – operaénekes, 1901 és 1905 között Arad polgármestere volt. De mondhatnánk azt is, hogy azért, mert az alma nem esett messze a fájától. Édesapja, János, 1845-ig városi főjegyzőként jeleskedett.

A forradalmi kormány megbízásából Csernovics Péter temesi gróf (Damjanichné Csernovics Emília fivére) titkára, majd Arad megyei

törvényszéki bíró. Később a magyar sereg élelmezési kormánybiztosának nevezték ki.

A fegyverletétel után Atzél János közbenjárására került el a megtorlást. Haláláig (1868) az aradi királyi váltótörvényszék elnöke.

Gazdag könyvtárát a forradalom alatt solymosi birtokán feldúlták.

Darányi János. Lakatos Ottó minorita rendházfőnök, a kitűnő monográfiaíró, szinte mindent tudott és megírt róla, hiszen kortársak voltak.

Budavár bevételekor osztályos főorvos volt, majd a komáromi kórházak igazgató-főorvosa. Katonaorvosként a vágott és a lőtt sebek gyógyításában szerzett érdemeket. A fegyverletétel utáni években bujdosnia kellett, egy ideig nem is folytatott orvosi „praxist”. Az 1850-es évek végén nevezték ki főorvosnak Aradon. Villámgyorsan ívelt a pályája. Szakmai tudását, emberségét nagyra tartották az aradiak. A nőgyógyászatban és az akkoriban még szinte ismeretlen bőrplasztikai sebészetben addig magyar orvosok által ismeretlen műtétek egész sorát végezte el az általa vezetett magánkórházban.

Az aradiak megbecsülése kísérte végig egész további pályafutását. Mellszobrát (Tóth András – a költő édesapja – munkája) századunk húszas éveiben távolították el az akkori Baros (ma Gyermekpark) parkból.

Jeiteles Leó (Lipót). Chorin Áron, az első hitújítási szellemben működő rabbi hívta Aradra Bécsből, az orvosi tanulmányait megromlott egészségi állapota miatt félbeszakító fiatalembert.

A prágai születésű Jeitelest tanárnak szerette volna megnyerni az aradi zsidó reáliskola beindításához.

A forradalom idején az immár Aradon tanítóskodó Jeiteles politikai napilapot adott ki Der Patriot címmel, amelyben a zsarnokság ellen buzdított.

A fegyverletétel után a solymosi hegyekben bújdosott, majd feladta magát. Az aradi várbörtönből, megromlott egészségére hivatkozva, egykori bécsi orvostanhallgató kollégája kimentette. Később, haláláig, az Arader Zeitung című lapot szerkesztette.

A cseh anyanyelvű, németül tanuló, zsidó Jeiteles, a magyar szabadságharc egyik jellegzetes vidéki alakja volt.

Náray Imre. 1842-ben megyei alügyész, majd a forradalom idején megyei első alügyész.

Jelentkezett a nemzetőrségbe, és ebben a minőségében az aradi vészbírószághoz nevezték ki köztábornoknak.

A fegyverletétel után letartóztatták és Josephstadtban raboskodott. Miután kiszabadult, rendőri felügyelet alá helyezték. Mivel eredeti foglalkozását nem gyakorolhatta, önszorgalomból és magánúton állatorvosi tanulmányokba kezdett. Egy ilyen jellegű dolgozatával a lipcsei tudományos társaság dicséretében részesült, a társaság tagjai közé választotta.

A kiegyezést követően visszatért eredeti hivatásához. Népszerűségére jellemző, hogy az 1880-as országgyűlés képviselőnek választotta.

Nagy József. A szabadságharc kitöréséig városi tanító volt Aradon. Ekkor jelentkezett a hadseregbe. Főhadnagyi rangban Asztalos Sándor segédtisztje az 1849-es februári aradi csatában.

A Bach-korszakban évekig bújdosott, majd az „enyhülés” idején visszatért eredeti hivatásához. Gyakran közölt szakdolgozatokat az Aradvidéki Tanítóegylet könyvében. Egyike volt azoknak a lelkes férfiaknak, akik a kiegyezés után politikai írásokban és előszóval is sürgették a szabadságharc emlékének megőrzését szobor felállítását.

Varjassy József. A négy jeles Varjassy közül a legidősebb (Lajos és Árpád édesapja, Gyula testvérbátyja). Köz- és váltóügyvédként igen eredményesen fáradozott azért, hogy Arad végre megkapja az oly rég áhított „szabad királyi város” címet.

A forradalom és a szabadságharc alatt kapitányi rangban kormánybiztosi titkár volt, több csatában harcolt. 1849 augusztusa után neki is bújálnia kellett. Lelkesedéssel fogadta a kiegyezést. Törvényhatósági képviselőként politikai cikkek tucatját közölte az Alföld című napilapban.

A város egyik agilis polgára volt, aki – akárcsak utódai – sokat tett Arad fejlődéséért. Közéleti tevékenységének elismeréseként uralkodói jóváhagyással vehette fel és használhatta családtagjaival együtt a „csejthei” előnevet.

Somogyi József. Hányatott sorsú férfiú, akinek „felmenői” Rákóczi Györgytől kaptak nemesi címet.

Az írországi Dublinban született. Édesapja ugyanis a napóleoni háborúk alatt az angol–germán légióban szolgált. A szabadságharc idején már őrnagy, csapatai a pákozdi csatában fényes győzelmet

aratnak Jellasič fölött. A fegyverletétel után az aradi várbörtönben raboskodott. Ítélete 12 év vasban. Pár év múlva enyhítették büntetését. Fafaragással töltötte fogságát. A rabságban készült művészi kivitelezésű sakktablát fia, 1893-ban, a megalakuló aradi forradalmi ereklye-múzeumnak ajándékozta.

Csupán a történelmi hűség kedvéért említem meg, hogy szabadulása után a Noszlopy Gáspár-féle szabadcsapatokban harcolt. Ismét fogságba került, és „rebellis múltjára” való tekintettel ezúttal halálra ítélték. Később a császár a szentenciát 20 évi várfogságra változtatta. Újra Aradon raboskodott – és akárcsak 1849 után –, fafaragással próbálta elviselhetővé tenni a rabság szörnyű éveit. 1871-ben tollkással készített díszes munkáját – egy huszárok által „strázsált” diadalkaput – ma is őrzi Aradon élő ükunokája.

Somogyi József őrnagyról egyébként Balatonkilitin, ahol életének utolsó éveit nyugdíjas irodatisztként leélte, iskolát neveztek el. Sírhelyét a kiliti tanulók gondozzák, és minden március 15-én megkoszorúzzák.

Bohus Jánosné Magyarszögyény Antónia. Világosi Bohus János, Arad vármegye főispánjának neje, rendkívül felvilágosult hölgy volt. Brunswick Teréz útmutatásai alapján szervezte meg az aradi úri nőegyletet. Ő adta Császár Ferencnek az ötletet, hogy az 1840-es nagy árvíz után segélyalbumot adjon ki, melyben a kor kiváló írói közöljék írásait, s az összeget fordítsák az árvízkárosultak javára. Így jelent meg Pesten 1844-ben az Aradi Vészlapok. Feltehetően sugallatára, Bohus János 1848-ban elsőként mentette fel világosi birtokának jobbágysait a robotszolgálat alól.

Bohusék világosi kastélyában írta alá Görgey a fegyverletételt. Szögyény Antónia naplójából tudjuk ennek a részleteit. Az augusztus 2. és 14. közötti napok eseményeit foglalja össze a napló, amely 1910-ben jelent meg egy helyi kiadványban Márki Sándor szerkesztésében. A csillagkeresztes hölgy szobra még ott áll a kastély előterében.

Sveszter Ferenc. Nyomdász volt, aki saját „intézetében” adta ki 1840-től az első aradi újságot, az Arader Kundschaftsblattot, majd ennek a magyar változatát, az Aradi Hirdetőt. Tulajdonképpen az első reklámújságról van szó, hiszen főként hirdetéseket közölt bennük, s kiegészítésként néhány helyi hírt. A magyar lap különben nehezen kelt el, s a német változat csekély hasznát fizette rá a Hirdetőre a Schwsterből Sveszterre magyarosított nevű nyomdász és lapkiadó.

A szabadságharcral közvetlen kapcsolata csupán annyi volt, hogy lapjában időnként helyet szorított egy-egy jelentős eseményről szóló szűkszavú beszámolóban. Mulatságos epizódként maradt fenn a város várbeli ágyúzásakor írt megjegyzése. Ennek is a reklámdoldalát hangsúlyozta az élelmes lapszerkesztő. Állítólag lövedék csapódott be a szerkesztőségi irodába, ám nem robbant fel. Sveszter szerint, noha bombák hullanak, a lap megjelenik...

Wallfisch Pál. Az 1840-ben megalakult Aradi Első Takarékpénztár váltóbírálója egész a szabadságharcig. Az aradi zsidó hitközség egyik elöljárójaként többedmagával 1849. augusztus 14-én az Újaradra bevonuló Schlick tábornok beidézte. Tudomására hozta, hogy pontos értesülései vannak arról, miszerint a zsidók támogatták a „felkelő” magyar seregeket; honvédeket rejtegettek és a magukat önként megadni akarókat erőszakkal megakadályozták abban, hogy az újaradi parancsnokságnál jelentkezzenek. Büntetésül harmincezer forint hadisarcot vetett ki rájuk három napi befizetési kötelezettséggel. Ellenkező esetben kilátásba helyezte, hogy szabad fosztogatást enged katonáinak a zsidók között. Rendkívül nagy összeg volt ez akkoriban. És ráadásul ezüstben kellett lefizetniük, holott a szabadságharc idején a Kossuth-bankók forogtak közkézen. Még aznap éjszaka Wallfisch megindította a gyűjtést fiával és dr. Tolnai Jánossal, házról házra járva. A határidőre sikerült összeszednie a kért összeget.

Schlicknek pontosak voltak az információi. Az aradi zsidók nemcsak szimpatizáltak a szabadságharcral, hanem közvetlenül részt is vettek benne. Az akkori Szép utcában, a Vaslakat környékén, az Asztalos Sándor őrnagy és Boczkó Dániel kormánybiztos vezette honvédek a szerbekkel vívtak utcai harcokat, amikor egy ismeretlen zsidó pincér a fogadó ajtajából lelőtte vezérüket, Janovics őrnagyot. Ez a mozzanat meggyorsította a magyarok győzelmét.

Márki Sándor, Arad máig legjobb monográfiájának írója említést tesz *Chorin Samu* hőstettéről. Újarad határában két ágyújával elnémította az ellenség tíz ágyúját. Ezzel lehetővé tette, hogy Máriaássy hadnagy seregével átkelhesen a Maroson.

Ebben az összefüggésben említést érdemel *Aradi Zsigmond* szobrászművész, Chorin Áron, a híres reformátor rabbi unokája. Ő készítette a negyvennyolcas honvédek emlékére egykoron Arad főterét

díszítő (ma sérült állapotban a múzeum raktárában heverő) A búsuló Arad jelképes szobrot.

Sárosi (Sárossy) Gyula. A szabadságharc korának egyik legjellegzetesebb alakja. Törvényszéki jegyző, majd bíró Aradon az egyébként borossebesi születésű fiatalember. Az egyik szorgalmazója volt az 1844-es árvíz idején kiadott Aradi Vészlapoknak.

A szabadságharc alatt a pesti felsőbb törvényszék bírása, majd elnöke. Ráadásul megírta a Ponyvára került Arany trombita című verses elbeszélő költeményt. Ebben szabadon kifejtette gyűlöletét a Habsburg-ház és a kamarilla ellen. Népies hangnemben, 12 és még egy utolsó „leheletben” mesélte el a szabadságharc eseményeit.

Világos után az Arany trombita minden fellelhető példányát megsemmisítették, szerzője ellen pedig elfogatási parancsot adtak ki. Gyöngyösre menekült, ahol álnéven élt, majd Vachott Sándor bújtatta, de 1852 novemberében mindkettőjüket elfogták. Sárosit halálra ítélték, majd a szentenciát életfogytiglani fegyházra változtatták. Königrätzben raboskodott. Három évi fogság után szabadlábra helyezték, de állandó rendőri felügyelet alatt maradt. Krinolin-verse miatt 1859-ben újabb pert akasztottak a nyakába és ismét bebörtönözték. Rabsága alatt megtanult csehül és lefordította e nyelvre Vörösmarty Szózatát. Ezúttal hamarabb szabadult, de a megpróbáltatások alatt megromlott egészsége rövid idő alatt a sírba vitte.

Fábián Gábor. Életének egyetlen fontos mozzanata sem feldolgozatlan. Kétségtelen, hogy a nagy műveltségű jogászember, író, műfordító, politikus, egyházi gondnok, a Magyar Tudományos Akadémia tagja, a múlt századi Arad legkiválóbb férfiai közé tartozott. Az érdemeit nagyrabecsülő Kossuth 1848-ban titkárának szerette volna megnyerni, ám Fábián nem fogadta el a megtisztelő megbízatást. Elvállalta viszont a világosi kerület képviselőségét. 1849-ben táblabírónak nevezték ki. Közben 1848. nyarán tagja volt az első magyar népképviselési országgyűlésnek.

A szabadságharc leverése után aradi házának pincéjében rejtőzködött Vörösmartyval, majd évekig Bihar megyében bújkált. Ám rejtőzködésének idejét is igyekezett hasznossá tenni. Behatóan tanulmányozta a római klasszikusokat, s ennek a gazdag irodalomnak szentelte életét azután is, hogy kegyelmet kapott. Továbbra is rendőri felügyelet alatt maradt és nem hagyhatta el Aradot.

Cicero, Valerius Maximus és Tocqueville fordítójának emlékét Aradon a róla elnevezett utca, a házára elhelyezett márványtábla őrízte. Ma a református templom előcsarnokában a Kölcsey Egyesület márványtáblája emlékeztet az aradi reformátusok egyik kiválóságára, a klasszika filológia tudósára.

Id. Hőnig Frigyes. Az aradi harangöntő dinasztia legidősebb tagja. Róla és leszármazottjairól 1991-ben írtam riportot, s 1997-ben megjelentetett Arad marad című, helytörténeti tanulmányokat és riportokat tartalmazó könyvemben is említést teszek a kiváló iparos családról. Főként pedig az ágyúöntő id. Hőnig Frigyesről. Ugyanis máig is méltánytalanul kevesen tudják azt, hogy a „Bánság Gábor Áronja” is letette obulusát a szabadságharc oltárára, akárcsak a hősi halált halt székely mester.

A dinasztia utolsó, akkoriban még Aradon élő tagja (1995-ben halt meg Budapesten) féltve őrzött ereklyéje a szépapa cégkönyve és az a levél, melynek másolatát 1991-ben mutatta meg nekem a harangöntő műhely közvetlen szomszédságában álló családi házban. Ebben a cégalapító szépapa, id. Hőnig Frigyes, a Nemzeti Múzeum igazgatójának ajánlotta fel ágyúöntő szerszámainak megőrzött mintáit. A levelet Kubinyi Ágoston 1868. június 2-án kézjeggyével ellenjegyezte.

A levélből kitűnik, hogy az akkoriban a Temesvár közeli Szentandrásán működő harangöntőde mesterét Vécsey Károly tábornok mozsárágyúk öntésére szólította fel. Megbízatását Kossuth Lajos kormányzó megerősítette, aki Hőnig Frigyeszt az öntőde vezetőjének nevezte ki. A harangöntő műhelyből hat mozsárágyú került ki, amelyek sikerrel állták ki a tűzpróbát. A harctéri helyzet kedvezőtlen alakulása miatt Szentandrásról a műhelynek menekülnie kellett. Vezetője ellen hajtóvadászatot rendeltek el. Fogságba került, ahonnan szabadulását követően, immár az Aradon működő harangöntődeből írta levelét.

Több mint száz éven át a mesterséget apáról fiúra hagyományozták a Hőnigek. Bronzharangjaik többsége még ma is jelzi a delet a térség számos templomában Szegedtől Csernovicig.

A „Bánsági Gábor Áronról”, azaz Hőnig Frigyesről, az ágyúöntőről, 1991-ig a családján kívül senki se tudott.

A levél eredetije a jogaiba visszaállítandó 1848-as ereklyemúzeum egyik rendkívül értékes dokumentuma lehetne. Példa arra, hogy 150

évvel a szabadságharc után még napjainkban is találni magán-személyeknél olyan – a szakemberek által ismeretlen – tárgyi és írásos emléket, amely gazdagabbá teheti ismereteinket történelmünk e dicső fejezetéről, s annak helyi vonzatairól.

Forrásmunka

Lakatos Ottó: *Arad története*. III. k., Arad, 1881.

Márki Sándor: *Arad vármegye és Arad szabad királyi város története*. I-II. k. Arad, 1895.

Dr. Somogyi Gyula: *Arad sz. k. v. és Arad vármegye községeinek leírása*. Arad, 1913.

Dr. Kovách Géza: *Ahol Dózsa és Horea hadai jártak*. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest, 1976.

Dr. Weinberger Moshe Carmilly: *Istoria evreilor din Transilvania*. Editura Enciclopedică. București, 1994.

Dr. Bernstein Béla: *1848 és a magyar zsidók*. Budapest, 1906.

Dr. Vágvölgyi Lajos: *Az aradi zsidóság múltjából és jelenéből. Múlt és jövő*. Budapest, 1917, augusztus.

Arad szabad királyi város törvényhatósági bizottságának Almanachja, Arad. 1914.

Dr. Kovách Géza

történész, Arad

ARADON ÍTÉLTÉK EL ŐKET

Ma már bőséges irodalma van az aradi 13 vitéz történetének. Kevésbé tudott azonban az a tény, hogy az október 6-án kivégzett tábornokok mellett Aradnak más vitézei is léteznek. Ezeket egészíti ki az a több száz ítélet, melyet a haditörvényszék ugyancsak Arad várában hozott.

Miután Gyulán a magyar foglyokat átadták az osztrákoknak, azokat az aradi várba szállították, a tisztek fölött a hadbíróóság ítélkezett. Haynau azonban nem várta meg a törvényszék ítéleteit, hanem önhatalmúlag cselekedett.

Első áldozata *Ormay Auffenberg Norbert*, cseh származású ezredes volt. Mint egykori császári tiszt sokat adott a rendszabályokra. Kiváló katona, sok véres csatában bátran nézett szembe a halállal. A fegyverletétel után nyugodtan megszökhetett volna, de a katonai fegyelemhez szokott Ormay nem akart gyáván megfutamodni.

Gyulán, midőn először vált világossá, hogy nem hadifogságba, hanem sokkal inkább letartóztatásba kerültek, Ormayban az a szerencsétlen gondolat fogalmazódott meg, hogy ő mint külföldi előre siet, hogy bajtársain segítsen. A jószándékú Ormay nem ismerte Haynau bosszút lihegő terveit. Hiába figyelmeztették annak véres működésére, hiába hoztak fel előtte olyan példákat, mely minden józan emberben megfagyassza a vért, Ormay mégis egyedül elindult Aradra, miután nejét fogolytársai oltalmára bízta. Két nappal előzte meg a magyar fogolycsapatok bevonulását Aradra. Egyes adatok szerint Ormayt már Pankotán elfogták, más adatok szerint maga jelentkezett Haynaunál. Haynau főhadsegéde, Pokorny ezredes, továbbá Haustein őrnagy szárnysegéd jelentette be Ormayt, ki mint hadifogságba jutott honvédezredes magánkihallgatást kért a fővezértől. Ám alig hogy Ormay neve Haynau fülét megütötte, éktelen dühkitörés vett rajta erőt. Néhány perc múlva Ormayt hátrakötött kezekkel, hat gránátos fogta közre és össze-vissza verte. Majd a várfal tövébe terelték, ahol már ott várt egy Párma-ezredbeli cigány közember, aki egy tiszt parancsára Ormayt egy fatörzsre felakasztotta. Ormay teste estig ott lógott a fán, amikor is a

várárokba ásott gödörbe temették. Holtteste valószínűleg most is valahol ott nyugszik.

Haynau az ügyet csak bevezetésnek szánta. Augusztus 24-én írta Schönhals nevű barátjának: „Tegnapelőtt megkezdődött a dolog. Felakasztattam egy Auffenberg nevű egyént, aki valamikor hadnagy volt a Mazachelli ezredben, aztán ezredes és Kossuth szárnysegédje. Kiss, Leiningen, Poeltenberg, Vécsey stb. is követni fogja, mihelyt megérkezik. Az eljárás a lehető legrövidebb lesz, megállapítjuk az illetőről, hogy tisztként szolgált nálunk és fegyveres szolgálatot teljesített a lázadó hadseregben. Ekként az eljárásokat a legrövidebb időn belül befejezzük.”

Egy nappal később Radetzkynek hasonló hangnemben ír: „Most érkezett Grüne gróf Bécsből, egy minisztertanácsi határozatot hozott, hogy a vezérkari tisztekre és egyéb árulókra kimondott ítéleteket ne hajtsam végre. Ha 40 órával később érkezik, a vezéreket már a bitófán találja.”

Talán ez vezette Haynaut később magyarázkodásra, mert néhány héttel később a Pester Zeitungban megjelent egy haditörvényszéki ítélet, mely szerint „Ormay Norbert ezredes, mint áruló kötél által kivégeztetett”.

Egy nappal Ormay ezredes kivégeztetése után, két fiatal erdélyi tisztet öltek meg az aradi vár belső udvarában: *Nagy Bálintot* és *Nagy Ákost*. Bálint az idősebbik, a szabadságharc kitörése előtt egy székely gyalogezredben szolgált tisztként, öt évvel fiatalabb öccse, Ákos pedig közhonvédként állt be a forradalmi seregbe, tisztii rangot szerzett és Bem kíséretében résztvett a temesvári csatában, ahol mindketten fogságba estek. Sikerült azonban megmenekülniök s Temesvárról Aradra jöttek, hogy az itteni magyar sereghez csatlakozzanak. Ez meg is történt és augusztus 13-án Szőlősnél ők is letették a fegyvert. Ötnapi hurcoltatás után Nagy Bálint, mint egykori császári tiszt a várba került, öccse azonban kint rekedt a városban. Tudomást szerezve bátyja hollétéről, ő is a vár felé indult, be is jutott, ahol szökésre beszélt rá bátyját. A nagy tolongásban és zűrzavarban el is érték a külső kaput. Itt azonban egy határőrtsiszt kérdőre vonta őket, s midőn bevallották, hogy mindketten honvédtisztek, az osztrák tiszt jelentést tett Haynaunak. A tomboló főparancsnok parancsot adott, hogy a két szökevényt azonnal löjék főbe. A kapu közelében a Deutsch-meister gránátosok képezték az őrséget, kik nagysarlói vereségük után minden alkalmat kihasználtak,

hogy a magyar honvédeken bosszút állhassanak. A két szerencsétlen testvért megköztették, a sáncba taszították, ott két sírt ástak, minek elkészülte után Ákos szemeláttára Bálintba négy golyót eresztettek, majd a vonagló testet a sírba dobták. Hasonlóképpen bántak el testvéreivel is.

A Nagy-testvérek kivégzését sok száz fogoly nézte végig a sáncokról. Az ítélet nem jelent meg a hivatalos lapban sem, a történelem pedig már régen megfeledkezett róluk.

Haynau negyedik áldozata **Zombory Iván** főhadnagy volt. Zombory Debrecennél, mint tüzértiszt sokáig védelmezte a terepet az orosz lovasok ellen, de mindkét karján, fején és mellén erős vágásokat kapott és leesett lováról. A sereg visszavonulása után Zomboryt jószívű debreceni emberek a csatatéren felszedték, sebeit bekötötték, és néhány nap múlva a derék tiszt kerülő utakon csapata után indult, melyhez már csak Aradon tudott csatlakozni, ahol rögtön hadifogságba került. Sok más tiszttel együtt a Fehér Kereszt Szállóban őrizték. Nehéz sebei miatt az őrség tisztje megengedte, hogy a gyógyszer tárába menjen. Köpönyegét vállára akasztva végigment a nagypiacon, ahol véletlenül Haynauval találkozott, aki a Forray-ház előtt ácsorgott. Zombory, ki Haynaut soha életében nem látta, egyébként is bekötözött kezeit sem mozgathatta, szó és köszönés nélkül haladt el Haynau társasága előtt. Midőn Haynau észrevette, hogy egy honvédtiszt vonul el és nem szalutált, azonnal megállította. Két káplárral a szomszéd boltból egy padot hozatott, és ott a helyszínen, mindenki szemeláttára hatvan botot veretett rája. A szörnyű fájdalmak következtében Zombory sebei felfakadtak, és a szerencsétlen honvédfőhadnagy tíz perc múlva meghalt. Eleinte ájulásnak vélték az összerogyást, s néhány veder vizet öntöttek rá, de ekkorra már kiszenedett.

Hamvainak sorsáról mit sem tudunk. Ekkor végezték ki Temesvárt **Schwanhheimi Gyula** lovagot és a soproni születésű **Murmann** őrnagyot is.

Az utókor nyilvánvalóan a borús október 6. áldozataira emlékszik a legtartósabban. De a tizenhármak és az előbb felsorolt áldozatok mellett feltétlenül beszélünk kell **Kazinczy Lajos** tábornokról is.

Kazinczy csak 12 nappal Világos után tette le a fegyvert Zsibón. Az oroszok őt is átadták az osztrákoknak, s szeptember ötödikén kísérték Aradra.

Kazinczy Lajos életéről Pásztor Emil, az egri tanárképző főiskola előadó tanára írt részletes életrajzot. Ebből tudjuk, hogy német nyelvű peranyagának legnagyobb részét a hadtörténelmi levéltár őrzi.

Ernst hadbíró a 13 vértanú, továbbá Gáspár András és Lenkey János peranyagát, az ítéletekkel együtt jóváhagyás végett szeptember végén terjesztette Haynau elé. Október elsején reggel kezdték meg Kazinczy kihallgatását, ami másnap is folytatódott. Vallomását Ernst hadbíró diktálása alapján vették jegyzőkönyvbe.

Úgy tűnik először tábornokságáról és előléptetési okiratairól érdeklődtek: mikor vették fel a hadseregbe, miért harcolt a császár ellen. Vallomását Pásztor részletesen idézi. Szavai szerint a katonai fegyelem tartotta vissza a hadseregben mindvégig. „Hogy mennyire csak ez a meggondolás vezérelt – mondja Kazinczy – az a tény is igazolja, hogy mihelyt Görgey fegyverletételéről megbizonyosodtam, nyomban követtem példáját. Ezzel harcászati előnyöket áldoztam fel, mert Grotenhjeml tábornok és Clam tábornok egymástól elvált csapatai közé vonulva abban a helyzetben voltam, hogy egyiket a másik után megverjem, hiszen egyiknek csak hatezer, a másiknak csak nyolcezer embere volt és Clam tábornok ráadásul négy napi járőrföldre lemaradt.”

Na persze a pillanatnyilag remélt siker aligha változtathatott volna a forradalom immár megpecsételt sorsán, de ez már nem befolyásolta Kazinczy helyzetét. Ő vallomásában, akárcsak előzőleg a 13 tábornok, lényegében Görgey mellett tett hitet.

Az október első két napján lefolyt kihallgatás után egy hét szünet következett, közben ötödikén kihirdették, majd hatodikán végrehajtották a 13 tábornok halálos ítéletét. Mindezt bizonyára Kazinczy is látta vagy hallotta, s érezte, hogy ő lesz a következő. Arra törekedett, hogy bebizonyítsa: tábornoki kinevezése az utolsó napokban történt, s valójában nem volt csak ezredesi hatásköre. Ezért Ernst hadbíróhoz folyamodott: „Kérem Önt, vegye jószágonosan figyelembe azt a tényt, hogy én nem voltam több és nem rendelkeztem nagyobb politikai befolyással mint a hadsereg bármelyik ezredese”. Mivel semmi választ nem kapott, kilencedikén újabb írásbeli kérelemmel fordult a hadbírószághoz. Ebből idézünk: „Nem akarom, hogy más sorsban részesüljek, mint a bajtársaim, de egy végzetes tévedésnek az Önök részéről áldozatul esni nem akarok. Nem tehettem arról, hogy Erdélyben mindenki otthagya a helyét és így nekem kellett átvennem a parancsnokságot. Úgy hiszem, hogy igazságtalanság engem hadtestparancsnoknak tartani. Mindössze

egy napig viseltem a parancsnokságot a csapatok felett, azután jött Görgeynek a levele, melyet Stein ezredeshez intézett, fegyverletételre szólítva fel az erdélyi csapatokat (...) Ha mint becsületes ember nem vettem volna át a parancsnokságot az összes csapatok felett, azok okvetlenül elszéledtek volna és esetleg mint fegyveres bandák veszélyeztették volna a közbiztonságot.”

A Kazinczy-iratok között egyébként beadványok is találhatók, melyekből kiderül, hogy kihallgatása alatt jóformán rá sem hederítettek érveire. Bár a hadbírótság kihallgatta azokat a tanúkat, kikre Kazinczy hivatkozott (Molnár Ferdinánd, Bayer József, Dobay József) ennek különösebb eredménye nem volt. Október 11-én ismét elővették Kazinczyt, s a vallomásából felvett jegyzőkönyvet előtte is felolvasták, majd két napra rá meghozták az ítéletet, melynek értelmében felségserzés büntette miatt minden ingó és ingatlan vagyonának elkobzása mellett löpor és golyó általi halálra ítélték. Az ítéletet október 25-én hajtották végre. A sortűz előtt utolsó szavai ezek voltak: „Isten, ne hagyj el szerencsétlen hazámat.” Huszonkilenc éves volt. Ott földelték el valahol az aradi várfal tövében. Teteme azóta sem került felszínre.

Kazinczy agyonlövésével nem zárult le az aradi ítéletek sora, s a haditörvényszék folyamatosan hozta ítéleteit egészen 1850. március 12-ig. Az aradi várban fogva tartott négyszázhatvannégy fogoly közül várfogságra vetettek négyszázat, ezek közül száznyolcvanháromat vasban. Fölmentettek negyvenhatot, kiutasítottak az országból egyet, újraalkalmaztak vagy nyugdíjaztak tizenhetet. Tíz éven felüli fogságra ítélték háromszáznegyvet; éspedig húsz évre kettőt, tizennyolc évre harmincegyet, tizenhat évre kilencvenháromat, tizenöt évre hetet, tizennégy évre nyolcat, tizenkét évre hatvanhatot, tíz évre kilencvenhetet, tíz éven alulra kilencvenhatot.

Köztudomású, hogy a következő években a császár, s maga Haynau sok ítéleten enyhített, egyes esetekben megkegyelmezett.

Az elítéltek pontos listáját mindmáig nem állította össze senki. Bizonyos adatokat közölt Gánóczy Flóris 1861-ben a Honvédek könyvében, Márki Sándor Arad megyei monográfiájában és Lakatos Ottó Aradról szóló könyvében. A három felsorolás között sok az ellentmondás, mindenekelőtt a rangfokozatoknál, tekintve, hogy a szabadságharc végén sok volt az előléptetés, melyeket a haditörvényszék már nem vett tekintetbe.

A rendelkezésünkre álló adatok alapján megkíséreljük felsorolni a legfontosabb ítéleteket:

1849. november 11-én hirdették ki a következő ezredesek golyó általi halálos ítéletét, melyet aztán tizennyolc évi várfogságra változtattak: Szathmáry Mihály, Mesterházy István, Prözl (Pereczi) Mihály, Dipold Antal, Horváth János, Mezey Károly és Berzsényi Loránd.

Golyót kapott, majd kegyelmezés után tíz évet Ábrahámffy Károly és Paulovics Imre. Nyolc évre változtatták a golyó általi halálos ítéletet Ferenczi Antal Albert, Papp Károly és Zámბély Lajos ezredesek esetében, s hat évre Forró Elek ezredesét.

November 15-én hét ítéletet hoztak. Ebből hat ítélet szólt bitófára, melyet aztán tizennyolc évi várfogságra változtattak, mégpedig Psotta Mór, Czillich Ede, Máriássy János, Tóth Ágoston, Rapaich Dániel és Guerlonde ezredesek esetében, míg Cserey Ignác ezredes golyó általi halálos ítéletét hét évi várfogságra változtatták.

November 11. és 24. között további tizenkilenc ítéletet hoztak. Ezek közül tizennyolcat golyó általi, egyet pedig bitófán végzendő halálra, melyeket aztán különböző tartamú várfogságra változtattak. A bitófára ítélt gr. Hadik Gusztáv ezredes tizennyolc évet kapott. Ugyancsak tizennyolc évre változtatták Asbóth Lajos, Nagy Jenő, Waldberg Károly, Rohonczy Lázár, Meszlényi Ödön, Földváry Károly, Bayer József, Liptay Ferenc és gr. Wartleben Ágost ezredesekét, tizenhat évre Simonffy József, Leitner Nándor, Kossuth Sándor és Zikó János alezredesekét, s tíz évre Kiss Károly és Németh János ezredesekét.

November 29-én nyolc ítéletre került sor, valamennyi golyó általi halálra szólt, melyet Kőkenyessy Szaniszló és Parchetich (Rákóczy) Zsigmond ezredesek esetében tizennyolc évi, Sebő Alajos ezredes esetében pedig tizenhat évi várfogságra változtattak. Ez utóbbiról mintázta Jókai A kőszívű ember fiai című regényében Baradlay Richárd alakját.

Ugyancsak tizenhat évet kapott Bezerédy Lajos alezredes, Móricz Károly, Kutassy Pál, Fornszek Károly őrnagyok és Niesner (Csatári) Antal százados.

Az aradi haditörvényszék következő ítélethozatalára december 5-én került sor. Ekkor tizenkét tisztet ítétek golyó általi halálra, melyet tizenkét évi várfogságra változtattak Bárány Sándor őrnagy és Ruzitska József százados esetében, tíz évre Újváry, Hunyady (Gottmann), Pikéty és Petrovits őrnagyok, valamint Kovács József, Rödek, Berkeszi, Dietrich

László, Seiff századosok esetében, míg Szilareczky alezredes hat évet kapott.

Egy héttel később további tiszteket ítéltek golyó általi halálra, melyet aztán várfogságra változtattak, mégpedig tizenhat évre Tomcsik Adolf őrnagy, tizennégy évre Vajda Ferenc alezredes, tizenegy évre Scott László százados, tíz évre Prewenda és Brunner századosok, öt évre Perczel, és három évre Litzenmayer századosok esetében.

December 18-án negyven ítéletet hirdettek, valamennyi golyó általi halálra szőtt, melyet úgyszintén különböző tartamú várfogságra kegyelmeztek. Ezek közül tizenhat évet kaptak Kölgen és Farkas Károly ezredek, Salamon Elek, Jeszenszky János, Forget Henrik, Drignet Péter, Szentiványi Kálmán, Marzsó Imre, Beöthy György, Kisfaludy Móric és Szunatzky alezredek, továbbá Leutsch Albert, Nagy László, Balásházy Mihály, Kubinyi Károly, Villám (Blitz) Gyula, Bethleny, Barcza Boldizsár, Szász, Karácsonyi és Csermely (Offenbach) őrnagyok, valamint Michalovits, Pillhegyi (Henkler), Sáríts, Décsi, Hoffman, Projetzky, Hegedűs és Hild századosok. Tíz évre kegyelmeztek Pongrácz István őrnagynak, Szkutary, gr. Festetich, Eperjessy, Mitterbacher, Peretich századosoknak, Bekény hadnagynak. Hat évet kapott Rácz őrnagy és gr. Pletricht százados, négy évet Szupper Ágoston őrnagy.

Az ítélethozatalok 1850-ben is folytatódtak. Január 16-án negyvenhat tiszteket ítéltek el, valamennyit golyó általi halálra, melyet aztán több évi várfogságra változtattak. Tizenhét évet kapott Szabó József százados, tizenhat évet Pukli János alezredes, Vermes Ignác, Mukits Antal, Desewffy Lajos, Horváth Ferenc, Zámory Emil, gr. Hadászy Sándor, Dasvity és Harikovits őrnagyok, Hollósy József, Hauser Károly századosok, tizenöt évet szabtak ki Zeidler őrnagy és Németh százados számára. Tizenkét évi várfogságra szőtt Martini alezredes, Gyra, Szombat és Sibenlist János őrnagyok, Szabó Imre, Simonyi Viktor, Lippits István, Metséry Gusztáv, Dosztern Emil, Rudnay, br. Luzsinszky, Barnay, Ghiczly Imre, Pfenningdsdorf Sándor, gr. Teleky Sándor, Herdina, Szász, Veres és Ziegler György századosok ítélete. Tíz évet kaptak Keller őrnagy, Obraditzky, Kolossy századosok, hat évet Schleuch százados, három évet Haluska őrnagy, Bilich százados és Mikits főhadnagy. Szabadon engedték Midróczkay őrnagyot, valamint Plaian és Testler századosokat.

A február 5-én hozott ítéletek száma negyven, valamennyi golyó általi halál. Ezekből tizenhat évre „szelídítették” Kiss Ferenc, Potóczky,

Weissel és Dobay alezredek, Albricht Károly, Mayergruber Gusztáv, Wolf Adolf, Philipovszky Tamás, Kiss Antal, Molnár Károly, Benkő Rudolf, Frieweisz Ferenc, Keresztes Lajos, Wunder (Csudaffy) Mihály, Mentzel és Birsy őrnagyok ítéletét. Tizenöt évet kaptak Hrabczy őrnagy és Pataky, valamint Rajtson századosok. Tizennégy évre változott Rödiger Rudolf és Nagy Lajos őrnagyok ítélete, tizenkét évre Egervári (Mausgruber), Negusits, Alsó és Szombat őrnagyok, Koch, Endres, Porula századosok, valamint Waroczky főhadnagy ítélete. Tíz évre változott Dobieczy Ferenc százados, nyolc évre Egervári (Hausgruber) őrnagy, hat évre Antos őrnagy, öt évre Várady és Gaál századosok, két évre Weber főhadnagy ítélete. Lenkey tábornok hathavi betegeskedés után (megőrült), 1850. február 8-án meghalt, éjszaka ásták el, így ellene megszüntették az eljárást.

Február 15-én újabb harminckét ítéletet hoztak, ebből golyó általi halálra szóló huszonhárom ítélet, melyet tizenhat évre „kegyelmeztek” Lukács Dénes és Pollák Vilmos ezredek, Galvagni Caesar és Barczy alezredes, valamint Tomor Lemmée százados esetében. Tizenkét évi várfogságra változott Lenkey Károly ezredes, Damaszkini György és Messena János alezredek, Derva Kálmán, Driska Szilárd, Czankó Antal, Bartha Endre és Bohus őrnagyok, Pálffy János, Edényi (Reindl) Lipót, Reindl Rudolf, Dubeczky, Hoek és Schotzburg századosok büntetése. Tíz évet kaptak Perczel őrnagy, Somogyi, Folina és Krobot századosok, hat évet Hirt százados, öt évet Brandel százados. Felmentették Fischer és Toria századosokat, újra alkalmazták Schweidel Béla századost, nyugdíjazták Hüttinger századost.

Február 19-én ítélték halálra, s ki is végezték kötéllel Hauck Alajos alezredest.

Márciusban még háromszor hozott nagyszámú ítéletet az aradi haditörvényszék, mégpedig 4-én huszonnyolc, 7-én nyolc és 12-én százegy ítéletet. A március 4-én elítéltek közül kötél általi halálra ítélték Gaál tábornokot, melyet húsz évi várbörtönre változtattak, ugyancsak kötél általi halálra ítélték Bacskády Miklós századost, melyet tizennyolc év várbörtönre változtattak, tizennyolc évet kapott Asbóth Sándor ezredes és Freyburg Lajos őrnagy, minekutána golyó általi halálra szóló ítéletét felülbírálták. Merney Adolf őrnagyot kötél, Korponay János ezredest, Amán Ferenc őrnagyot golyó általi halálra ítélték, melyből végül is tizenhat évi várbörtön lett, Szupper Sándor és Schüneck őrnagyokat szintén golyó általi halálra ítélték, s ezt tizennégy évi

várbörtönre változtatták. Kraindl alezredes és Schefetzky százados golyó általi halálos ítéletét tizenkét évi várbörtönre „kegyelmezték”. Békeffy ezredes, Velsz János őrnagy, továbbá Sonlay Miksa és Gemmel századosok golyó általi halálra szóló ítéletéből tíz év várbörtön lett. Schwizinszky és Orosz József századosok, miután golyóra szóló ítéletüket megkegyelmezték, nyolc évet kaptak. Golyóra szóló ítéletükből öt évi várbörtön várt Dőry és Györgyi századosokra, négy-négy év Laskovits alezredesre, Pomitz, Bochdanovits és Janik őrnagyokra, Jelenszky századosra és Zsolnay főhadnagyra. Danielitz százados „megúszta” három évvel. Hrabovszky századost felmentették és újraalkalmazták.

A március 7-én hozott golyó általi halálra szóló ítéletek közül végül is tizenöt évet kaptak Zsámbokréty és Bresnitzky őrnagyok, Littl százados és Weber főhadnagy, tizenkét évet Révke és Clauer őrnagyok, tíz évet Okolitsányi őrnagy, s hat évet Krausler őrnagy.

Végül a március 12-én hozott tömeges ítéletek a következőkre szóltak: kötél általi halál (majd ezt tizenyolc évi várfogságra változtatták) Kovách Ernő, Madarassy Miklós és Virág Gedeon őrnagyok esetében. Golyó általi halálra ítélték (tizenhat évi várfogságra kegyelmezve) Herkovits alezredes, gr. Lasberg Károly és Dallos Elek őrnagyokat, valamint Jeney Károly századost. A golyó általi halálra szóló ítéletek megkegyelmezése után tizenöt évet kapott Kollits őrnagy, tizennégy évet Gérgyey Ármin és Meszesy őrnagy, tizenkét évet Fekits és Bezzeg ezredes, Balássy, Lehoczky, Hidassy, Turner Gusztáv őrnagy, Sztankovits Szilárd százados és Hofflich hadnagy, tíz évi várfogságra „szelidítették” a halálos ítéletet Weingartner, Menyhért, Szabó Vince ezredesek, Inczédy László, Csapó alezredesek, Szabó Imre, Gebe Emil, Amsberg György, Czapa József, Schejanovits Frigyes, Kalmár, Bauer, Dormsdorf, Újj Imre, Kéry Károly, Csernovics, Irinyi Bertalan, Gedeon Miklós őrnagyok, továbbá Tropp József, Rieder Vince, Schweidel Antal, Krosutzky, Landerers Gyula, Schubert, Benjamin, Strobel, Hüttel, Bats, Keresztes, Kalocsay, Asztleiner, Pongrácz, Wirstbitzky, Károly Pál, Willand, Begler, Krausz Károly századosok és Rujenin, valamint Kopesinszky hadnagyok esetében. Hat évre mérséklődött az ítélete Mazun Károly alezredesnek, Bereghy őrnagynak és br. Lucsinszky Henrik, Nánássy Károly, Balogh és Forszthuber századosoknak, négy évre Gotried alezredesnek, Karger ezredesnek, Pásztory és Pethő Vilmos őrnagyoknak, valamint Blaske, Sziebeliszt, Maru századosoknak és

Francz hadnagynak. Öt-öt évet kaptak Kiszling, Komáromy, Nachtigal őrnagyok, és Lipóthy, gr. Szapáry, Bognár, Zsukó, Markovits Adolf, Markovics Vince, Szikszay századosok. Három évet kaptak Rainer, Székely és Egyed őrnagyok, valamint Dedinszky százados, két évet pedig Beretvás és Körner századosok, valamint Steiner főhadnagy. Felmentették Majtényi, Csanády, Bors, Papp, Gyárfás, Fejér és Vér századosokat, újraalkalmazták br. Wukanowa Ferenc őrnagyot.

Ezeket az ítéleteket sorolja fel Gánóczy Flóris az 1861-ben kiadott Honvédek könyvében.

Márki Sándor aradi monográfiájában más elítéltek neveire is rábukkanunk, mégpedig: kötél általi halálra ítélték, majd azt tizennyolc évi várfogságra „kegyelmezték” a következő tiszteket: Rohonczy Lipót, Brencsán Sándor ezredes, Nyeregjártó János alezredes, Ábrahám Ádám, Csutak Kálmán, Madarassy László, Mezőssy Pál, Nyitray József őrnagyok, br. Lucsénszky Henrik, Szontag Frigyes, Tarnay Antal századosok, továbbá Remellay Gusztáv és Tóth Károly főhadbíró.

Golyó általi halálra ítéltettek, amelyet aztán sok-sok évi várbörtönre változtattak a következőknél: Berzsók József ezredes, Járossy Ádám, Jazics Ferenc, Jekus János, Mihajlovics Mihály, Tóth András, Vanner József, Zsurnoczy (Zsurnay) Lipót alezredeksek, Bányafy Rudolf, Bölcs Sándor, Csippik János, Kizol Pál, Kerkápoly Pál, Kompolthy Ágoston, Lukács Károly, Mayer Henrik, Sándor Kálmán, Sternegg Alajos, Szilárd Adolf, Tomszky Ágost, Zabroszky Imre és Ziehrer József őrnagyok, valamint Beke Gyula, Blaske Frigyes, Bucs Károly, Dietl Antal, Hengl Benjámín, Hörschl József, Isecescu János, Kropp József, Lemmi Lajos, Sághy Lajos, Schulz Róbert, Sümeg József, Szomor Károly, Tóth Antal, Tovarniczky Izidor, Trojaczky Artúr, Vanner József, Ververa József századosok.

A tisztek mellett az aradi várban a hadbírószág számos polgári fogoly felett is ítélkezett. Ezek közül kötél általi halálra ítélték Buocz János Torontál megyei szolgabíró, Danné (Dáni) Ferenc szegedi városi tanácsost, Dobay István erdélyi kormánybiztost, gr. Haller Ferenc nemzetőr százados, Lénárd Máté vészbíróági tagot, Lipovniczky István komáromi apátplébánost, Murányi (Kulterer) Ignác Temes megyei első alispánt, Ottlik Pál balsabányai polgármestert, Radványi (Vinkler) Imre, Temes megyei másodalispánt, Stefanovics Velimar nagyikikindai szolgabíró, Szkenderovics János szabadkai vészbíró, Vízkelety Gusztáv nemzetőr főhadnagyot és Szendénszky László földbirtokost. Ezeket az ítéleteket is különböző tartamú várbörtönre változtatták.

Az elítéltek egyrésze az aradi várban maradt, százharmincegyet más várakba szállítottak: Olmützbe harmincegyet, Munkácsra negyvenkilencet, Königrätzbe kilencet, Theresienstadtba hetet, Kufsteinba hatot, Josephstadtba hármát, Zárába hármát, Komáromba kettőt, Temesvárra egyet. Az évek során aztán a különböző kegyelmezések során sok évi fogság letöltése után szabadultak.

A nevek elemzéséből kiderül, hogy az elítéltek között sok volt a nem magyar, mégpedig harmincnégy hazai német, harminchat birodalmi német, tizenöt lengyel, négy szerb, három horvát, három olasz, két csehmorva, két román és egy zsidó.

A sorozatos megkegyelmezések során elbocsátottak nyomkövetése ma már szinte lehetetlen feladat. Az utólagos visszaemlékezésekből mégis egyet s mást megtudhatunk.

Egyik ilyen visszaemlékezés felsorolja az aradi várban 1852-ben fogvatartott rabok neveit. Ezek a következők: Kovách Ernő őrnagy, Vízkelety Gusztáv Temes megyei jegyző, Lénárd szabadkai polgármester, Benkő Rezső főhadnagy, Asbóth Lajos tábornok, Krain József ezredes, Fekecs őrnagy, Tóth András alezredes, Freyburg Lajos őrnagy, Philipovszky Tamás alezredes, Birsy József főhadnagy, Gaál Miklós tábornok, Virszbiczky Longin százados, Ziegler György százados, Zierer József százados, Jasznitz Ferenc alezredes, Keresztes Lajos őrnagy, Phönichsdorf őrnagy, Szupper Sándor őrnagy, Nyeregjártó János alezredes, Csippik János őrnagy, Krausz Károly százados, Virág Gedeon őrnagy, Klementisz György alezredes, Tarnay Antal százados, Szkenderovits szabadkai bíró, Dáni szabadkai főispán, Messena Ferenc alezredes, Edényi Reindl Lipót főhadnagy, Apor és Lázár erdélyi kormánybiztosok, s bizonyos Naftali.

Forrásmunka

Lakatos Ottó: *Arad története*. Arad, 1881.

Márki Sándor: *Arad vármegye és Arad szabad királyi város története*. II. Arad, 1895.

Gánóczy Flóris: *Az Aradon elítélt honvédek. Honvédek könyve*. Történelmi adattár az 1848-iki és 1849-iki magyar hadjáratról. Pest, 1861. 137–148.

Az aradi vár foglyai 1852-ben. Vasárnapi Újság, 1880. 24. szám, 389.

Pávai Gyula

tanár, Arad

KÁLVÁRIA A HALÁL UTÁN

Az aradi vértanúk földi maradványainak hányattatása

Ficzay Dénes (1921–1985) szorgalmas és avatott kutatója volt kedves városa emlékeinek, évtizedekig gyűjtögetett minden dokumentumot, ami Araddal és történetével kapcsolatos. Közölt is belőlük, főleg az irodalmi vonatkozásúakból, mert a történelmi jellegű közlések erős tilalom alá estek, ha nem feleltek meg a párt által kiadott hivatalos verzióknak.

Gyűjtő és rendszerető munkájában nagy segítségére voltak tanítványai, hiszen majdnem negyven esztendeig dolgozott mint magyartanár a mai Csiky Gergely Líceumban, amely a tanügyi reformig (1948) a Római Katolikus Gimnázium nevet viselte.

Hagyatékában számos kiadatlan tanulmány, föl nem használt kézirat található, olyan érdekes és lényeges adatokkal, amelyek a mai kutató számára örömet jelentenek. Ezek között találtam egy nagy gonddal összeállított újságcikk- és jegyzőkönyvmásolat-gyűjteményt A vértanúk sírja címmel. A száz gépelt oldalt kitevő dokumentumgyűjteményt a szerző folytatni kívánta, mert találtam egy külön iratcsomagot is, s a címlapnak szánt papíron ez állt: A vértanúk sírja – cikkek, adatok, feljegyzések. Összegyűjtötte Ficzay Dénes, II. kötet, Arad 1962 (kézirat). Sajnos, ez az iratcsomó hiányos, s így a gyűjtemény második része torzóban maradt, de pontos bibliográfiáját közli a vértanú-irodalom minden vonatkozásának. Ugyanakkor tartalmazza annak a cikkgyűjteménynek is a bibliográfiáját, amelyet Kara Győző tanár, az ásatások vezetője írt. Hogy Ficzay Dénes gyűjtőmunkája torzóban maradt, az annak is tulajdonítható, hogy a hatóságok igen élénken kezdtek érdeklődni a tudós tanár iránt, és meg is hurcolták. Egészsége megromlott, levelezése megszűnt, s csak a hetvenes évek végén kezdett megint dolgozni, de már nem a régi erővel, s ennek tudható be, hogy doktori disszertációja is megvédetlen maradt.

S most következzen néhány olyan cikk- és jegyzőkönyvrészlet a Ficzay-gyűjteményből, amely kevésbé ismert tényeket tartalmaz a 13 aradi vértanú földi maradványainak hányattatásairól és a sajtó-visszhangról, ami azt kísérte.

Pro és kontra 1932-ben

Először néhány sor az Erdélyi Hírlap (Arad) 1932. szeptember 20-i cikkéből: *„vissza kell adni a csontokat a földnek, amely nyolc évtizedig magába zárta azokat... Ez ellen nem lehet kifogása a román államnak, vagy nemzeti érzékenységének sem, hiszen minden népnek legszentebb szentsége a szabadsága.”*

A vezércikk valószínűleg a helyi román lap, a Știrea (A hír) 1932-es cikksorozatára céloz, amelyben, többek között, ilyen kitételek is elhangzottak: *„Fájó szívvel kell megállapítanunk, hogy a polgármesteri hivatal megengedte az ásatásokat, hiszen semmi megalapozott ok nem áll mögötte.”* (Știrea, május 28.) Ugyanezen a véleményen volt a Dimineața (A reggel) című napilap is, amikor ezt írta: *„Megtalálták az egyik magyar „vértanú” csontvázát, azok közül egyet, aki részt vettek az osztrákok és a románok elleni felkelésben.”*

Végül is a kedélyek csak lecsillapodtak, s 1932. október 6-án Kara Győző tanár rádióelőadásban a következőket mondotta: *„Lelkem ott lebeg az aradi vár sáncai között elterülő, kopár dombokkal barázdált földön. Az a három lépésnyi szélességű, tizenkét lépésnyi hosszúságú kis terület, minden magyar ember előtt szentély, lakják a világ akármelyik táján.”*

A csontok azonosítása után a vita újból fellángolt, különösen egy Nestor Covaciu nevezetű történész vetette fel a kételkedés lehetőségét a Hotarul (A határ) című aradi újság 1933. október 6., 9. és 11. számaiban, amikor jóhiszemű tévedésnek nevezte a vesztőhelyi ásatások eredményeit, mondván: *„... a befejezett ásatások mindössze néhány szétszórt csontdarabot produkáltak, amiről minden kétséget kizáró módon arra következtettek, hogy a bitófán kivégzett kilenc tábornok igazi temetkezési helyére találtak.”*

Ehhez még hozzátette: *„Erősen hajlok azon feltevés felé, hogy tulajdonképpen régebbi korok halottainak, vagy régebbi harcok áldozatainak temetkezési helyét tárták fel az ásatások.”*

A botanikus nyilatkozik

Bérczi Lajos tanár, az Erdélyi Hírlapban (1933. október 13.) kellő bizonyítékot szolgáltat a leletek valódiságáról: *„Covaciu tanár, aki régészettel foglalkozott, kétségbe vonta a sírokban maradt bitófa darabok valódiságát is, mondván, hogy nem hasonlítanak a múzeumban őrzött, kilenc*

bitófából kivágott kockához. A sírokban talált famaradványokat Budapesten Hollendonner Ferenc vizsgálta meg, s az eredményt *Az aradi vértanúk bitófamaradványainak xilatómiai vizsgálata* című cikkében írta meg. Többek között megemlíti, hogy a múzeumban őrzött darabok lucfenyőből származnak, míg a csontok társaságában talált maradványok között csak tölgy és jegenyefenyő darabok találtak, s mert ezek valódiságát a bennük talált kampók is igazolják, a Covaciu tanár által valódinak tartott oszlopmaradványok hamisítványok, eredetük legenda szüleménye.” (Megjegyzendő, hogy a bizonyítási anyagot Schweitzer József aradi tanár szállította a tudós vizsgálónak, aki egyszer azt is kijelentette, hogy ha a múzeumi minták eredetiek, ő megeszi az egészet.)

Megszólal dr. Barabás Béla

Mivel az 1881-ben felállított obeliszk sokkal távolabb van a valóságos kivitelezési helytől, a kételkedők lecsillapítására dr. Barabás Béla szenátor, aki az előzetes adatok alapján állította az emlékdombot, nyilvánosan elismerte, hogy tévedett, s az 1932-es árvíz utáni ásatások megcáfolták előbbi véleményét. *„Ha egyszer én magam is elismerem, hogy a vértanúk eltemetési helyét alapos tanulmány után fedezték fel, ha én magam is meghajlok az előterjesztett bizonyítékok előtt, akkor mindenkinek el kell hinnie, hogy a felszínre hozott, kiásott csontok csakugyan az 1849. október 6-án kötél által kivégzett tábornokok csontmaradványai. El kell ismernem, hogy az emlékdombot – rajta a gránitoszloppal – tévesen állították oda, ahol most van. Csak a terület ugyanaz, de jóval közelebb a várhoz történt a kivégzés, ott, ahol a csontokat kiásták.”* (Erdélyi Hírlap, 1933. október 6.)

Nem nyugodhatnak...

A történet folytatódik. A csontok, szinte titokban, az aradi Felsőtemető egyik kriptájába kerültek, s nem mauzóleumba (bár a Kultúrpalota épülete eredetileg ezt a célt is kellett volna hogy szolgálja). És jött a háború, s utána tovább tartott a csönd, pedig volt százéves évforduló is.

Aztán 1956-ban, egészen véletlenül állami érdeklődés középpontjába kerültek a csontok, s megtörtént azok újrafeltárása a Steiner család kriptájából, ahova Hujer Pál szobafestő falazta be őket, Kara Győző tanár jelenlétében 1932-ben.

Az 1956-ban készült jegyzőkönyvek másolatai szintén értékes darabjai a Ficzay-gyűjteménynek. Az első jegyzőkönyv 1956. március 18-án készült. Aláírói közül még ketten tanúsíthatják a következő tényeket:

„Jegyzőkönyv, amely felvétellett ma, 1956. március 18-án, az aradi Eternitátea (Felsőtemető) temetőben:

Annak érdekében, hogy informálódjunk a forradalmár tábornokok földi maradványairól, az alábbiakból álló bizottság: Glück Jenő főmuzeológus, Baranyi Ferenc restaurátor, Barthel Ernő szakértő, Paraky Sándor szakértő, megállapította a következőket. (Velünk jött Brandean Ioan temetőpásztor is.)

1. A 24-es számú kriptá elhagyott (gondozatlan) s a kulcsát nem lehet fellelni, mert a Steiner család kihalt (valószínűleg valakik kinyitották, mert a jegyzőkönyv folytatódik – szerk. megj.)

2. A kriptában összevetettük a helyszínt Barthel Ernő, valamint Kara Győző jegyzeteivel. Megállapítottuk, hogy a helyszín megfelel a vázlat és az értesülés adataival. A befalazott fülke alul, a bejárati ajtótól balra áll.

3. Ugyanakkor láttuk Vécsey tábornok állítólagos koporsóját is.

4. Véleményünk szerint, a befalazott fülkét ki kell nyitni, hogy megállapítsuk: ott vannak-e a keresett maradványok.

Ezt a jegyzőkönyvet három példányban készítettük.” Aláírások, dátum.

Az exhumatási engedély nem késett, mert szeptemberben már erről és az exhumálásról számol be a következő jegyzőkönyv:

„Felvétellett ma, 1956. szeptember 5-én a következő jelenlévők előtt: Pataky Sándor, Barthel Ernő, akik életben maradtak az 1932-es ásatási bizottságból. Hujer Pál szobafestő, aki befalazta a fülkét, Surányi Ladislau orvos, Zala Adalbert igazgató, Glück Jenő és Dörner Egon főmuzeológus, az Aradi Tartományi Múzeumtól. Jelen voltak még a múzeum következő munkatársai: Baranyi Ferenc, Girauschek Adalbert és Goro Gavril. A temető gondnokságának részéről jelen volt Bosneac Mihai.

A bizottság felmutatta a gondnoknak az aradi néptanács 19032/1956. sz. rendeletét, amely előírja a fülke kinyitását és a földi maradványok és esetleges tárgyak kiemelését.

A fal egyetlen téglasorból állott, 10 cm vastag volt, s cementtel volt bevakolva. Ezután következett a ládák számbavételezése, a maradványok számbavétele, leltározása.”

Megemlítik, hogy a csontok mellett fogakra, valamint bitómaradványokra, pénzdarabokra, egy ép, de rozsdás kampószegre és néhány szegmaradványra bukkantak. A jegyzőkönyv azzal fejeződik

be, hogy minden tárgyat gondosan bepakoltak, és a múzeumba szállították.

A jegyzőkönyvön kívül az akkori magyar napilap, a Vörös Lobogó munkatársa, az azóta elhunyt Messer Sándor így számol be 1956. október 6-i cikkében: *„A leleteket a bal oldali legalsó rekeszbe falazták be, és a munkát annak idején Hujer Pál végezte. Glück Jenő főmuzeológus, akinek a figyelme mindenkire kiterjedt az azonosítási eljárásban, megkérdezte Hujer Páltól: – Ráísmér a munkájára? – Igen – felelte az. A ládában található tárgyakról ezt írja a szemtanú, Messer Sándor: Bitófák oszlopai kerülnek elő. Feketére korhadt darabok, amelyekkel a bitófák oszlopait erősítették. Csontok és pénzdarabok között néhány fogat találnak. Teljes épségben egy nagy rozsdamarta kampószeg kerül elő, amelyre az élőáldozatokat akasztották. Újabb bitófacsonkok, majd kampószegegk. Egy széttört bilincs elrozsdásodott darabjait helyezik dobozba. Ezt valamelyik pribék üthette le az egyik tábornok lábáról, vagy kezéről...”*

A történethez még hozzátartozik, hogy Pataky Sándor, Barthel Ernő és Hujer Pál jegyzőkönyvbe mondták, hogy felismerik azokat a leleteket, amelyeket 1932-ben a Veszthelyen találtak.

Egy eddig nem ismert nyilatkozat

Most visszatérek néhány napot az újrafeltárás eseményeire, mert 1956. szeptember 20-án az Arad Megyei Múzeumban, három tanú előtt Barthel Ernő egy nyilatkozatot írt alá, amely többek között ezt tartalmazta: *„Az első csontvázat én találtam meg, s azután szóltam Kara tanár úrnak. Így kezdődtek meg az ásások.”* Ehhez még hozzáfűzi, hogy onnan gondolta, hogy a lelet valamelyik vértanúé, mert a nagynénjének a férje állította fel a bitókat, s mindig azt a helyet mutatta nekik, ahol később az árvíz áttörte a gátat, és ahonnan 1932-ben az ásások után a többi holttest maradványát is megtalálták. Barthel édesapja még 1911-ben elmondta az öreg állításait Barabás Bélának, de az, akkor nem adott hitelt a közlésnek. De folytassuk Barthel nyilatkozatát: *„Miután Kara tanár megkezdte az ásásokat, a talált maradványok egy nagy kosárban az én házamba kerültek megőrzésre, mivel nagyon közel laktam a helyszínhez. Az ásások alatt kíváncsiak ezrei jöttek a munkálatok megtekintésére, és bizony a megtalált csontok közül nem egy kézen-közön eltűnt. Ezért éjszaka is őriztük őket bent a házban, nehogy valakinek eszébe jusson betöréssel szerezni ereklyét. A maradványok 10–12 napig voltak nálunk, utána Kara tanár úr elszállította őket saját pincéjébe. Amikor tőlünk elvitték a leleteket, a következőképpen néztek*

ki: Aulich Lajos csontjai külön koporsóban voltak, Nagysándor József csontjait egy kartondobozba helyezték, de a koponyát földdel együtt külön csomagolták, mert félő volt, hogy kibontva szétporlad. A bitómaradványok külön-külön egy-egy darab deszkára voltak kötözve dróttal és feliratozva, hogy melyiket kinek a sírgödörében találták.”

Az érdekes nyilatkozatot még érdekesebbé teszi az akkori államrendőrség, a Siguranța is. Erről így ír Barthel Ernő: „Annyit mondhatok még, hogy 1932 októberében – a pontos dátumra nem emlékszem – eljött hozzám Kara tanár úr, és közölte, hogy az ügyészség el akarja kobozni az ásátások relikviáit, ezért ő el fogja helyezni a Felsőtemető 24-es számú sírboltjában, amely a Steiner család tulajdona. Elhatároztuk, hogy másnap együtt végezzük el a maradványok elhelyezését. Nem tudtam részt venni a szállításban, mert reggel fél hatkor bevitték a szigurancára. Ott kihallgattak arról, hogy folytak az ásátások, és meg akarták tudni, hol vannak a relikviák. Nagyon megverték, kiverték két fogamat, de tőlem nem tudták megszerezni a megfelelő információt. Csak fél négy felé engedtek ki, és én egyenesen a temetőbe siettem, ahol Kara tanár társaságában Hujer Pál az utolsó sor téglát falazta a fiúkébe. Felvázoltam a közvetlen környezetet, és 1956-ban erről a vázlatról fotókópiát készítettek.”

Újabb lelet?

Barthel Ernő nyilatkozata, többek között, egy roppant lényeges tény is tartalmaz: „Az 1932-es ásátások nem fejeződtek be, mert az egyik kerttulajdonos nem engedte meg a „birtokháborítást”. Kara tanárnak is az volt a meggyőződése, hogy ott is található maradványok. Ezt igazolja a következő későbbi esemény is. „Néhány évvel ezelőtt (tehát 1956 előtt) a házam felé tartottam és elhaladtam a bizonyos kert mellett. Láttam, hogy egy korhadt fát ástak ki. A kiásott földcsomón egy koponyatetőt találtam, amit magamhoz vettem. Mivel nem volt lehetőségem kutatni, nem tudhatom, találtak-e ott más csontokat is. A leletkel felutaztam Kara tanárhoz (feltehetően Kolozsvárra – szerk. megj.), aki a koponyatetőt a feltáratlan sírból származtatta, s az feltehetően Poeltenberg Ernő maradványaihoz tartozott. Ezt írásban is igazolta, és én mindkét bizonyítékot 1956-ban átadtam az aradi múzeumnak.”

Ezzel végződik a jegyzőkönyv, amelynek tanúi: Zala Béla igazgató, Glück Jenő és Baranyi Ferenc. (A másolatot Ficzey Dénes a múzeum gyűjteményéből szerezte (Problemele celor 13 generali; A 13 tábornok problémái).

Pataky Sándor festőművész, az 1932-es ásatások aprólékos jegyzetelője és rajzolója, szintén írt egy nyilatkozatot, ami főleg Barabás Béla 1932-es kiigazítására vonatkozik. A kilenc, bitófán kivégzett tábornok vesztőhelyén történt kutatások utolsó napján, dr. Barabás Béla országgyűlési képviselő, ügyvéd, aki az obeliszk helyének kultuszát képviselte, megjelent Kara Győző tanár képviselőjében, és ott együttesen lefényképeztette magát a kutatott terület közepén. Ekkor a következő kijelentést tette: *„Én, dr. Barabás Béla kijelentem, hogy a kivégzés e helyszínén történt, s ha én mondom ezt, mindenki elhiheti.”* Jómagam szem- és fültanúja voltam a jelenetnek, ami az újságban is megjelent. A többi jelenlévőre nem emlékszem. Többnyire diákgyerekek voltak ott. Arad, 1956. október 5., Pataky Sándor festőművész, mint a kutatás egyik résztvevője. Előttünk: Rusu Géza, Zetiu Petru”

S ezzel a vértanúk ügye újból ad acta került, a csontok viszont a Kultúrpalota pincéjébe kerültek (a sors iróniája).

Leltárhiany, avagy mégis vannak ereklyegyűjtők

A valódi vesztőhelyen még egy picinyke kereszt sincs, sőt még az 1974-es újratemetés is az emlékdomb oldalába süllyesztett kriptába történt. Most már ott nyugosznak, ha kissé megfogyatkozva is, a csontok. Hogy ez így van, bizonyítja egy izgalmas orvosi jegyzőkönyv, amelyet 1962-ben bizonyos dr. Bálint Jenő vett fel négy vértanú földi maradványairól (Lázár, Vécsey, Aulich, Schweidel). A csontfogyatkozást mi sem bizonyítja jobban, mint a régi és az 1962-es jegyzőkönyvek összehasonlítása. Pl. Schweidel József csontjainak összege 230 volt, és erről 1913-ban, az akkori idők legnagyobb antropológusa, Bartucz Lajos írt jegyzőkönyvet. Dr. Bálint Jenő 1962-ben már csak 155 ép vagy törött csontot talált. Tehát 59 év alatt 85 darab tűnt el. Két háború sodrában nem elképzelhetetlen. Ezek szerint épp idejében történt a legutolsó temetés, de az utókor máig is adós az eredeti vesztőhely megjelölésével, és még ki tudja mivel, amire még nem derített fényt a levéltárak és a magángyűjtemények máig is rejtett mélye.

Forrásmunka

Ficzay Dénes: *A vértanúk sírja (kiadatlan)*

Ham Katalin szíves szóbeli közlései

Keip J.-né Mária két világháború közti dokumentumfotói

Barabás Béla: *Emlékirataim (1928)*

Kordics Imre

helytörténész, Nagyvárad

VEREBÉLYI MARZSÓ IMRE

1849. október 6-án, Aradon kivégezték a szabadságharc tizenhárom katonai vezetőjét. Ők máig annak a küzdelemnek és áldozatvállalásnak a megtestesítői maradtak, amelyet a magyar nép évszázadokon át folytatott nemzeti függetlenségéért, a társadalom haladásáért. A tizenhárom főtiszten kívül még több honvédtisztet végeztek ki és sokat ítélték halálra, majd kegyelemből várfogságra. Ha a halálos ítéletet elkerülték is, derékba tört életük, a fogságban töltött évek miatt őket is Október 6. áldozatai között kellene számontartanunk. Róluk megfeledezünk, pedig nemzeti önismeretünk, a múlt emlékeinek ápolása szükségessé teszi, hogy a vértanúk mellett rájuk is emlékezzünk.

Az alábbiakban az 1848–49-es polgári forradalom és szabadságharc idején Nagyváradon megalakult második nemzetőrzászlóalj parancsnokának, verébelyi Marzsó Imrének élettörténetéből vett részletekkel ezt szeretnénk kissé pótolni. Megtehetjük ezt azért, mert Marzsó Imre kései és nagyon távoli utódai ma is nagy kegyelettel őrzik emlékét és néhány eredeti, vele kapcsolatos dokumentumot. Legendás házassága, részvétele a szabadságharcban, az a tény, hogy a fegyverletétellel szinte egyidőben veszti el személyes szabadságát, feleségét és a győzelembe vetett hitét, élettörténetét még érdekesebbé teszi.

Marzsó Imre és a bihari nemzetőrök

A reformkor nemzeti törekvései ugyanúgy visszhangra találtak a bihari tájakon, ahogyan ezt követően az 1848–49-es események sem kerültek el városunkat és a vármegyét. Bár felénk a forradalom békésen zajlott le, honvédeink és nemzetőreink kivették részüket a csatákból. Amikor a kormány 1848. május 16-án elrendelte tízezer ember toborzását, a bihariak a debreceni 10. és a szegedi 3. honvédszászlóaljnl jelentkeztek. Miután a nemzetőrség kiállítását is elrendelték, Bihar és Nagyvárad erről sem maradt le. Az első nemzetőrök június 15-én tették

le az esküt a vármegyeház előtt, majd a Délvidéken harcoltak. A 27. zászlóalj, a második nemzetőrzászlóalj és a második lovas nemzetőrszázad létrejöttének ideje már közelebb visz a bihari események egyik, talán még kevésbé ismert résztvevőjének, verebélyi Marzsó Imrének a megismeréséhez.

Az író, közéleti ember és ügyvéd, Hegyesi Márton (1846–1907) Bihar vármegye 1848–49 című munkájában néhány fontos adatot találunk Marzsó Imréről. Innen tudjuk, hogy Kiss Ernő, a kiállított első nemzetőrök mellé újabb 1200 főt kért. A vármegye 1848. augusztus 24-én tárgyalta és szeptember 10-ét jelölte meg a második zászlóalj kiállítási határidejének. A következő fontos adat az, hogy a zászlóalj parancsnoka Marzsó Imre őrnagy volt, akinek vezetésével szeptember 13-án indultak a nagybecskereki táborba. Hegyesi Márton kutatásai szerint őrnagyi kinevezése a Közlöny 122. számában, szeptember 22-én jelent meg.

Megsárgult, mesélő lapok

A kései utódok jóvoltából Marzsó Imre addigi életéből néhány érdekes adatot tudtunk meg. A megőrzött feljegyzések, a családfa vagy az utolsó egyenesági leszármazott Marzsó Imre, az Aradi Közlönyben megjelent visszaemlékezései a család, de főleg Marzsó Imre korábbi életútját világítja meg.

Egy megsárgult lap ma is őrzi a családfát, az 1750–1864 között élőkkel, amit később szinte napjainkig kiegészítettek. A lap első részeit fekete tintával jegyezte fel valaki, hogy a szabolcsi levéltárban őrzött adatok szerint e családból György 1665-ben kapott nemességet verebélyi előnévvel. Itt olvasható a családi címer leírása is: kék mezőben zöld fűvön két lábon álló aranyoroszlán, jobb mancsában kard. A pajzs fölött a nemzeti koronán szintén az oroszlán. A családfa és a hagyaték feljegyzései szerint Marzsó Imre 1795-ben született és még három fiú és egy lánytestvére volt. Az említett Aradi Közlöny tudósítása nyomán, már Itália földjén találkozunk vele újra, mint a Nápolyba bevonuló Frimont-huszárok hadnagyával. Mindez 1821 márciusában történt, amikor a Szent Szövetség a nápolyi király megsegítésére, a carbonarik ellen osztrák haderőt is küldött. A fiatal hadnagy az udvarnál rendezett estélyen megismerkedett a tizennégy éves Colonna hercegkisasszonnyal. A híres-hírhedt Colonnák ismertek a középkori és

reneszánsz Róma történetéből. „Pápát, kardinálisokat, hadvezéreket, költőket és mecénásokat adtak a világnak. Hallatlan gazdagságuk révén halhatatlan szépséggel ajándékozták meg a kultúrtörténetet. Rokonságuk az Anjoukkal a magyar történelem zenitjéhez kapcsolja neveiket.”

Felesége, Giuseppa Colonna Di Stigliano 1808-ban született Nápolyban. Apja Luigi Di Colonna, Szicília és Nápoly alkirálya, anyja Francesca Di Rivafiloni grófnő, a nápolyi királyné első palotahölgye volt. A szülők aggodalommal figyelték a fiatalok közt kibontakozó és szünni nem akaró szerelmet. A családi politika más jövőt szánt a hercegkisasszonynak; nem tudták elképzelni, hogy az idegen nemes felesége legyen. Négy évig volt az ezred Itáliában. Közben a kapitánnyá előléptetett Marzsó Imre egyre gyakrabban volt látható a Colonnellák palotája körül. Négy év sem volt elég, hogy a család lemondásra bírja a hercegkisasszonyt. Végül bérgyilkosok segítségével próbálták megakadályozni a házasságot, de a kapitány hősiességének köszönhetően a merénylet nem sikerült. Végül a család 1825-ben beleegyezett a házasságba. Marzsó Imre és felesége 1830-ban költözött haza a jászfényszarui birtokukra.

Frimont-huszárból nemzetőrtiszt

Verebélyi Marzsó Imre élettörténetét az említett Közlöny csak a fegyverletételt követő napokban folytatja. Érdekes lenne többet megtudnunk arról, hogy az egykori daliás, hercegkisasszonyt hódító Frimont-huszártisztet mi készítette arra, hogy fegyvert fogjon a szabadságharc ügyéért. Erre feltehetően egyszerű a válasz: haza és szabadság szeretete feledtetni tudta a neveltetése, az ezrednél eltöltött évek és a házassága folytán esetleg kialakult nézeteit. Talán a szabadságharcot önvédelmi harcnak tekintette az 1848 áprilisában nyert törvények megvédésére, talán egy ideig bízott a dinasztiaival való kiegyezésben. Lehet, hogy ez volt az egyik út, amelyet járhatónak vélt, s így vállalta 1848 őszén a fegyveres harcot. Lehet, hogy meggyőződéses forradalmár volt. Mindenképpen haladó politikai nézetei lehettek, hisz a későbbiekben is elkötelezte magát a forradalom eszméje mellett. Ezt látszik bizonyítani az a tény, hogy a Függetlenségi Nyilatkozat után is (1849. április 14.) vállalta a fegyveres harcot a végsőkig. Sőt – Hegyesi

Márton kutatásai szerint – erre az időre esik (1849. április 24.) alezredesi kinevezése is, ami Bem előterjesztésére történt meg (feltehetően ekkor Bem seregében harcolt). Mint katona hősiessen küzdött a szabadságharc csatáerein. Hegyesi Márton levéltári adatokra hivatkozva közli, hogy Gencsy Pállal (a lovas nemzetőrök itteni parancsnokával együtt) ezredessé léptették elő, bár megemlíti, hogy a kormánybiztosi kinevezés elkallódott. A szerző munkája ezt követően is említi ezredesként. Az aradi újságcikk, melyhez Irén nevű unokája adta az adatokat, szintén az utóbbi rendfokozatot használja, amikor fogságbaeséséről ír. Szintén alezredesként van (volt) feltüntetve a sarkadi római katolikus plébánia anyakönyvében, ahová felesége halálát jegyezték be. Az anyakönyvi kivonat hiteles, 1932-es példánya ma is a késői utódok birtokában van. Abban a részben, ahol arról ír Hegyesi Márton, hogy Marzsó Imrét és Beöthy Györgyöt elítélték, alezredesi rangot említi. Beöthy György ma is álló sírkövén azonban az ezredesi rangfokozat olvasható...

A fegyverletétel

A váradi szerző munkájában Marzsó Imrével 1849 júliusában, Biharpüspökiben találkozunk újra. A közölt adatok szerint itt akkor 9600 ember táborozott öt napig, Marzsó és Csillagszegi alezredek vezetésével. Erre vonatkozó érdekes adatokat tartalmaz a biharpüspöki református egyházközség ún. Aranykönyve, amelyet 1853-ban kezdett el írni Papp Károly, helybeli lelkész, felhasználva az egykori forrásokat. Itt az olvasható, hogy a háromezer honvéd és a hétezer nemzetőr Gencsy és Paulovics alezredes parancsnoksága alatt július 7–15. között itt táborozott. (Ebben a két esetben – feltehetően – a honvéd és nemzetőr alakulatok parancsnokainak neve összekeveredett.)

A szabadságharc végnapjai közeledtek ekkor, az orosz inváziót követő fegyverletétel. Verebélyi Marzsó Imre két huszárkapitány fiával, Lajossal és Józseffel együtt Sarkadon adta át kardját az oroszoknak. Felesége, Giuseppa Colonna ide sietett meglátogatni fogoly férjét, fiait, és itt esett a kolera áldozatául. (A közhiedelemmel ellentétben a kolera már az oroszok bejövetele előtt is dühöngött.) A sarkadi plébánia 32. sorszámú bejegyzése szerint 1849. augusztus 17-én halt meg, és másnap temette Zay János plébános, későbbi váradi kanonok. (A váradi-olaszi temetőben történt exhumálása után a Bazilika altemplomában kapott

végző nyughelyet.) Az anyakönyvi hitelesített kivonat ma is az utódok birtokában van, a Sarkadon levő sírkövéről készített felvétellel együtt.

Már Hegyesi Márton kutatásaiból tudjuk, hogy Marzsót golyó általi halálra ítélték Aradon, majd kegyelemből tizenhat év várfogságot kapott 1849. december 18-án. Fiai közül Lajost besorozták egy gyalogezredbe, Józsefet pedig bebörtönözték. József szabadulása után a váradi Török Gábor leányát, Ilonát vette el. Lajos, a Váradon élő József útján ismerkedik meg leendő feleségével, Szenteleki Kozma Etelkával. Marzsó Imre leánya, Karolina Hadfy Waberer János felesége lesz, sírköve még áll az olasz temetőben, rajta halálának éve: 1861.

A ma is meglévő gyászjelentés tanulsága szerint Marzsó Imre 1863. január 5-én hunyt el, életének 67. évében. Érdekes a gyászjelentés egyik sora: nem tüntették fel, hogy a szabadságharc tisztje volt, csak a „Honfi” szót nagyobb betűkkel szedték. Ez így hangzik: „A boldogult... Mint ember, HONFI, férj és apa, kötelességének teljesen megfelelt.” Például fia, József, ma is meglévő gyászjelentésére már a neve után ott van, hogy „1848/49, honvédhuzár-kapitány”. Igaz, ő már 1897-ben halt meg.

A családi hagyomány szerint Marzsó Imrét közvetlenül kiszabadulása után érte a halál.

A honvédtisztek különböző megfontolás útján jutottak el a szabadságharcban való részvételükig. Egymástól eltérő okok miatt kaptak halálbüntetést vagy hosszú évekig tartó fogságot. Egy azonban mindannyiuknál közös volt: a harcok alatt legjobb tudásuk szerint teljesítették kötelességeiket. Mindezeket megtették a szabadságharc győzelméért. Így tett a Nagyváradhoz kötődő Marzsó Imre is. A szabadságharc bukása után ő is, mint sokan mások, mindent elvesztett, egy élet tört derékba. Ezért őt is, mint kivégzett társait, a megtorlás áldozatai között kellene emlékezetünkben megőriznünk.

Forrásmunka

Hegyesi Márton: *Bihar vármegye 1848–49-ben.*

A Marzsó család levéltára

Az Aradi Közlöny számai

Nagy Aranka
tanár, Nagyvárad

KAZINCZY LAJOS, A TIZENÖTÖDIK ARADI VÉRTANÚ

Ha a Kazinczy nevet halljuk, mindenki a nyelvújító Kazinczy Ferencre gondol, pedig Kazinczy Ferenc elődei közt már találunk – osztrák szemmel nézve – javíthatatlan lázadókat, de ezek a férfiak – magyar szemmel nézve – becsületes hazafiak voltak.

Apja, Kazinczy Ferenc 1759-ben született, Sárospatakon tanult, de nem volt megelégedve a tanítással. A következőket írja: „A tanulás inkább függ a tanuló szorgalmától, mint a tanítóétól: mert Pataknak 20.000 kötetnyi bibliotékája, s a

könyvek a tanulók szobáikban is kiadattak.” Idegen nyelveket tanul, hivatalban dolgozik, az irodalom felé bontogatja szárnyait. A császáriakkal szembeni elégedetlenség, különösen a francia forradalom után fokozódik. Kazinczy Ferenc lefordítja a Martinovich-féle katé „veszedelmes tanait”. Ezért 1794. december 14-én elfogják, halálra ítélik, majd I. Ferenc a halálos ítéletet fogságra változtatja, így több mint hat évig raboskodik Buda, Brünn, Kufstein és Munkács várában. 1801. június 28-án szabadul. „Partra léptem 2387 napi hányadtatásaim után” – írja, de hite és kedve életének legrémítőbb pillanatai között sem hagyja el.

1804-ben megnősül, feleségül veszi a nálnál húsz évvel fiatalabb gróf Török Zsófiát, aki jó szelleme és hűséges társa a széphalmi kúriában,

melyet 1791-ben épített, de csak 1806-ban költöznek be. Hét gyermekük született. És most térjünk rá a 29 évet élt Kazinczy Lajos tragikus sorsára.

„Különös szerzet az emlékezet, ha rosszul vés be valamit, nehéz kivarázsolni belőle” – írja Pásztor Emil történész, aki mozaikokból rakta össze Kazinczy Lajos tragikus sorsának történetét, neki köszönhető, hogy hősünk neve nem ment feledésbe.

Úgy él emlékezetünkben, hogy Haynau tizenhárom főtisztet végeztetett ki Aradon, holott tizenöten voltak. Első dührohamának Ormay Auffmanberg Norbert ezredes esett áldozatul, mivel a rögtönítélő bíróság előtt nem volt hajlandó semmilyen megalázkodó színjátékra, Haynau dühében azonnal felakasztatta.

Október 6-án következett a tizenhárom tábornok, október 25-én Kazinczy Lajos.

Kazinczy Lajos 1820-ban született Széphalmon, a pataki kollégiumban tanult. „Igen jó feje van” – írja büszkén édesapja.

1831 nyarán kitör a kolerajárvány, Lajost édesanyja „dörzsölésekkel és egyéb szerekkel” kigyógyítja, de 71 éves legyengült férjét, „a széphalmi szent öreget” nem tudja megmenteni.

A 11 éves Lajos tovább tanul Patakon, 15 éves korában gróf Teleki József veszi pártfogásba és a tullni hadapród iskolába küldi. Itt ismerkedik meg a 17 éves Görgey Artúrral, aki egész életében példaképe marad.

Négy évet tölt a hadapród iskolában, kitűnően tanul. Besorozzák a Miklós-huszárezredhez. Halad a ranglétrán, 1840-ben hadnaggyá léptetik elő. Feljebbvalói elégedettek vele. „Édes érzés a fiúnak, ha hallja, hogy felettesei jót írnak róla, s ezzel anyjának örömet szerez, legalább így enyhíti gondjait.” (Özvegy Kazinczyné nagyon komoly anyagi gondokkal küszködik.) Egy Fanni nevű nemeslelkű lányról is ír anyjának, de az álmodozva tervezett házasságból nem lesz semmi.

Pardubitzba helyezik, ott éri a hír, hogy édesanyja tüdőgyulladást kapott, Nagyváradról ír rokona, báró Szepsi Anna s kéri, hogy jöjjön, ahogy csak tud. Váltott lovakon vágat, de anyját holtan látja viszont. A sors kegyelméből, nem kellett megérnie édes gyermeke szörnyű halálát.

Lajost emészti a gyász, hideg tél van, mégis ragaszkodik ahhoz, hogy anyját hazavigye a családi sírboltba. A jeges utakon, hófúvásban,

hetekig tart az út; a temetés miatt kölcsönt vesz fel, de törleszteni nem tudja. Feladja főhadnagyi állását, megválk a hadseregtől.

Ezután nővére családjához megy Gyulaházára, itt tudja meg, hogy kitört a forradalom. Azonnal szolgálattételre jelentkezik, megbízzák a kisvárdai nemzetőrök kiképzésével, pár hét múlva Pesten Mészáros Lázár hadügyminiszternél is felajánlja szolgálatait a haza javára. Oroszlánrészt vállal a pákozdi győzelemben. Majd azt a feladatot kapja, hogy Győrben utászszázalókat szervezzon. Kazinczy őrnagy és újdonsült csapata 1848 karácsonyán, nagymise után a győri templom melletti téren leteszi az esküt.

Az 1849-es tavaszi hadjáratban Kazinczy és serege a nagysallói csatában tünteti ki magát. A fővezér, Görgey hideglázban fekszik lévői főhadiszállásán és távcsövön kíséri szemmel a helyzet alakulását, így a szabadságharc legvéresebb győztes csatáját Kazinczy Lajos vezetésével vívják meg. Segítő társai Damjanich és Leiningen 600 embert vesztenek, az osztrákok viszont 2000-et. Ugyanannyian esnek fogságba is. Életének legkeményebb, de legszebb napja ez.

Alig fél év múlva, bátran és büszkén vágja Aradon a haditörvényszéki hiénák képébe: „Az április 19-i nagysallói csatában tanúsított jó magaviseletemért, Görgey tábornoktól, a katonai érdemjel III. osztályát kaptam.”

A tábornoki kar szerint, kiváló harcos, hősiessége lelkesíti katonáit. „Bátor, mondhatni rettenthetetlen katona volt. A szuronyt szegezz-rohamokban, mindig az élre állott.”

A nyár folyamán azt a parancsot kapja Görgeytől, hogy hadaival Zempléntől Máramarosig őrizze az ország határát. Ahogy illik, szózatot intéz a polgárokhoz: „Részemről legszebb kötelességemnek tartom Hazánk határait sértetlenül megtartani. A jó hazafi nálam mindenkor oltalmat talál, ám szent ügyünk árulóit, érdemlett büntetésüket veendőik.”

Szavát megtartja, mindent megtesz, ami emberileg elképzelhető. Munkácson 8000 fős gyalogságot szervez, két hadosztály lovasságot, 24 ágyút öntet harangokból, a parancs szerint Beregszászon kell csatlakoznia az erdélyi csapatokhoz, de a főszereg sorozatos veresége után kútba esik az eredeti terv, nem egyesülhet Bem seregével. A világosi fegyverletételről is megkésve értesül. Végül a megmaradt erdélyi sereggel Zsibóra vonul, ott kapja kézhez Görgey levelét, hogy tegyék le a fegyvert. A Wesselényi-család ősi fészkeben, a zsidói kastély

nagytermében gyűlnek össze a tisztek. A hosszú asztalra némán teszik le a kardokat, köröttük könnyes szemmel állnak a honvédek. Ő és tisztjei ettől a perctől hadifoglyok. Egy orosz könnyűlovas osztag kíséri Nagyváradra, majd szeptember 8-án 120 tisztársával Aradra. A börtön vizes, dohos kazamatáiban sínylődve várják az ítéletet.

A honvédseregnek a fegyverletételkor 32 tábornoka és 74 ezredese volt. Néhányan még idejében külföldre menekültek, nagyobb részük azonban az osztrákok fogja lett. Több kortárs állítja, hogy az orosz parancsnoki kar, amint megtudta, hogy a tábornokokat át kell adni az osztrákoknak, valósággal szuggerálta, hogy szökjenek meg, de ők méltatlannak érezték az ajánlatot, vállalták sorsukat.

A haditörvényszék Kazinczy Lajost október 13-án ítélte el: „Vádolt felségsértés büntette miatt, minden ingó és ingatlan vagyonának elkobzása mellett lőpor és golyó általi halállal büntetendő” – aláírás: Ernst törzshadbíró.

Október 24-én reggel 8 órakor közlik vele, hogy másnap agyonlövik. Egy rokona szeretne elbúcsúzni tőle, de gorombán elutasítják. Semmi látogatás. A halálra ítélt búcsúzzék az élettől, nem holmi asszonyágoktól. Délután felkeresi Baló Benjámint református lelkész, sokáig beszélgetnek, búcsúlevelet ad át neki. A lelkész hajnalban elkíséri a vesztőhelyre. Körben, a várfalak mentén, katonák tartják távol a zokogó vagy döbönt csendben báméskodó embereket. Ott van közöttük az aradi főispán felesége, Bohus Jánosné, aki minden eszközzel igyekezett enyhíteni a rabok szenvedését. Lefizette az öröket, hogy levelet, ruhát, élelmet vihessen be. Őt még felismeri és búcsút int neki. Aztán bekötik a szemét. Féltérde ereszkedve fogadja a lövést, mint minden halálra ítélt. A három katona közül egy a fejére, kettő a szívére céloz. Bátran várta az utolsó pillanatot. „Isten, ne hagyd el szerencsétlen hazámat” – ezek utolsó szavai.

A sortűz után arcra borulva feküdt a várárookban naplementéig. Utána temették el a várfal tövében szertartás nélkül; jeltelen sírba nyugszik. De fölötte ragyogtak a csillagok.

Úi. 1859-ben országsszerte Kazinczy-ünnepet rendeztek a hazafiak, gyűjtést is szerveztek, hogy méltó emléket állítsanak Kazinczy Ferencnek, s segítséget nyújtsanak a szegénységgel küszködő családnak is. 50 ezer forint gyűlt össze. Ebből visszavásárolták a széphalmi birtokot, megépítették a mauzóleumot, a megmaradt összeget a családnak adták. Így hozta helyre az utókor a múlt mulasztásait.

Ormay Auffenberg Norbert – 1813-ban született Csehországban, egy nemesi származású katona családban. Tizenöt évesen már ő is hadfi, vagyis tisztjelölt az egyik császári és királyi gyalogezredben.

1840-ben letartóztatják, mivel kapcsolatot tartott a lengyel függetlenség helyeállításáért szervezkedő hazafiakkal. Az ügy bonyolult, s csak 1847-ben hoznak ítéletet, Ormayt 14 évi vasban letöltendő várfogságra ítélik. 1848. május 5-én a magyar kormány közbenjárására kegyelmet kap.

Jelentkezik Kossuthnál, aki rábízta egy vadászezred megszervezését, teljes bizalommal van iránta, a költségekre 100 ezer pengő forintot kap. 1849 februárjában már kétezer főből áll a vadászzászlóalj, ez Kossuthnak annyira imponált, hogy Ormayt alezredessé léptette elő, áprilisban pedig ezredessé. Folytatta szervező tevékenységét. Sajnos augusztus 12-én a császáriak elfogják, és 21-én az Arad melletti csálai erdőben felakasztják. Élt 36 évet.

Forrásmunka

Kazinczy Ferenc: *Fogságom naplója*, 1976.

Magyar szabadságharc története. Képes enciklopédia, 1998.

Új Tükör – 1977. augusztus, 10. szám.

Nők Lapja – 1998. 41. szám.

Élet és Tudomány – 1999. április 9-i szám.

Józsa István

egyetemi tanár, Kolozsvár

A PETŐFI-IKONOGRÁFIA VÁLTOZÁSAI

Petőfi Sándor alakja 1849 után már műalkotások témájává vált, jelképpé magasztosult, melynek értelmezési keretei természetszerűleg nem klasszicizálódtak, még csak nem is rögzültek, hanem az alkotók léthelyzetre adott válaszáinak függvényévé váltak.¹

Barabás Miklós festménye a költőről egyszerűen közismert, jó évszázada általánosan elfogadott – mégis nehezen értelmezhető. Amint például Orlai Petrich Soma műve és a többi Petőfi-kép is, százötven év után is, nagy meglepetéseket tartogat. A Petőfi-ikonográfia, annak történelmi helyzettől függő folyamatos változása végül is feltáratlan terület.

Barabás Miklós Petőfi-portréja a költőt ábrázoló képek között talán a legismertebb, az egyik legfontosabb, és kitűnően példázza azokat a szellem- és mentalitástörténeti stb. változásokat, öninterpretációs, ideológiakritikai, kanonizációs vonatkozásokat, sőt nemzetkarakterológiai sajátosságokat, melyekkel mindenképpen számolnunk kell ezeknek a műveknek a megértésében. Mert mit jelent a Petőfi-ábrázolásokról szólni? Jelképelemzést. Mítoszértelmezést. Metafora születésének sajátos vonásait megragadni. Társadalomlélektani tájékozódást, a magyar köztudat működésének megragadását. Művészettörténeti alapozást, ikonográfiai fejtegetést. Önértékelésünk leírását és újragondolását. Kánonok születésének és letűntének vizsgálatát. Végül is melyek azok a diszciplínák, amelyek eszközeit eredményesen használhatjuk? A módszer?

Egy személy ábrázolásaival, képzőművészeti megjelenítéseivel az ikonográfia foglalkozik; „(...) az ikonográfiai kutatások tárgya vagy egy *egyén*, vagy egy *kör*, vagy egy *vallás* – írja Louis Reau. 1. Valamely *egyén ikonográfiájának* célja, hogy összegyűjtsön és prototípusokra vezessen vissza. Minden olyan grafikus ábrázolást (festményeket, metszeteket, érmekeket stb.), amely valamilyen történelmi személyiségre, például XIV. Lajosra vagy Napóleonra vonatkozik. Tágabb értelemben az ilyen jellegű kutatások kiterjeszthetők ugyanazon családhoz, ugyanazon

dinasztiához tartozó (a francia királyok ikonográfiája) vagy azonos tisztséget viselő egyének (a francia marsallok ikonográfiája) kategóriájára is.”² „... ahhoz, hogy körülhatárolhassuk az ikonográfiai kutatások területét, a lehető legpontosabb határvonalat kell meghúznunk az ikonográfia és a hozzákapcsolódó tudományok, az *archeológia és a művészettörténet között* (...)”³ Az ikonográfia és a művészettörténet közötti határvonalról: „a művészettörténet az emlékeket a *forma* szempontjából tanulmányozza e szó legtagabb értelmében ide számítva mindazt, ami a koncepcióhoz, a rajzhoz, a színhez tartozik. Az ikonográfia viszont csakis a tartalommal, vagy ha úgy tetszik, a *tárggyal* foglalkozik.”⁴ Pál József Erwin Panofskyra hivatkozik, „Az ikonográfia és az ikonológia következetes elhatárolását Panofsky végezte el, Erwin Panofsky: *Studies in Iconology. Humanistic Theme in the Art of the Renaissance*. New York, 1939. 3–31.”, közli lábjegyzetben.⁵ A két fogalom egymáshoz való viszonyáról Jan Bialostocki így ír: „Az ikonográfia (...) modern értelemben a művészeti alkotás tartalmának leírását és/vagy értelmezését jelenti, így története összefonódik az emberi eszmék történetével. Különbséget kell azonban tennünk a > leíró (vagy kifejező) < és az > értelmező ikonográfia < között. A leíró ikonográfia azt vizsgálja, hogy milyen magatartást tanúsított a művész, a patrónus vagy a kortárs megfigyelő a vizuális szimbólumok és képek jelentése, illetve funkciója iránt.”⁶ „Az értelmező ikonográfia a művészeti alkotást azonosítja és leírja, valamint tartalmát értelmezi (bár ez utóbbi funkciót mostanában inkább > ikonológiának < nevezik).”⁷ „Az értelmező ikonográfia történeti diszciplína, a leíró ikonográfia pedig a korszak általános szemléletét és esztétikai magatartását vizsgálja.”⁸

A kettőt végül is nem szabad és nem is lehet elválasztani, függetleníteni egymástól, most a kiindulópont az előzetes közgondolkodás, illetve az – esetünkben képszerűsítő – egyéni művészi gondolkodás. A Petőfi-jelkép, a Petőfi-legenda esetében, konkretizálódjon az a 19. vagy 20. századi magyar köztudatban szóbeli vagy írott formában, a művészetek területén, vizuális műalkotásokban, a kollektív tudat működését megragadni képes tudományok sorára, rendszerére, azok eszközeire van szükség. A Petőfi-ikonográfia esetében a szimbolizáció folyamatát csak úgy követhetjük, ha feltérképezzük a jelkép pszichogenezisét és *szociogenezisét* egyaránt, sőt, ez esetben a hangsúly az utóbbira fog áttevődni. „Paul Ricoeur a jelkép

hermeneutikai megértéséről szólva figyelmeztet arra, hogy a szimbólum gondolkodásra készítet („Le symbole donne a penser” – Ricoeur, 1962, 193), a jelentés nem benne van, hanem rajta kívül, amelyet gondolati úton kell megkeresnie. Az ember állandóan megújuló szellemi erőfeszítésére van szükség a szimbólumok megértéséhez – többek között ez az intellektuális munka is megkülönbözteti e jelfajtát a többitől.”⁹

A művészettörténetírás, elsősorban Hoffmann Edit Barabás-szakértő többször kiadott könyvében¹⁰ leírta azokat a művészettörténeti folyamatokat, amelyek a magyar kultúrában a romantikából nem a realizmushoz, hanem osztrák mintára a biedermeierhez vezettek. Barabás Miklós portréfestészetéről ennek jegyében beszélhetünk a biedermeier mintegy kódolta, egész életében meghatározta. „A fiatal Barabásnak tetszett Endernek (ti. bécsi mesterének) (...) az erőltetetten eleven, nyájas modora – írja Hoffmann Edit –, annál is inkább, mivel számára új volt. Erdélybe nem szivárgott le annyi bécsi művész, ő még Szabó János (ti. erdélyi mestere) klasszicizmusával érkezett Bécsbe. Eltanulta Endertől s a többiektől az akadémikus modort, megtanulta, hogyan kell mindenkinek tetsző bájosággal beállítani a modellt, hogyan kell elhelyezni a kezét, hogy elég kecses legyen – de közvetlen megfigyelőképessége vesztett. Bécsi stúdiiumai akadémikusan érdektelenek, arcképei, melyeket hazajövet Nagyszébenben 1831-ben készített, annyira személytelenek és sablonos bécsi munkák, hogy alig ismerünk bennük Barabásunk kezére.”¹¹ „Egy gyönyörű ideál-mellkép a leglelkesebb arckifejezéssel”¹² – ez tehát esztétikai magatartása, az élete végéig gyakorolt, egyetlen művészi módszere. Petőfi-potrójának, mint ahogy általában a Petőfi-portréknak esetében a művészettörténeti kutatás önmagában végül is nem elegendő, ezzel a képeket még nem értjük, mert a Petőfi-jelkép dimenziói folytatódnak egy tágabb mezőben, még a művészetek területén túl is, magában a mindennapi életben. Mi sem ragadható meg nehezebben.

A metafora „helye” (újra)leírás és fikció találkozásában keresendő, végső gyökere maga a létige – bizonyítja be megkerülhetetlen munkájában Paul Ricoeur.¹³ Megértésébe bevonandó a műalkotás kontextusa is – írja Gadamer –, tisztázva ezzel esztétika és hermeneutika viszonyát.¹⁴ Moisés Silva *Biblical Words and their Meaning* (Bibliai szavak és jelentéseik) című könyve – többek között – a kontextus mivoltának megragadását tűzte ki célul, annak fajtákra való lebontását

– történelmi, irodalmi, nyelvi, egyéb –, illetve az egyes fajták mibenlétének, hatásának és összehatásuknak a bemutatását.¹⁵ Szerzők, művek, a sort akár a német, akár a francia hermeneutika vonalán még sokáig folytathatnók – újabb és újabb bizonyítékok, hogy a műalkotást semmiképpen sem kulturális, hanem egzisztenciális kérdésként kell tárgyalnunk. A Petőfi-képek sora pedig a 19. századtól máig csak és csakis így értelmezhető. Barabás Miklós reprezentatív művének interpretálásában is először nagy bünt követünk el. Összehasonlítjuk Petőfi egyetlen hiteles daguerrotípiáját és Barabás Miklós Petőfi-portróját (1. és 3. kép). A ricoeuri létingét keressük, vizsgáljuk? Fényképet festménnyel összehasonlítani elvileg, ugye, abszurd, tilos, sőt egyszerűen bűn, az alkotó azt hoz ki választott témájából, amit éppen akar. Mégis, el kell követnünk ezt a bünt. Hiszen biztos fogódzót tudunk a fényképben. A Barabás-festmény értelmezése megkívánja, a kép egy műalkotás, a művészi közlés médiuma. Mit mond Barabás Miklós mester? Mit akar Barabás Miklós mester? Mert hogy nem egyszerűen lefesteni, visszaadni, megörökíteni Petőfi Sándor költő alakját és urambocsa' történetét, az egészen nyilvánvaló. A két kép, a két Petőfi-kép, a két ember között akkora a távolság, a különbség, a festő annyira más embert alkotott, hogy műve mint önálló műalkotás teljesen elszakadni látszik az egykori költő alakjától. Ha megfigyeljük a hajzat első vonalát, a homlokívét, a karaktert jelző orrot, ugyanazt a személyt látjuk mégis. De annyiról van-e szó egyszerűen, hogy hát... időközben megnőtt a költő haja, vagy nem is magáról a költő személyéről beszélünk, hanem a magyarság egyik legfontosabb szimbólumát, a Petőfi-jelképet akarjuk megérteni? És nem is csak megérteni, hanem megélni, amint Karl Rudolf Bultmann a hermeneutika problémáját leírva a nélkülözhetetlen *életviszonyról* ír.¹⁶ Értjük ezt a képet? Értjük, éljük ezt a képet? Vagy csak megszoktuk? Ez a távolság érdekel bennünket a továbbiakban, ezt próbáljuk megválaszolni, ott feszül benne az 1849 utáni, illetve a 19. századi magyar történelem. Sőt...

Amit először is el kell végeznünk az egyszerűen munka, előmunkálatok sora, amely lehet unalmas, lehet bosszantó, de alaposan kell végeznünk, mert itt tisztázzuk a premisszáinkat, amelyekre a további következtetéseink épülnek. Monsieur Felix Daguerre találmánya a 19. század közepére már a kontinensnek ezen a részén is ismert és működik,¹⁷ van egy fényképünk, az egyetlen hiteles daguerrotípiája, és

ez egyértelmű, abszolút vonatkoztatási pontnak ígérkezik. Akként vált közismertté, akként vonult be a köztudatba, hiszen számtalanszor láthattuk kötetekben, tankönyvekben, plakátokon, televízióban stb. A fénykép restaurálásának kalandját Escher Károly írja le *Riportfényképezés* című kötetének függelékében, a kép felkutatását, az 50-es évekbeli adminisztrációval folytatott huzavonát, az alkalmazott ciános eljárást, végül magát a fényképet. „A legelső, ami szembetűnik rajta: a költő szemei – írja. Ezek a csodálatos, lángoló, világító szemek, amelyekről annyi kortárs írt lenyűgözve és megbűvölten. S a finom, pelyhedző kis bajusz, a franciás szakáll, a boltozatos homlok, mindez szépen előtűnik a kis ezüst lapon.” „Szeretettel és meghatottan zárom ide, befejezésül ezt a képet. Nem az én felvételem ugyan, hanem ismeretlen pesti >fényíró< munkája – de azért egy kissé az én gyermekem is, hiszen a megsemmisülésből hoztam vissza”¹⁸ (2. kép).

Hasonlítsuk össze az Escher által közölt fotót és az általunk ismertet. „(...) a finom, pelyhedző kis bajusz, a franciás szakáll” – íme, a rég közismert képen nem találunk se bajuszt, se szakállt, a koponyaformán is módosításokat fedezhetünk fel, a mellékelt fénymásolatok is látni engedik (1. és 2. kép). Vagyis – újabb? – hamisítvány, retusált változat élt a köztudatban. A kép középiskolai tankönyvben is megjelent¹⁹ – honnan a hamisítvány? Mert ha már egyszer megvan az eredeti eredetünk, akkor egy hamisítvány, no nyilván nem értékesebb, de érdekesség számba megy. Kozma Dezső professzor úrnak, a tankönyv szerzőjének a válasza: „Ezt küldték a Petőfi-múzeumból.” Döbbenetes. Ha magában a Petőfi-múzeumban ezt ismerik egyetlenként, sőt hitelesként, hát... És természetesen nem csak magáról a múzeumból van szó, hanem arról az országos intézményről, amely „a” magyar köztudatot hivatott alakítani. Honnan ez a változat? Kideríthetjük? Miért ez vált közismertté? Miért nem az Escher által restaurált valóban egyetlen igazi?

Van viszont végre egy eredetünk, egy újabb, a régi, a minden bizonnyal egyetlen hiteles daguerrotípiá. Könyvtári anyag íródott már a fénykép teljes, könyörtelen, hibátlan stb. objektivitásáról, ugyanakkor azt is tudjuk, hogy a fényképezés módjával kiemelhetünk, illetve elfedhetünk emberi tulajdonságokat. Az „ismeretlen” pesti fényíró munkája, az Escher Károly által restaurált fénykép igazi remekmű. Az a fotográfus mester igazi művésze volt szakmájának, teljességében vissza

tudott adni egy olyan komplex személyiséget, mint a költő. „Ismeretlen”? „1841 júniusában a festő Marastoni Jakab fotografiai műtermet nyitott Pesten a Nákó-házban – írja Gazda István –, és ő fényképezte le 1841-ben Kossuthot s ez az egyetlen felvétel maradt fenn Marastonitól. (A Petőfiről készített egyetlen daguerrotípiát az ugyancsak Pesten élt Strelisky Lipót készítette.) Marastoni olasz származású volt, e mesterséget Bécsben sajátította el, egy felvételt két perc alatt tudott elkészíteni és tíz forintot kért érte, ami nem volt kis pénz akkoriban.”²⁰ De hogy Strelisky Lipót mivel ajándékozta meg a magyar kultúrát, az egyszerűen felbecsülhetetlen.

Egy biztos. A részkövetkeztetés: a Petőfi-ábrázolások értelmezésében nem történt előrelépés, az egyetlen stabilnak hitt fogódzónk is elveszett, illetve újat találtunk, amelyek a régebbi kell hogy legyen, illetve... Megválaszolatlan kérdések, tisztázatlanságok. Önismeretünkről, identitástudatunk alapjairól van szó. Aprópó „előmunkálatok”.

Újabb fogódzónak ígérkeznek azok a grafikák, amelyeket Barabás 1849 előtt készített Petőfiről (4–5. kép). A festő igazi mesterember módjára pontos könyvelést vezetett. „Akadémiából kijöttöm utáni munkáim jegyzéke”²¹ –, amelyben rögzíti, hogy mikor, kiről, milyen technikájú munkát készített, mennyi és milyen honoráriumért. 3146 ismert munkájából 2473-at maga a festő jegyzett, a további gyűjtés Szegedy-Maszák Elemérné Tormay Vera és Szegedy-Maszák Tihamér munkája. Megtudjuk, hogy a festő többször is megörökítette Petőfit, az idevágó adatok: 1845 – tusrajz, 1846 – tusrajz, 1848 – litográfia a költőről és feleségéről, 1854 – tusrajz, 1860 – tusrajz. Ezek a munkák is erősen elütnek a vizsgálódásnak középpontjába állított festménytől. A legmeglepőbb pedig az, hogy sem a jegyzőkönyvben, sem a Szegedy-Maszák-féle gyűjtésben nem találjuk az olajképet! Mikor készült? Újra végigkutatjuk a 3146 munka adatait, aztán újra és ismét újra, és valami fogódzót keresünk. Végül az alkalmazott technikákban találunk: a művész az 1860-as évek után kezd elsősorban olajban festeni. És ezzel bizonyára megvan a válasz az egyik alapkérdésre. A festmény nem az élő Petőfi Sándorról készült, akit Barabás különben is rég és jól ismert, hiszen Pápán iskolatársak voltak, hanem – messze 1849 után. Ez az ember a legendák Petőfije. Arnold Van Gennep Freudra hivatkozik az emberi psziché természetes tendenciája, írja, hogy a világot vágyainak

és szükségleteinek megfelelően ábrázolja.²² Minden nép vidámságra vagy melankóliára, brutalitásra vagy gyengédségre való, bizonyos irodalmi stílusra hajlamainak megfelelően kiválasztja a témákat, melyekkel kapcsolatba kerül, és érzékenységi fokától függően dolgozza fel azokat.²³ A Petőfi-téma a magyarság egyik legfontosabb, legtöbbször feldolgozott, mindent összevéve az egyik legéletképesebb és már legtágabbi jelentésmezővel bíró témája, jelképe. Tekintve a szakirodalmat Frazer-től, Tylor-tól, Lévi-Strausstól Eliadéig és Van Gennepig, a legendák, a jelképek születése három szakaszban zajlik: az elsőben az illető téma rögzül, a másodikban megszokottá, sőt „unalmassá” válik, harmadszor és úgymond végül pedig már azt látunk bele, amit akarunk. Jelképpé, emblémává vált, értelmezhető, használható, intézménynevekként, évfordulók alkalmával, hívei és ellenségei lesznek, akik akár harcolnak is érte vagy ellene stb., stb. –

Petőfi-portré. A portré a legpikturálisabb műfaj, nincs irodalom, nincs epikum, nincs történelem, nincs konceptualizálható vetülete, de idő- és korélményt, majd történelemszemléletet kielemezhetünk belőle. Interpretációjában mai tudásunk szerint hat plusz egy réteget különítünk el, az ötödikben vizsgáljuk meg az ábrázolt alak erkölcsi arculatát, lelki világát, személyiségét. A fenti előmunkálatok után válik világossá, hogy Barabás Miklós nagyon jól tudta, mit és miért változtat meg festményén. A képen a lánglelkű, a forradalmár költőt látjuk, ez itt a „szabadság, szerelem” Petőfije. Kékszemű ábrándozó, hol van A helység kalapácsának gyilkosan ironikus Petőfije? Hol van az „Ó, ha tudná, mily nyomorban élek” Petőfije? Hol van a „Felhők” borongó Petőfije? Hol van a „Befordultam a konyhára” játékos Petőfije? Hol van a „Torkotokba, hogy megfúltok, olyan koccot vetek” dühös Petőfije? És hol van az a százegey és ezeregy Petőfi-arc, melyet olyan jól ismerni vélünk? Barabás Miklós mesternek egy bukott forradalom után – kiegyezés után? –, a magyar történelem egyik legsötétebb szakaszában ezt a forradalmár-eszményt, ezt a rajongót kellett fölmutatnia.

Egy műalkotásban a stílus felszíni rétege és a művészi ideológia terének mélységei között az alkotói módszer közvetít. A módszer elvileg választás kérdése. Barabás Miklós, Orlai Petrich Soma stb. Petőfi-portréi esetében – távrolól sem, hanem a történelmi helyzet a meghatározó. A „helyzet”. Ahogyan két történet keresztezi egymást, írja Almási Miklós az *Anti-esztétikában*.²⁴ Az egyén, a személy léttörténetét a felülről és

megint és újracsak felülről meghatározó történelem. Ez ellen a meghatározás ellen álomképekkel hadakozni? Barabás művészi ideológiáját tekintve eszményképet mutat fel, előre megtervezett ideológiát. A kép az önazonosság keresése. Vállalás. A nagy tenniakarás századában. Ahogy Orlai vagy a többi kortárs és utód Petőfi-portréja általában (6–9. kép). A Petőfi-portrékat csak ilyen ideológiakritikai alapon szabad megközelítenünk. Mert az alkotó gesztusa helyzet függvénye, mert a kép álomkép, egy magyar álom, ezt az álmot festette meg Barabás is. Biedermeier eszmény és magyar eszmény ötvözete. Magyar álom – ez egyfelől Petőfi által élt, másfelől éltette a Petőfi-legendákat, egészében pedig a magyarság magát éltette mindezzel. Barabás magát ezt az álmot festette meg, amelyben bizony már nem fontos, hogy hogyan is nézett ki maga a költő. Vagyis Petőfi-portréjában nem egyszerűen egy műalkotást igyekszünk megérteni, hanem a Petőfi-jelkép történelmi helyzettől függő interpretációját magyarázzuk. Ha úgy tetszik metaképet. Korszerű magyarázó önjáratereztést.

Itt kezdődnek tehát igazándiból a munka. Mert ebben a metaképben nem az ábrázolás valóságossága, még csak nem is maga a kép a fontos, hanem az a mód, ahogy a magyarság folyamatosan „kitalálja magát”. A festmény végül is ennek az identitáskérdésnek, ennek a heideggeri „Rede”-nek, „Sagé”-nak a korszerű metaforája.²⁵ És nem is csak a 19. század második felét találjuk benne, hanem a teremtett magyar karakter 1100 évét és legfontosabb összetevőit.

Egy személyt, kis vagy nagy csoportot, népet, kultúrát nem kívülről ragasztgatott jelzőkkel jellemezzük – írja Helmut Willke *Systhemtheorie entwickelter Gesellschaften* (Fejlett társadalmak rendszerelmélete) című könyvében²⁶, így csak a jellemzések zűrzavarához jutunk. Hanem az ő öninterpretációját kell leírunk. Így a szemlélő tévedése kizárva. Barabás Miklós képe ilyen öninterpretáció. De mekkora a homály, a tisztázatlanság a Petőfi-portrék körül? És mit jelent hát a Petőfi-ábrázolásokról szólni? Újabb önvizsgálatot? Mekkora feladat? Százötven év köztudatában rendet csinálni...? Ezeregyszázéban...?

1998. Petőfi Sándor születésének 175., 1999. „halálának” 150. évfordulója. A kérdés már az évforduló miatt is igazán időszerű, de mint az igazán fontos, az örök identitáskérdések, nem köthetők „csak” évfordulókhoz. A millicentenárium táján évezredek távlatában kell gondolkodnunk.

Jegyzet

- ¹ „Értelmezési kereteken” nem valamely, a témával, a téma által szubsztanciálisan adott, merev kontúrokat kell értenünk. Akkor sem, ha a közgondolkodás, de még a tudományos interpretáció is rendszerint bizonyos, jól meghatározott értékszféra felé viszi tárgyát. A Petőfi-ábrázolások esetében az ábrázolt személy azonossága ellenére a sokszerűségéből, végül is a korabeli vagy későbbi Petőfi-értelmezések, legendák, az azokat gyarapító műalkotások gyakran már összefüggéstelennek tűnő sokszerűségéből kell kiindulnunk. A mai értelmezéshez nélkülözhetetlen kereteket paradox módon nem is a téma, az ábrázolt személy, az egyetlen Petőfi Sándor felől sejtjük, méghozzá kezdettől fogva, hanem a téma későbbi, korszerű elvárásoktól függő fejlesztésében. Az ábrázolásokban, melyek történelmi korszakokban, művészeti irányatonként vagy mozgalomként stb., egyéni életművenként, de sokszor azokon belül is műalkotásonként változnak, az aktualizálás a közös; a Petőfi-ikonográfia, ha a téma felől közelítve rendszer is, nyilván annak kell lennie – alapfogalmaink a szabadság, szerelem, nép, népszolgálat stb. lesznek –, a mindenféle értelmezésekkel végül is nyitott rendszer. Legfőbb sajátossága, akárcsak az életút tisztázatlan lezártának, a költő utóéletének esetében, a nyitottság – ennek a nyitott rendszernek a megragadására történik kísérlet a továbbiakban. Ugyanakkor megtartó keretek föl kutatása semmiképp sem jelent, jelenthet valamiféle érkezést, megállapodást, biztonságot, lezárást. Mi sem volna abszurdabb.
- ² Louis Réau: Az ikonográfia meghatározása és alkalmazása. In: Ikonográfia és műértelmezés 1. Az ikonológia elmélete, JATE Press, Szeged, 1997, 181.
- ³ I.m., 182.
- ⁴ I.m., 183.
- ⁵ Pál József: Ikonológia, mint összehasonlító irodalomtudományi diszciplína. In: Ikonológia és műértelmezés 1., 9.
- ⁶ Jan Bialostocki: Ikonográfia. In: Ikonológia és műértelmezés 1., 227. old.
- ⁷ I.m. 227.
- ⁸ I.m. 227.
- ⁹ Hoppál Mihály, Jankovits Marcell, Nagy András, Szemadám György: Jelképtár, Helikon Kiadó, Budapest, é.n. (1995), 7.
- ¹⁰ Hoffmann Edit: Barabás Miklós. Művelt Nép Könyvkiadó, Budapest, 1950.
- ¹¹ I.m. 17.
- ¹² I.m. 40.
- ¹³ Paul Ricoeur: *Metafora vie*, Univers, București. 1984, 335–397.
- ¹⁴ Hans-Georg Gadamer: *Igazság és módszer*, Gondolat, Budapest, 1984.
- ¹⁵ Moisés Silva: *Biblical Words and their Meaning*, Grand Rapids, Michigan, 1983.
- ¹⁶ Karl Rudolf Bultmann: *A hermeneutika problémája*, Medvetánc, 1986. 2–3.
- ¹⁷ „Vitathatatlan, hogy a múlt század egyik legizgalmasabb és legnagyobb port kavart találmánya a fotográfia feltalálása volt. Daguerre saját alkotását nyilvánosan először 1839. szeptember 7-én mutathatta be, a Francia Akadémia viszont már január 7-én

megtekinthette azt, majd augusztus 19-én nyilvánosságra is hozták a találmányt. A magyarok azonban mindig jól informáltak voltak, s a Hasznos Mulatságok már február 2-án és 20-án, Vörösmarty lapja, az Athenaeum március 7-én, a Honművész pedig március 10-én adott hírt a találmányról. A Hasznos Mulatságok szeptember 4-én megjelent számában ismét tudósított, de már az augusztusi hivatalos bejelentésről.”
Gazda István: A fénykép születése, Génius, 1999. 4.

¹⁸ Escher Károly: Riportfényképezés, Műszaki Könyvkiadó, 1959. 130–133.

¹⁹ Kozma Dezső: Magyar irodalom. A IX. és a XI. osztály tankönyveinek Petőfi-illusztrációi.

²⁰ Gazda István. A fénykép születése, Génius, 1999. 4.

²¹ Közli Banner Zoltán: Barabás Miklós önéletrajza, Dacia, Kolozsvár-Napoca, 1985.

²² Arnold Van Gennep: Formarea legendelor, Polirom, Iași, 1997, 181.

²³ I.m., 195.

²⁴ Almási Miklós: Anti-esztétika, T-Twins, Lukács archívum, Budapest, 1993, 180–182.

²⁵ L. Martin Heidegger: Lét és idő, 7.

²⁶ Helmut Willke: Systemtheorie and wickelter Gesellschaften, Juventa Verlag, Weinheim und München, 1989, 75–81.

1. kép

2. kép

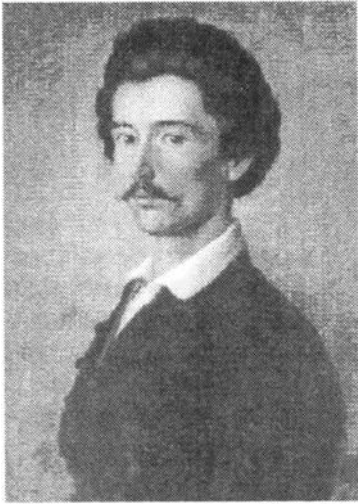
3. kép

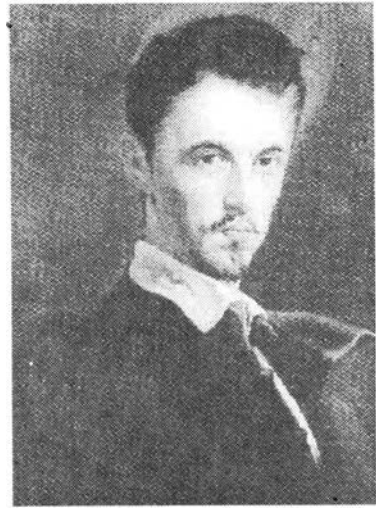
4. kép

5. kép

6. kép

7. kép

8. kép

9. kép

**EMLÉKHELYEK,
EMLÉKMŰVEK**

Péter I. Zoltán

újságíró, Nagyvárad

NAGYSÁNDOR JÓZSEF EMLÉKTÁBLÁJA

Több mint négy évtized után, 1990-től Nagyvárad magyarsága ismét szabadon koszorúzhatja minden év október hatodikán a nagyváradai születésű mártír tábornok, Nagysándor József emléktábláját. Ez a keretezett, sötét márványtábla a Nagysándor nevével elnevezett (ma Aurel Lazár) utca 4. szám alatti emeletes ház falán található. A tábla szövege: „Nagy Sándor/honvéd tábornok aradi vértanú/ifjusági lakhelye./Vértanuvá felavattatott 1849 október 6./Nagy voltál névre,

(Nagy Tibor felvétele)

bajnoki szivre hazádhoz,/Nagy lelked bűn volt törpe bakóid előtt,/S bosszúja, míg a bitort a gyalázat mélyire dobta,/Trónoknál magasabb fényre emelte dicséd./ Megörökítettet a nagyváradai polgárság által.¹

A verset Szemere Bertalan írta. A táblára nem jegyezték fel, hogy mikor állította azt a váradai polgárság. A Nagyváradról ez ideig megjelent monográfiák, útikönyvek sem említik ezt, bár jobbára megemlékeznek erről a tábláról is. A korabeli sajtó áttanulmányozása után ma már tudható, hogy az emléktáblát 1873. október 11-én avatták.² A város főkapitánysága 1872 márciusában hagyta jóvá, hogy a táblára „városunkban ívek bocsátatván ki, lelkes polgáraitól adományozás útján gyűjtést rendeztessék...”³ A gyűjtés eredményes lett, mivel a következő évben felavathatták Nagysándor József emléktábláját. Az október 11-i avatót megelőzően a Szent László-templomban gyászmisért tartottak,

ahol jelen volt a megyei és városi tisztikar, élén az alispánnal és a polgármesterrel. Utána a Rákóczi-induló hangjai mellett mentek a táblaavatóra. A Himnusz elhangzása után Stark Antal városi főjegyző tartott ünnepi beszédet a mártír tábornok ifjúsági lakhelye előtt, majd levették a tábláról a vörös leplet. A Szózat eléneklése után a jelenlevők megkoszorúzták az emléktáblát.

A ma látható emeletes ház újabb keletű, valamikor a múlt század utolsó évtizedében épülhetett. Helyén egy földszintes, külső jegyei alapján copf stílusú zsalugáteres ház állt.⁴ Képe a Körösvidéki Múzeum tulajdonában van. A tábla utóéletéhez tartozik, hogy az emeletes ház felépülte után áthelyezték annak falára. A hatóság 1937 májusában levétette a falról és a múzeumba szállították. Négy év után kerülhetett csak vissza a helyére.⁵ Azóta, a nehéz időket is átvészelte, és máig háborítatlanul őrzi Nagyvárad vitéz tábornokának emlékét.

Jegyzetek

¹ Boldog Várad. Szerk.: Bálint István János. Héttorony; Budapest, 1992, 591. p.

² Nagyvárad, 1873. október 12.

³ Nagyvárad, 1872. március 3.

⁴ Péter I. Zoltán: Múltidéző fényképek. Bihari Napló, 1997. január 18–19.

⁵ Péter I. Zoltán: Nagyvárad építészeti emlékei a barokktól a szecesszióig (II. bővített kiadás). Nagyvárad, 1998. 198. p.

Kordics Imre
helytörténész, Nagyvárad

EMLÉKÜKET ÓRIZZÜK

Hiába igyekezett a hatalom évtizedeken át mindent elkövetni, hogy az utókor elfeledje a szabadság eszméjét és a hősoket, ők a nemzeti függetlenségért folytatott harc megtestesítői maradtak. Erdély-szerte vannak hantok, amelyek alatt a szabadságharcban elesettek nyugszanak. A forradalmat követő megtorlást túlélő honvédek emlékét is őrzik a sírkövek.

Nagyváradon új '48-as emlékhely született 1998. március 15-én, a forradalom és szabadságharc 150. évfordulóján. Az épülő rogeriuszi református templom mellett felavatták a szabadságharc nyolc hőségnek sírkertjét. Tempfli József római katolikus megyés püspök és Tókécs László református püspök áldása után a jelenlevők elhelyezték a megemlékezés és a kegyelet virágait. A nyolc sírkövet a feldúlt, gazdátlan Olaszi temetőből mentették ki.

Mindig rajtunk, Várad lakóin múltott, hogy futja-e erőnkéből, lelkesedésünkéből és múltunk megbecsüléséből arra, hogy maradandó emlékeket állítsunk. A váradiak mindig önerőből hozták létre az emlékhelyeket vértanúinknak – soha nem várták, nem várhatták a hatalom támogatását. Nagysándor József emléktábláját a város polgárai készítették, a Szacsvay Szoboralap kezdeményezésére készült el Szacsvay Imre szobra, azért, hogy Rulikowszki Kázmér méltó emlékhelyet kapjon, megalapították a Rulikowszki Síremlék-állítási Bizottságot. Az új emlékhely sem valósulhatott volna meg, ha nem fognak össze azok, akik fontosnak tartják múltbeli értékeink megmentését. Az 1989-es fordulat után kibontakozott a lehetőség, hogy sírkert készüljön, ahol el lehetne helyezni az Olaszi temető sírköveit. A Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Bizottság igyekezett megszerezni ehhez a városvezetés támogatását, de ahogy a temető sorsának megnyugtató rendezése, a sírkert kialakítása is ígélet maradt.

A Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Bizottság III. honismereti konferenciájának fő témája pusztuló temetőink megmentése volt. A résztvevők elfogadták a Bihari felhívást, amelyet a

Kelemen Lajos Műemlékvédő Társaság is magáévá tett. Ennek legfontosabb pontja szorgalmazta a síremlékek megmentését egy-egy fejfa- és kőtár kialakításával. A felhívás hatására és szellemében, Méder Árpád geológus kezdeményezésére még 1997 végén mozgalom bontakozott ki az Olaszi temető honvédsírgyjainak megmentésére. Miután a Királyhágómelléki Református Egyházkerület Igazgatótanácsa elfogadta a javaslatot, hogy az épülő rogériuszi templom mellett sírkertet létesítsenek, Fazakas Sándor, az egyházköztség lelkesze és Méder Árpád felvette a kapcsolatot a Római Katolikus Püspökséggel is. Közös sikerült átmenteni az új emlékhelyre a sírköveket.

Ismernedjünk az egykori honvédek néhány életrajzi adatával is. LÁZÁR MIHÁLY (1827–1878) honvéd főhadnagy volt, később köz- és váltóügyvéd. Hegyesi Márton említi könyvében, hogy egy azonos nevű főhadnagy a második székely ezrednél szolgált. ASZTALOS FERENC már tizenhét évesen honvédként harcolt, 1895-ben halt meg, 64 évesen. Sírkövét kidöntötte a földgyalú a görög katolikus egyház építkezései során. Szürke gránit obeliszk őrzi WALLASCHEK VENCEL (1832–1898) honvéd tűzmester emlékét. Tizenhat évesen vett részt a csatákban, a későbbiekben mint „posta főnök” tevékenykedett. BEÖTHY GYÖRGY (1809–1875) honvéd ezredes, majd vármegyei táblabíró volt. Az ő 1848-as tevékenységéről többet tudunk. A debreceni 10. zászlóaljnál jelentkezett, ahol június közepétől már főhadnagyként szerepelt. Szeptemberben a 26. zászlóalj századosaként említi a Közlöny. A fegyverletétel után, december 18-án golyó általi halálát ítélték, azután az ítéletet tizenhat év várfogságra módosították. NUSZ JÁNOS (1822–1877) honvéd hadnagy Hegyesi Márton kutatásai szerint az önkéntes vadászoknál szolgált 1849-ben. SZOLNOK JÁNOS szintén hadnagyként vett részt a szabadságharcban. Sírköve évekig ledöntve porladt az Olaszi temetőben. A mérnök 63 évet élt, 1890-ben halt meg. AMIGÓ JÓZSEF „a szabadságharc egyik bajnoka” volt sírkövének felirata szerint. A kövön nincs feltüntetve, de őrmesterként harcolt, kinevezését a megyei Honvédegyelet igazolta. Nagyméretű síremlékét éveken át csak az áthatolhatatlan növényzet mentette meg. A halál 1895-ben 66 évesen érte, addig tisztviselőként dolgozott. Egy galíciai márvány síremlék felirata szerint NÉMETH ISTVÁN honvéd 69 évet élt, harminckilenc éven át közjegyző volt, 1892-ben halt meg.

Az Olaszi temetőből már nem sikerült megmenteni MÁRKUTZ SÁNDOR tizedes és KÁLMÁN GYÖRGY főhadnagy sírkövét, mindkettő az utóbbi öt évben tűnt el.

A Rulikowski temetőben lévő honvédsírkövek viszonylagos biztonságban vannak, bár az idő múlása nyomot hagyott rajtuk. Az egyikén nemes szigeti TAR KÁROLY (1822–1874) neve olvasható. Honvédként vett részt a szabadságharcban, utóbb a város közgyámja és a törvényhatósági bizottság tagja volt. Egy másik sírkő MÜNICH JÓZSEF emlékét őrzi. Az obeliszk felirata szerint kereskedő volt, 64 évesen, 1893-ban érte a halál.

Teljes biztonságban van minden sírkő a körülkerített és őrzött zsidó temetőben. Itt is nyugszanak honvédek. A zsidóság áldozatvállalásának emlékét őrzi LUKÁCS MÓR sírköve, a „honvéd közvitéz” 78 éves volt, amikor 1912-ben meghalt. Az ismert dr. GRÓSZ ALBERT (1819–1901) sírkövét is itt találjuk. A felirat is megörökítette, hogy „orvosi munkásságát táborban kezdte”. A szakirodalom szerint a szeptember 13-án Délvidékre induló második nemzetőr zászlóalj tábori orvosa volt, 1849 januárjáig az ottani táborban szolgált. Létrehozott egy kórházat is. Erre nagy szükség volt, mert a sebesültek ellátásán kívül a dühöngő kolerát is meg kellett fékezni. Január 20-án, Mészáros Lázár parancsára Erdélybe kísérte a betegeskedő Beöthy Ödönt. A főorvosként számontartott Grósz Albert a nemzetőröktől századosi rangban a 27. zászlóaljhoz került. A békeévekben átvette annak a klinikának a vezetését, amelyet nagybátyja, Grósz Frigyes szegény sorsú szembetegeknek alapított.

A vértanúk emléke mellett a szabadságharcot és a megtorlást túlélő honvédek emlékét is meg kell őriznünk. Rájuk is gondolunk a kegyelet perceiben!

Forrásmunka

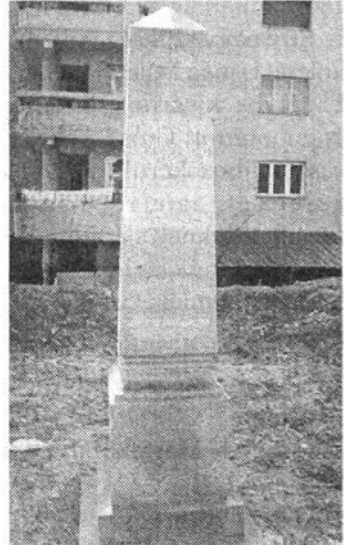
Hegyesi Márton: *Bihar vármegye 1848–49-ben.*

Az új '48-as emlékhely

Lázár Mihály
főhadnagy síremléke

Wallaschek Vencel
tűzmester síremléke

Amigó József
őrmester síremléke

Beöthy György
ezredes síremléke

Szolnok János
hadnagy síremléke

Nusz János
hadnagy síremléke

Németh István honvéd
síremléke

Asztalos Ferenc honvéd
síremléke

Münich József
hadnagy sírköve
a Rulikowski temetőben

(Kordics Imre felvételei)

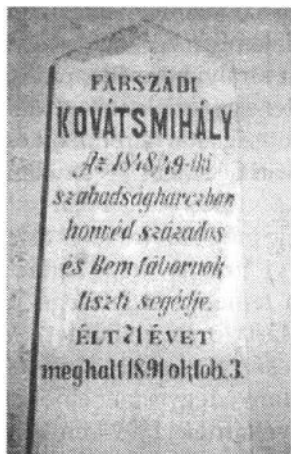

Tar Károly honvéd sírköve
a Rulikowski temetőben

Lukács Mór honvéd síremléke
a zsidó temetőben

Dr. Grósz Albert síremléke
a zsidó temetőben

Kováts Mihály százados
sírköve
az Olasz-plébánia
templomában

Emődi János

helytörténész, Nagyvárad

NÉHÁNY 1848-AS EMLÉK VÁRADON

Noha az 1848–49-es forradalom irodalma könyvtárszekrényeket tölt meg, a családi levéltárak, gyűjtemények számos olyan dokumentumot, levelet őriznek, melyek részleteikben, helyi jelentőségű vonatkozásaikkal gazdagítják ezen évek eseménytörténetét, adattárát.

Egy ilyen, a forradalom emlékének ébren tartására utaló levelet mutatunk be először Zenker Goron Emília hagyatékából. A levél feladója Voith Miklós szamosújvári lakos, aki Magyarláposon született 1817-ben, Szucságon volt háza és Szamosújváron ügyvédi irodát tartott fenn.¹ Voith örmény származású volt, ősei Lengyelországból költöztek Erdélybe.² Az 1848–49-es forradalomban hadnagyi rangot viselt és a 11. honvédezredben teljesített szolgálatot.³ A levélben Voith felkéri Csehy Miklós barátját, volt 48-as tisztet, egykori parancsnokát, hogy hozzanak össze egy találkozót a forradalom alatt együtt harcolt tisztbajtársaikkal. A levél 1869-ben, röviddel a kiegyezés után íródott, amikor egy ilyen találkozó gondolatának felvetése már nem számított vakmerőségnek. Külön értéke, hogy belőle további tíz '48-as tisztnek a neve, részben akkori lakhelye válik ismertté (1. sz. melléklet).

A levél címzettjének, Szigethy Csehy Miklósnak⁴ szintén Szucságon volt birtoka, ott is temették el 1904-ben. A forradalomban honvédőrnagyi rangot viselt, majd hét évi fogság után magyar királyi honvédezredes, az unitárius egyház főtanácsosa (2. sz. melléklet – gyászjelentés). 1896-tól a még 1892-ben, a Március 15-i Állandó Bizottság által létrehozott és a Mátyás király szülőházában működő Kolozsvári Országos Történelmi Ereklve Múzeum Egyesület tiszteletbeli elnöke.

Szintén a Zenker Goron-gyűjteményből való még három '48-as tiszt gyászjelentése. Az egyik sepsiszentiványi Szentiványi Ignác⁵ honvédfőhadnagyé, akit 1885-ben Sárfalván temetett el felesége, a Zathureczky család székelyföldi ágából való Mária (3. sz. melléklet). A második gyászjelentés dercsényi Dercsényi László '48-as huszárszázadosé, aki később a Beregmegyei Honvédegyesület elnöke, királyi tanácsos, törvényszéki bíró, megyei levéltárnok. 1899-ben halt

meg, felesége tasnádi Nagy Etelka temettette el a Bereg megyei birtokán, Dercenben (4. sz. melléklet).⁶ A harmadik gyászjelentés zolnay és nagyszalutnyai Matolay Eteleé. Ő '48-as honvédszázados, majd Zemplén vármegye alispánja, Sátoraljaújhely város díszpolgára (5. sz. melléklet).

A Váradon közismer Mezey családnak több tagja is részt vett a forradalomban. Mezey Lajos festőművész (1820–1880) Váradon a nemzetőrség tagja volt, sírköve a Rulikowski temetőben látható. Bátyja, Mezey Mihály nemzetőrszázados, és a forradalom alatt Várad jegyzője volt, Kossuth ittlétekor meg is látogatta.⁷ Lajos sógora, Thuolt István pedig Kmetty tábornok segéd tisztjeként harcolta végig a forradalmat.⁸

Végül felhívjuk még a figyelmet egy sírfelírra, mely a nagyváradi Rulikowski temetőben, a Steinberger kápolnától néhány méterre nyugatra, egy bekerített sír kovácsoltvas keresztjén áll:

*„Itt nyugszik TÁTRAY LAJOS nyug. körjegyző
1848–49-ki vadászhadnagy
szül. 1817. aug. 24, megh. 1895. márc. 3-án. B.P.*

Jegyzetek

- ¹ Voith Miklós arcképe, lásd: Szongott Kristóf: Szamosújvár Szabad Királyi Város Monográfiája, IV. k. Szamosújvár, 1903. 200 old.
- ² Szongott Kristóf: Magyarhoni örmény családok genealogiája, Szamosújvár, 1898, 181. old.
- ³ Bona Gábor: Az 1848–49-es szabadságharc örmény hősei. Budapest, 1955. o.n.
- ⁴ Családjáról lásd: Nagy Iván: Magyarország családai. Budapest, 1858, III. 125 old. és X. 700 old.
- ⁵ Családjáról lásd: Nagy Iván: X. 643-644.
- ⁶ Uo., III. 279 old.
- ⁷ Lakos Lajos: Nagyvárada múltja és jelenéből. Nagyvárada, 1904, 56 old.
- ⁸ Mezey András: Mezey Lajos festőművész és fotográfus művészete. Budapest, 1996, 18 old.

MELLÉKLETEK

Voith Miklós
Ügyvéd, Szamosujvárt

Barátom Miklós!

Egy ajánlatom, illetőleg tervem volna, ha te is helyeselnéd.

Szeretném, ha zászlóaljunk tisztjeit egy általad kitűzendő helyre, és napra összegyűjtenéd, hogy a' hosszas 20. évi elválás után, egymással gondolatot, eszmét cseréljünk, s ha úgy tetszik, egy pohár borral koccintsunk a' haza szebb jövőért egymásra.

Nagyon szeretném a' még életben levő pajtásokkal összejönni, tedd meg azt a szívességet, úgy hiszem mindenik hajlandó lesz felhívásodnak engedve, megjelenni.

A' hely azt hiszem, mint centralis, legjobb lenne Kolozsvár, a' hol alakultunk is, s azt hiszem, hogy te körülbelül tudod mindeniket hol lakik.

Én tudom Keczei Sándort, lakik Szilágytón, utolsó posta Deés.

Kiss Lajost Kerlésen, utolsó posta: Besztercze, de lehet Somkerék is, vagy Sajómagyaros, hol a járásbíróság is van.

Buszi? Feri, lakik Kolozsvárt

Imets Domokos: M. Csesztvén, utolsó posta Felvincz

Mone Pista, lakik Kolozsvárt

Gyórfi Péter, tán Gyergyóban

Zeyk Ferit, Antit, Verest, Ferencvait? stbit, kik életben vannak, alkalmasint te tudod, hol laknak.

Részemről ha fél halván lennék, a kitűzendő időbe megjelenék, s azt hiszem a' milyen örömet okoznál nekem az összejövettel, éppen olyat szereznel a' többi pajtásoknak is, tedd meg azért kérlek.

Isten áldjon

barátod
Voith Miklós

Szucság Márt, 28, 869

A Kolozsvári Országos Történelmi Ereklve-Múzeum Egyesület helyi és vidéki köreivel és tagjaival mély megilletődéssel tudatja, hogy tiszteletbeli elnöke

Szigethy Csehi Miklós

a veressapkás 11-ik zászlóalj őrnagya és parancsnoka, később m. kir. honvédezés

1904. évi május hó 13-án este, Kolozsvár közelében levő Szucsák községben, 80 éves korában megszűnt élni.

Szigethy Csehi Miklós született Tordán 1824. február 14-én.

Mint tiszt, a 16-ik határőrezredben szolgált. Innen mint löhadnagy helyeztetett át a XI. honvéd-zászlóaljhoz, 1848. okt. 1-én.

Mindvégig a zászlóaljban szolgált, a melynek 1849. ápril 7-től őrnagya volt az 1849. augusztus 18-iki dévai kapitulációig.

Kivétel nélkül minden csatában, minden ütközetben részt vett, a hol a zászlóalj küzdött.

A fegyverletétel után 7 évi várófságot szenvedett. Az alkotmány helyreállítása után részt vett a m. kir. honvédség szervezésében. Szolgált annak tisztikarában. Mint ezredes vonult nyugalomba. Azóta részint Kolozsvári, részint Szucsák községben levő birtokán, visszavonulva családjának élt. Az ereklve-múzeum tiszteletbeli elnökének, az 1896. millennium-disztközgyűlés alkalmával választotta. Szabadságharczbeli működésére vonatkozó adalékok lásd »Adatok a XI. zászlóalj történetéhez. Egy honvéd magánjegyzetei, Kolozsvárt 1868. Papp Miklós szerkesztette Történelmi Lapok évfolyamaiban és a Kuzkó István szerkesztette Történelmi Lapok 1892—98. évfolyamaiban, a XI. zászlóaljra vonatkozó leírásokban. Életrajza (sajátkezűleg írva) felfalható az ereklve-múzeum életrajzok tárában, egyéb történelmi adalékokkal együtt. Arczképe a múzeumban levő honvédek arczkép-csoportjában, továbbá a múzeum működéséről kiadott könyv 107. lapján.

Az elhunynak földi maradványait 1904. május 15-én d. u. 5 óraker, Szucsák községben helyezik az unitárius egyház szertartása szerint örök nyugalomra.

Nyugodjék békével!

Kolozsvár, 1904. május 13.

A múzeum igazgatósága.

Étlenék-nyomda Kolozsvárt.

Már Úzvegy Szentiványi Ignáczné született Zathuretzky Mária, a maga és gyermeke: Gizella és férje Sényi Sándor huszár százados s ennek fia Árpád; a megboldogultnak édes testvér gyermekei: Hamari Béla, Etelka férjezett Gidófalvy Kázmér m. kir. honvéd főhadnagyé; nem különben számos rokon, sógor, sógornői s jó barátai nevében szomorodott-szível jelenti, miszerint tetszett az isteni Gondviselésnek

S.-Szentiványi Szentiványi Ignác

1848—9-ki honvéd főhadnagyot és az erd. r. kath. status volt képviselőjét

élete 63-ik, boldog házasságának 33-ik évében, a halotti szentségek ájtatos felvétele után, folyó hó 26-án d. n. 2 óraker hosszas szenvedés után e mulandó életből kiszólitani.

Szeretetei iránt melegen érző szív, tártorithatlan férfi-jellem és a megtestesült becsületesség mintaköpe száll vele a sirba. A gyászoló nő, a ki az elhunyt szerető fájban mindent vesztett; a gyermek, ki önfeláldozó atyát sirat; a rokonok, jó barátok és ismerősök sajgó kebellet állják körül a ravatalt; midőn látják, hogy a gyöngéden szerető rokon, önzelelen szívű barát körükből távozik.

Hüll teteme folyó hó 28-án d. e. 10 óraker fog Imecsfalváról a sárfalvi családi sírboltba örök nyugalomra helyeztetni; lelkéért pedig az engesztelő szent mise-áldozat ugyanakkor fog az egek Urának bemutatattani.

Mely mindkét végtisztességre a rokonok és ismerősök szomoruan meghivatnak.

AZ Ö. V. F. N.!

Imecsfalva, 1885. szeptember 26-án.

Nyom. Szabó Albertnél K.-Vásárhelyt 1885.

Alkórottak úgy a magok, valamint az összes rokonság: nevében mélyen lesújtott szívvel jelenik, a legjobb férj, apa, nagypapa és dédunokáknak

dercsény DERCSÉNYI LÁSZLÓNAK

1848/49-iki HONVÉD HUSZÁR SZÁZADOS, A BEREGVÁRMEGYEI HONVÉDEGYLET ELNÖKE, KIRÁLYI TANÁCSOS, NYUG. KIR. TÖRVÉNYSZÉKI BÍRÓ, MEGYEI LEVÉLTÁRNOK ÉS MEGYEI BIZOTTSÁGI TAGNAK

élete 77-ik, második nevével boldog házassága 33-ik évében folyó ápril hó 20-án reggel 6 órkor hosszas szenvedés után történt gyászos elhunytá.

A megbölgösít földi maradványai ápril hó 21-én délutáni 2 órkor fograk a habotnás háson tartandó ev. ref. egyház szertartású végső nyugalom megadásá után a dercsényi családi sírbólba örök nyugalomra helyezetni.

Áldás és béke honoljon a drága hamvak felett!

Beregszász, 1890. év ápril hó 20-án.

*Dercsényi Aladár,
Dercsényi Katalin
özv. Szilágyi Gáborné
kvórnő
özv. Berényi Gyuláné,
Dercsényi Erzsébet,
Dercsényi János,
Dercsényi Emma,
Dercsényi Julia,
Dercsényi Ida,
Dercsényi Imabilla
gyermekai.*

*Dercsényi Aladárné
özv. Dercsényi Anna,
Dercsényi Jánosné
özv. Eszterházy Erzsébet,
Szilágyi Zoltánné
özv. Bulogh Béla
mogyei.*

*Szilágyi Zoltán,
Szilágyi László,
Szilágyi Erzsébet,
Dercsényi László,
Dercsényi Kálmán,
Dercsényi Boriska,
Dercsényi Erzsike
mogyei.
özv. Szilágyi Zoltán
Jóhanna.*

„Haladás” Könyvnyomda, Beregszász.

4. melléklet

Zolnai és nagyszalantai Matolay Ida, özv. Matolay Béláné és fiai Viktor nevével és gyermekeivel és László, dr. Matolay Gábor, neje Deszkavits Budinka és gyermekei Irén, férj, Egy Gézáné és Tibor, dr. Matolay Károly, neje Girsák Ilona és fiai György és Károly, Kárpáthy Gusztáv Matolay Mária férjével és gyermekeivel, László nevével, Julia, Teréz és Petronella, Zvolinsky Józsefné Matolay Margit férjével, gróf Festetics Iván és leánya Julia, Matolay Géza, Priboda Sándor, Etel, Andor, Pál, Katalin és Zoltán, Mór Gézáné Szikszay Róza férjével és gyermekei Ernő, Etelka férj, Csermák Kálmáné és gyermekei Margit férj, Lászy Andorné és fia, Szikszay József nevével, Zsarnay Béla, Matolay József nevével és gyermekeivel fájdalomtelt szívvel tudják, hogy a legjobb testvér, nagybátya, mostoha atyjok és fogadott atyja

Zolnai és nagyszalantai

MATOLAY ETELE

Zemplén vármegye nyug. alispánja, 1848-49-iki honvéd százados, Sátoralfajhely város díszpolgára stb. stb.

1. évi május hó 11-én éjjel 11 órkor életének 91 ik évében hosszas szenvedés és a halotti szertéségek átjatos felvétele után csendesen elhunyt.

Halottguyk hűt tetemét f. hó 14 én délután 4 órkor helyezzük örök nyugalomra a helybeli róm. kath. temetőben lévő családi sírbólba.

Az engesztelő szent mise f. hó 15-én fog az Urnak bemutatattni.

Sátoralfajhely, 1916. május hó 12.

ÁLDÁS ÉS BÉKE LENGJEN DRÁGA PORAIRA FELETT!

„Kegyelet” temek. vállalat Saujhely.

Lándesmann, Saujhely

5. melléklet

Benedek Zoltán

ny. tanár, Nagykároly

ELPUSZTÍTOTT EMLÉKEK NAGYKÁROLYBAN

A Kölcsey-szobor. Az 1920-as és még a '30-as években is a város büszkesége volt az impozáns Kölcsey-szobor. Az idősek még emlékeznek a szoborra, amely ott állt a kastélykert sarkánál, ahol ma a szökőkút áll. A szobrot a millennium évfordulójára rendelte meg a városi tanács, amikor még Szatmár vármegye közigazgatási központja volt Nagykároly. Kallós Ede gyönyörű alkotását a honfoglalás ezer éves ünnepségsorozata alkalmából 1897-ben leplezték le. A szobor ötméteres magasságával valósággal uralta a nyitott teret. A talapzat 2,5 m magas, terméskőből kirakott, két négyzetméter felületű masszív építmény volt. Ezen állt az ércszobor, amelyet Párizsban öntöttek. A szobrász az akkori divatnak megfelelően ülőhelyzetben örökítette meg a költőt. Karosszékekben ülve, díszes, zsinóros, magyar ruhában, pihenő helyzetben, nyugodt testtartásban tekintett a szobor a városra. Talapzatán a Himnusz első sora, „Isten áld meg a magyart” volt olvasható. A szobor háborítatlanul állt a román rezsim ideje alatt is, 1938 őszéig, amikor a háborúra buzdító sovén elemek hatására egy ügyvédjelölt vezetésével négy ifjú lefűrészelte a költő fejét. A lefejezett szobor nagyobb veszélyt jelentett az akkori diktatúra számára, mint a méltázó Kölcsey. Ezért néhány hónap múlva a bronz alkotást leemelték a talapzatról és a román hadsereg részére beöntötték. A repkénnyel, borostyánnal belepelt talapzat még évtizedekig állt. 1964-ben, amikor renoválták a kastélykerítést, a talapzatot is szétszedték.

A Kossuth-szobor. A hajdani Magyarországon fellelhető hetven Kossuth-szobor közül méreteiben és művészi kivitelezésében a 9,5 méter magas alkotás a legsikeresebbek közé tartozik. Ennek a szobornak az alkotója ugyanaz a Kallós Ede volt, aki a Kölcsey-szobrot is elkészítette. Ezt a szobrot 1908-ban leplezték le. A masszív talapzaton álló szobor oszlopmagassága 4,5 méter, míg maga a bronz alak két méter magas volt. A körkörös alap átmérője négy méter. A monumentális alkotás 9,5

méteres magasságával lenyűgöző látványt nyújtott. Kossuth Lajos álló helyzetben, jövőbe tekintő, bizakodó arcvonással, vállán a jogállamot, biztonságot jelképező talárral állt a talapzaton. Ércbeöntött alakja a magyarság szellemi örökségét szimbolizálta. Sajnos, ezt a csodálatos alkotást is utólérte a szobrok sorsa, a megsemmisítés, a politikai áramlatok kegyetlensége. A román király kiszolgálói elrendelték a Kossuth-szobor eltávolítását. 1929-ben az éjszaka leple alatt megpróbálták ledönteni a szobrot. Ám hűz lóval sem voltak képesek kimozdítani a talapzatot. Annyit értek, hogy az oszlop megrepedt és az egész alkotás megdőlt. Így állt még néhány éven át. Majd 1933-ban a szobrot módszeresen szétszedték. A bronz szobrot és az oszlop maradványait bevonszolták a városháza belső udvarába. A szoborbitorlók még a ledöntött szobortól is rettegtek. Ismeretlen hóhérok egy éjszaka lefűrészelték a „halott” szobor fejét is. Az értékes szobormaradványt a Kőlcsey-szoborral egyszerre, a román hadsereg elrekvirálta. Az oszlop maradványait az évek során fokozatosan elhordták. A hajdani szobor emlékét őrzi az az árnyas, rendezett kis park, amely a római katolikus nagytemplom szomszédságában található. A hajdani szobornak ma már még nyoma sem látható, de minden nagykarolyi lakos tudja, hogy a park plébánia oldala felőli részén állt a hajdani emlékmű.

Petőfi-emléktáblák. Az 1920-as impérium változással nemcsak a Kossuth- és a Kőlcsey-szobrok estek a barbár kezek áldozatának, hanem azok a kedves márványtáblák is, amelyek Petőfi Sándor nagykarolyi látogatását és az 1848-as események városi vonatkozását örökítették meg. A Fő téren álló új Petőfi-szobor immár pótolja elődeink büszkeségét, azt a három emléktáblát, amelyet nagy költőnk látogatásának és életének egyik legnagyobb eseményéhez, házasságkötéséhez kapcsolódott.

Az egyik emléktábla az egykori Arany Csillag vendéglő falán állt. Ez a vendéglő a mai Ipari Középiskola műhelyének Maniu (korábban Kőlcsey) utcai épülete volt. Ebben az épületben sokszor tartottak választási nagygyűléseket és az 1830-as földrengéses években a megyeháza falainak omlásveszélye miatt, vármegyegyűlést. A vendéglőben többször megfordult Petőfi is. Az emléktáblán, amelyet a város kulturális életének akkori fő mozgatója, a Kőlcsey Egyesület állíttatott, a következő felírás volt olvasható:

E helyen állott
 az Arany Csillag vendéglő,
 a hol védő barátságba vette
 a vármegyei liberális ifjúság Petőfit,
 a „Nagykárolyban szeptember 7, 1848”
 költőjét.
 Emelte a nagykárolyi Kölcsey-egyesület
 1899. szept. 24.

A második Petőfivel kapcsolatos emléktábla a hajdani Arany Szarvas fogadó falán állott. Ez az épület sokáig városháza volt. Jelenleg igen megviselt állapotban, a katonaság raktára. Ez az emléktábla azt örökítette meg, hogy ebben a fogadóban ismerkedett meg Petőfi Sándor Szendrey Júliával:

Ez volt az Arany Szarvas fogadó,
 amelynek báltermében
 ismerkedett meg Petőfi
 az ő Juliájával
 1846 évi szeptember 8-án.
 Emelte a nagykárolyi Kölcsey-egyesület
 1899 szept. 24-én.

A harmadik Petőfivel kapcsolatos emléktábla a mai 1-es számú Általános Iskola emeleti falán volt látható. A táblán Petőfi Ti akácfák a kertben című gyönyörű szerelmes versének négy sora volt olvasható:

Itt láttam én először
 Kedves galambomat,
 Itt láttam őt először
 Az akácfák alatt
 Petőfi, 1848. okt. 22-én.

Ugyanis itt az akácsor alatt sétált Szendrey Júlia barátnőjével, Térey Máriával, a Dégenfeld-uradalom felügyelőjének leányával. Természetes, hogy ez a négy sor is szálla volt a hatóság szemében. A kegyes utókor igyekezett pótolni a leverett emléktáblát és 1943-ban azt egy hasonló szövegű márványtáblával pótolta:

Itt láttam én először
Kedves galambomat,
Itt láttam őt először
Az akácfák alatt.
Petőfi

Petőfi Sándor halhatatlan szellemének állított emléktáblát a román hatóság levétette, ennek a helyére újat állított a nagykárolyi Kegyesrendi Gimnázium 636. sz. „II. Rákóczi Ferenc Cserkészcsapata” 1943. március 15-én.

1947-ben, amikor a szocializmus szele már megérintette a város lakosságát, a Magyar Népi Szövetség vezetősége jónak látta, hogy baráti gesztusként módosítsa kissé a tábla szövegét. Az idézet alatti magyarázó szövegből kivésettek négy szót ..., „a román hatóság levétette ennek a”... helyére újat állított stb. Így maradt a tábla kivésett felülettel, több éven át. Többször is lemeszelték, de a négy sor elég jól olvasható maradt, egészen az 1960-as évek közepéig, amikor az iskola általános külső tatarozásakor a táblát kiemelték a helyéről. Szerencsére nem törték össze. Az iskola lomtárába került, onnan az egyik tanár kollégánk pincéjébe.

1990-ben szerettük volna visszahelyezni a táblát eredeti helyére. Ehhez viszont már 1991-ben az Oktatásügyi Minisztérium jóváhagyására lett volna szükség. Ezért felmerült a római katolikus plébánia falára való elhelyezés gondolata. Kérésünket viszont a püspökség kifogásolta. Végül az evangélikus egyház javaslatára a tábla az evangélikus templomba került, a többi Petőfi-relikviák sorába. Ennek a hányatott sorsú emléktáblának az útja érlelte meg egy Petőfi-szópor felállításának a fontosságát.

Révai- és Erdősi-emléktábla. A Petőfi-emlékeken kívül a városnak volt még két másik emléktáblája, amelyek szintén megsemmisültek. Az egyik a Kegyesrendi Társház udvarára vezető portikuszában volt,

míg a másik a piarista gimnázium tornacsarnokának falán állt. A nagykarolyi piarista rend egy időben főiskolai intézmény volt. 1781-ig a rend növendékeinek itt oktatták a bölcsészeti tudományokat az ország legjobb filozófusai. Itt tanárkodott 1775–78-ban Révai Miklós nyelvtudós, aki munkásságával új korszakot nyitott a magyar nyelv grammatikájában.

1849–56 között a nagykarolyi kegyesrendiek tanára és rendfőnöke volt Erdősi (Poleszni) Imre, a branyiszkói csata hőse is. Emlékezetüket a következő feliratú tábla őrizte:

Révai Miklósnak
nemzeti nyelvünk nagy ujjaalakítójának
és
Erdősi Imrének
a branyiszkói hősnek,
kik e ház lakói voltak, emlékezetükre
létesítette ezen táblát
a „Nagy-Károlyi Kölcsey-Egyesület”,
1901 július 2-án.

Ma már csak az 1848-as szabadságharc eseményeivel foglalkozó történések ismerik a branyiszkói csata jelentőségét. Ezért néhány sorban utalok annak lényegére. Branyiszkó nevezetes hágó a Branyiszkói-havasokban, a mai Szlovákiában, a hajdani Szepes- és Sáros vármegyék határán. A 758 méter magas hágón haladt át a Szepesváralját Sirokával összekötő főút. Itt zajlott le az 1848–49-es szabadságharc egyik legfényesebb ütközete, amelyben a magyar csapatok győzelmével megteremtődött az összeköttetés a Görgey-sereg és a felső-tiszai seregek között. Ily módon lehetővé vált az összes magyar haderők egyesítése, amely a győzelmes tavaszi hadjáratához vezetett. Ebben az ütközetben mint tábori pap részt vett Erdősi Imre is. Szellemi vezére volt a Guyon Richárd tábornok által vezetett hadosztálynak. 1849. február 5-én a 33-as zászlóalj élén keresztrel a kezében buzdította rohamra és győzelemre a honvédeket.

Annak idején az 1890-ben elkészült tornacsarnok nemcsak a gimnáziumi tanulóknak volt fontos testedző helye, hanem a modern épületnek számító tágas, világos terme, nagyobb közérdekű gyűlések

megtartására is alkalmas volt. A nemzeti ellenállás idején, az úgynevezett darabont-korszakban megyegyűlést is tartottak benne. Ennek emlékét őrizték meg az alábbi szöveges táblával:

Szatmár vármegye közönsége
ebben a helyiségben tartotta meg
közgyűlését
1905 december 28-án, a mikor
az önkény fegyveres hatalma
saját székházából kizárta.

Azóta nemcsak az emléktábla lett áldozat, hanem a tornacsarnokot is lebontották az 1970-es években.

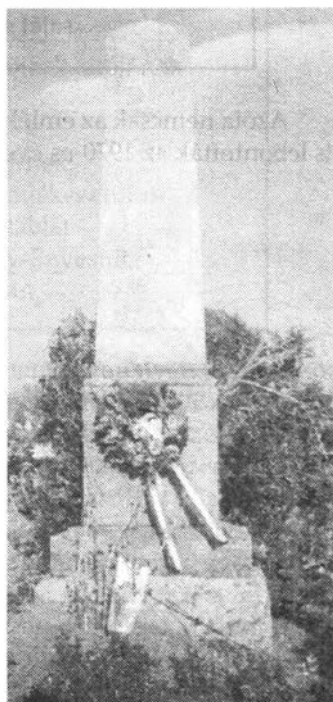
Balla Erzsébet

tanárnő, Albis

ALBISI SÍREMLÉK

A Bihar megyei Albison, a régi temetőben található Sass Károly református lelkész síremléke, egy több mint két méter magas homokkő obeliszk. Felirata:

Itt nyugszik
SASS KÁROLY
 az albisi ref. egyház
 41 évig volt lelképásztora
 az 1848/9 szabadságharcban
 az első honvéd hadtest
 tábori tőrzsapja
 Élt 76 évet
 meghalt 1895. júl. 1.
 Áldás emlékére.
 Emelték a szilágyságbeli
 rokonok kezdeményezésére
 tisztelői

1944-ig hagyomány volt, hogy március 15-én, s áldozósütörtökön a fiatalok elmentek a sírhoz, megkoszorúzták, és ünnepséget tartottak.

1990 óta az iskolások március 15-én és október 6-án koszorúzzák meg a sírt.

1998. március 15-én, rövid ünnepség keretében, a református egyház is emlékezett az 1848-as tábori tőrzsapra.

Fazekas Lóránd
tanár, Szatmárnémeti

A SZABADSÁGHARC EMLÉKMŰVEI ÉS EMLÉKHELYEI SZATMÁR MEGYÉBEN

Szatmár vidéke a szabadságharc idején a hátszág szerepét töltötte be, élelemmel, ruházattal és természetesen katonaállítással járult hozzá a harcok sikeréhez. Így is, kiegyezés után, a századvégi emlékmű-állítások évtizedeiben, csak a szabadságharc vezéralakjának, a legendák övezte nagy államférfit, Kossuth Lajost tisztelték meg ezzel.

Szatmárnémeti polgársága, Kossuth 1894-ben bekövetkezett halálakor, egy Kossuth-emléksírt állított, hogy legyen a város számára egy hely, ahol emlékezni lehet a hősi harcok éveire.

Nagykárolyban, az akkori vármegyeközpontban, Kossuth születésének 100. évfordulóján vetődik fel szobor állításának gondolata. Az ötlet 1908. május 28-án válik valósággá, amikor is felavatják Kallós Ede alkotását, a maga méltóságteljességében ábrázolt politikust, az Erzsébet-parkban, melyet azóta Kossuth-kertnek neveznek. Ez volt az 54. Kossuth-szobor Magyarországon, mely egy 5,5 m magas márványtalapzaton álló, 3,5 méteres alkotás. A szobor a '30-as években megsemmisült. Először lóval próbálták ledönteni, de a kötél elszakadt, így 1932-ben a szobor módszeres szétszedéséhez folyamodtak. Először a városgazdálkodási hivatal előszobájába került, majd onnan az udvarra, egy színbe. 1932. április havában lefűrészték a szobor fejét, és a megcsönkített részre egy rézüstöt borítottak, majd 1933. május 10-én, a Szatmármegyei Közlöny arról tudósít, hogy „még a hajdani Kossuth-szobor alapzata is fáj az ismeretlen tetteseknek. A hétfőről keddre virradó éjszakán megkísérelték az alapzat lerombolását.” Ugyanez a lapszám írja: „Lapzártakor jelentik: A város állandó tanácsának kedden tartott ülésén hozott határozat értelmében: A város polgármestere, hogy

a hajdani Kossuth-szobor alapzat további rombolását megakadályozza, elrendelte az alapzat lebontását. A munkálatokat már meg is kezdték.”

A gyűlölet eltörölt egy művészi alkotást, melyet, ha más nem, múzeumban meg lehetett volna őrizni. Szerencsére Csókás László könyvkereskedő kiadásában egy századeleji képeslap megőrizte számunkra ennek a más erdélyi emlékművekhez hasonlóan tönkretett alkotásnak a képét.

Szatmár megyéhez két neves szabadságharcos emléke fűződik: Petőfi Sándor és Teleki Blankáé.

Petőfi Sándor, a forradalmár költő emléke Szatmár megyében az erdődi várhoz kötődik. Itt írta 1848 októberében négy ismert forradalmi versét. Így e vár mai romjait is emlékhelyként tisztelhetjük.

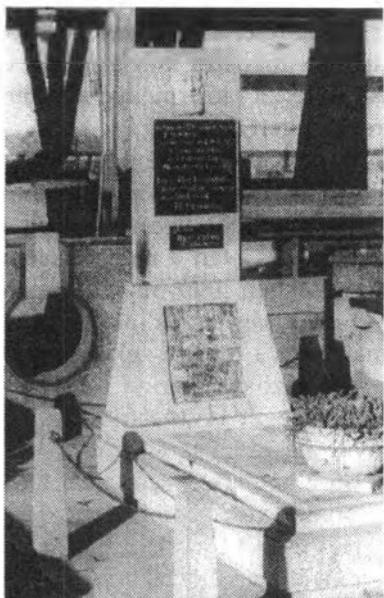
A világsos fegyverletétel után több mint két évig a Szatmár melletti Pálfalván lévő Teleki-kastélyban visszavonultan élt, rejtőzködött Teleki Blanka, akit a szabadságcsapatok szervezéséért keresett a császári hatalom. Ezért ez a kastély is kötődik, mint emlékhely a szabadságharchoz.

A Kossuth-emléksír

A magyar szabadságharc legkiemelkedőbb alakjának, Kossuth Lajosnak emlékét Szatmárnémetiben egy emléksír őrzi, melyet a város tizenkét nappal Kossuth halála után, 1894. április 1-jén avatott fel a vasút melletti református temető Nagybányai út felőli részében.

A sír átvészelte a két világháborút, a politikai és társadalmi változásokat, s megérte az 1989-es rendszerváltást is, mely '90-től lehetővé tette az 1848–49-es forradalomra és szabadságharcra való emlékeztetést. Így ez a jelképes sír minden év két napján: március 15-én és október 6-án a megemlékezés helyévé vált a város magyarsága számára.

Kossuth Lajos halálának 100. évfordulójára, 1994 márciusában, a sírt áthelyezték a temető központi részébe, a ravatalozó mellé. A sír ma egy reprezentatív helyen, a főútra néz. A régi sírkőre az átépítés során egy új követ helyeztek, rajta egy Kossuth-plakettel, melyet Nyíri Zoltán festőművész készített. A sír szépen bekerített, állandóan gondozott, friss virággal díszített.

Az új kő szövege:
a Kossuth-plakett alatt

**Halálának 100. évfordulójára
felújította a
Szatmárnémeti RMDSZ
a Szent István Kör és a Kelemen Lajos
Műemlékvédő Társaság.
Kovács Albert lázári vállalkozó/
kivitelezésében és anyagi
hozzájárulásával.
1994. március.
plakett Nyíri Zoltán festőművész**

A sírkő eredeti szövege:

**KOSSUTH LAJOS
örökemlékű magyar hazánk
fiának és Szatmár Németi
sz. kir. város díszpolgárának
1894. április 1.
Áldott legyen örök emléke.**

Gróf Károlyi György főispán

A Károlyi-családnak a kaplonyi templomhoz épített temetkezési kápolnájában nyugszik gróf Károlyi György, az 1848–49-es forradalmi változások éveinek Szatmár megyei főispánja. Született 1802-ben, Bécsben, gróf Károlyi József fiaként. Iskoláinak elvégzése után az osztrák hadsereg katonája. Széchenyi István gróffal megismerkedve köztük igaz barátság alakul, akinek hatására a reformkorszak politikusává válik. Egyike volt az Akadémia törzsalapítóinak. 1836-ban nőül veszi Zichy Karolina grófnőt, így Batthyány Lajossal sógorságba kerül. Liberális szellemiségének köszönhetően 1848 áprilisában főispáni megbízást kap Szatmár megyében, leváltva az addigi konzervatív vezetést.

1849. június 6-án örömmel üdvözölte Kossuth Pestre való bevonulását, de a trónfosztást nem helyezte. Ennek ellenére a szabadságharc bukása után Haynau 1849 augusztusában elfogatási parancsot ad ki ellene, de egy hónap múlva súlyos váltságdíj ellenében szabadon engedik.

Felesége, mint Batthyány Lajos sógornője, a fogságban tartott miniszterelnököt – nővérével, Antóniával – többször meglátogatja. Ő csempészi be a börtönbe, egy vánkosba rejtve azt a tört, mellyel a halálra ítélt Batthyány öngyilkossági kísérletet követett el.

Az 1860-as októberi diploma után, 1860. december 12-én, Schmoczer Ignác plébános kezdeményezésére Károlyi Györgyöt visszahívják a főispáni székbe, melynek ő 1861 elején eleget téve visszatér a megyeszékhelyre, Nagykárolyba. A kiegyezés után a megalakult új kormány megerősíti Károlyit a főispáni székben. 1867. május elsejére közgyűlésre hívják össze a vármegyei bizottság tagjait, akik hat évi kényszerszünet után most találkoznak újra a megyeszékhelyen. A bizottság tagjaiból alakult küldöttség régi szokás szerint felkeresi a főispánt, meghívva az ülésre. Károlyi eleget téve a felkérésnek megjelenik az ülésen és lelkes megnyitó beszédet tart. Gróf Károlyi György volt Szatmár megyében az első alkotmányos főispán. 1868. szeptember 14-én tartott megyei tisztikari ülés volt az utolsó elnöklése, ezt követőleg lemond.

Hetvenöt éves korában, 1877. november 9-én hunyt el Budapesten. Díszes érckoporsója a kaplonyi temetkezési kápolna oltára előtt helyezkedik el.

Gróf Károlyi György érckoporsója a kaplonyi sírkápolnában

Petőfi – a forradalmár költő emlékei

1846 szeptemberében Petőfi erdélyi körútra indul, akkor még nem gondolva, hogy útjának első állomása, Szatmár, oly sorsdöntő lesz számára. Vendéglátója a költő, Papp Endre és felesége, egy Szatmár megyei leány, Kováts Jozefa (a Berencei Kováts család ma is Szatmáron él), aki Deák Kálmán (Szatmári helytörténész, aki a század végén még élő kortársakat szólaltatott meg) kérdésére elmondta, hogy az Eötvös utca 8. szám alatti házban (ma A.I.Cuza utca) „Petőfinek a kapu felé eső külön bejáratú szobát bocsátották rendelkezésére...”. A házat 1902. március 23-án a szatmári Kölcsey-kör emléktáblával jelölte meg.

A Papp Endre-ház 1965-ben,
a lebontás előtt

A ház utcafronti fala 1965 májusában kiborult, ezt követően a házat lebontották, helyére a fogászati poliklinika épült. Az emléktábla a megyei múzeum raktárába került.

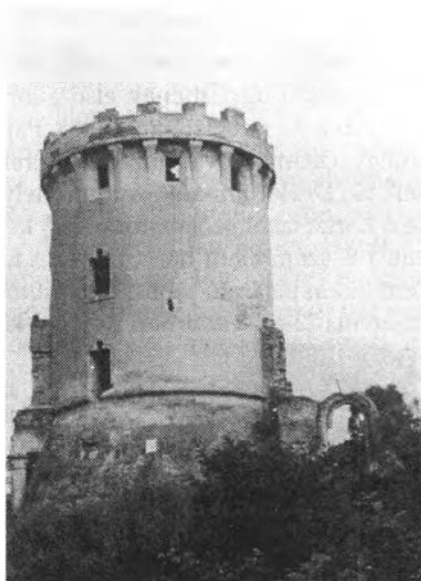
Petőfi költészetében Szatmár megye az 1846–47-es években a szerelemmel, a házassággal, a nászúttal forrt össze. Az itt írt versek nagy része alatt Szatmár, Erdőd és Koltó (akkor Nagybánya és Kővár vidéke is Szatmár megyéhez tartozott) nevét olvashatjuk, melyeket a szerelem, a kedves utáni vágy tölt ki, háttérbe szorítva az ifjú költő szabadelvű eszméit.

De amikor 1848. őszén a várandós Júliát a zavaros politikai helyzet miatt az erdői várkastély biztonságába viszi, már lelkét, gondolatait a forradalom eszméi, a szabadságharc eseményei uralják. Itt írja az Egész világ, a híressé vált Vén zászlótartó, az Élet vagy halál és a Búcsú című verseket, melyekből a lelki zaklatottság, a hazáért, népéért való aggodás sugárzik. Így ezt a helyet a szabadságharc irodalmi emlékhelyének is tekinthetjük.

Az 1994. március 13-án felavatott nagykárolyi Petőfi-szobor

Az erdődi várkastély – ma

Sajnos az emberi kapzsiság nap mint nap apasztja a ma még álló utolsó bástyát is. 1990. március 15-én, a megye magyarsága a bástyát emléktáblával jelölte meg.

Az egykori várkastélyból ma már csak a főkapu baloldala felőli bástya áll. Ebben helyezkedett el a kápolna, ahol a költő örök hűséget esküdött Júliának.

Bem József tábornok Szatmáron

A bécsi forradalom megújulásának hírére a már több mint másfél évtizede önkéntes franciaországi száműzetésben élő Bem tábornok – ki rangját az 1831-i híres osztrolenkai csatában tanúsított hősiességéért és katonai szervezőképességéért kapta – 1848 októberében Bécsbe érkezik, ahol a nemzetőrség főparancsnoka lett. Windischgrätz miután beveszi Bécset, Magyarországra menekül. November 10-én, pár nappal megérkezése után a szállodában egy lengyel ifjú merényletet kísérel

meg ellene, de szerencsére a golyó az állkapcsában megakadt. Bem még ágyban fekvő beteg, amikor a forradalmi kormánytól megkapja az erdélyi hadsereg élére való kinevezését. Ahogy egészsége engedte azonnal indult rendeltetési helyének elfoglalására. Polgári ruhában, kevés poggyással, egyszerű parasztszekéren utazza végig a Duna-Tisza-közét, s érkezik meg december elején Szatmárra.

A Darvas-kúria az emléktáblával. Az épület ma egészségügyi központ

A mai Dacia Szálló helyén állt városháza előtt felsorakozott nemzetőrség és a Lengyelországból hazatért Vilmos-huszáralakulat, valamint erre az alkalomra Szatmárra érkezett gróf Teleki Sándor kormánybiztos, Nagybánya és Kővár főkapitánya fogadta a már akkor is legendák övezte tábornokot.

Miután Bem megtekintette a tiszteletére felvonult egységeket, valamint megszemlélte és megsimogatta az ágyúkat – ő a tüzérséget a harci egységek alapjának tartotta –, tovább utazott a Szilágyság felé.

Az este közeledte azonban útjának megszakítására kényszerítette, így Szamoskrassón a Darvai-család kúriájában a család körében töltötte az estét és pihente ki az út fáradalmait, ahonnan másnap tovább utazott. Ennek ellenére 1998. augusztus 22–23-án a Szent István-kör szervezésében Szatmáron tartott 48-as emlékünnepe keretében dr. Kovács István egyetemi docens, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem tanára méltatta Bem József életútját, majd másnap Szamoskrassón a ma egészségügyi központként használt kúria falán három nyelvű (román, magyar, lengyel) emléktáblát lepleztek le, melynek magyar szövege így hangzik: „Ebben a házban szállt meg 1848 decemberében Bem József forradalmár tábornok”.

Ezzel Szatmár megye gazdagabb lett egy emlékhellyel.

Gróf Teleki Blanka emléktáblája

A szabadságharc ütközeteinek honvédjei nem tudtak volna helytállni, ha a hátszág mindennapi munkájával, anyagi áldozatával, szervező, lelkesítő szavaival nem lett volna feladata magaslatán. Az iparosok ezrei, az értelmiség százai álltak a szabadság, a függetlenség eszméjének szolgálatába. Akik írásaik, szervező tevékenységük révén ehhez nevüket is adták, a szabadságharc leverésével megtorlásra kellett számítsanak. Ezért voltak akik külföldre menekültek, mások itthon próbáltak a hatalom üldözése elől elrejtőzni.

Az utóbbiak között találjuk Teleki Blankát, gróf Teleki Imre leányát, aki 1806-ban a Nagybánya melletti Hosszúfaluban született. A szabadságharcot megelőző években, a szabadság, a női felvilágosodás, a jótékonykodás, a gyermeknevelés eszméinek hordozója és tevékeny harcosa.

A pálfalvi Teleki-kastély

A márciusi forradalomban, a szabadságharcban hitvallásának megvalósulását látva tevékeny részt vállal Pesten, a szabadcsapatok szervezésében, a lelkesítő munkában.

Ezért a szabadságharc bukása után Teleki Sámuel (1710–1783) tábornok leszármazottjának a Drezdába menekült Teleki Emmának,

De Gerando Ágoston feleségének a Szatmár melletti Pálfalván lévő birtokán próbál elrejtőzni az üldözés elől. Ez 1851-ig sikerül is neki. A birtok kastélyának magányában töltötte napjait. Nem tud belenyugodni a szabadságharc bukásába, ezért levelezésbe kezd Párizsban élő nővérével, mely a hatóságot nyomra vezet és így 1851. május 13-án letartóztatják.

Itt-tartózkodásának, a rettegés éveinek emlékére 1992. október 25-én a szatmári Németi Református Egyház Wesselényi Kata nevével nőszövetsége ünnepélyes keretek között emléktáblát leplezett le a

katolikus templom falán, ahol Teleki Blanka a szertartások látogatója volt. A kastély, mely ma a falu központjában helyezkedik el, századunk folyamán sokféle funkciót töltött be. Ma, kívül-belül tatarozva, a vendéglátást szolgálja. Félve a táblagyalázástól, a táblát ezért nem a kastélyra, hanem 4 m magasan a kis templom portáléja melletti falra helyezték, egy későbbi áthelyezés reményében.

'48-as honvédek és nemzetőrök síremlékei és életútjai

Mindig csodálattal tölti el az embert, ha temetőink ódon sírkövei közt sétálva, azok szövegeit olvasva, a kő nemcsak a nevet és évszámot közvetíti számunkra, hanem az elhunyt életútjáról, származásáról, esetleg kitérítéséről is üzenetet hordoz. Ezek a rövidke „életrajzok” egy kor gazdasági-társadalmi szerkezetébe, sokszor a hely történetébe, hangulatába engednek betekintést. Így temetőink időtállóbb sírjelei formaviláguk alapján nemcsak művészi értéket képviselnek, hanem helytörténeteink, sőt történelmünk mozaikköveinek is tekinthetjük azokat, megőrzésüket pedig éppen olyan fontosnak tartjuk, mint múltunk írott anyagait vagy tárgyi emlékeit.

Nagyszerű példája ennek a szabadságharc 150. évfordulója alkalmából az egykori honvédek, nemzetőrök éppen a sírköveken keresztüli felkutatásának lehetősége. Az eddigi kutatások alapján Szatmár megyében tizenhat honvédsír, illetve sírkő ismeretes: kilenc Szatmárnémetiben, három Nagykárolyban, egy-egy pedig Sándorhomokon, Nagymajtényban, Sárközújlakon és Szatmárhegyen. Részben a feliratokból, részben a dokumentumokból kitűnik, hogy hét személy honvédként vett részt a szabadságharcban, egy huszárhadnagy, egy kapitány, három nemzetőr, két nemzetőrhadnagy, egy személy nemzetőrfőhadnagy rangban szolgált. Életkorukat tekintve a legfiatalabb tizenöt, a legidősebb huszonhat éves volt, és 64–85 év közötti életkort értek meg, vagyis az 1890-es évek után hunytak el.

A szabadságharcban résztvevő idősebb generáció vagy a fiatalabban elhunytak már nem érték meg azt az időt, mikor múltjukat köveikre véshették volna, mivel a múlt század végén, a kiegyezés utáni évek adták a lehetőséget, hogy '48-as múltat a honvédek, nemzetőrök elhunytával az utódok vállalni tudják, és azt azok sírkövein meg is jelölhessék. Így csak a '90-es évek után elhunytak sírjelein találunk ilyen

életutakra vonatkozó feliratokat. Hogy nem túl gyakoriak az ilyen síremlékek, az a család vagyoni helyzetének is betudható, hiszen az eltelt száz évet csak a nagyobb méretű, megőrzésre érdemesebbnek tartott sírjelek vészelték át.

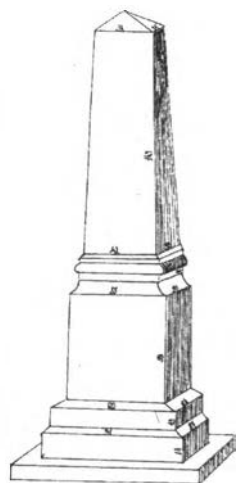
A falvakból származó és oda visszatért katonák későbbi elhalálkozásuk alkalmával többnyire fából készült sírjeleket kaptak, melyekre ha rá is vésték múltjukat (ami nem valószínű, mert a faluközösségek temetőinek sírfeliratai hagyományok által meghatározottak, azok az azóta eltelt hosszú idő alatt már elkorhadtak. A kor dokumentumai igazolják például, hogy Nagytarnáról kilencvenhárman, Kisbábonyról ötvenkilencen, Kökényesdről nyolcvanegyén, Csedregből ötvenheten, Szárazpatakról ötvenhárman, Bocskóráról negyvenhatan, (a két utóbbi pedig román népességű), Halmiból hatvannégyen vettek részt a nemzetőrségben, hogy csak néhány példát említsünk a mai Szatmár megye falvaiból. Ennek ellenére egyetlen '48-as vonatkozású jelzett sírjel sincs. Kőből készült sírjeleket a vidéki temetőkben csak a vagyonosabbak sírjain találunk. Ilyen a sárközújlaki Gabányi István sírköve. Sajnos, ezek a nemesi sírjelek viszont a két világháború és az azokat követő impériumváltások időszakában részben megsemmisültek, a köveket elhurcolták, így ha voltak is feliratos kövek, a jelenkor számára azok már ismeretlenek maradnak.

Ismerünk olyan sírjeleket is, melyeken nem tüntették fel az elhunytak szabadságharcos múltját, viszont a kor okiratai említik nevüket, rangjukat.

A szabadságharcos múltra utaló sírjelek további búvárkodásra, az elhunyt életútjának megismerésére készítetik az érdeklődőt.

Böszörményi Károly síremléke

- A sír helye a megyében: Szatmárnémeti, Vasút melletti református temető;
- A sír helye a temetőben: a temetői főút jobboldali részében, az útra néz, dél-délnyugati irányba;
- Hármás sír, nincs lebetonozva, alacsony kis betonkeret övezi;
- A sírkő fekete gránit, alakja spicces piramis, alatta cokli, a kettő között legömbölyített párkány és holker díszítés, dupla lépcsős, az egész obeliszk a beton kereten áll;
- Négy halott nyugszik a sírban, a nemzetőr, a felesége, jobb oldalt külön kő jelzi leányuk, bal oldalt a nemzetőr anyjának emlékét;
- A sírkő felállításának évszáma a kövön nincs feltüntetve, valószínű a szülők halála után másik leányuk, Böszörményi Katalin állíttatta;
- A sír gondozatlan, gyomos, leszármazottak valószínű itt már nem élnek;
- A sírkövön nincs feltüntetve a szabadságharcban való részvétel.

A sírkő méretei cm-ben

A bal oldali kő szövege:

**Özv. Hiripi
Böszörményi
Nagy Józsefné
Óvári
Szeőke Polixena**
megh. 78-ik
évében
1879. jan. 9.

A jobb oldali kő szövege:

**Böszörményi
Berta**
Uray Lajosné
meghalt 1873.
dec. 12.
élete 22-ik
évében

A középső kő szövege:

**Itt nyugszik
Hirip és Ivácskói
Böszörményi Károly
kir. tanácsos**
a Ferenc József rend lovagja
Szatmárnémeti szab. kir. város
volt
polgármestere
élt 79 évet
megh. 1901. márc. 19.
és neje
Szalárdi
Jakó Karolina
élt 28 évet
megh. 1858. május 12.
Áldás emlékükre.

Böszörményi Károly életútja

Szatmár vármegyei nemesi családból származott. Ősei 1635-ben II. Ferdinándtól kaptak nemesi levelet, 1732-ben Böszörményi Sámuel adományt nyer a Szatmár megyei Ivackóra (Necopoi) és ugyanebben az évben Hiripre, 1736-ban pedig Pettyénre. Később még birtokokat szereztek Erdődön, Aranyosmeggyesen, Berenden, Berenczen (Babaşesti) és Dobrácsapátiban. A Böszörményi, vagy másként Böszörményi-Nagy család előnévként az ivackói és hiripi nevet vette fel.

Böszörményi József az apa és felesége óvári Szeőke Polixena hét gyermeket nevelt, harmadikként az 1822-ben született Károlyt. Szatmári iskoláinak elvégzése után teológiát és jogot hallgat Sárospatakon. Itt került közelebbi barátságba Tompa Mihállyal, aki rajta keresztül ismerte meg hűgát, az 1825-ben született Katalint, aki Tompa első nagy szerelme volt, s akivel még házasságának első évében is levelezett. E levelezésből öt levél maradt Böszörményi Károly hagyatékában, melyeket annak veje és örököse, Uray Jenő adott át Ferenczy János szatmári irodalomtörténésznek a múlt század végén.

Böszörményi Károly tanulmányainak befejezése után 1846-ban ügyvédgyakornok lett. Így éri a szabadságharc, mely alatt nemzetőrhadnagyi rangban szolgálta hazája ügyét. A világosi fegyverletétel után ügyvédi gyakorlatot folytat, s egyre inkább bekapcsolódik a város közösségi életébe. Kiegyensúlyozott egyénisége és odaadó munkája révén hosszú időn át a református egyház főgondnoki tisztségét töltötte be, tagja volt a Református Főgimnázium igazgató tanácsának.

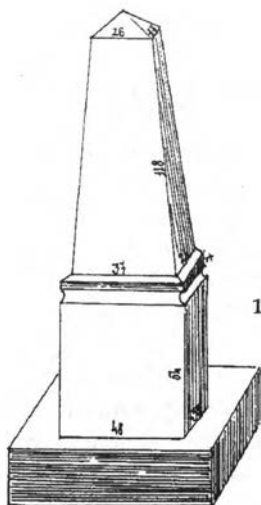
1872-ben Szatmárnémeti törvényhatósága polgármesterré választja. Az ő polgármestersége idején zajlott a város központjának századvédi építkezése. Ebben az időben emelték az új városházát, a színházat, ekkor épült a vashíd, a méntelep, a laktanya, ekkor építik ki a villamosvilágítás első körét. Huszonkét évig töltötte be a város e magas rangú tisztségét, melyről 1895. szeptember 9-én, a város közgyűlésén agg korára való tekintettel mond le. 1901. március 19-én hunyt el. Sírját fekete gránit obeliszk jelzi a vasúti református temetőben.

Tiszteletére a Tisztviselő-telepen utcát neveztek el, mely ma Szatmárnémeti testvérvárosának, Zutphennek a nevét viseli.

Joó Ferenc síremléke

- A sír helye a megyében: Szatmárnémeti, Magyar utcai református temető (str. Rodnei);
- A sír helye a temetőben: a főút bal oldali részében, a temető vége felé, a kő mindkét oldalára véstek, a honvéd neve nyugat-északnyugat irányba néz;
- A sírkő szürke-fehér csíkos márvány, alakja obeliszk, alatta szögletes párkányos, holkeres cokli, a kő a sír peremi betonján áll;
- A sírban a honvéd és felesége, a férfi szülei, a honvéd fia, unokája és annak felesége nyugszik;
- A sírkövet a honvéd felesége állíttatta 1910-ben;
- A sír egyszemélyes, betonlappal fedett, jó állapotban van, gondozott.

A sírkő méretei cm-ben

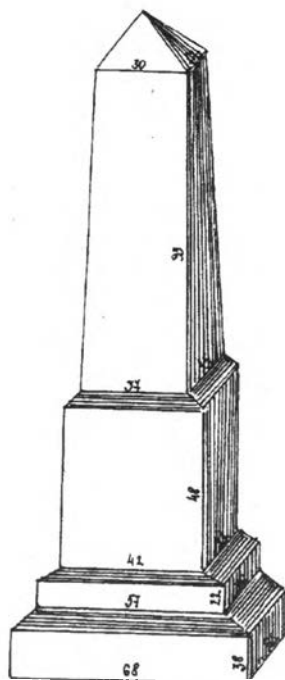
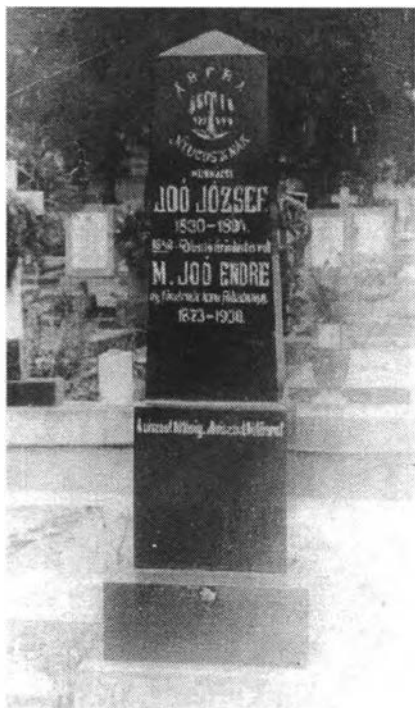
A B F R A
Itt nyugszik
Munkácsi
JOÓ FERENCZ
nyug. takarékpénztári
tisztviselő
1848/9-es honvéd tüzérmester
élt 80 évet
1829–1909
JOÓ FERENCNÉ
sz. Oravetz Juliánna
szül. 1837
megh. 1910, okt. 30.
Munkácsi
JOÓ MIHÁLY
városi iroda igazgató
1873–1929

(a coklira vésve)
és szülei
Munkácsi JOÓ MIHÁLY
1792–1879
Munkácsi JOÓ MIHÁLYNÉ
szül. Kalik Zsuzsánna
1797–1872
Áldás poraikra
Emeltette bánatos özvegye 1910
(a kő útra néző oldalára vésve)
Itt nyugszik
JOÓ ISTVÁN
1918–1985
és neje szül.
Tereh Magdolna
1929–

Joó József síremléke

- A sír helye a megyében: Szatmárnémeti, Magyar utcai (str. Rodnei) református temető;
- A sír helye a temetőben: a temetői főút végén, az első sorban, északnyugati irányba az útra néz;
- A sír hármás, lebetonozott;
- A sírkő sötétszürke gránit, alakja spicces piramis, alatta coklival, dupla lépcsős, mely egy homokkő alapon áll;
- Két halott nyugszik a sírban, a honvéden kívül annak minden valószínűség szerint fia, Joó Endre;
- A sírkövön annak felállítására vonatkozó évszám nincs, valószínű az apa halála után fia emeltette, Fülöp Lajos Szatmár – bevésés jelzi a mestert és a készítés helyét;
- A sír elhanyagolt, a betonozás összerepedezett, néhol kissé beszakadt, úgy néz ki, a városban nincsenek rokonai, akik gondozzák.

A sírkő méretei cm-ben

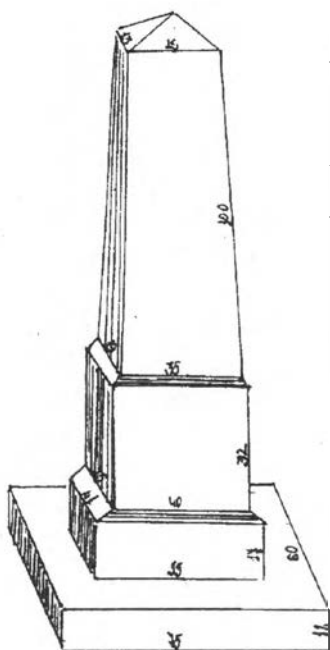
A sírkő szövege:

A B F R A
(szomorúfűz-díszítés)
NYUGOSZNAK

Munkácsi
JOÓ JÓZSEF
1830-1894

1848-49-ben tüzerönkéntes volt
M. JOÓ ENDRE
ny. főmérnök honvéd főhadnagy
1873-1930

A vizontlátásig. A vizontlátásra.

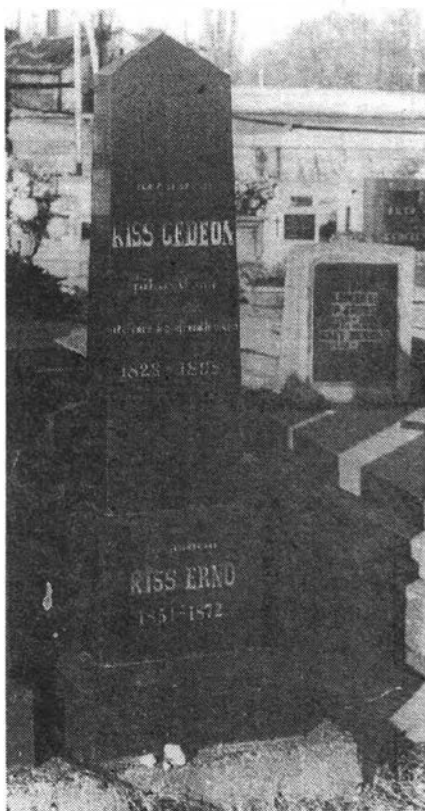

A sírkő méretei cm-ben

A sírkő szövege:
 hegymegi
 KISS GEDEON
 főkapitány
 a Ferenc József rend lovagja
 1823–1898
 (a coklira vésve)
 hegymegi
 KISS ERNŐ
 1851–1872

Kiss Gedeon síremléke

- A sír helye a megyében: Szatmárnémeti, Vasút melletti temető;
- A sír helye a temetőben: a sírt felszámolták, a sírkő a temetői főút melletti kőtárban helyezkedik el;
- A sírkő fekete gránit, alakja obeliszk, alatta coklival és egy lépcsővel;
- Az egykori sírban a nemzetőr és annak fia nyugszik;
- A sírkövön állítási évszám nincs, valószínű a feleség állíttatta férjének és fiúknak;
- A sírkövön hátralát és két oldalt vésett olajág díszít;
- A sírkő szövege nem említi, hogy Kiss Gedeon mint nemzetőr részt vett a szabadságharcban, ezt a kor dokumentumaiból tudjuk.

Kiss Gedeon életútja

Kiss Gedeon sírköve előtt naponta sétáltak el a Vasúti református temetőbe látogatók, vagy temetésre érkezők. De valószínűleg csak kevesen tudják ki is volt ő, akinek sírját a temető gondnoksága felszámolta, és így a sírkő az út melletti kőtárba került.

Kiss Gedeon a századvég Szatmárán egyik legismertebb, legnépszerűbb ember volt, akit mindenki csak Gida bácsinak szólított. 1823-ban született, ifjú korában Szatmáron a Majláth utca 4. szám alatt lakott. Itt fogadta vendégül 1847-ben a városba látogató Petőfit, akivel eszmerokonsága révén rövid idő alatt baráti viszonyba kerültek. 1848. őszén nemzetőrként vett részt a szabadságharcban.

1848. szeptember 29-én a megyei nemzetőrökkel Nagybánya felé indult az utak biztonságának fenntartására. Előzetes megállapodás szerint Petőfivel Koltón szeretett volna találkozni, de a kővárvidéki zavargások miatt csak 30-án találkozhattak Szín faluban (Sii) az uradalmi ispán házában. Itt szerzett pontos értesülést a történeletről, amelyekről levélben akarta értesíteni Szatmár város vezetését. Petőfi ezt megtudva, már egy előzőleg megírt levelet adott át neki, melyet a vármegye alprefektusának címezett, értesítve a megyét a kővárvidéki helyzetről. Kiss Gedeon lemásolta a levelet, melynek végére hitelesítésként Petőfi sajátkezűleg a következőt írta: „E levél eredetijét én írtam és küldöm Ötvös Mihály úrhoz. A haza nevében felszólítok mindenkit, ki e levelemet olvassa és hallja, hogy a bennírottakat megfontolván, elszántan és lelkesülten teljesítse azon szent kötelességét, melyet, ha gyáva, bitang, ki nem érdemli a magyar nevet. Föl-föl magyarok a szabadság és az Isten nevében fegyverre, fegyverre! még van mit védelmezzünk: ha késünk, maholnap nem lesz miért fegyvert fognunk. Föl! Föl! Petőfi Sándor.”

Az alispán várva a felsőbb utasítást, nem sietett Petőfi felhívását teljesíteni.

A szabadságharc utáni években Kiss Gedeon tizennyolc évig, mint városi főjegyző dolgozott, majd törvényszéki telekkönyvező, törvényszéki ülnök, ezt követően öt évig vármegyei főjegyző volt. 1867–72 között ismét törvényszéki, majd árvaszéki ülnök. 1872-ben a város főkapitányává nevezik ki, melyet 1898-ban bekövetkezett haláláig töltött be. A szatmári tűzoltó-egyesület megalapítója, elnöke és tiszteletbeli

főparancsnoka. Mint a város vezető személyisége nagy érdemeket szerzett a városrendezés, fásítás terén. Az ő kezdeményezésére indult meg az 1895. szeptember 9-i városi közgyűlés határozata alapján a vasútállomással szembeni addig rendezetlen Népkerthérszerű befásítása, parkosítása. Így ragadt rá a „fák ezredese” megtisztelő ragadványnév. A kossuthi eszmék hangulatában élő századvégi város az újjárendezett kerthé Kossuth emlékére az ő nevére keresztelte, melyet a város magyarsága mindmáig így használ. 1896-ban a közügyek terén szerzett érdemeiért a Ferenc József-rend lovagkeresztjét nyerte.

Tevékeny szerepet játszott a város művelődési egyesületében, a Kölcsey-körben, a városi múzeum létesítéséhez szükséges tárgyak gyűjtéséhez kezdett.

Tiszteletére 1903. október 27-én, a Kossuth-kert bejáratánál Horvay János szobrász alkotásában mellszobrot lepleztek le, mely a második világháború utáni években „tűnt el” a kertből.

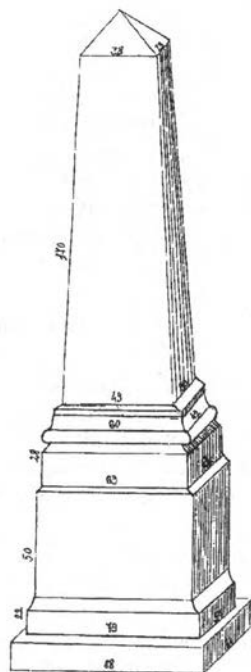
Kiss Gedeon életútja révén megérdemli, hogy száz év után is tisztelettel gondolva emlékezzünk személyére.

A Szamos című vegyes tartalmú lap 1882. november 19-én közli Petőfi Szatmárban című írást, melyben a szerző közzéteszi azokat a leveleket, melyeket Kiss Gedeon írt 1848. szeptember 30-án éjjel fél tizenkettő órakor Szinfaluban Szolyma nevű uradalmi ispán házában, melyről már az előbbieken szóltunk. Kiss Gedeon, Békéssy Károly, Szatmár város főjegyzőjének, valamint a lemásolt Ötvös Mihálynak címzett Petőfi-levél jelentőségeire való tekintettel a szerző a következőket ajánlja:

„Petőfi e nagybecsű sorait közzétéve kérjük a városi hatóságot, hogy levéltárunk ez ereklyéjét az iratok egykoron talán megsemmisítendő közönséges csomagjából kivéve, őrizze meg azt, mint talán egyetlen emléket annak, hogy a nagy költő a hazafiság legszentebb kötelességét teljesítve – a szabadságharc alatt megénkben is küzdött a haza szabadságáért.”

Kovrik Artúr síremléke

- A sír helye a megyében: Nagykároly, Mesterrészi temető;
- A sír helye a temetőben: a kápolnától balra, északi irányba néz, de nem az útra nyúlik;
- A sír szimpla; a sírkő anyaga homokkő, alakja spicces piramis, alatta dupla coklival és dupla lépcsővel, a piramis felső részén vésett kereszt;
- A kő szövege szerint a sírban egy halott nyugszik;
- A sírkövet 1894-ben emeltette hála jeléül a Nagykárolyi Függetlenség és '48-as Párt, a készítés helyét a kő nem jelzi;
- A sír elhanyagolt volt, a 150. évfordulóra rendbe hozták, és megkoszorúzták.

A sírkő méretei cm-ben

A sírkő szövege:
 Itt nyugszik
KOVRIK ARTUR
 Róm. Kat. plébános
 az 1848/49-iki
 szabadságharcban
 tábori lelkész
 Szül. 1817. okt. 18.
 Megh. 1883. ápr. 13.

Az életrajzi adatokat egy kis díszítés zárja le, alatta a következő szöveggel:

E síremléket közadakozásból
 Kegyelete jeléül volt elnökének
 És tántoríthatatlan elvtársának
 Emelte a Nagykárolyi Függetlenség
 és 48-as Párt 1894-ik évében.
 Béke lengjen porai felett.

Kovács Leó életútja

Fehér márvány síremléke csak igen keveset mond el az utókornak életéről, annál többet a kort elemző írások, kiadványok.

1835-ben született, igen fiatalon került a szabadságharc forgatagába, s hogy ez nem véletlen, további kalandos életútja is bizonyítja. Bátor, a kihívásokat kedvelő személyiség volt. A szabadságharc végén fogságba került és büntetésként besorozták a 26. gyalogezredbe, ahol két év után hadnagyi rangot szerzett. 1859-ben már a Porto Lignano-i erőd parancsnoka, s így részt kellett vennie Ausztria észak-olaszországi harcaiban, melynek befejeztével kilép az osztrák hadseregből és Losenc tábornok Garibaldihoz induló csapataihoz csatlakozik, mint századparancsnok, majd Vetter Antalnak, a szabadságharc honvéd altábornagyának, az emigrációban szervezett magyar légió parancsnokának parancsőr tisztje lett. A magyar légió a piemontiek (1859) és a potoszkok (1866) támogatásával magyar emigránsokból szerveződött azzal a céllal, hogy Magyarországra behatolva ott felkelést indítsanak, de erre az évek folyamán nem nyílt alkalom. A piemonti magyar légióban való részvétele idején az a kitérítés érte, hogy Elliot rendkívüli angol követ felkérte, hogy egy nagyon fontos okiratot vigyen el Korfu szigetére. 1864-ben gróf Csáky Tivadar Genfben hívta, ahonnan cipőjébe varrva titkos üzenetet vitt Budapestre gróf Keglevich Bélához, a titkos bizottság elnökéhez. Gróf Pálffy, az akkori kormányzó szigorúan megfigyeltette, elfogták és Sátoraljaújhelyre internálták, innen kiszabadulva 1865-ben továbbra is a titkos bizottság szolgálatába állt, Erdélybe, majd Zemplénbe küldték csapatokat szervezni. Ezt követően küldetése Romániába, Galacra szült, ahol Türr és Eber tábornokokkal kellett találkoznia. Újra elfogatási parancsot adtak ki ellene azzal, hogy aki elfogja, azonnal főbe lőheti. A parancs elévülése után sikerült ismét hazatérnie.

1869-ben gróf Andrássy Gyula kérésére belépett a honvédségbe és a szatmári zászlóalj századosa lett, mely most már helyhez kötötte az eddig zaklatott sorsú katonát.

Igy nyílt lehetőség, hogy megnősüljön, feleségül vette a nála tizenhat évvel fiatalabb Kapussy Emmát. 1881-ben leányuk született, akit Margit névre kereszteltek.

Kalandos élete ellenére volt ideje zongoratanulmányokat folytatni. Ismerte és baráti viszony fűzte Liszt Ferenchez, kinek biztatására Budapesten kiadta saját szerzeményeit.

Ezredparancsnokként vonult nyugalomba.

1908-ban, 73 éves korában hunyt el, mint a város egyik legközismertebb személyisége.

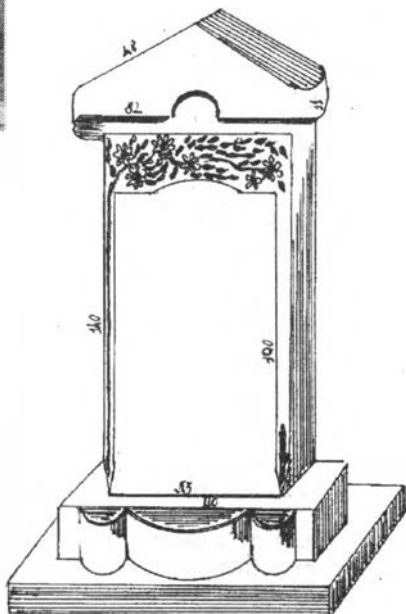

A sírkő szövege:

KOVÁCS LEÓ
 nyug. honvéd ezredes
 1835–1908
 és neje
KAPUSSY EMMA
 1851–1922
Dr. VERÉCY ERNŐNÉ
 sz. **KOVÁCS MARGIT**
 1881–1944

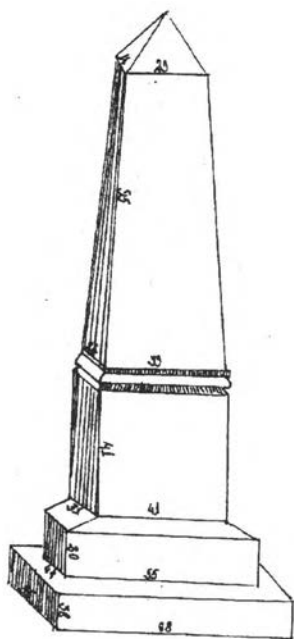
Kovács Leó sírmléke

- A sír helye a megyében: Szatmárnémeti, Vasút melletti temető;
- A sír helye a temetőben: a nagybányai út menti kerítéssel párhuzamos útra néz, északnyugati irányba;
- A sírkő fehér márvány, alakja téglatest, melyet egy két oldalra lefutó kalap fed, előtte három félköríves virágtartó;
- A sírban három halott nyugszik: a nemzetőr, a felesége és leányuk;
- A sírkőnek készítési éve nincs feltüntetve, valószínű a feleség készíttette férjének halála után;
- A sír gondozatlan, a betonozás néhol töredezett;
- A kő szövegén nincs feltüntetve Kovács Leónak a szabadságharcban való részvétele, ezt a kor dokumentumai mondják el az utókornak.

A sírkő méretei cm-ben

A sírkő méretei cm-ben

A sírkő szövege:

A B F R A

(szomorúfűz-díszítés)

Itt nyugszik
id.

Szalontai István
1848/49 honvéd
szolgált 3 táborban
18 ütközetben
egész a Világosi
fegyverletélig
sz. 1828. dec. 26.

megh. 1912. okt. 17.
Legyen áldott emléke!
(A coklira vésvé)
BUÚS FERENC
1957-1992

Szalontai István síremléke

- A sír helye a megyében: Szatmárnémeti, Magyar utcai református temető;
- A sír helye a temetőben: a kapubejárattól balra a negyedik sorban az első sír, egy öreg szomorúfűz van a háta mögött;
- A sírkő vörös szemcsés gránit, alakja spicces piramis, alatta coklival, köztük lekerekített párkánnyal, szimpla lépcsős, a sírkő egy homokkő talpazaton helyezkedik el;
- A sírban a honvéd és egy távoli rokona nyugszik;
- A sírkő felállítására vonatkozó adat a kövön nincs;
- A sírhelyet földhalom borítja, mely teljesen befüvesedett, virágot alkalmilag tesznek rá idegenek és a Németi Református Egyház.

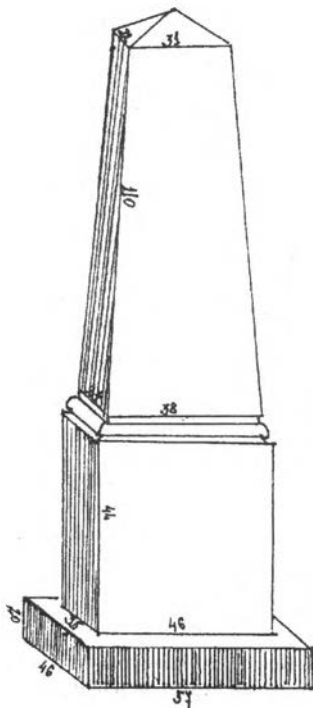

A sírkő szövege:

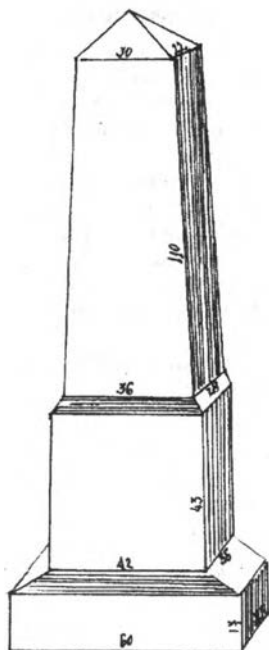
Itt nyugszik
ORAVECZ JÁNOS
 1848/49-iki honvéd
 városi tanácsos
 1827-1907
 özv. **ORAVECZ JÁNOSNÉ**
 szül.
KÉZDI VÁSÁRHELYI TERÉZIA
 1837-1923
ORAVECZ TERÉZ
 1862-1931
 (A coklira vésvé)
ORAVECZ MARISKA
 1862-1887

Oravecz János sírmléke

- A sír helye a megyében: Szatmárnémeti, vasút melletti református temető;
- A sír helye a temetőben: a sírt felszámolták, a sírkő a ravatalozó melletti kőtárban található;
- A sírkő fekete svéd gránit, alakja spicces piramis, alatta coklival, a két rész között legömbölyített s kissé kiugró párkány fut körül, lépcsői hiányoznak;
- A valamikori sírban négy halott volt temetve, a honvéd, annak felesége, és két ikerlánya;
- A sírkő készítésére vonatkozó évszám nincs a kőre vésvé.

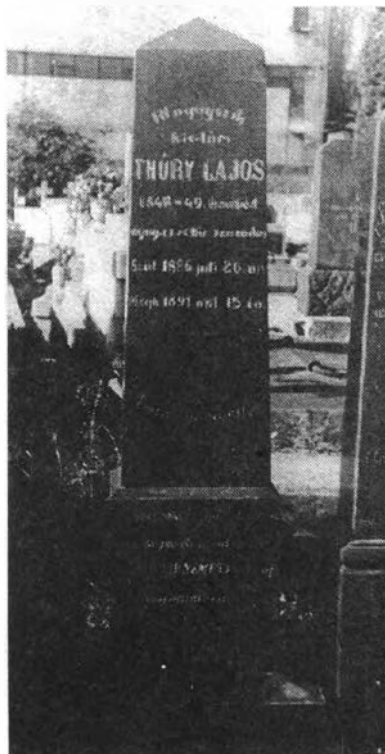
A sírkő méretei cm-ben

A sírkő méretei cm-ben

Thúry Lajos síremléke

- A sír helye a megyében: Szatmárnémeti, Vasút melletti temető;
- A sír helye a temetőben: a sírt felszámolták, a sírkő a temetői főút melletti kőtárban helyezkedik el;
- A sírkő fekete gránit, alakja piramis, alatta coklival és simpla lépcsővel;
- Az egykori sírban csak a honvéd volt eltemetve;
- A sírkövet kegyeletből a Szatmárnémeti ev. ref. főgimnázium állította, mivel az elhunyt örökséget hagyott a gimnáziumra, az évet nem jelölték meg.

A sírkő szövege:

Itt nyugszik
kis-túri

THÚRY LAJOS

1848-49-es honvéd

nyug. cs. és kir. százados

Szül. 1826. júl. 26-án

Megh. 1897. okt. 15-én

Béke poraira

(A coklira írva)

Kegyes örökhagyója emlékének

hálás kegyelele jeléül emelte

a Szatmárnémeti ev. ref.

főgimnázium

Thúry Lajos életútja

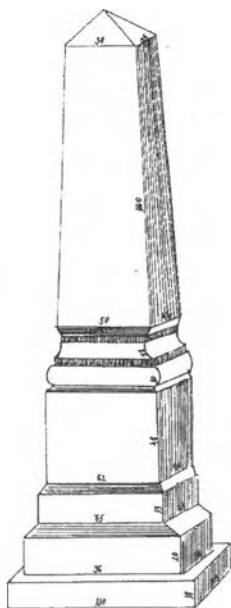
1848 nyarán a nemzetőrség és a honvédelakulatok létrehozása céljából Batthyány Lajos miniszterelnök a következő utasítást küldi szét a vármegyéknek:

„... ott ahol a Nemzet őrség iránt ellenszenv nyilatkozik, az összeírás életbe léptetése megtiltatik, s csak olly helyeken végrehajtása hagyatik, hol az lelkesedéssel fogadtatik.”

Minden valószínűség szerint így lépett a szabadságharc honvédségének soraiba a huszonkét éves Thúry Lajos is. Nemesi családból származott. Őseinek fészke Hont vármegye (ma Szlovákia területe) Ipolysági járásában levő Nagy- és Kistúr vagy Alsó- és Felsőtúr községek voltak. E táj törzsökös családja, melyről Mihály és Imre nevű tagjai révén 1422-ben tesznek először említést az okiratok. János 1464-ben Mátyás király hű embere. A családfát 1483-tól Imrével kezdve lehet vezetni, akinek Kistúron, másként Kisságon voltak birtokai. A család így vette fel a Kis-túri előnevet. Hont vármegyei helytörténészek a család 19. századi kihalásáról beszélnek. De inkább azt mondhatnánk, hogy a leszármazottak feladva birtokaikat szétszóródtak az országban.

Thúry Lajos túlélve az ütközeteket, részvételéért büntetésként az osztrák hadseregbe sorozták be, melyet végül is pályájául választott, s ahonnan századosi rangban vonult nyugalomba.

Vagyonából jelentős örökségben részesítette a Szatmárnémeti Református Főgimnáziumot. 1897 őszén, 71 éves korában hunyt el. Hamvait a vasút melletti református temetőben helyezték örök nyugalomra. Sírjára hálából a gimnázium állíttatott sírkövet.

A sírkő méretei cm-ben

Vajay Károly síremléke

- A sír helye a megyében: Szatmárnémeti, Vasút melletti református temető;
- A sír helye a temetőben: a nagybányai út menti kerítés melletti útra néz északnyugati irányba;
- Szimpla sír, egy beton fedéllel;
- A sírkő fekete svéd gránit, alakja spicces piramis, melyet a coklival egy mélyen faragott holker és egy kiugró legömbölyített párkány köt össze, dupla lépcsős. A kő egy homokkő talapzatra támaszkodik. 308 cm magasságával a temető egyik legkiemelkedőbb sírköve;
- A sírban öt halott nyugszik, az egykori honvéd, annak felesége, fiúk és felesége, valamint a Vajay család még egy nőtagja;
- A sírkövön állítási évszám nincs, valószínű a honvéd elhalálása után a feleség készítette férjének, aki a város egyik legnépszerűbb embere volt. Utcat neveztek el róla;
- A sírkövet a háború idején a temetőbe hullott bomba szilánkjai a piramis felső bal oldalai sarkát erősen megsértette, így a név első betűje szinte olvashatatlan, a betonozást is megviselte az idő.

A sírkő szövege:

A B F R A

(szomorúfűz-díszítés)

VAJAY KÁROLY

1848/49-iki nemzetőr főhadnagy
Szatmár-Németi Szab. kir. város

1861-iki országgyűlési
képviselője,

a város utolsó választott
főbírája,
nyug.

kir. törvényszéki bíró.

szül. 1825. május 24.

megh. 1906. ápr. 10.

Áldás emlékére.

(A cokli elején)

VAJAY KÁROLYNÉ szül. NAGY KRISZTINA 1842-1921

(A cokli bal oldalán)

vajai VAJAY KÁROLY városi tisztii főorvos 1861-1941

és VAJAY IMRÉNÉ sz. Domahidy Anna 1896-1983

(A cokli jobb oldalán)

KOVÁCS JÓZSEFNÉ sz.vajai Vajay Margit 1897-1941

Vajay Károly életútja

Hatalmas fekete svéd gránit obeliszk jelzi nyughelyét Vajay Károly 48-as nemzetőrőhadnagynak a szatmárnémeti Vasúti református temetőben.

A Vajai Vajay eredetileg Sepsi Vajay család székely eredetű. A 18. század elején a marosszéki Vaján laktak. A család egyik tagja, György, 1713-ban Magyarországra ment, és mint református lelkész szolgált a Bihar megyei Hegyközszentimrén 1723–38 között. A család, beleértve a bihari ágat is, 1785. január 7-én II. Józseftől nemesi bizonyítványt kap. A hegyközszentimrei tiszteletesnek négy fia volt: László, Sándor, György és Imre, akik közül az 1781-ben született Imre 1801-ben Szatmáron tanári állást nyer a Református Főgimnáziumban, majd ennek később igazgatója lesz. Elhunyt 1848-ban. Sírja a Vasúti református temetőben található.

Ennek fia volt Vajay Károly, aki 1825-ben született. Iskoláinak szülővárosában való elvégzése után jogot tanul, s 1846-ban mint Stanaczký András akkori városi követ jurátusa részt vett a pozsonyi diétán. Ez is lehetőséget nyújtott számára, hogy mélyebben megismerje a kor haladó eszmeáramlatait és bekapcsolódjék a szabadelvű ifjúsági társaságokba. A szabadságharc idején előbb nemzetőrőhadnaggy, majd Mészáros Lázár hadügyminisztertől kapott kinevezéssel Andics Tádénak, a városi nemzetőrség parancsnokának segédtszjtje lett, s 1848. szeptember 2-án a nemzetőrök képzésével bízták meg.

A fegyverletételt Kazinczy Lajos hadtestével élte át. Az elfogatás elől a Szatmár vármegye Fehérgyarmati járásában levő Kisnaményba menekül, ahol 1849. október 28-án elfogták. A katonai törvényszék elítéli, börtönéveit Debrecenben és Nagyváradon töltötte. Kiszabadulva, ügyvédi diplomája ellenére nem folytathatott ügyvédi munkát, míg csak 1856-ban kérelmét jóvá nem hagyták.

1860-tól árvabizottmányi elnök, 1861-től a város főbírájává, majd országgyűlési képviselővé választják. Tőle ered az az országos jelentőségű indítvány, hogy a még meg nem koronázott királyt az országgyűlés egyszerűen Felséges Ur címmel illesse. Az országgyűlés feloszlata után hazajön. 1864-től a református gimnázium tanügyi bizottmányának elnöke. Édesapájának értékes könyvtárát és gyűjteményét a gimnáziumnak ajándékozta. 1867-ben a város újra főbírájának választotta. 1869-ben újra követnek javasolják, de nem fogadta el. Magasabb bírói állást is ajánlottak neki, de nem akarta elhagyni a várost. Barátja, Kozma Sándor felkérésére királyi ügyész lett, később törvényszéki bíró. Kiváló szónok volt, sok adatot jegyzett fel naplójába a város történetéről.

Még 1861-ben megalapítja a Polgári Dalkört, hogy a város dalt szerető közönsége az éneklés leple alatt kicserélhesse gondolatait, megtárgyalhassa közös ügyeit, de ugyanakkor a magyar dal éltetése révén ébren tartsák a város lakóinak hazafias érzületét.

Három fia közül Károly, Szatmárnémeti szabad királyi város polgármestere lett.

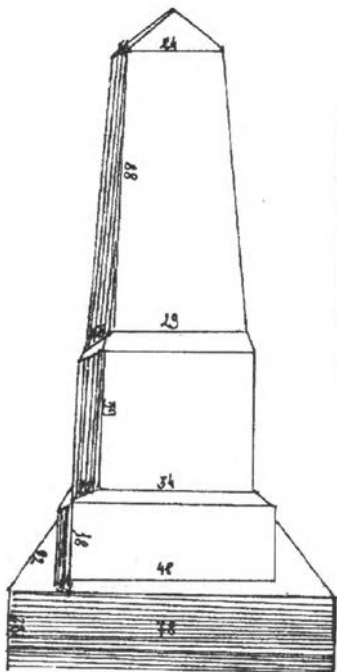
1906-ban, 81 éves korában hunyt el. Utcát neveztek el róla a század elején, melyet a város lakossága, főleg az idősebb és középkorú generáció ma is az ő nevével illet. A Vajay utca mai hivatalos neve Gabriel Georgescu.

A múlt század második felének egyik legkiemelkedőbb szatmári személyisége volt.

Sütő Mihály síremléke

- A sír helye a megyében: Nagykároly, református temető;
- A sír helye a temetőben: a sír a ravatalozó melletti út vége felé található, párhuzamosan az úttal, nyugati irányba néz;
- A sír szimpla, benne két halottal: a honvéd és felesége;
- A sírkő fekete gránit, alakja spicces piramis coklival és szimpla lépcsővel, homokkő alapzaton helyezkedik el;
- A sírkő készítettetés évszámmal nincs jelölve, valószínű a házaspár halála után a család állíttatta;
- A sír már évtizedek óta gondozatlan, közeli leszármazottak valószínű nincsenek a városban.

A sírkő méretei cm-ben

A sírkő szövege:
(szomorúfűz-díszítés)

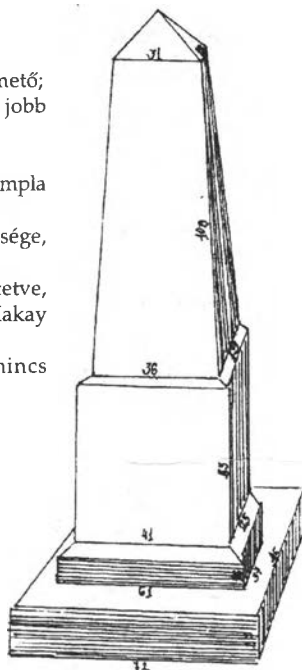
Itt nyugszik
SÜTŐ MIHÁLY
48-as Honvéd
élt 77 évet
megh. 1908. okt. 7.
és neje
ASZTALOS TERÉZIA
élt 70 évet
megh. 1912. aug. 6.
Béke poraikra.

Tóth Lajos síremléke

- A sír helye a megyében: Nagykároly, református temető;
- A sír helye a temetőben: a ravatalozó melletti út jobb oldalán, a temető közepe táján az úttól a 4-5. sír;
- A sír kettős, lebetonozott;
- A sírkő fekete gránit, alakja spicces piramis coklival, szimpla lépcsővel, homokkő talapzaton;
- Három halott nyugszik a sírban, a honvéd, annak felesége, valamint leányuk;
- A sírkő felállításának évszáma a kövön nincs feltüntetve, valószínű a szülők halála után leányuk készítette a Makay sírköves műhelyében;
- A sír betonozása repedezett, néhol süllyedt, nincs gondozója.

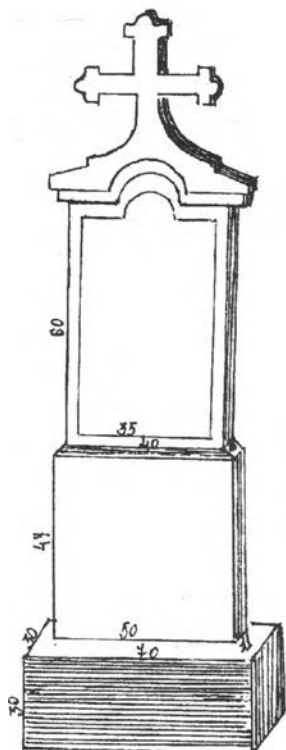
A sírkő méretei cm-ben

A sírkő szövege:
(szomorúfűz-díszítés)

Itt alussza örök álmát
TÓTH LAJOS
 1848-49-es
 honvéd huszárhadnagy
 élt 85 évet
 megh. 1907. jan. 25-én
 Alma legyen zavartalan!
 és neje
KISS ZSUZSÁNNÁ
 élt 82 évet
 megh. 1912. jan. 12-én
 (A coklira vésve)
 özv. SZILÁGYI KÁROLYNÉ
TÓTH EMMA
 élt 84 évet
 megh. 1940. jan. 7-én

Fettser Magnus síremléke

- A sír helye a megyében: Nagymajtény, katolikus temető;
- A sír helye a temetőben: a sír a ravatalozótól balra, a régi temetőrészben található, keleti irányba néz;
- A sír szimpla, benne egy halottal, a harctéren elesett apa neve és adatai emlékként fel vannak írva a kőre;
- A síremlék beton öntvény, kívül finom homokréteggel bevonva;
- A sírkövön a készítés éve, helye, műhelye nincs jelölve;
- A sír igen régóta gondozatlan, a hant elmosódott, a 150. évfordulóra betonkerettel övezte a falu.

A sírkő méretei cm-ben

A sírkő szövege:

FETTSER GYÖRGY
sz. 1800. MH. 1848
nyugszik Kaczkon, Belső Szolnok megye

— • —
FETTSER MAGNUS
1848 Honvéd
sz. 1825 MH. 1903. ápr. 18.
Béke poraikra.

Fettser Magnus életútja

A nagymajtényi katolikus temetőben egy elhagyott márványkereszt 48-as szabadságharcosok emlékét őrzi. Apa és fia. De addig míg az apa a harcokban életét vesztette, a fiú megjárta és túlélte a csatateret.

Magnus 1825-ben született, huszonhárom évesen kerül a honvédség soraiba, sváb származása ellenére végigküzd a szabadságharcot. Hazakerülve állatgyógyászati szaktudást szerez, s így a falu állattartását segíti tudásával. Népszerűségét, igazságszeretetét igazolja, hogy hosszabb ideig a falu bírói tisztségét töltötte be. A falu fejlődését biztosítandó, egy szárazmalmot építtetett, mely lehetővé tette, hogy a lakosság helyben dolgoztathassa fel gabonáját.

Hetvenhat éves korában hunyt el.

Sírkövére minden valószínűség szerint Magnus végakaratóból édesapja nevét is rávésték, erre enged következtetni a nevek sorrendje. Felül az apa, alatta a fia neve, és életükre vonatkozó adatok.

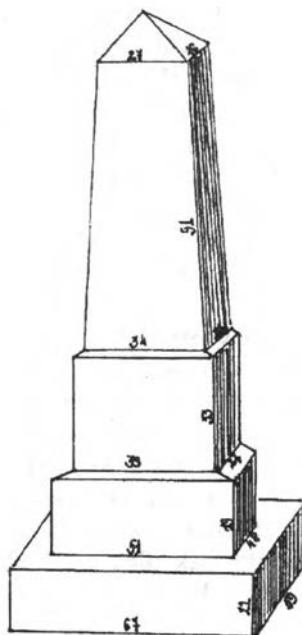
Batthyány Lajos miniszterelnök még '48 májusában kiadja a nemzetőrség szervezésére vonatkozó utasítást. Ennek ellenére Szatmár vármegyében még augusztusra sem sikerül ennek felállítása. A sikeres szervezés reményében Domahidy Menyhért megyei alispán elsőként fiát, Ferencet ajánlja a nemzetőrség soraiba. A hónap végén már több ezer nemzetőr van nyilvántartásban, de nagyrészt csak papíron. Ötvös Mihály másodalispán nagy eréllyel próbálta századokba szervezni és kiképzésben részesíteni őket. A nemzetőrök életkora igen vegyes volt. Így kerül az 1800-ban született Fettser György is 48 éves korában a nemzetőrségbe.

A '48 őszi kővárvidéki és Szamos-völgyi nemzetiségi zavargások és Karl Urban osztrák alezredes Naszód vidéki csapatainak mozgásai a szatmári nemzetőrséget az utak, falvak biztonságának őrzésére szólítja.

Novemberben a Katona Miklós nemzetőri őrnagy vezette csapatok Dés mellett megütköznek Urban egységeivel, a gyengén képzett és felszerelt századok csakhamar vereséget szenvedve megfutamodnak, kétezer emberrel, tizenhat ágyúval egész Szatmárig húzódnak vissza. A vereséget részben a csapatok magas átlag életkorának tulajdonították. Ebben az összecsapásban Kackón (Cătcău) esett el Fettser György, az apa. Emlékét fiának sírköve őrzi.

Gabányi István síremléke

- A sír helye a megyében: Sárközújlak, az újlaki római katolikus temetőben;
- A sír helye a temetőben: a sír a temető közepén a Gabányi család sírkertjében található, egy kiemelkedő dombon, az út bal oldalán, a sír déli irányba néz;
- A sír szimpla, kerete, fedele nincs;
- A sír emlékköve sötétszürke gránit, alakja spicces piramis, coklival és szimpla lépcsővel, homokkő talapzattal;
- Két halottja van a sírnak: az apa Gabányi Sándor, ki a forradalom idején már 52 éves volt, és fia István, a '48-as katona;
- A síremlék állításának nincs évszáma, ismeretes a mester és a készítés helye: Kepes S. Sz. Váralja;
- A sír teljes elhanyagoltságban van, a fű benőtté, a kő egyre jobban besüllyed, mint ahogy az a szomszédos kövek esetében is van.

A sírkő méretei cm-ben

A sírkő szövege:
(vésett keresztdíszítés)

Itt nyugsznak
Olsói

GABÁNYI SÁNDOR
főtörvényszéki ülnök
megh. 76 éves korában
1871. júl. 1-en

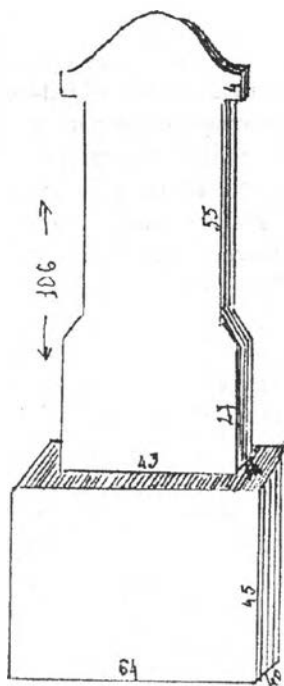
Olsói
GABÁNYI ISTVÁN
1848–49-es kapitány
Szül. 1822. október 5.
MH. 1893. okt. 15.

Béke lengjen poraik felett.

(A lépcsőre vésvé)
Készítette Kepes S.
Sz. Váralja

Kuki György síremléke

- A sír helye a megyében: Szatmárhegy, lippai református temető;
- A sír helye a temetőben: a felmenő út jobb oldalán, nyugatra néz;
- A sír dupla, benne két halottal;
- A sírkő szürke márvány, alakja vékony téglatest, teteje félkörívben záródik, öntött kocka alakú betonon áll;
- A sírkövön a készítés éve nincs feltüntetve, a házaspár gyermekei állíttatták;
- A sír már évtizedek óta gondozatlan, a közelben vannak gondozott Kuki sírok, de úgy látszik a családnak ez az ága már kihalt.

A sírkő méretei cm-ben

A sírkő szövege:

A. B. szomorúfűz F. R. A.
Itt nyugszik
KUKI GYÖRGY
1848-i sebesült honvéd
élt 63 évet megh. 1887. októb. 13.
és neje Bajkór Sára
élt 55 évet megh. 1877. augu. 16.
Béke hamvaikra
emeltette gyermekei
András és Zsuzsánna
Sára

Kováts Eduárd életútja

Földbirtokos családból származik. Ősei Borsod vármegye Ózdi járásában levő Járdánházán nyertek nemesi előnevet és 1681-ben nemességükben megerősítést. Idővel a család Nográd, Bihar, Zemplén és Szatmár vármegyékben is elterjedt. A Szatmárba települt ág berencei birtokai után I. Ferenc császártól a berencei előnevet kapta. 1816-ban Sándor és László az egész Sár falura, Homokra, Berencére és Szárazberek részeire kapott királyi adományt. Kováts Sándor, Eduárd apja, 1809-ben a szatmári nemesi felkelők kapitánya volt.

Kováts Eduárd miután elvégezte a jogot, Zoltán János, Szabolcs vármegyei alispán mellett joggyakornokoskodott, majd a bécsi udvari kancelláriánál fogalmazó lett. De rövid idő után, 1843-ban hazajön, és homoki birtokukon gazdálkodni kezd. Még egy év sem telik el, mikor Szatmárnémeti szolgabírájának választják, erről azonban csakhamar lemond.

1848-ban az elsők között lépett a szatmári nemzetőrség soraiba, s mint ilyen a szabadságharc szolgálatában először segédtsízt, majd a nemzetőrség egyik parancsnoka és vezére, Katona Mihály mellett.

A világiosi fegyverletétel után újra családi birtokaikra vonul vissza. 1852-ben a szatmári törvényszéknél bírói tisztséget visel, majd végleg a homoki birtokon való gazdálkodás mellett kötelezi el magát. A bírói tisztséget követően hivatali fizetésért sosem vállalt, így minden szabadidejét a közügyeknek tudta szentelni. Elmaradhatatlan résztvevője volt a vármegyei gyűléseknek.

Tagja volt a vármegye majdnem összes bizottságának: húsz évig volt a katonai vegyes felülvizsgáló bizottság elnöke, nyolc éven át elnöke a vármegye egész területén tevékenykedő Széchenyi Társulatnak, melyet Kováts Lajos Széchenyi István híve, minisztériumi munkatársa, barátja, a magyar állameszme általános érvényesítése, a magyar nyelv ápolása, terjesztése céljából alapított. Az 1837-ben alakult Szatmár vármegyei gazdasági egyesület tagja, s mint az Országos Magyar Gazdasági Egyesület tevékenységében is részt vállalt.

Könyvtára több mint nyolcezer kötetet foglalt magába.

1898-ban hetvenöt éves korában hunyt el Szatmárnémetiben, hamvait a sándorhomoki temetőbe nagy részvétellel helyezték el.

Kováts Eduárd síremléke

- A sír helye a megyében: Sándorhomok, katolikus temető;
- A sír helye a temetőben: a sír egy családi sírdomb nyugati oldalában helyezkedik el;
- A sírdombba három halottat temettek: a nemzetőrt, annak apját Kováts Sándort, aki a sírdomb tetején nyugszik, és a domb délkeleti oldalában helyezték el Kováts Jenőt, Eduárd unokaöccsét, aki Kováts Ágostonnak volt a fia;
- A síremlék két szürke, fekvő márványlapból áll, melyek egy nagyobb méretű homokkő lapon fekszenek; a felső lap teteje 1,5-2 cm-re kidomborodva koporsót utánoz;
- A síremléket Kováts Sándor, Kováts Jenő fia emeltette, valószínű 1912-ben, vagyis apja halála után. A sírdomb gondozott.

A sírkő szövege:

Itt nyugszik

Járdánházi és Berenczei

KOVÁTS EDUÁRD

született 1823. július 17. Szatmáron

Meghalt 1893. április 28. Szatmáron

Hálája jeléül emeltette Járdánházi és

Berencei Kováts Sándor

Végezetül mondjuk el, hogy nagy hibát követnek el azok a temetőgondnokságok, melyek a régi elhanyagolt sírok újra való eladása esetén nem néznek utána az elhunyt múltjának, hogyha a sírhelyet nem is, de a sírkövet feltétlenül megőrizték a jövő számára. Szép követésre méltó példáját adja ennek a szatmári Vasút melletti református temető, ahol a sírkövekből kőtárat létesítettek, melyben három szabadságharcos sírköve is található, valamint két olyan kő, melyet a múlt század második felében épp a függetlenségi eszme továbbéltetőinek állítottak.

A sírok mai helyzete alapján azt állapíthatjuk meg, hogyha vannak is leszármazottak a közelben, azok már olyan távoliak, hogy nem törődnek a sírok gondozásával, így a dicső múlt előtt kegyelettel adózó közösség kell hogy felvállalja történelmünk ezen emlékeinek gondozását.

Befejezésül valljuk mi is a költővel:

*„Tiszt vagyok... ha lát a közlegénység,
Tisztelkedve megyen el mellettem;
Én pirulok, gondolván magamban:
Nincs igazság, nincs igazság ebben.
Nekünk kéne köszönteni őket,
Mert minálunk sokkal többet érnek...*

*Ha megtérnek csonkán a csatákból,
Koldusbotot ad a haza nekik,
S ha elesnek, a felejtés árja
Foly sírjukon s neveiken végig.
És ők mégis nekimennek bátran
Az ellenség kardjának, tüzének!...*

*Tiszteljétek a közkatonákat,
Nagyobbak ők, mint a hadvezérek.*

Petőfi Sándor: Tiszteljétek a közkatonákat (részlet)

Debrecen, 1848. október-november

Forrásmunka

Borovszki Samu: *Szatmár vármegye*, Bp. 1907.

Muhi Sándor: *Szatmári arcképek*, Szatmárnémeti, 1994.

Nagy László: *A nagykárolyi Kossuth-szobor története*, Nagykároly és Vidéke, 1998. jan. 28-márc.11. hetilap

Szamos, 1882. novemberi számai

Világtörténelem. A legújabb kor 1815–1908. A szabadságharcok és nemzeti újjáébredés kora. Budapest, 1908.

A Révai Nagy Lexikona megfelelő kötetei

Elek György–Szabó Sándor: *Faluról falura, Szatmárhegy*. Szatmári Friss Újság, 1998. március 30.

Borovszki Samu: *Hont vármegye*, Budapest, 1904.

Szabó M. Attila–Szabó M. Erzsébet: *Dicționar de localități din Transilvania*. Erdélyi helységnévszótár, Kriterion, 1992.

Lakóné Hegyi Éva

történész, Zilah

A ZILAH PATAK VÖLGYE ÉS A TÖVISHÁT 1848–49-ES EMLÉKEI

Az „Európa tavaszá”-nak társadalmi mozgalmi az 1848 március 15-én kirobbant magyar szabadságharcban teljesedett ki. A Partiumban s ennek szűkebb tájegységében a Szilágyságban is fellángolt a reménység és a tenniakarás. Bár a véres harcok nagyrésze elkerülte ezt a vidéket, mégis két nagy esemény színtere volt. Az egyik: 1848-ban, miután Bem tábornok átveszi az erdélyi hadsereg vezetését, december közepén a szilágysomlyói főhadiszállásra érkezik. Innen indítja meg a császári seregek visszaszorítását, teszi szabaddá a Szamos völgyét ahhoz, hogy 1848 karácsonyán Kolozsváron is a forradalmi hadsereg zászlói lengjenek. A másik esemény a szabadságharc szomorú, záróakkordjához tartozik: a világosi fegyverletétel után Kazinczy Lajos tábornok (a nyelvújító Kazinczy fia) vezette hadsereg, 1849. augusztus 25-én a zsbíói Wesselényi-kastélyban teszi le a fegyvert.

Egy 1848-ban kiadott kormányrendelet értelmében 127 lélek után két újoncot kellett állítani a honvédség gyarapítására. Ennek értelmében Közép-Szolnok vármegye 88 595 lélek után 1476, Kraszna vármegye 40 383 lakosa után 673, Zilah város pedig 6 000 lélek után 100 újoncot küldött a hadseregbe. Ez összesen 2 249 személy, de ennél sokkal több volt a harcokban résztvevők száma, ha ide számítjuk a nemzetőröket és azt a sok fiatalot, akik önként jelentkeztek. Erről Zilah város közgyűlési jegyzőkönyveiben olvashatunk.¹ Sok lehetett az áldozatok száma is, amit napjainkban nehezen vagy egyáltalán nem tisztázhatunk, s igen kevés olyan tárgyi emlékkal – sírkő, emlékmű – rendelkezünk, ami reájuk emlékeztetne. A Zilah pataka mentén (Sarmaságig) és a Tövisháton – ezt a területet sikerült nagyjából feltérképezni –, Diósadon, Szilágycsehben, Zilahon és Zsibón találtunk sírköveket, illetve egy emlékművet. A következőkben ezek leírását és a személyekre vonatkozó adatokat közöljük.

DIÓRAD

Sírkő: a templom cintermében áll. A temetőből szállították oda többszöri ledöntése után. Formája obeliszk, tetején nyújtott gömb, anyaga mészkő, magassága : 2 m, állapota kielégítő.

Felirata:

ITT NYUGSZIK
SZABÓ PÁL
VOLT EV.REF.LELKÉSZ
NY.ESPERES 1848–49-iki
HONVÉD HUSZÁR HADNAGY
BEM TÁBORNOK TESTŐR
CSOPORT PARANCSNOKA
SZILÁGY VÁRMRGYE
TÖRVÉNYHATÓSÁGI TAGJA stb.

Szabó Párról annyit tudunk, hogy papi családból származott. Édesapja Szabó István 1842–52 között Perecsényben szolgált. Őt követte fia Pál 1852–60 között. Innen Pérbe (1860–1867) majd 1867-ben Dióradra megy lekipásztornak s itt fejezi be életét 1900-ban. Felesége Szakács Lotti. Fia Lajos Szilágyszegen és Dészházán volt református lelkész.² (1. kép)

SZILÁGYCSEH

Sírkő: a temetőben áll. Formája obeliszk, anyaga fekete márvány, magassága 2 m, állapota jó, gondozott. 1990 óta minden év március 15-én megkoszorúzzák.

Felirata :

ITT NYUGSZIK
FÁBIÁN DÁNIEL
SZILÁGYCSEHI REF. LELKÉSZ
ÉLT 84 ÉVET
MEGH.1894 MÁJUS 6-án
ÁLDOTT LEGYEN EMLÉKE

Fábián Dániel résztvett a szabadságharcban. A világosi fegyverletétel után törvényszék elé állították, hat évet raboskodott Josefstadtnban. Szabadulása után választotta a szilágycsehi gyülekezet lekipásztornak 1857-ben, s ott élt haláláig.³

Fábián Dániel egyházi íróként is jelentkezik. 1871-ben népszerű egyházi beszédeit adta ki. Erről írja Szász Károly : „...hogya, az az elmélkedés, tanulmány és lelki pásztorkodás hosszú, munkás éveinek teljesen érett gyümölcse, s hogy a tárgyak gazdagsága és változatossága tekintetében a legelsőek közé tartozik...”⁴ 1877-ben halotti beszédeit adja ki két kötetben. (2. kép)

Sírköve mellett áll feleségének, Csoma Juliannának fekete márványból, és fiának, Gézának (1862–1897) fehér márványból készült síremléke. Az irodalom iránt fogékony lélek maga is verselgetett. Sírkövén is olvashatjuk:

*„Év évre fordul száll az élet
Mai ifjúságom elrobog,
Magányos üldatlan emlékek
Maradnak itt e vers sorok.
Ők hirdessék volt búban részem
És fény nem érte utamat,
Hogy nem házugság szenvedésem,
S hogy nekem sírni is szabad.”*

Ez évben, a magyar szabadságharc 150 éves évfordulójának ünnepségsorozata keretében, március 15-én a szilágycsehi református egyház Fábián Dánielre emlékezve, annak tiszteletére márványtáblát helyezett a templom falára. Az emléktábla két nyelvű felirata Fábián Dániel kiemelkedő egyéniségét méltatja.

Sírkő: a temetőben áll, 1 m magas, 0,5 m széles, anyaga homokkő, mára felirat nélküli. Ennek története Málnássi Ferenc szilágycsehi lakos vallomása szerint a következő: Hunyadi László asztalos gondozta a sírt, akit a körzeti szekusmegbízott arra kényszerített, hogy addig „drótkefézzé” a felírást, amíg olvashatatlan lesz. Az esetet azért tudja, mert tolmács volt a szekus és az öreg, románul kevésbé tudó asztalosmester között. A sírkő szövegének lényege, elbeszélése szerint ez volt:

Lakatos János honvédtizedes, Kossuth seregében szolgált és hősi halált halt.

Az elbeszélő más adatokra nem emlékezik, Hunyadi László asztalosmester pedig már nem él.

ZILAH

A zilahi... „1848-ról azt modja Polgári Lajos polgármester, hogy e szerencsétlen, egész Erdélyre gyászos idők alatt az isteni gondviselés őrködött a város felett. Akkor, mindőn Erdélynek minden városát vagy fölégették vagy kirabolták, sarcolták, a város az aggódó félelmen kívül egyebet ki nem állott”⁵.

A zilahi nagy (központi) temetőben négy síremléket találtunk. Mind a négy személy résztvevője és túlélője volt a szabadságharcnak.

Az első síremlék a temető felső kocsiútjának bal oldalán, az első sorban áll, fekete márványból készült obeliszk. Magassága 2,05 m, szélessége (alról felfele) 0,65 – 0,35 m. Állapota jó. Készítette Ferenczi sírkőfaragó Zilahon. A sírhantot gyenge állapotú betonkeret szegélyezi. Gondozatlan. Március 15. előtt a cserkészek, nőszövetségi tagok teszik rendbe koszorúzásra.

Felirata:

HOMORÓD SZENTPÁLI
SZENTPÁLY ZSIGMOND
1848/49 HONVÉD ŐRNAGY

szül.1817 okt.14

† 1879 apr. 1.

és neje KETHELI ROZÁLIA

szül.1820 április 20

† 1878 május 16

ÁLDOTT LEGYEN EMLÉKÜK.

A család szilágysági birtokos volt. 1808-ban Szentpály Zsigmondnak (az apja?) két antiqua és két jobbágytelke volt Lompérton.⁶ (3. kép)

A második síremlék, a felső kocsiúton tovább haladva majdnem a végéig, annak jobb oldalán áll, fehér márványból készült obeliszk. Magassága 2 m, szélessége (alról felfele) 0,82 – 0,36 m. Állapota gyenge, hasadozott. A sírhant betonnal fedett és keretezett. A nemzeti ünnepen koszorúzzák.

Felirata:
 CSÁKY ÉS TATAY
 család sírhelye
 ITT NYUGSZIK ENDORFFER
 LÁSZLÓ
 m.kir.honvéd százados
 1825–1901 ÁLDÁS ÉS BÉKE
 FELEJTHETETLEN PORAIRA

Az obeliszk talpán később elhunyt családtagok nevét olvashatjuk.
 (4. kép)

A **harmadik sírkő** a temető felső kapujától jobbra letérő út bal oldalán – elhagyva a romokban levő kriptát –, az 5. sorban áll. Homokkőből készült, egyenes oldalú, felső regisztere hullámvonalas, széles bordával szegélyezett, tetején legömbölyítve. Itt helyezték el a követ díszítő szomorúfűzfát. Alatta bemélyített szövegmezőben a felirata. Magassága 1,10 m, szélessége 0,60 m, állapota nagyon jó. Ferenczi kőfaragó készítette. A sírkő hátsó lapján több ide temetett családtag nevét olvashatjuk. A sírhant betonkerettel határolt, gondozott. A családnak vannak Zilahon élő leszármazottjai.

A sírfeliratból megtudjuk, hogy Kerekes János még életében elkészíttette örök nyugalomának helyét, s a sírkő szövegét is ő maga szerkesztette.

Felirata:
 1848/49
 ÉVEKBEN
 BEM TÁBORÁBAN ÉS A VÖRÖS
 SAPKÁS 11-ik ZÁSZLÓ ALYÁBAN
 MINT ÖNKÉNTES KATONA TETTEM
 SZOLGÁLATOT
 ÉN KEREKES JÁNOS
 E SÍRKÖVET E PIHENŐHELLYEL
 ÉLTEMBEN MEGÖRÖKITETTEM
 szül.1829 megh.1910-ben.

1781-ben Zilahon az Alszeg-, Kraszna-, Tyúkol (Király) utcán laknak Kerekes nevűek. Közülük többen városi tisztséget viseltek, egyesek gimnáziumi tanárok voltak az 1800-as évek második felében.⁷ (5. kép).

A **negyedik sírkövet** a felső kaputól induló s a temetőőr házához vezető út bal oldalán, bokrok között találjuk meg. Szürke márvány obeliszk, magassága 2,52 m, szélessége (alólról-felfele) 0,85–0,30 m. Állapota jó. A sírhantot beton kerettel és kovácsoltvas kerítéssel vették körül. A kerítés négy sarkán, kb. 1,50 m magasságú vasrúdakon virágtartók vannak. A sír gondozatlan, hozzátartozók kihaltak.

Felirata:

SZAMOSUJLAKI
SZIKSZAI LAJOS
SZILÁGY VÁRMEGYE ALISPÁNJA
Sz : 1825. NOVEMBER. 25
Mgh.1897 AUGUSZTUS 31

.....

ÉS NEJE
K. NAGY ÁGNES
ÉLT 68 ÉVET
Mgh. 1902., MÁJ. 15. (6. kép)

Szikszai Lajos Szilágysámsonban született köznemesi családban. Iskoláit szülőfalujában kezdi, majd a zilahi Református Kollégiumban folytatja. Kolozsváron a jogi fakultás hallgatója volt. Szebenbe német nyelvet tanult.

A szabadságharc kezdetén, 1848 májusában Nagyváradon jelentkezik szolgálattételre a 3. honvéd zászlóaljnál. Részt vesz a szenttamási, szolnoki, tápióbicskei, isaszegi, váci, nagysarlói csatákban. Ott volt Buda ostrománál és Ószőny visszavételénél. Hősiességéért századosi rangra emelték, Görgey pedig saját kezüleg tüntette ki katonai érdemrendel 1849. április 23-án.

Szikszai Világosnál teszi le a fegyvert s az Olmützben állomásozó császári 54. morva ezredbe sorozzák be közlegénynek. A büntető katonai szolgálat után visszavonul szülőfalujába.

A Tisza Kálmán szabadelvű politikáját támogató Szikszai 1861-ben visszatér a közéletbe. 1875–1881 között Szilágysámson vármegye zilahi választókerületének országgyűlési képviselője. 1884. január 1-jétől haláláig (1897. aug. 31.) Szilágysámson vármegye alispánja s ettől kezdve mindenütt ott találjuk tervezőszellemének, alkotóerejének nyomait. Ebben az időben alakul ki Zilah főtere: felépül a bank székháza, a vármegyei székház, a törvényszéki palota, a kaszinó épülete, benne

színházterem. Elkészül a 100 ágyas vármegyei közkórház. Kiépül a szilágysági vasút Nagykároly és Dés irányába. Megkezdzi működését a város első ipari létesítménye, a téglagyár.

Szikszai volt a Fadrusz János készítette Wesselényi-szobor és Millenniumi Emlékkő (Turul) eszméjének dajkája és elkészítésüknek szorgalmazója. A Petri Mór féle 6 kötetes Szilágy vármegye monográfiának erkölcsi támogatója. Szikszai nevéhez fűződik egy régiséggyűjtemény is, ami okleveleket, kő-, bronz-eszközöket, cserepeket és érméket tartalmazott. Az oklevelek az Állami Levéltárba, míg a régészeti tárgyak az 1951-ben megalakult Zilahi Történelmi Múzeumba kerültek.

Szikszai Lajos íróként is jelentkezett a Szilágy című zilahi lapban. Írásai főleg, a gyűjteményében levő oklevelek felhasználásával készült családtörténetek voltak.⁸

A zilahi temetők és említett helységek 1848/49-es emlékeinek feltérképezése után kutatásunkat a Zilahi Állami Levéltárban folytattuk a református és katolikus egyházak Halottak anyakönyveinek tanulmányozásával. Az anyakönyvek nem csak a zilahi áldozatokról, hanem a városi kórházban meghalt és a zilahi református vagy katolikus temetőbe elhantolt hősokról is beszámolnak. Bár síremlékük – ha egyáltalán volt – rég elkallódott, az utókor emlékeztetésére érdemesnek tartjuk a nevek és bejegyzések közlését.

Református anyakönyvben: ⁹

1848 november :

1. *Moldován Mihály*, honvéd a 31-ik zászlóaljából, 41 éves, meghalt 10-én. Verestói prédikálta. (Itt jegyezzük meg, hogy ekkor Verestói Cséri Sándor és Fogarasi István voltak a zilahi lelkészek).

2. *Tót Bálint*, honvéd, 28 éves, meghalt 19-én, betegsége kolera. Verestói prédikálta.

December:

3. *Tót János*, nemzetőr, somlyói polgár, 32 éves, meghalt 12-én, betegsége kolera. Verestói prédikálta.

1849 január:

4. *Tallódi Ferenc*, honvéd, m.létai, 23 éves, meghalt 21-én, betegsége inláz.

Május :

5. *Benkő Ferenc*, 13 éves, meghalt 17-én, halál oka lövés. Verestói prédikálta.

6. *Szász János*, honvéd, meghalt 19-én, Fogarasi könyörgött.

Augusztus:

7. *Fekete Lajos*, honvéd és

8. *Kövér András*, huszár, meghaltak 23–24-én „csatában vérzettek”. Verestói könyörgött értük.

Katolikus anyakönyvekben: ¹⁰

1848. november 15.

1. *Oláh Mihály*, 6-ik századbéli honvéd közvitéz (későbbi beírás: „a 31-ik Honvéd Zászlóaljnál”, 41 éves somlyói polgár. A református temetőbe temették.

December 11.

2. *Tritlhuler István*, katona, nőtlen, 41 éves.

1849. április 7.

3. *Szake (Szölke ?) György*, nemzetőr, 38 éves, derzsi születésű, meghalt a zilahi kórházban.

Július 11.

4. *Veres László*, nemzetőr, 48 éves, körtvélyesi születésű, meghalt kolerában a zilahi kórházban.

A katolikus temetéseket Zakkay János plébános és alesperes végezte.

ZSIBÓ

Már a bevezetőben említettük Zsibót, mint a szabadságharc gyászos eseményének is színterét. Kazinczy Lajos tábornok itt veszi kézhez Görgey levelét, amelyben a fegyverletételről értesíti. Kazinczy augusztus 25-én a zsibói Wesselényi-kastély nagytermének hosszú asztalára letette hadserege tisztikarának fegyvereit, az udvaron szorongó katonák 7 000 puskát raktak gulába, az ágyúkból többet a Szamosba döntöttek, elkeseredésükben sokan öngyilkosok lettek – írják a korabeli megemlékezések. Ilyen légkörben folyt a zsibói fegyverletétel Grotenhjelm császári megbízott jelenlétében.

A „Sibói Ref. Sz. Eklésia Halottak Matrikulája”-ba¹¹ a kortárs Kún Károly tábori és zsibói lelkész az eseményekről a következőt jegyezte

be: „Ez időben jött ide a magyar tábor kétfelől, Gál Sándor és Kazinczy Lajos vezérlése alatt, és idejövetelük 13-ik napján, augusztus 25-én, Lajos király napján sok (...) más jött be, a muszka és osztrák tábor, – a magyar sereg miután feladta magát – lefegyverezésre. A 16 ezer magyar táborból elhalt ez idő alatt Cholerában m.e. (mintegy) 300 – tisztek és közlegények. . .”

Valamikor a századforduló környékén Zsibó magyar közössége a református temetőbe **emlékművet** emelt a szabadságharc hőseinek. A háromlépcsős talapzaton álló obeliszk homokkőből készült. Magassága 2,50 m, szélessége 0,66–0,25 m, állapota kielégítő. Gondozott. A forradalmi évfordutók egyik megemlékezési helye.

Az emlékoszlop felirata:

EMLÉKŰL

AZ

1848–49-iki

SZABADSÁGHARCZ

ITT NYUGVÓ

HŐSEINEK

(7. kép)

A szabadságharc kezdetének 150. évfordulóján Zsibó magyarsága az emlékmű talpazatának két oldalára emléklapot helyezett a következő szöveggel:

Az első:

ITT NYUGSZIK

ZSOLNAI SÁMUEL

EZREDES

Mh. 1849. VIII. 25.

ÉS EGLUFSTEIN BÉLA

ALEZREDES

Mh. 1849. VIII. 25.

DICSŐSÉG

A HALHATATLANOKNAK

1998.

a második:

1848 DECEMBERÉBEN HELY-
SÉGÜNKBEN ELESETT HŐSŐK
ÉS 1849 AUGUSZTUSÁBAN EL-

HUNYT 300 SZABADSÁGHARCOS
HONVÉD TISZTELETÉRE ÁLLÍT
EMLÉKET ZSIBÓ KÖZÖSSÉGE.

1998.

A lista bizonyára nem teljes. Kiegészítésre vár. Várjuk a visszajelzéseket olyan 1848–49-es síremlékekről, emlékművekről, amelyek gazdagíthatnák a megindult gyűjtést, feltérképezést.

Forrásmunka

¹ Petri Mór: *Szilágy vármegye monográphiája*, II., 509–512.

² Petri Mór: i.m., IV., 462.

³ Boér Miklós: *Szilágyvármegyei Képes Kalendárium az 1894. Évre*, 41–45.

⁴ Petri Mór: i.m., IV., 516–517.

⁵ Petri Mór: i.m., II., 509.

⁶ Petri Mór: i.m., IV., 519.

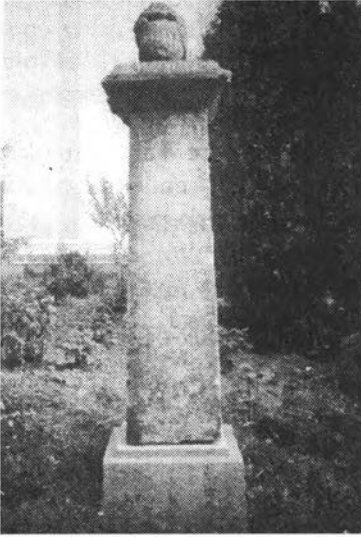
⁷ Petri Mór: i.m., V., 733–734.

⁸ Petri Mór: i.m., I., 8–9, 801, 803; VI., 563–566; Kapus Sámuel: *Emlékkönyv a nagy Wesselényi Miklós Báró zilahi szobrának leleplezési ünnepségéről*, Zilah, 1943, 63–65.

⁹ Halottak Jegyzőkönyve 1819–1860, II., Zilahi Állami Levéltár, ltsz.1284,1848-as év:149,157, 177 sorszámok; 1849-es év: 15, 78, 81, 201 és 202 sorszámok.

¹⁰ Halottak anyakönyve 1848,1849, Zilahi Állami Levéltár, ltsz.1300 és 1303, 63 oldal és 1–2 oldalak.

¹¹ Mátyus Éva, Zsibó 1848–1849, in *Szilágyság*, IX. évf. 10. sz. 4. oldal és 11. sz. 5. oldal.

1. kép

2. kép

3. kép

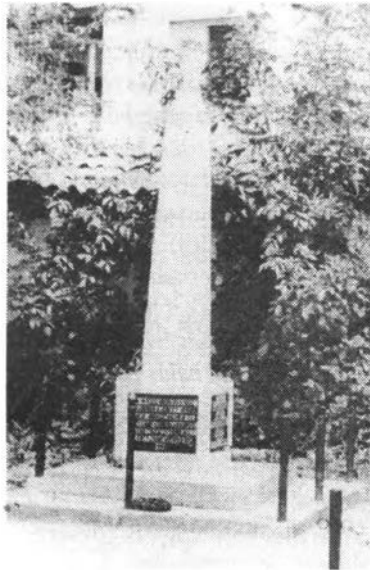
4. kép

5. kép

6. kép

7. kép

Pávai Gyula

tanár, Arad

„A HŐSÖK EMLÉKÉNEK... ARAD POLGÁRSÁGA”

Arad az 1848-as forradalom és szabadságharc emlékei között foglal helyet, hiszen 1848. március 17-től, amikor a gyorskocsi meghozza a forradalom hírért Pestről, a világosi katasztróféig s annak tragikus októberi kiteljesedéséig, számtalan jelentős esemény színhelye volt.

Arad nagy napja 1849. február 8. volt, amikor a betörő szerb csapatoktól kellett megvédeni a várost. Az utcai harcokban két jeles személy vezette a honvédeket: Asztalos Sándor százados (majd őrnagyi kinevezést kap) és Boczkó Dániel kormánybiztos, aki a kezében lévő sétapálcájával vezényelt tüzet. A kemény küzdelem színhelyeit több emléktábla örökölte meg. Ezeket a táblákat darabokban távolították el a húszas évek derekáig, de tartalmukat megőrizték a század eleji útikalauzok, amint a következőkben olvashatjuk.

A Rácfertály nevű városrészben volt az Asztalos Sándor utca, ahol a harcok kezdődtek. Íme az emléktábla szövege: *„Ezen utca ASZTALOS SÁNDOR őrnagytól kapta a nevét, ki vitéz honvédeivel az 1848. február 8-án városunkban betört ellenséget véres utcai harcban kiverte, és Arad városát a pusztulástól megmentette. – Az Asztalos Sándor Társasága.”*

A másik tábla a főtéren (Szabadság tér) a volt Simonyi utca sarkán állt (nem messze a régi színháztól). A szöveg a következő: *„E tábla BOCZKÓ DÁNIEL teljes hatalmú kormánybiztos az 1849. február 8-án vívott aradi utcai harc polgárhősének dicsőségét hirdeti. Az ő bölcsessége és lángszava Asztalos Sándor honvédőrnagy vitézségével párosulva, közösen mentették meg Aradot a biztos pusztulástól. – Arad hálás polgárai.”*

A Kossuth utcai (ma Mărășești) iskola falán is márványtábla állt. Szövege a következő volt: *„Ezen az utcán vonult be a városunkat megmentő bátor honvéd csapat 1849. február hó 8-án. A HŐSÖK EMLÉKÉNEK 1849. október hó. Arad polgársága.”*

A volt Thököly Imre utcában Nagy S. József emléktáblája volt, ezzel a szöveggel: *„E házban volt utolsó főhadiszállása Nagy Sándor József honvéd tábornoknak. 1849. augusztus 1–12-ig.”*

Az utcai harcok áldozatait a volt Kossuth utca végén lévő temetőben hantolták el. Aradi Zsigmond szobrászművész emelt számukra emléket a Búsuló Arad elnevezésű szoborral. Miután a temetőt 1916-ban felszámolták, a hamvak részint a mikelakai katonai, részint a Felsőtemetőbe kerültek, köztük Ormay Róbert, az első aradi vértanú hamvai is. A szobrot újraállították a Hal térhez közel, majd a húszas években bontották le. Egyesek szerint törött állapotban a megyei múzeum pincéjében őrzik.

A Szabadság téren állt a régi városháza 1889-ig. Lebontása után Domány József ital-nagykereskedő építtetett egy kétemeletes épületet (két áltornyocskával). Az új épület falán a következő tábla áll: *„Domány udvar. E helyen állott Aradnak régi város háza a 18–19. században 1889-ig.”* Ugyanitt a lépcsőházban még egy emléktáblát láthattunk volna, ha nem esett volna mindkettő áldozatul a húszas évek „tisztogatásának”. A tábla szövege ez volt: *„E helyen, a volt régi városháza termében tartott meg 1848. augusztus 11-én az 1848–49. országgyűlés utolsó ülése.”*

Szintén emléktáblát helyeztek a Domány-ház melletti bérház falára. A februári harcokkal kapcsolatban, a következő szöveggel: *„Ezer éves hazánk dicsőségére ASZTALOS SÁNDOR és BOCZKÓ DÁNIEL vezérlete alatt 1849. február hó 8-án e téren megívott győzelmes harc emlékére. Isten áldd meg a magyart. 1896. október hó. Arad polgársága.”*

Az aradi negyvennyolcas emléktárgyak legnevezetesebb gyűjtőhelye az az Ereklýmúzeum volt, amelyet a Kölcsey Egyesület ülésén Dömötör László tanár indítványozott, Varjassy Árpád segítségével az 1891-es januári közgyűlési határozat kivitelezéséhez Országos felhívást tettek közzé az összes lapban, minek eredményeképpen megindult Aradra a relikviák áradata. Elsőnek Damjanich özvegye, Csernovits Emília jelentkezett, majd sorban mindegyik vértanú családja. A gyűjtés végül is kiterjedt, így a szabadságharc egyéb tárgyi emlékeinek legnagyobb és legteljesebb gyűjtőhelye az az Ereklýmúzeum lett, melyet a Kölcsey Egyesület az új színház második emeletének 10. számú termében helyezett el. A múzeum ünnepélyes megnyitása 1893. március 15-én volt. Korabeli feljegyzések szerint közel negyvenezer tárgy gyűlt be és tízezer kézirat, közöttük Csányi László levéltára is. A tárgyak leltározása nehezen haladt,

mert minden tárgyhoz hitelességet bizonyító okirat kellett, ezért 1909-ben még csak húszezer tárgy leltározását fejezték be.

Egy megmaradt felhívás a múzeum nyitvatartását közli. A szöveg a következő: „Az 1848–49-es Ereklýmúzeum a Szabadság téri Színház épület II. emeletén van. Feljára a Szentháromság-szoborral szemben. A múzeum nyitva van reggel 8-tól este 6-ig. A megtekintés vasár- és ünnepnap 20 fillér, hét közben 40 fillér, hétfőn díjtalan.”

Külön múzeumi kalauzt is megjelentetett az egyesület, amelyben részletesen ismertette az egyes termekben kiállított anyagokat. Mivel ez a kalauz még fellelhető, nem ismertetem részletesen, csak a legfontosabb ereklyék felsorolására térnék rá:

– A városban raboskodó fogoly honvédtisztek által készített különböző dísz tárgyak anyaga fa, fém, színes rongydarabok voltak, de volt egy tájkép is, amit halpikkelyekből állítottak össze.

– A várban raboskodó honvédtisztek arcképeit (összesen 70 darab) az ugyancsak fogoly Rákóczy Parcsetch Hugó festő- és szobrászművész készítette. – Az 1848–49-es miniszterek, valamint a különböző polgári és katonai hivatalok pecsétnyomói is itt voltak. A 13 vértanú személyes tárgyai: kardok, pisztolyok, csákók, Damjanich sapkája, a gr. Leiningen szívét tartalmazó díszes urna, a maradványa annak a szekérnek, amelyen egy fazekasvarsándi gazda vitte Damjanichot a vesztőhelyre. Az asztal, amelyen aláírták a világsi fegyverletételt a Bohus-kastélyban (ez a tárgy az eredeti helyére került néhány évvel ezelőtt). – Annak a nyomdagépnek a maradványai, meiyen az utolsó Közlönyt nyomtatták, valamint az utolsó Kossuth-bankókat nyomó prés néhány darabja, a Kossuth-szobor makettje is oda került, Batthyány Lajos, Deák Ferenc személyes tárgyai, a Búsuló Arad szobor makettje, és rengeteg korabeli ruha, lőfegyver, a kivégzett Drágos János pénztárcája, Avram Iancu egyik tilinkója, Bem tábornok néhány személyes tárgya stb.

Csak a legfontosabbakat soroltam fel a rengeteg tárgy közül, amelyek 1913-ban a Szántay Lajos aradi műépítész által tervezett Kultúrpalotába kerültek, ugyanis a Kölcsey Egyesület az Ereklýmúzeumot, a régészeti gyűjteményt, az értékes képtárat, valamint a harmincezer kötetes könyvtárat a városnak adományozta, ezzel is bizonyítva alapszabályzata szerinti feladatát: Arad kulturális értékeinek feltárását, megőrzését. A Kultúrpalota 1919 után állami tulajdon lett. Az Ereklýmúzeum tárgyainak egy része egészen 1973-ig

még ki volt állítva, aztán az új „kulturális forradalom” következményeinek megfelelően, bevonták. Azóta néha kölcsön adják Magyarországra, vándorkiállításra, így néhány évvel ezelőtt Szegeden voltak láthatóak, most a forradalom 150. évfordulója alkalmával Békéscsabára és Budapestre vitték őket. A tárgyak gondozása erősen kifogásolható, sokról közülük nem tudni, hová tűnt...

* * *

1890-ben avatták fel a Szabadságszobrot, Zala György alkotását. A nagyméretű mű a Szabadság téren a színház mögött állt. Főalakja Hungária, mellékalakjai allegórikusak: Ébredő szabadság Áldozatkészség, Harckészség, Haldokló harcos stb.

Az avatáson mindenki ott volt, aki számított Magyarországon. Megjelentek a még élő honvédek képviselői, a vértanúk leszármazottai és életben lévő rokonai, közöttük Damjanichné, Vécsey tábornok özvegye. De ott volt Klapka György tábornok, Türr István tábornok és a magyar művészeti élet kiválóságai közül ott volt Munkácsi Mihály, a kor legjelentősebb festőművésze. A szobrot 1925-ben lebontották. A lebontott szobor az ugyancsak lebontott Kossuth-szoborral együtt (Margó Ede munkája, 1909) a régi lovardába vivődött, ahol Hungáriának letört a keze, és a mellékalakok is megrongálódtak, aztán 1967-ben az aradi vár egyik kazamatájába kerültek. 1990-ben többen bemehettek a várba és látták a már erősen megrongált műalkotásokat. Több román-magyar tárgyalás is folyt az újraállítás érdekében, cikkeztek is róla, aztán... mintha nem is lett volna semmi.

A szabadságharc megmaradt emlékhelye a Veszthely nevű mezőn lévő kis mesterséges domb és az erre emelt márvány obeliszk (1881), amely alatt 1974 óta készített kriptában nyugszik tizenegy vértanú földi maradványa. Hogyan kerültek oda és mennyi hányattatás után temették újra, erről egy külön fejezetben írunk.

A legszomorúbb emlékhely után, sajnos, ugyancsak szomorúak következnek. A mai Eminescu utcában (Szabad sajtó u., Deák Ferenc u.) 22–24. szám alatt áll Heim Domokos akkori polgármester háza, ahova hivatalból Haynau tábornagyot szállásolták be. Két legenda őrzi szomorú emlékét. Az egyik szerint Ormay Norbert itt tiltakozott az atrocitások ellen, és Haynau innen küldte a vár alá, ahol felakasztották. A másik egy cselédlánnyról szól, akivel a bresciai hadfi szemtelenkedett,

mire az ráütött a kezére. Ez tény, mert Heim Domokos is feljegyezte. Szerinte Haynau panaszkodott, hogy a lány ráütött, mire ő, vagyis a polgármester azt felelte: Ha egy úriember molesztál egy cselédet, akkor nem úriember. Az esetről ballada is született, amelyben, mint a legtöbb balladában, a halál old meg mindent, ugyanis a bosszúálló katona a lányt felakasztatta. Erről Heim Domokos nem tesz említést, viszont az Ormay esetről megemlékezett. Dehát egy balladában ez nem fontos, lényeg, hogy valakinek meg kell halni, s a lány esete épp megfelelő befejezést nyerhetett.

Emlékhely a Fehér Kereszt Szálloda is. Bár emléktábla nem jelzi, de Jókai önéletrajzi feljegyzéseiből tudjuk, hogy ott szállt meg az utolsó országgyűlés néhány tagja, valamint Kossuth és Görgey. Miután Kossuth átadta a hatalmat, eltávozott Aradról. Jókai írja, hogy a fegyverletétel előtti éjszakán nem tudott elaludni, mert szobája épp az új fővezér szobája alatt volt, és Görgey egész éjjel járt fel s alá, még a csizmája csikorgása is hallatszott. A szálló, Világos után átmenetileg börtön volt.

Emlékezetes aradi személyiség Fábián Gábor (1795–1877), Vörösmarty barátja, az Auróra Kör, a Pesti Tudós Társaság tagja, aki Aradon élt a ma Sebeşului (régén Kazinczy, vagy Iskola utcában). Házában szinte mindenki megfordult a múlt század magyar irodalmának nagyságai közül. Nemcsak mint író, műfordító volt híres, de politikusként is a jelesek közé tartozott. 1848-ban Kossuth felkérte, legyen a titkára, de ezt nem fogadta el, viszont tagja lett az országgyűlésnek, mint a világosi kerület képviselője. 1849-ben kinevezték a hétszemélyes Ítéletábla tagjává. Később súlyos ítélet várt rá. Ezért a bujdosást választotta. Előbb magyarádi szőlőjében bujkált Vörösmarty és Bajza József társaságában, majd belopakodtak Aradra, s néhány napig a Fábián-ház pincéjének lakói voltak. Innen mentek Szalontára, ahol Aranynál bujkáltak, kései Toldik módjára a nádasban. A ház ma is létezik, a következő szövegű emléktábla volt rajta 1928-ig: *„Itt lakott a jeles író, műfordító FÁBIÁN GÁBOR (1795–1877). Emlékének a Kőlcsey Egyesület MDCCCLXXXV.”* Születésének 200. évfordulójára ugyancsak a Kőlcsey Egyesület emelt emléktáblát a belvárosi református templom előcsarnokában. A ház megjelölése is folyamatban volt, de személyi felelőtlenség miatt a jóváhagyott emléktábla feltevése elmaradt. Fábián Gábor kriptája még létezik a Felsőtemetőben, hogy meddig,

nem tudni, mert az utolsó Fábíán-leszármazott Németországba költözött.

Végül még egy temetői emlék. A Felsőtemetőben a minoriták sírhelyén nyugszik Lakatos Ottó páter, aki a vértanúk gyóntatói között volt, s a Bach-korszakban többször meghurcolták, ahogy ezt le is írja Arad története című 1881-ben megjelent forrásértékű könyvében.

Az utolsó szomorú emlékház a volt Korona téri Winkler-féle épület, amelynek külön érdekessége, hogy sarokfülkéjében állott 1827 és 1996 között az Aradi Vastuskó (amit most a múzeumban „konzerválnak”). A házban 1849 augusztusától az Államrendőrség működött. Ide vittek mindenkit, aki forradalmárgyanús, főleg, ha magyar volt. Ide vitték 1853-ban az aradi minorita pátereket, s itt kínozták meg őket. Legendája is van a háznak. Állítólag minden reggel egy elegáns cilinderes spicli kereste fel a rendőrséget, mindig újabb és újabb adatokat hozva állítólagos szabadságharcosokról. A kiegyezés után megőrült, s évekig az épület kapujában állt és kéregetett toprongyos koldusként.

A mai Axente Sever (azelőtt Damjanich) utcában áll az úgynevezett Damjanich-ház. A földszintes kis épület Csernovits Péteré volt, ő ajándékozta a hős tábornok özvegyének, Csernovits Emíliaának, aki itt szállt meg 1890-ben a Szabadság-szobor avatása idején.

Érdekes tárgyi emlékre bukkantunk nemrég valaki magántulajdonában. Az emlék 15 darab vörösréz falitányér, közepükön egy-egy vértanú domborművű arcképével. Külön érdekesség, hogy a tányérok az 1890-ben felállított emlékmű domborműveinek másolatai, de nem tizenhárom, hanem tizennégy tábornokot ábrázolnak. A tizenegyedik Lenkey János, akit háborodott elméje miatt nem végeztek ki. Lenkeyt, mint a várbörtön foglya, 1850 februárjában halt meg, jobban mondva fagyott meg cellájában. A tizenötödik tányér a Szabadság-szobrot ábrázolja (ennek mérete is nagyobb a többinél)

Forrásmunka

Fábíán Gábor: *Arad vármegye monográfiája* (1845)

Lakatos Ottó: *Arad város története* (1881)

Zeiner Alfréd: *Arad múltja* (1930)

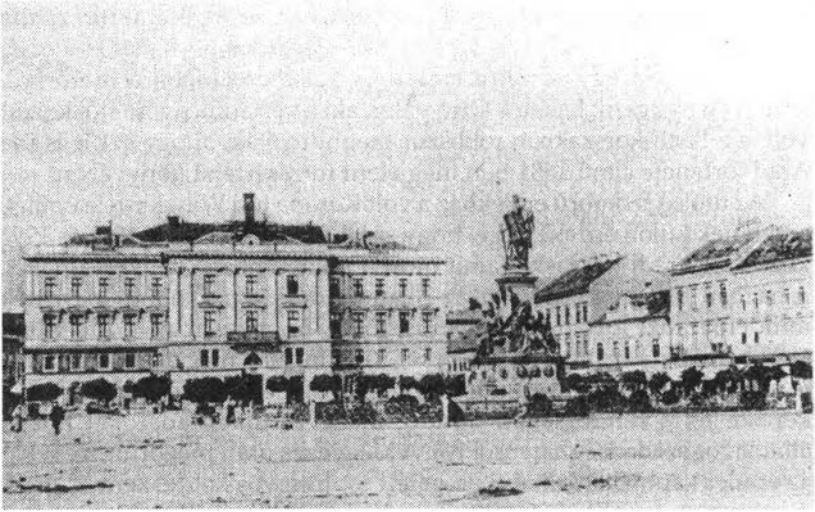
Márki Sándor: *Arad vármegye monográfiája* (1897)

Boros János: *Aradi kalauz* (1909)

Spectator: *Arad (városkép)*.

Ficzay Dénes: *Aradi kis kalauz* (kiadatlan)

A Színház és a Szabadság-szobor – 1890

A Domány-ház a volt Városháza helyén

Heim Domokos háza, itt szállt meg Haynau 1849 októberében

A korabeli Fehér Kereszt Szálló

Görgicze Andor

diák pályázati dolgozat, Arad

EGY SZOBOR DRÁMÁJA

Iskolába menet minden reggel elhaladok a színház mögötti téren. Nagyszüleimtől tudom, hogy régen itt állt az aradi Szabadságszobor, melyet az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc vértanúinak emlékére állítottak. Valamikor itt állt, de már régen eltűnt innen, több nemzedék képen se látta, talán hírére se hallotta.

Hogyan kezdődött?

Adakozással. Arad város, Arad megye lakosai, úgy érezték a forradalom bukását követő években, hogy a tizenhárom tábornok mártírhalálának helyét meg kell örökíteni. A kivégzést követő időkben senki sem merészt kimenni a vesztőhelyre, éveken át fű és gyom lepte be a jeltelen sírokat. Egy emlékoszlop vagy emlékmű (később még mauzóleumra is gondoltak), megörökítené e gyászos helyet.

Az első gyűjtés már 1861-ben megindult. Az adakozók között magyarok mellett sok román, német és szerb nemzetiségű is volt. 1867-ig nyilvánvaló okok miatt nem kerülhetett sor emlékműállításra. Ezt követően, ünnepélyes keretek között, több ezer ember jelenlétében, felállították Barabás Péter, aradi asztalosmester első emléké: egy tizenhárom ágú eperfát és egy keresztet. Rövid idő alatt eltűntek a koszorú és az eperfa ágai is, mert a tömeg, amely saját maga számára is emléket akart szerezni, csak a fa törzsét hagyta és a keresztet, amely négy éven át jelezte a történelmi gyászhelyet.

Ezt követte egy kisebb emlékkő, amit Pászthy Mihály, egykori honvédtiszt, 1869. október 6-án helyezett el, a következő felirattal: 1849. október 6.

A kivégzés 25. évfordulóján, 1874-ben országos rendezvény színhelye a város, melyen Damjanich János özvegye is megjelent. Ebből az alkalomból a már meglévő terméskő alapra kisebb obeliszket állítanak, de ez sem volt méltó emlékmű. Ellepte a gaz, a Maros áradásaikor pedig az iszap.

Néhány évvel később, 1881-ben, dr. Barabás Béla héttagú bizottságot alakított, hogy gyűjtést szervezzenek egy nagyobb emlékműre. 1881

A Szabadság-szobor

augusztusában állították fel a dombon álló jelenlegi obeliszket, amelyik Budapesten készült, Jablonszky Vince műtelepén. A korábbi köveket az emlékdombba falazták.

Párhuzamosan ezzel, akció folyt egy nagyszabású szoborcsoport felállítása érdekében is, ez a későbbi szabadságszobor. A szabadságszobor gondolata egy felhívással kezdődik. Az Alföld című aradi napilap hasábjain 1867. július 15-én Tiszty Lajos felhívással fordul Arad polgáraihoz a 13 vértanú emlékszobrának felállítása érdekében. A gyűjtés 1867-ben, Atzél Péter polgármester irányításával megindult, de tíz év alatt csak 52 ezer forint jött össze. A szoborbizottság 1876-ban 100 ezer forintos pályázatot hirdetett meg, melyre 14 pályamű érkezett be. A bírálóbizottság (melyben a helybelieken kívül részt vett Pulszky Ferenc, Ybl Miklós, Keleti Gusztáv is) 1878 decemberében hozta meg döntését: az első díjat Huszár Adolfnak ítélte.

Közben folyt az adakozás. Szöllőssy Károly, aki megírta az aradi szabadságszobor történetét, teljes kimutatást ad az adakozókról, egy krajcártól ezer forintig sok száz nevet sorol fel. Legtöbbet adott az Aradi Első Takarékpénztár (12 ezer forint).

A szobor elkészítésére 1883. december 29-én Huszár Adolf aláírta a szerződést, de hirtelen bekövetkezett halála a kivitelezést megakadályozta. A szobor elkészítését Zala György vállalta magára. Módosított tervét Arad városa 1885-ben jóváhagyta. E szerint megmaradt Huszár Adolf elképzelése a szabadságot jelképező nőalakot illetően, melynek talapzatára „Hungária” felirat került. Hungária gyönyörű amazon, sisakján Szent Margit koronája, vállán Mátyás pajzsa, bal kezével Szent István kardjára támaszkodik, jobb kezében tölgy- és babérkoszorút tart magasra, s nyugodt arccal tekint lefelé. A sodronyos páncélinget, gazdagon hímzett ruhát viselő alak, melynek sisakja alól kétágú magyaros hajfonat hull alá, rendkívül megragadó. A talapzat oldalára a 13 tábornok portréit csoportosította. A szobor négy oldalára négy allegorikus mellékcsoport került: Ébredő szabadság, Harckészség, Áldozatkészség, Haldokló harcos.

Az Ébredő szabadság nőalak, két kezén széttépett láncsal, lelkesedve tekint a fölötte lebegő Génuszra, ki fölsegíti a földről. A Harckészség, sisakos klasszikus harcos ifjú. Az Áldozatkészség nőalak, aki diadémjét a haza oltárára teszi. A Haldokló harcos, zászlót szívéhez szorító hős, akit égre tekintő nőalak támogat.

A mellékcsoportok közül az Ébredő szabadság annyira megnyerte Andrassy Gyula gróf tetszését, hogy mikor Zala György e csoportot befejezte arra kérte a művészt, ne is csináljon többet, csak ezt, s helyezze valami nagy obeliszk elé, melynek oldalain lehetne a 13 tábornok képe csoportosítva. Úgy érezte, hogy magában ez is kifejezne mindent.

Zala György magyarosabbá tette Huszár Adolf tervét, és 1890 októberére a mű teljes egészében elkészült. Az emlékmű leleplezésére a város vezetősége országos ünnepséget hirdetett meg. Meghívták Kossuth Lajost, a kivégzett vértanúk rokonait, Munkácsy Mihályt, Zichy Mihályt, Klapka Györgyöt, és másokat.

Az ünnepség alkalmával aranyéremmel tüntették ki Kossuth Lajost, Klapka Györgyöt, Perczel Mórt, Pulszky Ferencet, Zala Györgyöt.

Ezüst emlékérmeket kaptak: Damjanich özvegye, Schweidel Albertné, Schweidel tábornok két leánya, Lahner György özvegye és leánya, Leiningen özvegye, fia és leánya, Poeltenberg leánya, Knézich leánya, Dessewffy rokonai, Lázár Vilmos mostohagyermekai.

A leleplezési ünnepségen személyesen részt vett Damjanich Jánosné, gróf Leiningen Armin, Dessewffy rokonai, Schweidel fia, Knézich Olga. Sok meghívott megjelenése helyett táviratot küldött: gróf Teleki Sándor, gróf Vécsey Károlyné, Perczel Mór.

Az ország minden részéből érkeztek vendégek. Itt volt többek között Bihar megye 21, Békés megye 24, Debrecen város 21, Kolozsvár 15, Makó város 18, Komárom város 8, Nagyvárad 57, Miskolc város 25, Szeged város 45 képviselővel. Budapest székesfővárosnak 94 hivatalos küldötte volt: 17 országgyűlési képviselő, a nevesebb személyiségek közül Ugron Gábor, Pulszky Ferenc, Lechner Lajos, Keleti Gusztáv, Feszty Árpád, Degré Alajos, Jancsó Benedek, Márki Sándor, Majláth Béla.

A vendégek összesen 288 koszorút helyeztek el.

Mindehhez járultak az üdvözlő táviratok, többek között: Abrudbányai Polgári Egylet, Besztercei Magyar Közösség, Brassói Magyar Polgári Kör, dr. Várady Károly, Győr vármegye alispánja, Kaposvár polgármestere, Kecskeméti Főgimnázium ifjúsága, Lembergi honvédek, Lőcsei állami főreálgyimnázium tanári kara, Münchener Magyar Egylet, Nagybányai Honvéd Egylet, Ugocsa megye alispánja, Párizsi magyar honpolgárok, Rimaszombati Főgimnázium Ifjúsága,

Sárospataki főiskola ifjúsága, Sárospataki irodalmi önképző társulat, Sárospataki joghallgató ifjúság, Trencsényi 1848-as honvédegyelet, Újpesti ipartestület, Wesselényi Miklós főispán Zilahról.

Az ünnepség a lelkes hazafiság légkörében zajlott le és erről mind a helyi, mind az országos sajtó megemlékezett.

Ekkora országos felvonulást sem azelőtt, sem azután nem látott Arad.

Ezt a szobrot nem a magyar állam emelte, hanem teljes egészében közadakozásból készült, és monumentális szépségével a város igazi dísze volt.

A nacionalista türelmetlenség a szobor ellen először 1919-ben jelentkezett. A helyi román vezetők abból indultak ki, hogy a magasba emelkedő nőalak „Hungária” felirattal az ezer éves Magyarországot és ezáltal a románok elnyomását jelképezi. A mozgalom eredményeképp az emlékművet előbb körüldeszkázták, majd 1924-ben eltávolították és 22 éven át a régi aradi lovardában őrizték a talapzat gránitköveivel együtt.

Sztálin halála után rövid enyhülés következett. A román és magyar pártszervek megegyeztek a szobor restaurálásában. 1955-ben Arad főterére kihordták a gránitköveket, meg is indult a munka, de megfelelő költségvetési keret híján rövidesen elakadt. Közben megindult a szobrot ellenző román nacionalisták aknamunkája. Sok román értelmiségi az ismert régi érveket hangoztatta: ezer éves magyar uralom, „Hungária” felirat, érzelmi sérelmek. Hiábavaló volt minden ellenérv, hogy a nőalak voltaképpen a szabadság jelképe, mint a New York-i Szabadságszobor. Győzött a nacionalizmus. A szobor felállítása elmarad, ebben közrejátszottak a politikai változások is: Magyarországon az 1956-os események, Romániában Gheorghe Gheorghiu-Dej mellett előrenyomult a közismerten magyarellenes Nicolae Ceaușescu.

Nemcsak hogy leállították a szobor restaurálását, de helyére a román katona szobra került, a Szabadságszobor darabjait pedig felsőbb parancsra a lovardából az aradi vársáncba szállították.

A prágai tavasz alkalmával halvány célozgatások történtek a szobor visszaállítására. Fazekas János aradi látogatása alkalmával megtekintette a szobrot és a helyi szervek előtt fel is vetette a visszaállítás gondolatát, de az eredmény kategorikus elutasítás volt.

Újra felcsillant a visszaállítás reménye 1990 elején, Ceaușescu bukása után. Arad új polgármestere, Silviu Rațiu felkarolta az ügyet, az akkori művelődésügyi miniszter sem ellenezte. Lelkes bizottság alakult, melynek tagjai Rațiu polgármester, Horia Medeleanu művészet-történész, Darida János építésmérnök, Kovách Géza történész, Ciszter Kálmán, az aradi RMDSZ elnöke, már keresték a szobor új helyét. Ekkor a román sajtó durva magyarellenes kampányba kezdett, támadva még az október 6-i rendezvényeket is. A magyarok megemlékezése számukra 40 ezer román legyilkolását jelenti – hirdették a román lapok.

Egyelőre nincs kilátás a szobor visszaállítására. Reménykedjünk, hogy velünk együtt a társadalom is felnő és gyönyörködhet majd Zala György csodálatos alkotásában.

Forrásmunka

Szóllóssy Károly: *Az aradi 13 vértanú szobor története*, Arad, 1890.

Dr. Kovách Géza: *Az aradi szabadságszobor története*.

Szóllóssy Károly: *Az aradi tizenhárom vértanú szobrának leleplezése*, Arad, 1893.

Varga Ottó: *A vértanúk albuma*, Budapest, 1890.

Tildy Zoltán: *Az aradi vértanúk története*, Budapest, 1929.

Pintér Lajos: *Az aradi tizenhárom vértanú*, Bukarest, 1973.

Matekovits Mihály

tanár, Arad

AZ ARADI SZABADSÁGSZOBOR

1849–1890–1999

1999. október elseje délutánján egy kicsit ismét történelmet írtak Aradon. 19 óra 17 perckor, szokatlan időben megszólaltak a minorita templom harangjai, s a hivatlanul összejött mintegy másfélszáz ember könnyezve imádkozott: a Szabadságszobor négy mellékalakja után a főalak, a Hungária szoborrész is „átkelt” a Maroson, közeledett a rendház udvarához.

Egy, az aradi tizenháromra emlékező szobor felállításának gondolata már azonnal a kiegyezés után megszületett. Az Aradon megjelenő Alföld című lapban Tiszti Lajos szerkesztő adja meg a kezdőhangot, majd ezt országos gyűjtési akció követi. Természetesen pénzt összeszedni soha nem volt könnyű dolog, s ez nem ment másképpen abban az időben sem. A szoborbizottság pályázatot írt ki, s ennek eredményét a kiegyezés után 11 évvel tudták meghirdetni. Az első díjas a kor ismert – talán divatosnak is mondható – szobrásza, Huszár Adolf lett. Az általa készített szobormakett ma is megvan az Arad Megyei Múzeumban, a nagyközönség ismét láthatta az október elsején megnyílt emlékkiállításon. Szobrok ügyében azonban a dolgok lassan történnek, s Huszár 1885-ben bekövetkezett halála művét tervezetek és makett formájában találja.

A bizottság gyorsan dönt, s a félbemaradt munka folytatására az alig 27 éves fiatal, de már ismert szobrász, Zala György (1858–1937) kap megbízatást. Zala fiatalos és lendületes, teljes alkotói szabadságot kér és kap az aradiaktól, s így Huszár elképzeléseit kissé átalakítja, a szobrot lendületesebbé és ezáltal megjelenésében hatásosabbá teszi.

A Szabadságszobor központi része a Hungária nőalak, amely a szabadság jelképeként magasra emeli tölgy- és babérkoszorút tartó jobb kezét, baljával pedig kardra támaszkodik. Fején Mátyás király fekete seregének sisakját viseli, amit Szent Margit koronája ékesít, s a sisak alól kétoldalt egy-egy hajfonat omlik alá. Testét sodrott páncéling és hímezett lovagruha borítja, lábán sarkantyút visel, bal karjáról pajzs csüng alá.

A főalakot négy allegorikus alak veszi körül a talapzaton, az Ébredő szabadság, a Harckészség, az Áldozatkészség és a Haldokló harcos.

Az **Ébredő szabadság** kezében széttépett láncokat tartó nőalak, aki a föléje hajló Geniusra tekint, arra a férfirra, aki kezébe adta a kardot s széttépte a bilincset.

A **Harckészség** egy duzzadó erejű ifjút ábrázol, jobb kezében szeges buzogánnyal, baljával pedig ezt leszorítja, mintha túrtörtetni akarná magát. Fején sisakot visel.

Az **Áldozatkészség** szintén nőalak, aki fejről leveszi diadémját s a haza oltárára teszi azt.

A **Haldokló harcos** szintén kétalakos: a nő tekintetével az égre néz, miközben karjával felemeli a leroskadó harcost. A férfialak zászlót szorít szívéhez, amelyen felirat olvasható: „Ha Isten velünk, ki ellenünk.”

Az eredeti szoborcsoport alsó részén helyezkedik el az aradi tizenhárom vértanú dombormű-portréja, amely ma úgyszintén a Megyei Múzeumban van, s amit az aradi emlékkiállításán ismét láthattak a látogatók.

A szoboralakokat Turbain Károly és fiai budapesti mű- és ércöntők öntötték bronzba, a márványtalapzat pedig Scheckedanz Albert műépítész munkája. Ez utóbbi 83 darabjából ma csak három hollétét ismerjük, egy majdnem teljesen ép darab az aradi református templom és parókia kertjében látható.

A szoboravatásra 1890. október 6-án került sor az aradi színház előtti téren, amely akkor felvette a Szabadság tér elnevezést, s amely teret a legtöbb aradi ma is így hív.

Az aradi Szabadságszobornak mindig voltak szolgálatos ellenségei. A dualizmus korában bizonyos köröket zavart maga a szabadság szó, s természetesen a szó mögött rejlő fogalom. Talán erre utal a Vasárnapi Újság 1890-es, XXXVII. évfolyamának 41. számában -h. -z. szignós tudósító, aki a szoboravatásról írva megjegyzi: „azt észre se vettük, hogy a katonai egyenruhák oly teljesen hiányzanak, azt is kicsibe vettük, hogy a hivatalosság... egészen távol volt – de hogy a nemzet igazi képviselőit, a törvényhozás két házának ünnepélyes küldöttsége el nem jött, ... ez fájt egy kissé s talán resteltük is.”

1918 után a szobor ha nem is hivatalosan, de lélekben új feladatot kapott: azt a szabadságot képviselte, amelynek hiányát ki-ki a maga módja szerint élt át és még a háború után, ketté- vagy többfelé szakadt

csonka családokkal, s az új életformával – máról holnapra több millió ember kisebbség lett.

1925-ben az akkori királyi Románia liberális kormánya a szobrot lebontotta, s ideiglenesen raktárba helyezte. Mivel ez a raktárhelyiség az ötvenes évek végén lebontásra került, s az épületet átalakították, a szobrot, ismét csak ideiglenesen az aradi várban helyezték el, amely akkor is és jelenleg is a román hadsereg kaszárnyája. De míg a raktárhelyiséget nemigen őrizték, az aradiak a be-betört ablakok mellett fényképezgettek. A várban – mint hadi területen – senki sem látogathatta meg a szobrot, de még megtekintése sem volt lehetséges. Néhány alkalommal a kedvezőbb politikai helyzettől felbuzdulva, kísérlet történt a szobor helyreállítására. Így az ötvenes évek első felében az akkori aradi újság, a Vörös Lobogó is beharangozta, hogy helyreállítják a Szabadságszobrot, s el is kezdték a talapzat készítését. (Állítólag a márványkő alából többet ide be is építettek. Közben kb. 500 aradi román aláírásával tiltakozó feliratot intéztek az akkori legfőbb pártvezetőhöz, Gheorghe Gheorghiu-Dejhez, amelyben tiltakoztak a románságot nemzeti önérzetében sértő szobor felállítása miatt. A munkálatokkal le is álltak, s talán nagyon is kapóra jött az 1956-os magyar forradalom, mert ekkor végleg elvetették Zala szobrának helyreállítási tervét, s rövidesen a már megkezdett talapzaton felavatták a román katona ma is álló – művészeknek még udvariasságból sem mondható – szobrát.

Az 1989-es forradalom első napjaiban a romániai magyarság valóban új, igazi demokráciában reménykedett. Mózer István újságíró az aradi Jelen hasábjain cikksorozatban írta le a szobor történetét, és mintegy meg is szavaztatta az olvasókat, hogy melyik helyszín lenne a legjobb a felállításra. Ekkor már mind a műépítészek, mind a város lakóinak egy része figyelembe vette, hogy nem lehet a szobrot eredeti helyére tenni, mert az ezáltal sértené a román önérzetet. A terv csak terv maradt, mert a politikai változások, a márciusi marosvásárhelyi események más irányba terelték a többség és a kisebbség kapcsolatrendszerét.

Az 1996-os választások után újra reménykedtünk, hiszen demokrácia van, az RMDSZ kormányzati tényező, a szoborkérdés ilyen körülmények között nem lehet kérdés. Pedig csak a felállítás tényének felvetésére nemcsak a nacionalista románok, hanem politikai partnereink is azonnal tiltakoztak, leintettek, vigyétek Magyarországra

jelszóval, de ne is gyertek vissza, szól a funari üzenet. A reményt azonban az a tény táplálta, hogy még a választások előtt, az Iliescu-csapat aláírta a román–magyar alapszerződést (akkor az RMDSZ tiltakozása vagy akár passzív magatartása ellenére). E szerződés 13. paragrafusában mondja ki az egymás területein található műemlékek és katonai sírok megtekinthetőségét, tiszteletben tartását és megővését. A Szabadságszobrot pedig hivatalosan vagy látogatási formában több mint hét évtizede nem látta senki, csak tudták, hogy a várban van.

A három esztendő alatt több terv, helyrajz, helyzettanulmány készült a szobor helyreállításáról, ebben komoly szerepet vállalt a Kelemen Lajos Műemlékvédelmi Társaság és az EMKE. Sándor István tervező öt lehetséges helyre tervezte meg a szobrot, alapos szakdokumentációkat készítve. Csakhogy a szobrot, jelenlegi állapotában sem ő, sem más nem látta, mert a katonai hatóságok senkit sem engedtek be a várba, amely ma is szigorúan őrzött hadászati terület.

Az alapszerződésre hivatkozva, Dávid Ibolya, a Magyar Köztársaság igazságügy-minisztere és Valeriu Stoica román igazságügy-miniszter találkozója hozott előrehaladást, miután 1999 nyarán a két miniszterelnök – Radu Vasile és Orbán Viktor – már megtárgyalták, hogy az aradi szobor kérdését rövidesen rendezik. Amiben a két miniszter megegyezett, az első lépésben a szobor láthatóvátétele volt, azaz kihozni katonai fennhatóság alól, s olyan környezetbe helyezni, hogy hozzáférhető legyen látogatóknak, restaurátornak.

Több lehetséges hely megvitatása után, az aradi magyarság képviselői felkérték P. Csergő Ervint, a minorita rend aradi házfőnökét, tudna-e a rendházban helyet adni – ideiglenesen – a szobornak. Hiszen a minorita rendház Aradon székelő jogi személy, vezetősége a városban van, illetve a minorita atyák kísérték utolsó útjukra a tizenhármat, írták le a kivégzés történetét, s másfél évszázada őrzik emléküket. Akkor is volt gyászmise a minorita templomban, amikor a vértanúk nevét ki sem volt szabad ejteni, vagy a rájuk való emlékezés főbűnnek számított.

A minorita atya jelezte a román kormány hadügyminiszterének, hogy szívesen átveszi a szobrot megőrzésre, s a szállítás költségeit is magára vállalja a szerzetesrend.

A nagyközönség megszokta, hogy miként számtalan esetben, szoborügyben is már sokat beszélünk, beszéltek, de semmi érdemleges nem történt. Ezért ért mindenkit váratlanul a hivatalos bejelentés

Románia Kormányának 770-es számot viselő sürgősségi rendeletéről, amely két pontot tartalmaz: az első arról rendelkezik, hogy az aradi Szabadságoszor megőrzés céljából a Román Hadsereg megjelölt kaszárnyájából (azaz a Várból) az aradi minoriták (Assissi Szent Ferenc konventuális testvéreinek) rendjéhez. A másik alpont előírja, hogy az átadás a jelen rendelet megjelenésétől számított tíz nap alatt történjen meg, a hadsereg és a minorita rend képviselői által aláírt megállapodás (protokoll) alapján. Ettől kezdve vártuk, hogy mi történik.

Bognár Levente, Arad megye alprefektusa többször beszélt a várparancsnokkal, aki arra intett, hogy nekik rendeletek, felsőbb katonai parancsok szabályozzák tevékenységüket. A kormányrendeletet mi is csak hírekből, a sajtóból, illetve a kormányülésen résztvevők szavaiból ismertük. A Hivatalos Közlöny szeptember 21-i száma hozta a rendelet szövegét, s a román törvények alapján, ekkor lépett életbe egy ilyen határozat.

Szeptember 22-től kezdve felpörögtek az események, szinte forró volt a maroktelefonok nem létező huzala, s a tenni akarás óhaja. Bizakodás és hitetlenség, reménykedés és csüggedés váltogatta egymást aszerint, hogy melyik percben mivel akarták halasztgatni vagy megoldani a kérdést.

Szeptember 23-án Csiszter Kálmán építészmérnök, megyei RMDSZ-elnök, Darida János műépítész, alpolgármester, Bognár Levente mérnök, alprefektus, P. Csörgő Ervin minorita házfőnök és Matekovits Mihály tanár, egyháztanácselnök megvizsgálták a végleges tárolási helyet, amely több sürgős átalakítási munkát igényelt. Le kellett bontani egy betongarázst, a vízlefolys kanálisát áthelyezni, hátsó védőfalat emelni a szobor majdani helye mögé és praktikus, de esztétikus vasrácsot készíteni a szobor elé. Egyszerre több kivitelezővel is folyt a tárgyalás, de az aradiak önkéntes segítségére is számítottunk a szakképzetlen munkálatoknál.

Másnap reggel Dávid Ibolya miniszterasszony Temesvárott találkozott román kollégájával, Valeriu Stoica román igazságügy-miniszterrel, majd útban hazafelé megtekintette az aradi minorita templomot, a rendházat s a szoboralakzatok betervezett tárolási helyét. Másnap reggel az aradi Jelen meghirdette, hogy a nap folyamán önkéntesek jelentkezzenek könnyűnek nem mondható fizikai munkára, s bár az újság reggel jelent meg, 9 órakor már tizenöt férfi bontotta a

garázst az általuk hozott légkalapáccsal, kiszerezték a villanyt, s lebontották a tetőszerkezetet. A kétnaposra tervezett munkával tíz óra alatt végeztek, s bizony egy kedves, újságot olvasó nénike még teát is hozott a lelkes csapatnak. A garázs lebontása során károsodott a templom fala, de főleg a belső világítás, ezért Duffner György villanyszerelő, egyháztanácsos és Mézes Pál karbantartó, vasárnap késő estig dolgoztak, hogy a hibát megtalálják és több tízméternyi vezetéket kicseréljenek.

Hétfőn, szeptember 27-én a gáji városnegyed RMDSZ-esei jelentkeztek munkára, s estig sikerült a terepet teljesen megtisztítani, kb. tizenöt teherautónyi törmeléket az igen keskeny kapun kivinni és elszállítani. Közben dolgoztak a vízszerek s a templom falát javítók, megvásárolták a hátsó fal és a vasrács anyagát, elkészültek a munkálatok tervei.

Most már csak négy nap volt hátra a kormányrendeletben előírt tíz napból, de még nem történt semmi hivatalosan érdemleges esemény. Bognár Levente állandó sürgetését már kezdték zokon venni, érthetetlen volt a türelmetlenség részünkről. Közben a minorita rend aradi rendháza meghatározta, hogy a protokoll-megbeszélésen és aláíráson a rendet P. Csergő Ervin házfőnök és Matekovits Mihály tanár képviselik.

Kedden az aradiak kérték Borbély László államtitkár segítségét, hogy a bukaresti labirintusban, a helyszínen nézzen utána a dolgoknak, hiszen telefonon mindenkit állandóan leráztak. Végre késő délután jelezték a Honvédelmi Minisztériumból, hogy szerdán várják az aradi küldöttséget. Eközben a helyszínen lázas munka folyt. Tekintettel arra, hogy a minorita rendház utca felőli bejárata igen szűk, csak rövid autók képesek a keskeny utcában a kanyart bevenni, Csiszter Kálmán megtalálta az aradi autómentők fiatal és lelkes – különben szerb nemzetiségű – tulajdonosát, aki azonnal igent mondott a rá váró szállítási feladatra.

Szeptember 29-én, Szent Mihály napján, a rendelet hetedik napján, azaz a visszaszámlálás három napjának reggelén az aradi küldöttséget Borbély László elkísérte a Honvédelmi Minisztérium szárazföldi parancsnokságára, majd összehozva a tárgyalópartnerekkel, magunkra hagyott. Meg kell őszintén mondanom, hogy itt igen korrekt, európai gondolkodású, magas rangú tisztekkel találkoztunk. Annak érdekében, hogy legyen kiindulási pontunk, mi már Aradon készítettünk egy

protokolltervezetet, de éppen ebből a meg gondolásból az említett parancsnokság jogügyi osztályának ezredese is készített egy keretszerződést. Összehasonlítva a két tervezetet, meglepetéssel és örömmel állapítottuk meg, hogy a kettő legalább 90 százalékban egyezik. Amit mi kértünk plusszban, a minorita rend képviselőjében az csupán két dolog volt: nevezzük meg október elsejét, mint a kormányrendelet utolsó lehetséges napját a szobor kihozására (tervezetükben az aláírástól számított tíz nap lett volna), illetve hagyja jóvá a Honvédelmi Minisztérium a Várba, mint katonai egységbe, szállítás céljából beengedhető személyek névsorát. Ez utóbbit úgy oldottuk meg, hogy a miniszter napiparancsába az aradi katonai körzetparancsnokot hatalmazta fel a szerzetesrend által beterjesztett névsor jóváhagyására. Meg kell jegyezni, hogy a szobor alakjainak fényképfelvétele, azok részletes leírása és a története pontosan megvolt az említett irodában.

Miközben a protokollt gépelték – természetesen kétszer, mert mint a legtöbb állami intézmény, itt is következetesen Ordinul Minorităților-t írtak Ordinul Minorilor helyett –, a vendéglátó ezredes kávéfőzött s elmondta őszintén, hogy máig sem érti, miért ez a sok papír, hiszen a szobor nem a Hadseregé, egy valószínűleg egykori párt-határozat alapján került oda, s ha embercsoportokat ehhez emocionális kötődés fűzi, akkor vigyék.

A véglegesített szöveg és a miniszteri napiparancs birtokában, amely felhatalmazza Moise Iercoșan ezredest, aradi körzeti katonai parancsnokot az aláírásra, telefonon kértem Bognár Levente alprefektust, hogy másnap reggel fogadjon bennünket Iercoșan ezredes.

Szeptember 30. – két nappal az utolsó előtt. A körzeti katonai parancsnok nincs Aradon, ha megjön, majd keresi az alprefektust. Délután négy óra, alig több mint huszonnégy óra van a szobor kihozására. Az aradi román nyelvű napilapok egyre uszítóbb írásokat közölnek szoborügyben, vasárnapra nagy tüntetést hirdet a prefektúra épülete elé több ellenzéki párt, a legnagyobb élőláncot kíván szervezni a Vár köré, hogy megakadályozzák a szobor kivitelét. A huzavonáról pontosan tudnak, s biztosak benne, hogy október elsején szállítás nem lesz, akkor pedig a minorita rend sem tartotta be a kormányrendeletet, azaz minden lehetséges. Levertségünk oldásának utolsó lehetőségeként a Honvédelmi Minisztériumban bennünket fogadó ezredeshez fordulok telefonon, aki pillanatok alatt intézkedik.

A körzetparancsnok két percen belül hívja Bognár Levente alprefektust, és másnap reggel nyolcra meghív hármunkat az irodájába, illetve szabadkozik, hogy bizonyos dolgokat nem tudott...

Október 1., péntek – a kormányrendelet utolsó napja, rövid munkanap, a rendház udvarán kb. huszonöten dolgoznak, ők sem reménykednek a szállításban, de nem lankadnak. Az Október 6. tiszteletére rendezett nemzetközi történeesztalálkozó a Városházán folyik, a vértanúk ereklyéinek délután nyíló kiállításán az utolsó simításokat végzik, dr. Kovách Géza este bemutatandó Az emlékező város című könyvét a nyomdából a református templomba viszik.

Reggel nyolckor a gáji körzeti katonai parancsnokságon Moise Iercoşan ezredes fogad, átnézi a fővárosi protokollt, a belépésre javasolt személyek névsorát, személyi számunkkal együtt. Minden rendben, szállítsuk ma délután négytől, a szállítók főnöke, Bálint György mérnök délben megnézheti a Várban a szobrot és a terepet, hogy a darut és a szállítókocsit, a szükséges gépi és kézi felszereléseket előkészíthesse. Egyetlen kérés: a sajtónak mondjuk, hogy kedden szállítunk, ezáltal elkerüljük mind mi, mind a Hadsereg a kellemetlenkedők csoportját. Ebbe bele is megyünk, de megjelenik a parancsnok első helyettese, aki magából kikelve, a Hadseregből való távozásra szólítja fel felettesét, ha aláírja a megállapodást. Fő érvei: a szobor nem a minorita rendé, tehát csak a tulajdonos vigye el (tudva, hogy a tulajdonjog tisztázatlan), miniszterük egy politikus civil, aki szégyent hoz a Hadseregre, s ennél cifrább, ide nem írható kifejezések... Másfél órás vitánk nem nélkülözte a személyeskedéseket, a sértegetéseket és a megalázást sem, miközben a parancsnok hallgatott, vagy egyéb teendőit intézte. Bognár Levente igyekezett közöttünk békítgetni, de ugyanakkor mindhárman arra törekedtünk, hogy nehogy megsértődjünk a ránk zúdított áradattól, és felálljunk, mert érzésünk szerint ezt szerette volna elérni a parancsnokhelyettes. Mivel mi konokul ragaszkodtunk a mi kormányunk, azaz Románia Kormányának rendeletéhez, betűjében és szellemében, illetve a miniszter napiparancsához (mindhárman, még Ervin atya is volt katona), nos a parancsnok döntött, meghallgatva helyettese érveit, de tiszteletben tartva hierarchikus felettesének rendeleteit.

Tíz óra után távoztunk a körzetből, majd az aradi Aurel Vlaicu Egyetem tanévnyitója után, ahol a megye prefektusával és Ps. Timotei

aradi ortodox püspökkel ültem az elnökségben, igen hasznos, kb. egy-órás hatszemközti beszélgetést folytattam. A püspök úr biztosított, hogy a felkérések ellenére sem áll a nacionalisták élére, hogy nagyon tiszteli az aradi és általában a romániai magyar történelmi egyházak vezetőit, ugyanakkor tekintettel hívei nemzetiségi hovatartozására, nem vesz részt az Október 6-i egyházi megemlékezéseken a katolikus templomban vagy a Vesztóhelyen, de ezt magyarázzam meg az itt levő egyházi vezetőknek, a római katolikus, a református, az evangélikus és az unitárius püspököknek.

Időközben Darida János és Bálint György megtekintették a szobrot és a terepet. Mivel a közelben lőszerraktár van, a daru kipufogóját át kellett szerelni, de ez sem volt akadály. Csiszter Kálmán véglegesítette a szállítókocsi órarendjét, a történész-összejövetelel Király András, a Pedagógus Szövetség és Matekovits Mária, az EMKE megyei elnökei képviselték az aradi magyar civil szervezeteket.

Hogy ki mennyire tartotta be a hírzárlat ígéretét, azt nem lehet felmérni, de hogy a Templom utcában már 14 órakor nem állhattak meg gépkocsik, a forgalmat több tucat rendőr feltűnően irányította, a városban rendőrkocsik szírenáztak, nos egy kevés tapasztalatú újságíró vagy politikus is tudhatta, itt mindjárt történik valami.

16 óra. A minorita ház udvarába nagy nehezen bearaszolt egy nagy daru, mire az egész környék odasereglett. A munkások ráhajtottak, megérezték a történelmi szelet. Dávid Ibolya miniszterasszony kocsija nem tartotta be a magyarországi kressz-előírásokat, vágatott Arad felé. A jóváhagyott 13 (!) személyes lista tíz tagja ment csak be a Várba, igazoltatás és táskalevétel után. Ettől a pillanattól mintha mind a tízen mindig összehangolt szoborszállítók lettünk volna, minden szépen, pontosan ment, mindenki betartotta Bálint mérnök utasításait. Az első szállítmány indításának pillanatától az udvarba való megérkezésig állandó telefonkapcsolatba álltam Bognár Leventével, miközben Ervin atyával a gépkocsivezető mellett ültünk. Előttünk rendőr-rohamkocsi, mögöttünk Csiszter Kálmán és Sándor István, illetve még egy rendőrautó. A forgalmat teljesen leállították, kb. 15–20 ember a román himnuszt autós kazettán felerősítve hallattatta, s fütyült, de a rendőrség távol tartotta őket a szállítmánytól. Összesen négyszer fordultunk, de már a második alkalommal nem voltak ott a fütyürészők, bizonyára úgy tudták, hogy a szobor egy darab.

Utolsóinak a Hungária-szobrot hoztuk el, amikor már szürkület volt, s a Vár kapujában értésünkre adták, hogy sötétben nem dolgozhatunk. Khell Levente tanító, technikai ezermester, ezen a délutánon szállítási szakember, miközben P. Csergő Ervin és jómagam aláírtuk a kaszárnya megbízott képviselőivel az átadási-átvételi jegyzőkönyvet, az ott levő szolgálatos vagy ácsorgó katonatiszteket a kapuhoz hívta. Itt rövid beszédben megköszöntem az aradi Vár katonáinak, hogy rajtuk kívül álló okokból, de parancsot teljesítve több évtizeden át épségben megőrizték a szabadságot jelképező SZOBROT. Legtöbbjük nem is tudott a szobor létezéséről, csak az elmúlt napokban az aradi újságokból értesültek. Egy kapitány hosszan szeretett volna velem vitatkozni, hogy az általunk most szállított női alak Mária Terézia császárnő szobra, látva azonban eltökéltségét a maga igazában, hagytam, hogy higgye – nem is magyar szobrot viszünk el.

Igaza volt. A Szabadságszobrot hoztuk új helyre, s a szabadság nem magyar vagy **nemmagyar** – egyetemes.

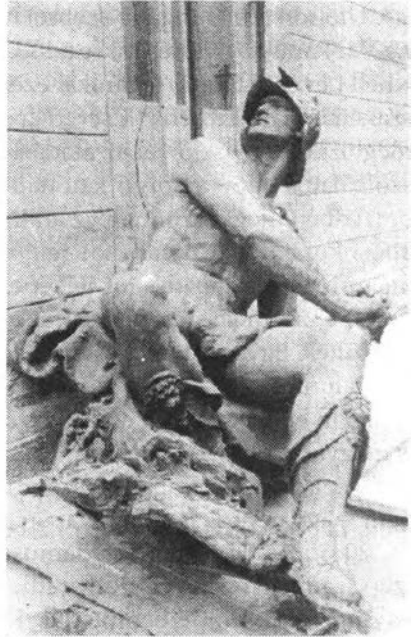
20 óra. – Te Deum Laudamus hangzott az udvaron a most már szép számban összeverődött aradiak ajkán, Ervin atya intonálása után. Egy óra késéssel, de bemutatták Kovách Géza könyvét a református templomban, ami az aradi tizenháromról és a Szoborról szól. Nem a könyv hiányos, hanem aznap Aradon könyvet pótló valóság, egy kis történelem volt.

A szobor öt **alakját kisebb**, mozgó daruval kedden, október 5-én méteres mozgásokkal tették a rács mögötti kijelölt helyre. Este 23 órakor megtekintette Orbán Viktor, Magyarország miniszterelnöke, s azóta több ezer aradi és nem aradi látogató.

Itt is hetvennégy évig marad? A kérdés ugyan költői, de bármely megoldás – **történelmi lesz.**

A főalak: Hungária

Harcakészség

Az Áldozatkészség nőalakja

Az Ébredő szabadság

Pálkovács István

mérnök, helytörténész, Temesvár

„NÉZZ VÁNDOR A JELRE ÉS DOBBANJON A SZÍVED...”

1848–49-ben a Bánságban heves harcokra került sor egyrészt a magyar forradalommal szembeállított nemzetiségek, főleg a szerbek és a forradalmi csapatok, később – 1849-ben – pedig a magyar szabadságharcosok és a császári csapatok között. E harcok folyamán nagyszámú szabadságharcos vesztette életét, akiknek sírjai ma is a Bánságban találhatóak. A szabadság eszméjéért életüket áldozók tiszteletére – főleg a múlt század végén – a hálás utókor emlékműveket állított a nevezetesebb helyeken, valamint obeliszkekkel jelölte meg a tömegsírokat, amelyekben az itt elesett szabadságharcosok földi maradványai nyugszanak.

Emléket a hősöknek! – ez a felhívás először 1888. március 15-e alkalmából a Gyárvárosi Társaskör által rendezett ünnepi lakomán hangzott el. Idézem a Délmagyarországi Közlöny 1888. március 17-i számát: „A Temesvár 1849-i ostrománál hősi halállal kimúlt magyarok sírját a Vadászerdőben tudvalevőleg még egy egyszerű kereszt sem jelzi. A március 15-e alkalmából tegnap este rendezett lakomán Steiner Ferenc úr, városi törvényhatósági bizottsági tag indítványára elhatároztatott, hogy egy síremlék felállításának költségeire gyűjtést eszközöltesse. A megválasztott végrehajtó bizottság, csupa lelkes magyar hazafiakból állván, remélhető, hogy a hazáért elvérzett bajnokok sírját nemsokára méltó emlékmű fogja jelezni.”

Az elindult mozgalom élére Jakabffy Pál törvényszéki bírósági elnök állt, akinek felhívására novemberben összegyűlt sokaság megalakította a Temesvári Honvédszobor Bizottságot, melynek elnöke Mihálovics János lett, alelnökei Jakabffy Pál és Steiner Ferenc.

Ugyanakkor elfogadták az alapszabályzatot, melynek első pontja szerint: „Az 1848–49-i szabadságharcban Temesvár körül harcolt és elesett honvédek emlékéért a hazafias kegyelet szobor felállítása által óhajtván megörökíteni, a gyűjtések és egyéb teendők végrehajtására a Temesvári Honvédszobor Bizottság megalakul.” Feladata legkésőbb 1896-ig a temesvári

honvédszobrot felállítani, s „azon helyeket hol köztudomás szerint honvédek nagyobb számban eltemetve vannak, t.i. Gyárkúlvárosban a selyemgyár mellett, a Józsefvárosban, a freidorfi út mellett egyszerűbb sírkövekkel megjelölni.”

Mindez azonban nem ment oly egyszerűen. A honvédszobor helyének megjelölése ugyanis csupán 1899. július 30-án az országos Petőfi-ünnepségek temesvári rendezvényén történt meg, a ma is álló emlékművet pedig, amely immár nem is ama eredetileg elgondolt honvédszobor, inkább Petőfi és szabadságharc emlékmű, 1913. május 25-én avatták fel.

Vegyük tehát sorra ama emlékműveket, obeliszkeket, emléktáblákat, 1848–49-ben hősi halált halt honvédek sírjait, amelyeket valamiképpen megjelölt az utókor.

1890. március 25-én egy bizottság, élén Jakabffy Pállal, helyszíni szemlét tartott és kijelölte két emlékkő állításának helyét, meggyőződésének adott kifejezést, hogy egy harmadik emlékkő felállítására is szükség lesz.

Selyemgyártelki obeliszk

A gyárvárosi selyemgyár telkén a munkálatokat 1894. június elején kezdték el. A felavatás úgymond „nehogy ez alkalommal a nyugvó hősök iránt táplált kegyeletre a legcsekélyebb árnyék is háramoljék, a leleplezés minden nagyobb ünnepélyesség nélkül ment végbe.” (Délmagyarországi Közlöny, 1894. július 6.). Ezt a hírt a fővárosi lapok (Budapesti Hírlap, Magyarország) félreértették. A Délmagyarországi Közlöny 1894. július 10-i számában helyesbítette a félreértetteket, megállapítva, hogy Temesváron a selyemgyár telkén nem honvédszobrot lepleztek le minden ünnepélyesség nélkül, hanem csupán egy sírkövet. Ugyanakkor rámutatott, a millenniumig felállítandó temesvári honvédszobrot országra szóló ünnepélyvel tervezik összekötni. Továbbá felhívta a közönség figyelmét, hogy a Honvédszobor Bizottság a nyári szünidő után mégis rendez mind a gyárvárosi selyemtelki emlékkőnél, mind pedig a józsefvárosi sírkertben felállított emlékkőnél kisebb ünnepséget, „azért csak akkor, mert most a közönség, melynek részvételére számíthatna, nincs itthon”. Másnap be is jelentették, hogy a leleplezési ünnepséget szeptember 11-én tartják meg. Különböző okok miatt azonban ez az időpont is csúszott, s végül az obeliszk leleplezése 1894. november 1-jén délelőtt 9 órakor történt.

Jelen voltak: Temesvár törvényhatósága képviselőjében a polgármester, dr. Telbisz Károly, a főjegyző, Geml József, a főkapitány, Bandl Rezső, törvényhatósági bizottsági tagok, Temes vármegye képviselőjében Deschan Achill alispán, ülnökök, iskolák tanárai, tanulói, egyesületek, testületek képviselői (Délmagyarországi Tanítók Egylete, Temesvári Honvédszobor Bizottság, Magyar Nyelvterjesztő Egylet, Országos Honvéd Egylet stb.).

Az obeliszket Vudý Antal, a gyárvárosi katolikus templom apátplébánosa avatta fel. Ő is és apja is részt vettek a szabadságharcban. Az emlékbeszédet Steiner Ferenc, a Honvédszobor Bizottság alelnöke tartotta. A sírkövet Mihálovics János, a Honvédszobor Bizottság elnöke adta át Rettinger telekbírónak megőrzésre.

Az emlékmű felirata: *„Itt nyugosznak az 1848–49. évi magyar szabadságharcban elesett honvédek. Áldott legyen emlékük! Közadakozásból emelte a Temesvári Honvédszobor Bizottság.”*

Az obeliszk a temesvári Tunner kőfaragó műhelyében készült. Magassága négy méter.

Mivel nem a temetőben van, jobban megviselte, nem annyira az idő, mint inkább a történelem vasfoga, így már 1948-ban, a szabadságharc századik évfordulóján szükségeltetett restaurálása. Ezt a Magyar Népi Szövetség gyárvárosi szervezete kezdeményezte. Ekkor márványtáblával látták el, új kerítéssel vették körül, a városi kertészet új dísznövényekkel díszítette ki a környékét. E restaurált emlékmű is megsínylette az „aranykorszakot”, s ami megmaradt belőle, a márványtáblát, 1990-ben verték szét „avatott kezek”. A temesvári RMDSZ kezdeményezésére új márványtáblát állítottak, és 1996 folyamán restaurálták. Felszentelésére 1997. március 14-én került sor.

A józsefvárosi sírkertben lévő obeliszk

Újsághír ad tudósítást arról, hogy 1894. május 20-án, a józsefvárosi római katolikus temetőnek azon a helyén, ahol az 1848–49. évi szabadságharcban elesett honvédek pihennek, megkezdték egy gránit emlék felállítását. Az alapozásnál a munkások honvéd ruhákra és fegyverekre bukkantak, melyeket a Honvédszobor Bizottság átszolgáltató az aradi Szabadságharc múzeumnak.

Felavatása egybeesik a gyárvárosi selyemgyártelki sírkő felavatásával, ugyanis 1894. november 1-jén délelőtt 11 órakor történt.

A közönség a gyárvárosi avató ünnepség végén hintókba szállva, amelyeket a Honvédszobor Bizottság e célra bérelt, átkocsizott a Józsefvárosba.

Az obeliszket dr. Engelsz János józsefvárosi főtisztelendő esperesplébános avatta fel. Az ünnepi beszédet Stumpfoll Ede ipariskolai igazgató tartotta. A koszorúzás előtt Mihálovics János, a Honvédszobor Bizottság elnöke az obeliszket átadta Kappusz Ferenc telekbírónak megőrzésre.

Felirata ugyanaz, mint a gyárvárosinak: *„Itt nyugsznak az 1848–49. évi magyar szabadságharcban elesett honvédek. Áldott legyen emléük! Közadakozásból emelte a temesvári Honvédszobor Bizottság.”*

Ugyancsak a temesvári Tunner kőfaragó műhelyében készült.

Gyertyámosi honvédsírkő

Gyertyámoson, az 1848. november 3-án elesett honvédek emlékének megörökítésére felállított obeliszk leleplezése 1897. június 7-én, pünkösd hétfőn történik „hazafias ünnepségek között”. Kezdeményező a gyertyámosi ifjúság. Az ünnepségen részt vettek a gyertyámosiak mellett Kikinda város elöljárói, Billéd, Bobda és Temesvár küldöttségei.

A hálaadó istentisztelet után a gyertyámosi temetőben az obeliszk előtt Walczer András gyertyámosi segédjegyző megkapóan szép beszédben emlékezett meg az elhunyt honvédekről. Beszéde közben az emlékkőről, amelyet szintén a temesvári Tunner kőfaragó készített, lehullott a lepel. Az emlékkövön lévő szöveg a következő:

*„Nézz vándor e jelre és dobjon a szíved
Mind hős, kit itt a föld takar
S ha kondul az óra, új harcra hívóra
Ily hős legyen minden magyar.”*

Az emléksorok fölött a következő nevek szerepelnek: *„Molnár Pál, Papp András, Horvát István, Berta Antal, Szűcs Ferenc, Boldog András, Miskolczy Tamás, Szirovicza Márton, tamásfalvi lakosok, Árvai Antal, Esch István, Páter János, Józsa András, Batyik József, Eleven András, Szalmády József, aurélházi lakosok, és négy névtelen”.*

„Gyertyámoson, 1848. évi november 3-án elesett honvédek emlékére felállította Gyertyámos közönsége 1897-ik évben.”

Az obeliszket Maderlik Antal helybeli plébános szentelte be. A koszorúzás után Rusz János igazgató-tanító német nyelven emlékezett meg a '48-as honvédekről.

Az obeliszket Schuldner József postamester a rendezőbizottság részéről átadta Rusz János községi bírónak megőrzésre.

A szabadfalui temetőben lévő honvédsírkő

A temesvári honvédszobor helyett 1913-ban felavatták a Petőfi-emlékművet. Ezt megelőzően a helyet, ahol az emlékmű áll 1899-ben jelölték meg egy emléktáblával nagyszabású ünnepség keretében.

A Petőfi-emléktábla leleplezésén résztvevők – közel ötezren –, közöttük Mály István törvényszéki elnök, '48-as honvéd, Mayer Károly és Blaskovits Ferenc országgyűlési képviselők, Temesvár képviselőtársaság az aljegyző, a vár kapitánya, tanácsosok stb., valamint a Honvéd Egylet, Honvédszobor Bizottság, hitközségek, társulatok, tanárok, tanulók, sajtó képviselői, a környező falvak képviselői – az elhelyezett tábla felavatása után átmentek Szabadfalu temetőjébe, ahol felavatták a honvédek sírján elhelyezett obeliszket, amelyet a temesvári ostrom alatt 1849-ben elesett honvédek emlékére emeltek.

Az obeliszket Tunner kőfaragó készítette, felirata a következő:

„Itt nyugsznak Temesvár 1849-i ostroma alkalmával elesett magyar honvédek földi maradványai. Legyen e kő a hazaszeretet örök emléke, melyet az utódok kegyelete a szabadságért meghalt névtelen hősöknek 1899. június hó 30-án emelt. A temesvári Honvédszobor Bizottság.”

Az obeliszket Mihálovics János, a Honvédszobor Bizottság elnöke adta át Szabadfalu község elöljáróságának.

A szabadfalui Petőfi-emlékmű

Temesvár legfontosabb, legimpozánsabb 1848-as emlékműve, a bánsági magyarság március 15-i zárandokhelye.

A budapesti Petőfi Társaság Petőfi Sándor halálának félévszázados évfordulójára országos ünnepségsorozat rendezését kezdeményezte. Ezt Rátkay László országgyűlési képviselő a parlamentben is felvetette s a kormány támogatását elérte.

Temesváron az 1848–49. évi Honvédek Egyesületének 1899. július 17-i választmányi ülésén Szmda Lajos másodtitkár felolvasta ama javaslatot, mely szerint a Petőfi-ünnepségek színhelye Szabadfalu határában 1899. július 30-án tartassanak meg. Az ünnepség megtartásának módját egy hatpontos indítványban rögzítették. Ennek első pontja így hangzik: *„Mondja ki a választmány, hogy folyó és július 30-án vasárnap délután a volt szabadfalui honvédtábor helyén népiünnepélyt rendez és ez alkalommal Bem altábornagy egykori táborhelyén – ahol Petőfi Sándor költő 1849. évi május 3-án őrnaggyá neveztetett ki – a felhányt domb oldalába márványtáblát helyez örök emlékül, melyen annak történeti rendeltetése megírva lenne.”*

Az indítványt elfogadták hozzáfűzve, hogy az ünnepély megrendezésében részt vesznek még a Nemzeti Szövetség, a temesvári Honvédszobor Bizottság és Szabadfalu lakossága.

Ugyanaznap Both Antal, a Honvéd Egylet elnöke, Steiner Ferenc és Szmda Lajos kimentek Szabadfalura, ahol Homolay Albert jegyzővel és Ochsenfeld Vendel plébánossal megállapodtak az emléktábla elhelyezési helyében.

Az ünnepségen, amelyen közel ötezren vettek részt, az ünnepi beszédet Blaskovits Ferenc országgyűlési képviselő tartotta.

Az emléktáblát Both Antal adta át Szabadfalu község elöljáróságának gondozás végett.

Az emléktábla szövege a következő: *„E helyen állott 1849-ben Bem József honvédtábornagy főhadiszállása, melyben 1849. évi május 3-án Petőfi Sándor hazánk koszorús lantosa őrnagyi kinevezését kapta. E történeti tények örök emlékéül és a magyar szabadságharc félszázados évfordulója alkalmából állíttatott fel ez emléktábla 1899. év július hó 30-án közadakozásból.”*

Ezen emléktábla elhelyezése és leleplezése alatt született meg az ötlet, hogy a helyén, ahol az áll, a későbbiekben egy nagyobb, díszesebb emlékművet emelnek Petőfi Sándor és a magyar szabadságharc emlékére.

Így született meg a ma is álló emlékmű, melyet végül is 1913. május 25-én lepleztek le.

A gyűjtésben résztvevők közül ki kell emelnünk Bécsy Gedeon volt paráci földbirtokost aki e nemes célra 600 korona 42 fillért gyűjtött, valamint Somogyi Gyula főszołgabíró, aki 1610 korona 93 fillért gyűjtött.

Az emlékmű felállításához nagyobb pénzbeli adományokkal hozzájárultak: Temes vármegye Törvényhatósági Bizottsága, Szabadfalu

község, Temesvár város, Glattfelder Gyula megyés püspök. Más jellegű támogatással hozzájárultak még: Temesvár városa, Herkules Góztéglagyár Rt., Kiss és Unterreiner szabadfalui téglagyár (2000 db. tégl), Első Szabadfalui Góztéglagyár Rt. (4600 db. tégl), Takács András fuvaros ingyen fuvarozással, Goldstein Fülöp cementgyáros 200 forintot, Schmidt és Bagyanszky építési vállalkozók 52 koronát engedtek el a költségvetésileg előirányzott összegből. A Temesvári Pénzügyi Igazgatóság ingyen adományozta az emlékmű lépcsőzetéhez szükséges márványlapokat, Székely László városi műépítész ingyen tervezte meg, Niemetz Ferenc kertésztechnikus ingyen alakította ki az emlékmű körüli egyholdnyi parkot.

A Petőfi Emlékbizottság – elnöke Somogyi Gyula központi járási főszolgabíró – foglalkozott a gyűjtéssel és a munkálatok irányításával.

Az emlékmű 1912 novemberére elkészült, eredeti leleplezési ünnepélyét november 10-re tűzték ki – a beépített szöveg ezt az időpontot örökítette meg –, a rossz idő miatt azonban az ünnepség elmaradt, s végül is az emlékmű ünnepélyes leleplezése 1913. május 25-én egy majális keretében történt.

Az ünnepségen résztvevőket – az öt-hatezer főnyi közönséget –, köztük Ambrózy Gyula bárót a főrendiház képviselőjében, dr. Telbisz Károly udvari tanácsost, Ferenczy Sándor alispánt, Szabolcska Mihályt, a Petőfi Társaság képviselőjében, Geml József királyi tanácsost, főjegyzőt, Perisits Zoltán nagybecskereki polgármestert, a temesvári társulatok és egyletek képviselőit, tanárokat, tanulókat, ügyészeket, igazgatókat, a temesvári előljárárság számtalan tagját, valamint a környező falvak képviselőit, küldöttségeit Somogyi Gyula főszolgabíró üdvözölte. Az ünnepi beszédet Csukovits Sándor kegyesrendi főgimnáziumi tanár tartotta.

Az emlékművet Székely László városi műépítész tervezte, felépítését Schmidt és Bagyanszky vállalkozók és Goldstein Fülöp cementgyáros cége végezték.

Az emlékművön elhelyezett emléktábla vésnöki munkáját Tunner Kornél temesvári kőfaragó készítette, a fölötte lévő Petőfi-relief Sipos András ipari szakiskolai rajztanár, szobrász munkája. A díszes vasrácszatot a temesvári Ipari Szakiskolában készítették.

Niemetz Ferenc kertésztechnikus tervezte ligetté az emlékművet közülvevő egy hold kiterjedésű területet, amelyet az emlékmű létrejöttéért oly sokat cselekvő Somogyi Gyula főszolgabíróról Somogyiligetnek neveztek el.

Az emléktáblán a következő szöveg olvasható:

*„Ezen helyen állott 1849 évben
Bem József
honvéd altábornagy főhadiszállása,
a melyben 1849. évi május hó 3-án
Petőfi Sándor
hazánk koszorús lantosa honvéd
őrnagyi kinevezését kapta.
Ezen történeti tények örök emlékéül
1912 évi November 10
állíttatott fel ezen emlékmű,
közadakozásból.”*

Az emlékmű hátoldalába pedig beépítették a helyet megjelölő, 1899. július 30-án felavatott emléktáblát.

Az ünnepség végén az emlékművet Steiner Ferenc adta át Szabadfalu község előljáróságának.

„A szabadfalui Petőfi emlékmű az elmúlt évtizedek során a bánági magyarság valóságos kegyhelyévé vált: alkalmanként öneszmélésének mementójává, összetartozandóságának tudatosítójává...” – írja róla 1996-ban a helyi Heti Új Szó hasábjain a temesvári helytörténész Szekernyés János.

1938-ban román és magyar baloldali írók, értelmiségiek közösen rötták le kegyeletüket a szabadfalui emlékműnél.

1943-ban viszont a kegyelet virágait elhelyezni szándékozókat az emlékműnél katonaság fogadta és mégcsak a közelbe sem engedték az embereket.

Az 1989-es változás következtében fordulat állt be Petőfi Sándor temesvári örökségének ápolásában is. Azóta minden évben, március 15-én a temesvári magyarság újra a szabadfalui Petőfi emlékműnél tiszteleg a forradalom és a szabadságharc emléke előtt, s ekkor Petőfi emléke is megkapja a kijáró tiszteletet.

Az újszentesi Petőfi-emlékmű

Újszentesen 1900. július 29-én leplezték le a községháza falába épített ama emléktáblát, amelynek szövege a következő:

„Örök emlékül annak, hogy Vadászerdőn 1849 évi május hó 26-án Bem József honvéd-altábornagy, hadtestparancsnok, Gróf Vécsey Károly parancsnokló Tábornok, Perczy József honvédalezredes, szabadfalui térparancsnok, Petőfi Sándor honvédőrnagy, segédtsízt és több huszártiszt kíséretében Mészöly Farkas huszárezredes parancsnoksága alatt állott 14-ik számú Lehel huszárok három százada felett nagy szemlélt tartott. Az emléktáblát emelte közadakozásból Vadászerdő község lakossága 1900 évi július 29-én.”

E tábla helyébe – mivel azt a két világháború között eltűntették – az újszentesiek (volt Vadászerdő község) 1945. július 29-én egy díszes emlékművet emeltek a helység parjában, a templom előtt a következő szöveggel:

„Örök emlékül annak, hogy Petőfi Sándor a népek szabadságeszményének lánglelkű költője az osztrák elnyomók ellen a szabadságért dúló Temesvár környéki harcokban résztvett és 1849. május 26-án e helyen táborozott. Ez emléktáblát újra emelte közadakozásból Újszentes község lakossága 1945 évi július hó 29-én.”

A zombolyai 1848-as emlékmű

A Zombolya környékén dúló 1848–1849-es harcok emlékére Zombolyán, 1948. március 14-én – az 1848-as szabadságharc 100. évfordulójára – leplezték a községháza parkjában felállított impozáns emlékművet.

Az ünnepségen – melynek egyik fő szervezője volt – a Magyar Népi Szövetség részéről részt vett az országos alelnök, Juhász Lajos, a Népi Demokrácia Frontjának Temes-Torontál megyei képviselőjelöltje, Fodor István, a Magyar Népi Szövetség országos szervező bizottságának tagja és a temesi szervezet több vezetőségi tagja. Ez alkalommal Druja Vasile elemi iskolai igazgató méltatta az 1848–49-es szabadságharcot. Magyarul Juhász Lajos mondott nagyszabású beszédet. Koszorúzás után

Fekete Sándor a centenáriumi bizottság zombolyai elnöke az emlékművet átadta Jucsikov Simion községi bírónak, aki megőrzésre átvette.

Az emlékművet Johann Keppinger zombolyai műépítész készítette, formája piramis alakú, magassága 6,5 méter. Anyaga beton, Klinker-tégla díszítéssel. Felirata:

*„Az 1848–49-es szabadságharc hőseinek emlékére,
Bălcescu Nicolae, Murgu Eftimie, Avram Iancu,
Petőfi Sándor, Táncsics Mihály, Kossuth Lajos,
1848–1948.”*

(román és magyar nyelven).

Ezen emlékművek, obeliszkek mellett Bánság-szerte megtalálhatók még olyan sírok, amelyekben a szabadságharcban résztvevők földi maradványai nyugszanak. Ezek feltárása folyamatban van.

Maderspach Ferenc sírja

Még a szabadságharc megkezdése előtt a szerb lázongások elfojtására a temesvári hadparancsnokság kiküldi Maderspach Ferenc századost és Phillipovszky Tamás tüzérhadnagyot Fehértemplomba a helyi nemzetőr csapat megszervezésére. A többrendbeli Fehértemplomért vívott harcokban Maderspach Ferenc megkapja a megtisztelő „Fehértemplom védője” címet. Végül is a szerencsétlen pancsovai csatában (1849. január 3.) megsebesült és sebesülten érkezett meg Zombolyára, ahol a kórházban meghalt. Zombolyán temették el.

Amint Haynau a Délvidékre érkezett elrendelte, hogy a volt császári tisztnek a sírját felássák és csontjait felakasszák. A kiküldött vadászokat e tettük végrehajtásában megakadályozta a zombolyai németek erőteljes tiltakozása. Haynau végül is elállt e szándékától, de Maderspach özvegye Haynau parancsának hallatára megőrült.

Csonka oszloppal díszített sírján egyszerű felirat:

*„Maderspach Ferenc honvédőrnagy
1848–1849.”*

Vukovics Sebő sírja

Szerb származású jeles magyar reformpolitikus, Kossuth közeli munkatársa. Már a nemzeti fellendülés korában – 1848-at megelőzően – nagy szerepet vállalt mind gazdasági téren (berekcsói birtoka 103 879 ft. jövedelemmel szerepel egy korabeli összeírásban), mind politikai téren. 1843-ban például főszoigabíróként Temes megye liberális képviselője az országgyűlésben. 1848-ban tagja volt a március 21-én Temesváron megalakult közbiztonsági választmánynak, a Délvidék kormánybiztosaként irányítója volt a bánsági eseményeknek.

1849-ben igazságügy-miniszterként működött.

Ezen cselekedeteiért Világos után külföldre kényszerül s Londonban él. 1868-tól Temesvár díszpolgára. 1848-ról szóló értékes emlékiratait Bessenyei Ferenc adta ki 1894-ben.

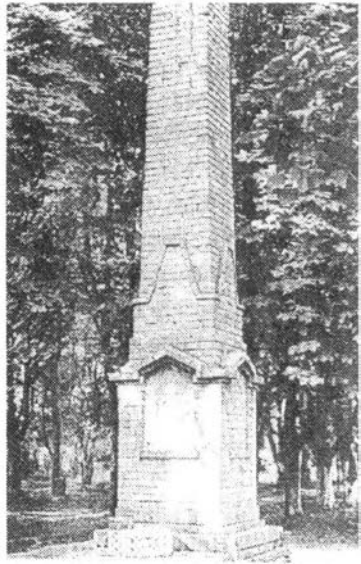
Sírja Berekszón található az ottani görögkeleti templom kertjében.

Adatok szerint a múlt század végén a Bánságban még 168 olyan személy élt, akik végigküzdötték a szabadságharcot és sírjaik valószínűleg e területen vannak. Ezek között megemlíthetők: Mészáros Viola Anna – Temesvár, Karácson István – Varjas, Vudy Antal gyárvárosi apátplébános és édesapja – Temesvár, Mészáros Ignác – Aurélháza, Rittinger József – Gyertyámos, Pálinkás József, Ragyóczy József – Temesvár, Németh József püspök – Temesvár, Eisenstadter Ignác – Temesvár, Piáter János – Zombolya, Jancsó Sándor – Lugos stb.

Sírjaik feltárása folyamatban van.

Újszentes. Petőfi-emlékmű

Zombolya. 1848-as emlékmű

Zombolya. Maderspach Ferenc
őrnagy síremléke

Gyertyámosi honvédsírkő

Temesvár. 1848-as obeliszk a Józsefvárosi temetőben

Honvédsír a szabadfalui temetőben

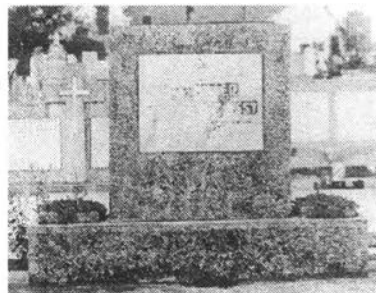
Temesvár.
Selyemyártelki 1848-as obeliszk

**Itt nyugszanak
az 1848–49 szabadságharcban
elesett magyar szabadságharcosok
Áldott legyen emlékük!**

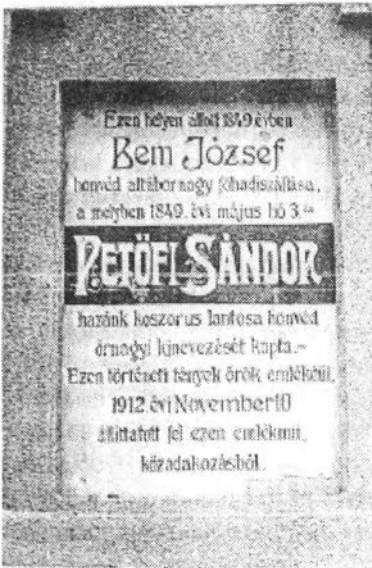
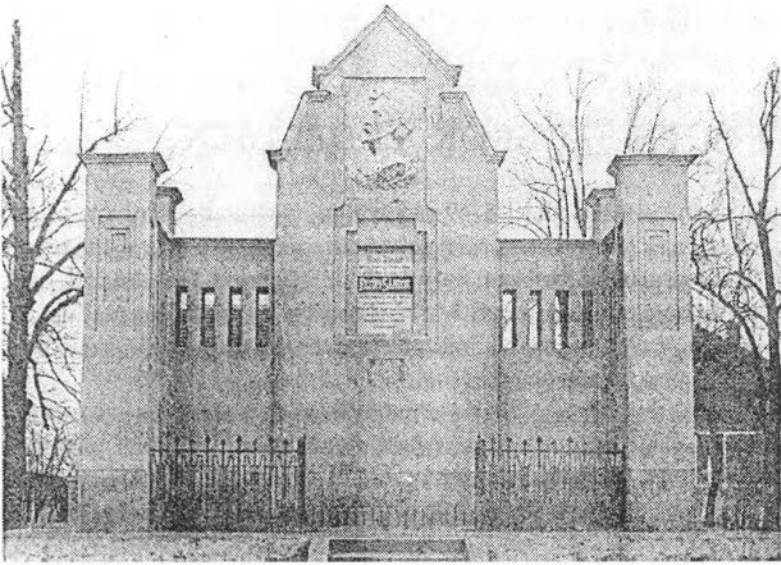

Berekszó. Vukovics Sebő sírja

**Temesvár. Gyárvárosi temető.
Alsebesi Tormassy Kálmán sírja**

Temesvár.
Szabadfalui Petőfi-emlékmű
és -emléktábla

Borbély Gábor

filológus, Nagyváradi

KOSSUTH-SZOBROK ERDÉLYBEN

Kossuth Lajosnak az 1848–49-es forradalom és szabadságharc vezető egyéniségének lelki, akarati tulajdonságait, magatartását még életében számtalan népdal és történeti monda örökítette meg. Gondoljunk csak a Kossuth-nóták változatosságára: bizakodó hangvételű honvéddalok, verbunkok, majd kesergők, melyek a szabadságharc elvesztéséről, Kossuth száműzetéséről énekelnek.

A Kossuth-kultusz, egyben az önkényuralom elleni tüntetés jegyében, polgári divat lett a körszakáll, az ún. Kossuth-szakáll, valamint a gömbölyű tetejű, széles szalagú, körül felhajtott karimájú, fekete színű nemezből készült ún. Kossuth-kalap. A Kossuth iránti fokozott tisztelet, halála, majd tömegeket felvonultató temetése után tovább erősödött. Megdöbentő de igaz! Wekerle Sándor, Magyarország első polgári származású miniszterelnöke nem tudta rávenni az uralkodót, hogy az országgyűlés gondoskodhasson az újkori magyar történelem legkiemelkedőbb magyar személyiségének temetéséről. Még a halál sem oldotta fel a két világot jelképező, két ember: Kossuth és Ferenc József ellentétét! Egészen másként viszonyult a nép. A vasút melletti városokban, falvakban, az éjszakában is levett kalappal várták a koporsót szállító vonatot, majd. 1894. április 2-án Budapesten százezres tömeg kísérte utolsó útjára.

Halála után szobrának felállítása valóságos mozgalommá vált! Erdélyben 1896 és 1909 között összesen kilenc szobrot állítottak, a tizediket pedig 1997. május 18-án Gyergyószentmiklóson. Sajnos az impériumváltás után a kilenc Kossuth-szoborból hét eltűnt: összezúzták, átöntötték, esetleg addig rejtegették – jóhiszeműen –, hogy kézen-közön nyoma veszett. Így ma már csupán megsárgult képeslapokon, korabeli újságokban, esetleg könyvillusztrációként láthatók. Nagyon nagy kár, hisz a Kossuth-szobrokat kivétel nélkül az illető település lelkes lakossága állította közadakozásból: senkitől sem kényszerítve, senkitől sem ellenezve!

Bihardiószegen a millennium évében, 1896. május 10-én leplezték le Kossuth bronzból öntött mellszobrát. Alkotója Gerenday Béla (1863–1936), aki főként kisebb mellszobrok alkotásában jeleskedett. Kossuth szobrai ma is láthatóak Bárádon, Balatonkenesén, és az ukrainai Técsőn. Diószegen kétszer is ledöntötték a szobrot, de mindkétszer sikerült elrejteni, megmenteni, így 1994 márciusában újra felállították, igaz nem az eredeti talapzatra, hanem a református templom belsejébe.

Marosvásárhelyen 1899. március 25-én leplezték le Kossuth egész alakos bronzszobrát. A Köllös Miklós (1861–1900) készítette szobrot 1923-ban távolították el. A Fekete-Körös síksági részén fekvő Tenke viszonylag későn, 1349-ben tűnik fel oklevélben, a „váradi püspökség feketekörösmenti birtokainak egyik központjaként.” (Jakó Zsigmond) Az 1900. évben azon nagyközségek sorába tartozott, ahol a 3570 lélekből 80-90% a magyar: 2037 református, 890 római katolikus, 368 görögkeleti, 190 izraelita, 28 görög katolikus, 35 egyéb. Iparos egylet, olvasó- és dalkörök működnek. A Kossuth-mellszobrot 1899. november 5-én avatták fel. *Közzadakozásból készült! Alkotója Gerenday Antal és Béla, kiknek Balatonszabadiban, Berekböszörményben és Dunapatajon áll hasonló felfogásban készült szobra. Fábián József ny. történelem tanár szíves közléséből tudjuk: „1919-ben az új fennhatóság azzal állt elő, hogy a szobrot el kell távolítani... Így ment a huzavona 1920-ig, amikor a tenkeiek levették a bronz mellszobrot és egy presbiternél elrejtették. A talapzat bekerült a parókia udvarára, ahol néhány év múlva talpra állították. A szobor először egy kútba került, majd 1922-ben elásták egy közelben lakó református parasztember házának második udvarán.” 1999 novemberében már bizakodóbb Fábián József: „egyre pontosabban körvonalazódik, hogy hol kell kutatni” – írja a Bihari Naplóban (1999. november 27–28.).

Nagyszalontán 1901. június 30-án leplezték le Kossuth egész alakos bronzszobrát. Alkotója Tóth András (1858–1929), a költő Tóth Árpád édesapja. A mesternek ekkor már áll egy teljes alakos Kossuth-szobra Nagykőrösön (1900. szeptember), majd 1902 szeptemberében az egyesült államokbeli Clevelandban is felállították a legfiatalabbat a három közül. 1920-ban Szalontán is ledöntötték a Kossuth-szobrot, és csak 1940-ben került vissza az őt illető posztamentumra. 1944-ben másodszor is leparancsolták, ám a sors furcsa fintoraként éppen egy

szovjet tiszt eredeti helyére visszahelyeztette. A parancs szigorú lehetett: a szalontai Kossuth-szobor azóta nem mozdult, de nem is próbálták megmozdítani!

Tataros Brusturi néven a Mezőtelegd–Derna országút mentén fekszik Nagyváradtól 34 km-re. A Réz-hegység nyúlványai alatt, e Gyepes patak menti falut már 1360-ban említik Tatárpatak néven. Fényes Elek 1851-ben megjelent Geographiai Szótárában az alábbiakat írja a faluról: „Váradhoz északkeletre 3 1/2 órányira, két hegy közti lapályos térségen, 8 kath., 840 n.e. óhitű lak., anyatemplommal. Hegyeiben nagy kőszénrétegek találhatók, s ugyan itt van egy kitűnő jóságú asphaltbánya.” A kitűnő minőségű bitumen célszerű kiaknázására, hasznosítására 1899-ben alakult meg a „Tatarosi kőolaj és aszfalt r.t.” Rövid idő alatt, igazi, modern gyártelep jött létre Tataroson: adminisztrációs épületek, lakóházak, kazán- és szivattyúházak, villanyvilágítás. És természetesen sok-sok munkahely teremtődött, ami a népesség növekedéséhez vezetett. 1900-ra megkétszereződött a lakosság száma: 1673. Ebből 539 akkor magyarnak vallotta magát. A már működő görögkeleti iskola mellett, 1894-től állami elemi iskola is fogadta a gyermekeket, ahol magyarul tanultak. Temploma azonban soha nem volt az ottani magyarságnak! Kossuth születésének 100. évfordulóján, 1902. november 6-án Tataroson szobrot kapott a forradalmár, vagy talán az Ember, aki jóval a szabadságharc kitörése előtt következetesen síkraszállt a magyar ipar érdekében. A szobor alkotója mindmáig ismeretlen. A gyártelep előtti téren állt. 1925-ben tűnt el.

Várfalva Aranyosszék Torda felé eső oldalán van. Kossuth bronz mellszobrát 1905. október 4-én avatták fel. Alkotója a portréban és emlékművekben jeleskedő Istók János (1873–1972).

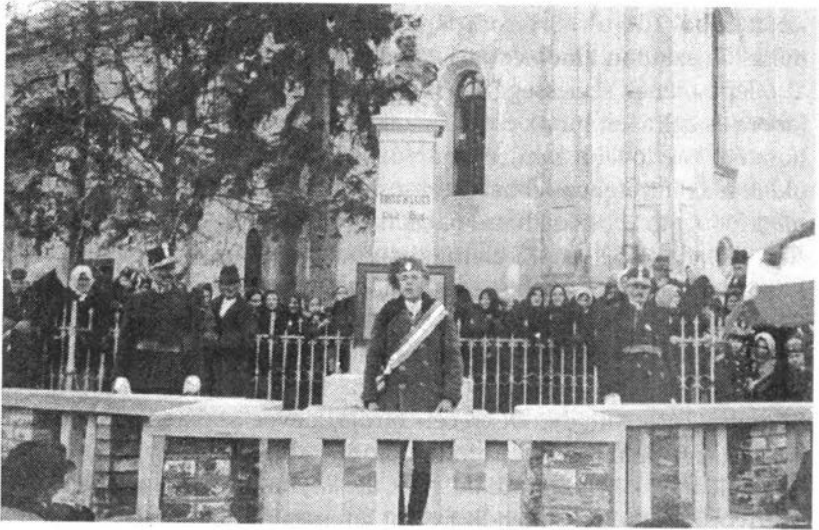
Nagykárolyban 1908. május 28-án leplezték le Kossuth egész alakos, életnagyságú, bronzból készült szobrát. Alkotója Kallós Ede (1866–1950) előbb szülővárosa, Hódmezővásárhely (1903), majd Makó város számára készítette el (1905) a teljes alakos Kossuth-szobrot. Szomorú sors, szomorú vég várt a nagykárolyi szoborra 1920-at követően. Megsemmisült! **Arad** 1909. szeptember 19-én kapott méreteiben is monumentális Kossuth-szobrot, mondhatnók egy mozgalmas szoborcsoportot. Ádámfy Józsefnek a Kossuth-szobrokra vonatkozó

kutatásából tudjuk: „Három lépcsőzetű alapzattól, középen fehér mészkő oszlopon emelkedett Kossuth Lajos bronz alakja. A talapzat alsó lépcsőjének szélessége 12,40 m, vastagsága 7,40 m... Az oszloptól jobbra és balra két bronz csoportozat állt. Bal oldalon a csatába induló honvéd, zászlóval a kezében búcsúzik arájától és édesanyjától. Jobb oldalon az ifjú nehéz sebbel összeroskad és társa ragadja ki kezéből a harci lobogót. Az oszlop hátsó oldalán egy relief magyar csikóst ábrázol. A mellékalakok 1 és 1/2 életnagyságúak.” (Ádámfy József: A világ Kossuth-szobrai.) A szoborcsoport alkotói Margó Ede (1872–1946) és Pongrácz Szigfrid (1872–1929). Ugyancsak ők készítették – hasonló felfogásban – a debreceni Nagytemplom előtt álló Kossuth-szobrot. 1914-ben avatták fel. Kossuth jobb oldalán Szacsvey Imre, Perényi Miklós és Könyves-Tóth Mihály, Debrecen bírója, neves szabadságharcos áll. Kossuth bal oldalán a hadba induló honvéd búcsúzik anyjától. Méltán lehettek büszkéek az aradiak, hisz az I. világháborút megelőzően gyönyörű szobrok ékesítették a város tereit, talán akkor még mindenki gyönyörűségére!

A szatmári tájakon, **Szinérváralján**, a bibliafordító és nyelvész Erdős Sylvester János (1504–1551) szülővárosában 1909. október 3-án leplezték le Kossuth bronz mellszobrát. A szobrász Holló Barnabásnak (1865–1917) ez volt a harmadik köztéri Kossuth-szobra: Balatonalmádi (1903) és Ajka (1904) után. Igaz, a következő évben Losonc számára is készített egy egész alakos Kossuth-szobrot.

Gyergyószentmiklóson 1997. május 18-án emeltek egész alakos Kossuth-szobrot. Alkotója Miholcsa József. Ezzel talán új fejezet kezdődött. Erőt adhat, hogy felkutassuk az eltűnteket, esetleg újakat állítsanak, hisz 2002-ben Kossuth születésének 200. évfordulóját ünnepli a józanul gondolkodó, civilizált Európa!

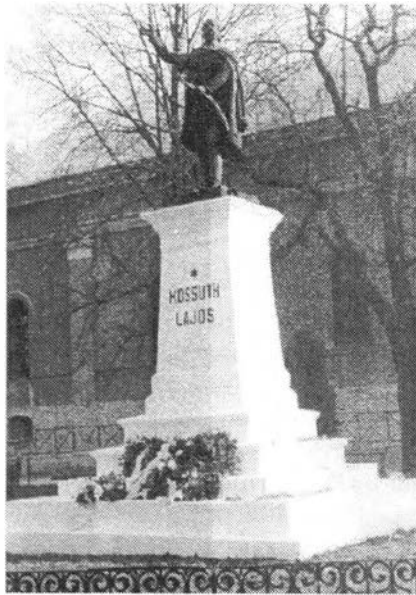
A tragikus sorsú Juhász Gyula gyönyörű sorokban szólt az Igazságról „Kinek nővére Szépség és szabadság/ S kinek világa most hajnalodik”. Ugyancsak ő, 1905-ben versben köszöntötte a makói Kossuth-szobrot, egyáltalán a Kossuth-szobrokat: „Alföld porában, kisváros saráiban/ A napban és a hóban nyugodtan/ áll./ Némán is harsog és nem bántja/ lárma,/ Sem a tömeg, mely gyűlöl vagy/ csodál.” Sajnos jóslata, jóvendőlése nem vált be: „Ő áll, fölötte minden változásnak,/ S az évek adnak patinát neki.” Talán ezután, majd a 21. században!

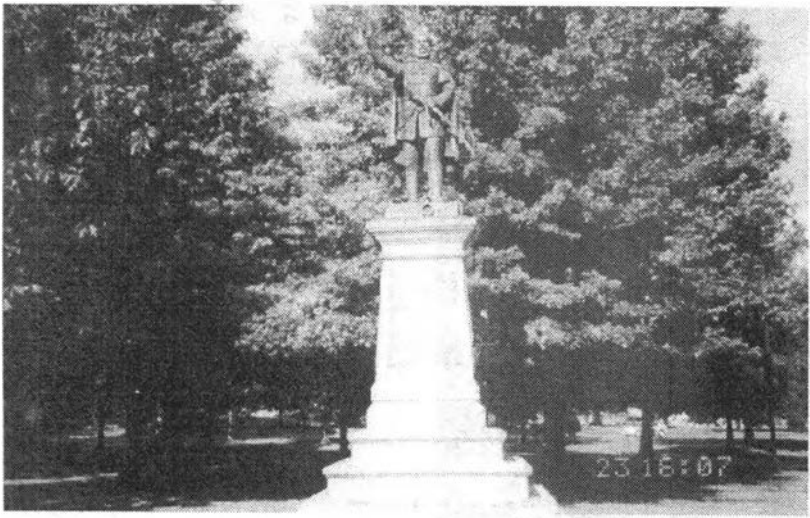
A bihardíószegi Kossuth-szobor 1941-ben ...

és most a református templomban

A szalontai...

és a clevelandi Kossuth-szobor

A técsői Kossuth-szobor

A tenkei Kossuth-emlékmű

Dánielisz Endre

ny. tanár, Nagyszalonta

A SZABADSÁGHARC ESZMÉJÉNEK TOVÁBBÉLÉSE A HAJDÚVÁROSBAN

A szabadságharc vérbe fojtása, de méginkább a cári csapatok visszavonása után nehéz napok virradtak Magyarországra: osztrák katonai megszállás alá került, s a parancsnok teljhatalmat kapott. Ezreket sújtott a kíméletlen megtorlás. A nyílt erőszakot Alexander Bach neoabszolutisztikus kormányzata követte (1850–1859). Az udvar az ötvenes években az idegen tisztviselőkre és a hadseregére támaszkodva a leigázott országnak a császárságba való beolvasztására törekedett. Megerősítette az elnyomás szerveit, növelte a rendőrség s a csendőrség állományát, katonai kormányzókat küldött ki és újra bevezette a cenzúrát. A közigazgatásban, igazságszolgáltatásban német lett a hivatalos nyelv.

†

Az abszolutizmus kora

Nagyszalonta esetében – az egykori helytörténész szerint – ez így zajlott le: „seregestől jöttek az idegen hivatalnokok; ... a visszahatás működése meglátszott a közigazgatás és a jogszolgáltatás terén is; ... 1853-ban végleg átszervezték a közigazgatást.” Bihar vármegyét ketté osztották: Észak- és Dél-Biharra; utóbbit pedig hét járásra. Mindenik élén a főszolgabíró állott, alatta a szolgabírák s az esküdtek. Szalonta is járasszékhely lett. „A Bach-korszak közigazgatási szelleme értelmében kisebb városokba is neveztek ki polgármestereket. Szalonta első polgármesterévé Mezey Ferenc volt jegyzőt tették” – írja dr. Móczár József Nagyszalonta 1606–1906 című, 1906-ban megjelent könyvében. Hivatali beosztása 1859-től 1861-ig tartott.

Mivel a '47-es tűzvész a középületeket sem kímélte, s ezek pótlására '48–49-ben nem nyílt lehetőség, a Bach-korszak hivatalai a cseréppel fedett, s így megmenekült református „nagyiskola” emeletét foglalták el egészen 1863-ig. A kis- és a nagyocska diákok a földszinti termekben felváltva tanultak.

A polgári peres ügyek a fősztolgabíró hatáskörébe tartoztak. Kezdetben efféle gondja nem igen akadt, mert a lakosság vonakodott az új rendszertől. Inkább a régi magyar értelmiségiekhez fordult ügyes-bajos dolgaival.

Tényleges ellenállásra a lakosságnak nem nyíltott alkalma, de érzelmeit és viszonyulását az idevezényelt „Bach-huszárok” és pecsovics személyek iránt a passzív rezisztencia által nyilvánította ki.

Arany János egyértelmű magatartása

A megfontolt és figyelmet fölkelte passzív ellenállásra, a kormányzattal való szembeszegülésre a honmaradó, a politikától magát távol tartó Deák Ferenc nyújtott követendő és követhető példát a nemzet számára. A maga szűkebb körében ugyanezt cselekedte Petőfi szívbéli barátja, költőtársa, Arany János. Már 1849 júliusától állás nélkül, anyagi bizonytalanságba él nejével és két apró gyermekével. Az ellenforradalom győzelme után bujdosni kényszerül. Sokáig élete sincs biztonságban. A kortárs és szemtanú Rozvány György ezt így örököltette meg: „Naponta érkezett hozzánk híre az elfogatásoknak és sok esetben semmis dolgokért, vagy rossz akaratú árulkodásra. A szolgabíráknak érdemül róvatott fel az elfogatandó áldozatokra rámutatás, vagy az ilyeneknek bejelentése. Folyvást rettegésben voltunk a rémuralomtól, és az aljas árulkodástól.

Arany biztosra vette befogatását, s minthogy ezek leginkább éjjel foganatosítottak, le sem feküdt, hanem felöltözve és zöld csurapéját magára véve pamlagán ült, mellette kis úti podgyászával. Így töltötte el az éjet, félig ébren, félig alva” – olvasható Rozvány György Arany János életéből című cikksorozatában.

Szerencse, hogy letartóztatására nem került sor, nem lévén haragosa, ki följelentette volna. Bár távolabb került tőle a veszedelem, de közelében maradt családja fönntartásának gondja. „Bűnei” miatt állását elveszti, s a notariális quartélyból is ki kell költöznie. Lakóként, kereset nélkül tengődik. Ekkor, a rémuralom enyhültén nevezik ki Kenyeres Jánost Szalontára fősztolgabírónak. Ő, a költő egykori tanuló-, majd munkatársa nyújt némi segítséget. „Hivatali irodájába csekély honorárium ígérete mellett meghívta, s Arany ezt elfogadta.” Hála Istennek, részéről ez nem vonta maga után sem a költői szilenciumot, sem elveinek földadását.

E bizonytalanságban töltött két év alatt is negyvenegyhány verset ír, amelyeknek nagyobb hányada „beszél a szabadság véres napjairul”, így téve eleget az emlékezés s az emlékeztetés nemes feladatának, máskor a csüggedőkben igyekszik reményt ébreszteni:

*Félre, kishitűek, félre! nem veszett el –
Élni fog nyelvében, élni művészettel,
Még soká e nemzet!*

(Egressy Gábornak)

*Óh, remélj, remélj egy jobb hazát!
S benne az erény diadalát...*

(Fiamnak)

De lírájából nem hiányzanak az ellenállásra, lázadásra biztató sorok sem:

*De tudd meg, de tudd meg, vérszopó Heródes:
Hogy ő nincs elveszve!
Napjaid számítva, megijult az idő,
És, kitől rettegsz, nem féli fegyverid ő,
Az Ige, az eszme!*

(Ráchel siralma)

Amikor pedig – anyagi helyzetén segítő – a közeli Gesztre megy Tisza Domokos házitanítójaként, újabb alkalmat talál arra, hogy az ifjúhoz címzett versében az eszmékből és eszményekből kiábrándult kortársainak odakiáltsa:

*Legnagyobb cél pedig, itt e földi létben,
Ember lenni mindég, minden körülményben.*

(Domokos napra)

Arany is vallotta azt, amit kortársa, Toldy Ferenc fogalmazott meg: „Az irodalom ez idő szerint fő tényezője megmaradásunknak”. A költői üzenetet elsősorban a feltámadó hetilapok útján kívánta eljuttatni olvasóihoz, de arra is akadt példa, hogy a besugónak gyanított német vendéglős füle hallatára maga szavalta el a honvédek hősiességét megidéző Koldus-ének című életképet. Barátai lélekjelenlétének és ügyeskedésének köszönhető, hogy merész kiállításának nem lett tragikus következménye.

Köztudott, hogy a költőt nem csituló anyagi gondjai kényszerítik szülőföldje elhagyására. Azonban nagykőrösi tanárként is az aktív ellenállásra nyújt követendő példát, amikor a császárt dicsőítő óda helyett megírja élete legbátrabb balladáját, A walesi bárdokat.

Az önkényuralom megrendülése

1860-ban Ausztria külső és belső nehézségei a császárt uralkodásának abszolutisztikus módszereiről való lemondásra kényszerítik. Két rendeletében, az ún. októberi diplomában és az 1861 februárjában kibocsátott patensben birodalma lakóinak némi mozgási szabadságot engedélyez. A meginduló önkormányzati élet, korlátai ellenére, fölszabadította a szunnyadó erőket.

Nagyszalontán ez a városi közigazgatás részbeni, pozitív irányú átszervezésében nyilvánult meg. Több figyelmet fordítanak a lakosság szükségleteinek kielégítésére, és változtatnak a visszahúzó, hagyományos jogelveken.

A mindeddig késlekedő polgárosulás jeleivel egyre gyakrabban találkozunk. A főtéri cívisházak elejét üzlethelyiségekké alakítják át, ahol két gyógyszertár, hitelintézet, borbélyok, szakosodott üzletek, rendelésre dolgozó kisiparosok ütnek tanyát. A forgalmasabb utcákon megjelennek a mai járdák ősei, a pallók. A leégett városházát pótolandó, megveszik a Főnyad-házat, ahol elfér a megnagyobbodott közigazgatás; 1863-ban az adóhivatal is fölszabadítja az iskola emeletét.

Másféle, de el nem hanyagolható körülmény a népesség keveredése. A korábban szinte kizárólagosan kálvinista városban – az ötvenes évek derekán – 106 katolikust és 350 zsidó vallásút tartanak nyilván a tizenegyezer lakos között.

Ez a nagyfokú, eddig soha nem tapasztalt gazdasági, társadalmi mozgás az emberek figyelmét a napi gondokra, korábbi státusok újragondolására, megváltoztatására összpontosítja. Kevesebb szó esik a múlttól s a '48-as események mindinkább homályba merülnek. Amíg Balogh Péter esperes úr Debrecenbe nem költözik (1860) püspöki székét elfoglalandó, prédikációiba bizonyára belefoglalta a szabadságharc eseményeit, tanulságait. Hasonlóan cselekedhetett Gere Ferenc rektor a tanítási órákon. Ekkor viszont még nem alakulnak egyesületek, politikai vagy kulturális közösségek, ahol a hasonlóképpen vélekedők találkozhatnak, ötleteiket kicserélhetnék.

A kiegyezés után

Az 1867-es kiegyezés – az európai politika lehetőségeit s a belső erőviszonyokat figyelembe véve – logikus és valós kőmpromisszum volt. Gazdasági, politikai, társadalmi következményei Bihar megyében is erőteljesen éreztették hatásukat. Ezek elsősorban a székhelyen, Nagyváradon nyilvánultak meg, de hullámai elérték a megye nagyságrendben második városát, Szalontát is. Előzőleg készült el a Váradot Araddal összekötő országút, 1871-ben pedig a vaspályán akár Fiuméig szállítják az itt termelt gabonát, a tenyészített haszonállatokat. A jól fizető búzából még marad itthon annyi, hogy az ekkor létesült hároni, géperővel működő malomnak folyamatos munkája legyen. Számban, gazdasági erőben gyarapodnak a kisiparosok és a kiskereskedők, több a gimnáziumot, sőt jogot végzett tisztviselő, hiszen 1871-től járásbíróság is létesül. Ügyvédek s más értelmiségiek szép számban telepednek e parasztvárosba. A polgárosodás meghatározóvá válik, s ennek természetes következményeként feltűnnek a szabadidő felhasználásának városi formái: kávéház, kártyapartik, baráti összejövetelek, műkedvelő előadások, „úri” bálók.

Noha az első helyi napilap megjelenésére még bő két évtizedet kell várni, az értelmiségi réteg folyamatosan hozzájut a Bihar című közlönyhöz, majd az 1868-ban induló Nagyvárad Lapokhoz. A fővárosi sajtó szalontai jelenlétéről már Arany idejéből vannak adataink. Ha a megelőző évtizedre a szalontaiaknak a politikától való elfordulása volt a jellemző, e téren most gyökeres fordulat következik be. Kezdődött ez a magyar országgyűlés összehívásával (1861), a Felirati- és a Határozati Párt éles vitáival a '48-as alkotmányhoz való viszonyulás kérdésében. Esztendő múltán ismertté válik Kossuth Duna-konföderációs tervezete; folytatódik Deák húsvéti cikkével (1865. április 16.), majd a kiegyezés mikéntjéről vallott Deák–Kossuth álláspont szembekerülésével, évekig tartó vitáival. Természetes, hogy mindez a hajdúvárosban is visszhangra talált, s véleményét ki-ki igyekezett másokkal megismertetni, álláspontjához támogatókat keresni. Így jönnek létre az egyesületek, „a társas élet korabeli alapsejtjei”.

A Népkör létrejötte

Noha hivatalosan csak egy 1873-beli körrendelet nyilvánítja ki az állampolgárok egyesülési szabadságát, már ezt megelőzően feltűnnek a különböző célú társulások. Hogy csak közeli példákat említsek, Sarkadon 1862-ben alakult meg az első Olvasókör, Nagyváradon pedig 1858-tól működik az úri kaszinó. Szalontán a dualizmus létrejötte nyomán kibontakozó szabadabb szellem teszi lehetővé 1868-ban az első politikai fogantatású egyesülést, a Népkört. Sajó György szalontai polgár alapította; esztendő múltán már 120 beiratkozott taguk volt. Célkitűzésüket demokratikusan gondolkodó jegyzőjük így fogalmazza meg: „A Népkör nagyokat és kicsinyeket, elsőket és utolsókat befogad, testvérekké s az elvbarátság útján együttműködésre hivatott polgártársakká teszen. ... A demokrácia egyedül a személyes érdemet ösmeri és tiszteli; ezt sem parancsra, de önként.” Az egyszerű polgárok bevonásának a szándékával a legkisebb tagsági díjat állapítják meg: évi két koronát.

Esztendő múltán vaskos Emlékkönyvet adnak ki.

A szalontaiak levélváltása Kossuth Lajossal

Csorvássy István előszavából megtudjuk, hogy szerzője, s az általa képviselt Népkör a turini remetét tekinti szellemi vezérének, és a kiegyezést követő politikai harcban mögé sorakozik föl. Ezt példázza a belső címlap utáni, Kossuth két fiának címzett, csupa nagybetűvel szedett szöveg: „Kossuth Ferenc és ifj. Kossuth Lajos-Tódornak, mint a magyar haza hű polgárainak örök tisztelete jeléül ajánlja a szerkesztő.” A szalontaiak politikai hűségét erősíti az édesapának szóló levél, valójában hűségnyilatkozat. Ennek befejező részében arra kéri a szabadságharc eszméinek megtestesítőjét, hogy fogadja el a Népkör tiszteletbeli elnökségét.

Szem előtt tartva ama tény, hogy e levélnek nemcsak szövegét nem ismerik a mai szalontaiak, de létéről sincs tudomásuk, kíváncsnak vélem a maga teljességében való ide iktatását.

Nagy férfiú!

Ha az általad felszabadított magyar nép a mi szívünkkel érez és főnkel gondolkodik, úgy mi mostan milliók nevében tesszük azon vallomást: „Tégedet

úgy óhajt e nemzet, mint a száraz föld a vizet.” – Míg te eljöhetsz, mert jönni fogsz, megyünk eléd mi. Közelebben lenni kívánunk. Teremtényed, az 1848-as alkotmány, kontár mívesek kezében az 1865–66-os torz alakká változott. Nem ismerünk reá. Te is megtagadod. Ebből értjük, hogy te a miénk vagy, s érezzük, hogy mi a tied vagyunk. – Mit Isten összekötött, azt ember szét nem választhatja.

Ezen csatlakozásnak őszinte bizonyítéka, jelzőlogója legyen most a mi honfi kebleink legszentebb vágyának szóval és tettleg kifejezése, mely szerint Népkörünk tiszteletbeli elnökéül választunk.

Elvedet valljuk hirdetjük, ezáltal mi nagy szellemed alkotó ereje által lettünk a honpolgári jogok körébe fogadott néppé. Szeretnek s boldogítani kívánnak minket a te hű elvtársaid; mellőznek, elnyomnak a te elleneseid. Ne távolodjunk hát egymástól! Csatlakozzunk minél tömörebben, akik összetartozunk, egyetértünk a nemzeti Függetlenség – Demokrácia – Közművelődésnek polgárilag szent hitvallásában.

Miután te még most sem teheted, felkeresünk mi a legszívesebben tisztelő bizalommal, hontalan bujdosásodnak helyén, ama földön, mely kedvesebb előttünk, mióta tégedet hordoz, s ez árva nemzet sorsán hullatott könnyűidet arcádon lefolyni szemléli, az olasz nép felszabadult és egyesület hazája. Onnét várjuk mi, hogy majdan megjövén, hozasz szegény magyar hazánknak is szabadságot, polgári körébe egymást megértésnek, egyenlőség és testvériességnek áldó lelkét, mely nagy dolgok kivételére – mint 20 év előtt tapasztaltuk – egyedül alkalmas, mely egyuttal lemosni fogja nemzetünkről e mostani alázkodása és aláztatása szégyenét.

*Az 1848-i törvényekhez méltó néppé lenni kívánunk mi, ez okon tisztelettel kérünk: fogadd el igénytelen bár, de mostani körülményeink közt vakmerőséggel határos bizalmi szavazatot, – fogadd el Népkör-ünk **tiszteletbeli elnökségét**, – a nemes lélek, mely téged mindenkor ihletett, találja gyönyörűségét a mi – törvény és alkotmány tisztelő – magas egyszerűségünkben.*

A kegyes válaszáért buzgó szívvel esedezővén vagyunk

N-Szalontán júl. 31. 1868.

igaz tisztelői

Etédy Lajos

elnök

Csorvássy István

egyleti jegyző

E levélből kiérezhető, hogy a Népkörbe tömörülő szalontaiak érzelmi- és tudatvilágában Kossuth Lajos legendássá vált alakja a dicsőséges szabadságharc és a Függetlenségi Nyilatkozat

megtestesítőjeként van jelen. A kiegyezésig fegyveres erővel levert népének nemzetközileg elismert vezére volt; attól kezdve a hivatalos Magyarország ellenzéke lett. A dualista államformának a politikusok között otthon is akadtak bírálói; másrészt a beköszöntő liberális kapitalizmussal sem volt megbékélve a társadalom valamennyi rétege. Ezek is, azok is Kossuth nevét írták lobogójukra és egyre több társaság, kör, dalárda választja tiszteletbeli tagjává, díszelnökévé. A tiszteletadás e nagymérvű megnyilatkozására a címzettnek lehetetlen volt külön-külön válaszolnia. Azonban Kossuth figyelmességének már az is ékesen szóló bizonyítéka, hogy többeknek írott levelében mindenik közösséget, egyesületet névszerint említi meg. Idézzük az episztola bevezetőjét:

„Turin, december 24-én, 1868.

Azon testületeken s egyleteken kívül, melyeknek szíves megemlékezésére külön-külön válaszolni még szabadnak tarthatam, a rokonszenv s bizalom különféle nyilatkozatai által lettem más számosak részéről is megtisztelve a közelebb múlt hónapok alatt.

Nevezetesen: Jászberény városa díszpolgárvá, (...) (itt harminchat helység Kossuthot megválasztó társasága következik; közöttük olvasható) a szalontai Népkör tiszteletbeli elnökükké, (...) szíves megemlékezéssel, majd rokonszenves üdvözlésekkel s kegyeletes jó kívánságokkal lettem megöröendeztetve.

Ezekkel kapcsolatban válaszat s sürgető felszólítások érkeznek hozzám több oldalról. – És ez az, ami a nyilatkozást mulaszthatatlan kötelességemé teszi.

Kinyilatkoztatom tehát: hogy ha eljárásomban szívem ösztönét követni szabadnak ítélném, igen kedves feladatnak tekintetem volna az irántam s részben fiaim iránt tanúsított jóakaratót mindannyiuknak külön-külön levélben fejezve ki hálás köszönetemet, eszmét cserélni a kapott levelek változatos, de egytől egyig hazafiúi érzelmektől áthatott tartalma felett; kedves feladatnak tekintetem volna ezt annyival inkább, mert az ily eszmecsere ideje alatt, mintegy visszahonosulva érezhetném magamat a szeretett hazába, melyből a viszonyok balfordulata számkivetve tart.” (...)

Kossuth Lajos személyiségének tisztelete a 19. század utolsó harmadában egyre növekszik, új és újabb formát ölt. Észak-Biharból az érkeserűi és a margittai Demokratikus Kör (1868), míg Dél-Biharból a sarkadi Olvasókör (1869) választja díszelnökévé, 1889-ben pedig Nagyszalonta vezető testülete, tanácsa minősíti díszpolgárává. Utóbbinak már a helyi sajtóban is nyomát találjuk, hisz ez év januárjának elejétől rendszeresen megjelenik hetilapunk, a *Nagyszalonta és Vidéke*.

Politizáló polgárok

E század végén Nagyszalontán a tőkés fejlődésnek újabb jelei mutatkoznak. A már említett malomipar mellett gőzfűrész- és csersavgyár (1893), aprójószág-felvásárló és -értékesítő cég (1895) létesül. A kismesterek számának gyarapodása tükröződik a Vegyes Iparosok Egyletének megalakulásában (1867), ami két évtized múltán Ipartestületté rangosul (1887). A lakosság polgárosodását további tények bizonyítják: a kaszinói foglalatosság a szerényebb és populárisabb Olvasókör elnevezéssel éled újjá (1873). A jó másfél évtizeden át sikeresen tevékenykedő Népkört 1884-ben Függetlenségi Népkörként szervezi újjá Erdélyi Lajos, Csorvássy Istvánt pedig tiszteletbeli elnökké választják. A Kör székhelye már korábban a kormány intézkedéseivel egyet nem értő ellenzéki kispolgárok, értelmiségiek gyülekező helyévé lesz, és mindinkább politikai szervezetté válik. Nem sikerült bizonyítanom, de feltételezem az országosan 1874-ben fuzionált, alakult *Függetlenségi és 48-as Párttal* való kapcsolatát. Tény azonban, hogy a *48-as Népkör* Nagyváradon 1880-májusában lépett a nyilvánosság elé, és külön a *Függetlenségi Párt*. Rövidesen ők is egyesültek, mert az 1890-es években már közös néven lettek Bihar megye második partjává.

Arany László képviselősége

Tempora mutantur, et nos mutatur cum illis – hirdette volt a középkor egyik bölcs királya. Ez a sarkigazság a két Arany esetére igen reá illik. A sors iróniája ritkán mutatkozik meg oly szemmel láthatóan, mint amilyet az apa és fia politikai szereplésében észlelhetünk.

1848 júniusában Bihar vármegye nagyhatalmú vezetői törvényt megcsúfoló cselszövással akadályozták meg Arany nótárius urat abban, hogy szülővárosa és környékének népét az első szabad országgyűlésben a radikálisok között képviselhesse. Negyven év telik el, amikor a fiú, Arany László ugyanabban a szavazókörzetben lép fel, de az apjával homlokegyenest ellenkező programmal, a 48-asokkal csatázó Tisza Kálmán híveként. És nyer. Öt éven át az ellenzékinek tudott Nagyszalonta delegátusa a kormánypártiak széksorában.

Mivel magyarázható ez a felfoghatatlan jelenség?

Korántsem népszerűtlen programjával vagy szónoki képességével, sőt ismeretségével sem, hiszen hétéves elemista, amikor szüleivel együtt elhagyják e bölcsőhelyet. Győzelmét két tényezőnek köszönheti: az Arany név varázsának és a költő bűvöletében élő Rozvány Györgynek, aki 48-ban a legtöbbit tette az apáért, és most még többet a fiáért. Híre kelt, hogy – a kortesek hibájából – László nem éppen szabályosan jutott a mandátumhoz; ezt viszont Rozvány György magyarul és románul elmondott védőbeszédében cáfolta; a szalontai hetilapban közölt több hasábos cikkében pedig határozottan visszautasította. Az érintett levonja a következtetést: bár ismét jelölni kívánják, a megbízatást nem vállalja. A pártharcoktól végleg visszavonul.

A két választás elképesztő mögöttes ténye arra ösztönöz, hogy az itt rejtőző politikai paradoxonról nyíltan szóljak. Arany János, a népi származék, azért nem került be a „nemzet legjobbjainak okos gyülekezetébe”, mert a megye szabadelvű urai a környék román szavazóit az ellenjelölt bejuttatásának előnyeiről győzték meg. – Arany László, a fináncotke reprezentánsa, bekerült a magyar faj hegemóniáját hirdető, a nemzetiségek sérelmeit figyelemre se méltató szabadelvű listán. Ez csupán azért sikerülhetett, mert az ortodox vallású és románul is beszélő Rozvány György a 48-as eszméket föl nem adó helybeliek ellensúlyozására a már említett román szavazókat mozgósította, végül is a saját érdekeik ellen.

Lovassy László halála

Lovassy László (1815–1892) Bihar megye küldötteként, fiatalos lelkesedéssel veti belé magát a társadalmi haladást és a nemzeti felszabadítást követelő politikai mozgalmakba. Az 1832–1836-os, ún. reformországgyűlésnek ifjúsági vezérszónoka, az ellenzékietek tömörítő Társalkodó Egyletnek megalapítója és választott elnöke. Ebben a minőségében gyűjtő hangú beszéddel és általa szervezett fáklyás tüntetéssel köszöntötte a jobbágyfelszabadítást gyakorlatban megvalósító Wesselényi Miklóst. Az osztrák abszolutizmust elítélő, a jobbágyság eltörlését követelő, hatásos beszédeit hallgatva kortársai így jellemezték: „épp oly ragyogó szónoki talentum, mint Kossuth Lajos.”

Az Egyletbe befurakodott rendőrspicli segítségével 1836. május 2-án letartóztatják; tíz évi várfogságra ítélik, és a brünni (Brno) Spielberg

testet-lelket emésztő kazamatájába zárják. Hasonló büntetéssel sújtják Kossuthot, Wesselényit, Balogh Jánost, Bars megye, és Tormássy Jánost, Békés megye küldöttét, sőt unokatestvérét, Lovassy Ferencet is.

Lovassy István, a jogi végzettségű apa, Bihar megye táblabírája hiába tiltakozott a törvénytelen és mértéktelenül súlyos ítélet ellen a királyi táblánál, a Habsburgok hűségesei tisztviselői a büntetés terhén nem enyhítettek.

A fogság magányos órái, a szűk és nedves zárka gyilkos levegője, a jogalapot nélkülöző ítélet felőrölte idegzetét. Amikor – négy év múltán – az országgyűlés kegyelmet harcol ki számára, a szabadulás későn érkezik. Noha fiatal, csupán 25 éves, de az őt körülvevő világ eseményei, az általa megálmodott nemzeti függetlenség hajnalhasadása ködbeborult tudatához nem jut el. Bő félszázadon át élőhalottként tengődik szülővárosában, majd a közeli Erdőgyarak egyik parasztházában. Földi pályája Szalontán ért véget: halottas ágyát a szerető rokonokon kívül senki se vette körül.

Szegény Lovassy Lászlónak ugyanaz volt a végzete, mint sok egykori magyar írónak: míg közöttük járt, az emberek nem törődtek vele; majd csak halála után döbrentek rá, kit veszítettek el személyében.

Nagyszalonta népe és képviselőtestülete március idusát 1887 tavaszától kezdte hivatalosan is megünnepelni. Az első öt évben nem akadt olyan emlékmű vagy jelzett hely, amelyhez e történelmi eseményt valamennyire is kapcsolhatták volna. Feltételezhető, hogy a régi tanácsteremmel kellett megelégedniük. Ámde mostantól „az évenként megisméltendő ünnepélynek új pontja támadott: a közönség megkoszorúzta a mártír síremlékét, – rögzíti a kortárs emlékiró, dr. Podhraczký Rezső. ... Évenként e napon elmentünk vezekelni annak az embernek a sírjához, aki próféta volt, akinek tüzlelke lángot gyújtott az országban; ... aki meg merte mondani, hogy a törvény nem csak a nemzetet kötelezi, hanem a királyt is; ... és akit mindezekért megfosztott a felsőbbség ép elméjétől. ... Szerény ünnep volt ez, de mindig bensőséges, őszinte, igaz és magyar szívből jövő.”

Erősödik a Kossuth-kultusz

A századvég kíméletlen pártharcai közepette az egyszerű emberek tudatában mindinkább kialakult egy független és nemzetibb ország képe, amelyet a száműzetésben élő Kossuth Lajos testesített meg. Ha

az előző évtizedekben csupán szűkebb körben – családban, baráti eszmecseréken, egyesületek zárt falai között – idézték föl a turini remete alakját, a jelzett 1887-es évtől kezdve március 15. és október 6. engedélyezett megemlékezésekké nemesültek. Két év múltán megindul a Nagy-Szalonta és Vidéke, majd követi utóda, a Szalontai Lapok. Ettől kezdve a mindenkori főszerkesztő vezércikket szentel az évfordulónak.

A múltidézésben a Függetlenségi 48-as Kör jár az élen. Tisztségviselői, tagjai sikeresen képviselik, népszerűsítik a levert forradalom és szabadságharc eszméit; a politikai harcban, a választási küzdelemben pedig többnyire maguk mellé állítják a szavazók nagyobb részét.

1894. március 26-án bekövetkezik az agg kormányzó halála. A Szalontai Lapok az első oldalt gyászkeretbe foglalja s ott siratja el „a magyar nemzet legkiválóbb fiát”. Amikor pedig tetemének hazahozatalára kerül sor, riportszerű beszámolóban ismerteti a Kerepesi úti temetőben történeteket.

A helyi közlési lehetőség fölnyitja a zsilipet az íráskészséggel megáldott szalontaiak emlékfolyama előtt. Sorra napvilágot látnak a későbbi helytörténészek számára adatként használható közlemények, nem is szólva a könyvalakban megjelenő monográfiákról. Az előbbieik közül emeljük ki Rozvány György cikkeit. Az egyikkel id. Csáky György halálát gyászolja. A méltató sorokból kiviláglik, hogy nevezett a 48-as forradalom kitörésekor közhonvédként állt be harcolni. Jó szervezőnek bizonyulván, Damjanich tábornok javaslatára, a főhadnagyi rangig jut el. A következő lapszámokban a Szalontáról bevonult honvédek részvételéről szól, kijelentvén, hogy „ily jelentős arányban egyetlen város sem állított ki annyi hazavédőt, mint Szalonta”. Befejezésül a korábban elhunytól közöl kiegészítő adatot: miként menekült meg attól, hogy Görgey – példát statuálandó – 1849-ben kivégeztesse. Egy hónap sem telik el, amikor a 48-as zászlók kálváriáját ismerteti, majd a kortárs bensőségével Petőfire emlékezik, amit a segesvári ünnepségről szóló beszámolóval zár; a Hírek rovat tömören tudósít Szathmári Sándor öreg honvéd temetéséről. Itt említem meg, hogy birtokomban van egy 1892-ben nyomtatott helytörténeti kiadvány. Ebben olvasom – ugyancsak Rozvány tollából – Szathmári István, Arany egykori tanuló társának életrajzát, aki „1849-ben honvédfőhadnagy, majd századparancsnok, a polgári életben cipésmester” volt. A

megemlékezésre az nyújtott alkalmat, hogy „a szabadságharc 19 csatájának legbajnokabb harcosa, a szalontai öreg honvédek legöregebbike, a köztiszteletben álló polgár 75 éves korában elhunyt”.

A Kossuth-kultusz megerősödéséről a legékeesebben szóló bizonyíték az a lelkesedés, összefogás, amelynek révén a szalontaiak az elsők között emeltek szobrot Kossuth apánknak.

A hajdúvárosiak eme gesztusa lényegében két okra vezethető vissza. Az egyik a Kossuth megszüpült emléke felé irányuló, fokozott érzelmi többlet, amikor a közgondolkodás az adott realitás ellenébe egy ideális vezetőt választ, annak egykori tetteit, beszédeit, terveit tekintve követendő példának. A másik a millenniumot követően az egész országra kiterjedő emlékmű- és szoborállítási mozgalom. Megnyugvással vehetjük tudomásul, hogy az 1918 előtti Magyarországon a legtöbb műalkotás Kossuth Lajos testi valóságát örökítette meg az utókor számára.

Kossuth-szobor a Fő téren

Ismereteim szerint a Partiumban az első emléket, a Gerenday Béla megmintázta mellszobrot – mint Borbély Gábor írja –, már a Kossuth halálát követő második évben, 1896-ban fölavatta Biharvidék népe. A távoli tájakon látványosan kibontakozó megmozdulás adott tollat az ifjú Podhraczký Rezső joghallgató kezébe, aki Szobrot Kossuthnak! címmel, mozgósító erejű felszólítást tett közzé a helyi lapban. Érdemes néhány mondatát szósz szerint idéznünk: „Hazánk városai versenyeznek abban, hogy Kossuth apánknak, a mi megváltónknak, szebbnél szebb szobrot állítsanak fel. Ettől a mozgalomtól Szalonta város sem tarthatja magát vissza. Sőt, kötelességünk Kossuth Lajosnak szobrot állítani.” E nemes cél érdekében „három szalontai úrilány egy-egy kézimunkáját ajánlotta fel kisorsolásra”. Remélik, hogy 200–300 forintot sikerül összegyűjteniük az induláshoz.

A lelkes fiataloknak egyelőre nem akadtak követők a felnőttek körében. Vagy az ötletbőség gondjával küzdöttek, hiszen Bocskai és Arany neve hasonlóan felmerült, vagy tiszteletet érdemlő buzgalommal adakoztak a Budapesten felállításra kerülő szoborra és a mauzóleumra. Így Biharország következő Kossuth-szobrát a háromezer lelket számláló Tenke község avatta 1899. november 5-én. Az ünnepségről Rozvány

György tudósít, majd e biztatással zárja részletes tudósítását: Nagyszalontán is helyes lenne egy Kossuth- és egy Bocskai-szobrot állítani!

Az újabb felhívás nem vált pusztába kiáltott szóvá. Társadalmi gyűjtést indítottak, a bálak s a műkedvelő előadások bevételét erre a célra ajánlották föl. Az csak természetes, hogy az első lépést a 48-as Kör tette ezer forint fölajánlásával, majd a szervezés gondjait is magára vállalta. „Senki sem tekintette ezt pártkérdésnek, hanem városunk kegyelete megnyilatkozásának, – vallotta Csorvássy István szolgabíró, a mozgalom lelkes irányítója. Egymással nemes versenyben adakoztak egyesek és társulatok, szegények és gazdagok. Négy-öt hónap alatt szinte a teljes összeg együtt volt; a hiányzó pénzt a város költségvetéséből pótolták. Így útra kelhetett a küldöttség, hogy fölkeresse Tóth Andrást, a debreceni szobrászt. Nála rendelték meg Magyarország egykori kormányzójának egész alakos szobrát. A jó építész hírében álló, de ihletett művésznek alig nevezhető mester meglepő gyorsasággal készítette el a szobor gipszmását, amit a szalontai bizottság jóvá is hagyott. A romantikában fogant, pátoszosan szónokló Kossuth bronzmását fölöttébb magas talapzatra állította a tervező. A helyét viszont kedvezően jelölték ki a Fő tér nyugati részén, háttérnek a református templom világos falát és a szegélyező, terebélyes vadgesztenyefákat választva. Az 1901. június 30-án tartott fényes ünnepségről a Nagyváradai Naplóban Ady Endre számol be. Joggal feltételezhető, hogy a költő személyesen vett részt az eseményen.

Nagyszalonta ezzel visszaszerezte már-már fakuló jó hírét, hiszen Bihar megyében harmadikként állított emléket nemzetünk ragyogó személyiségének. Esztendő múltán Sarkad (1902), majd Tataros (1902) követte, nem is szólva az ugyan távolabb eső, de a forradalom végnapjaiban tragikus szerepet kapó Aradról (1909). – Ettől kezdve a piactér eme szöglete a március 15-i ünnepségek elsődleges színhelyévé vált. Innen indult a zarándokok kisebb csoportja a Vasút utcai temetőbe, hogy megkoszorúzza Lovassy László sírját.

Ezzel a más helységeknek is követendő példát mutató megvalósítással Nagyszalonta népe eleget tenni látszott a szabadságharc hősei, jelesei iránti adósságának. A következő két évtizedben a közfigyelem más, nem kevésbé fontos feladatok irányába fordul.

Mindezek ismeretében azt kell mondanom: eleink fokozott tiszteletet érdemelnek, amiért nagyszámú közösségi foglalatosságuk mellett sem feledkeztek meg nemzeti múltunk dicsőséges időszakáról és kiváló személyiségeiről. Ez tükröződik abban a tényben, hogy a szalontai parasztszobáktól az úri szalonokig mindenütt a falon függött egy-két negyvennyolcas témájú olajnyomat. (Nagyszüleim lakásában így ismertem meg a Cegléden szónokló Kossuthot, a lován nyargaló, majd a csatatéren haldokló Petőfit, a „turini remetét” és az „aradi tizenhármát”.)

Amikor – 1911. január 1-jétől – az utcák hagyományos elnevezését a magyar nép nagyjainak nevével cserélik föl, a város képviselőtestülete a szabadságharc hőseiről sem feledkezik meg. A központban kap utcát Kossuth, Széchenyi, Petőfi, kissé távolabb Batthyány Lajos miniszterelnök, Deák és Eötvös miniszterek, és Bem, Kiss Ernő, Vécsey, Damjanich tábornok.

Itt kell szót ejtenem a 48-as Kör növekvő népszerűségéről és anyagi erejéről. Ez utóbbi mellett tanúskodik a Kálvin utcában ma is álló egykori székházuk, amit ez idő tájt saját hozzájárulásból építettek. Politikai téren legfőbb célkitűzésük Magyarország önállóságának és teljes függetlenségének elérése a dualista államforma széttörése árán. Ezzel a programmal lépett föl jelöltjük, Balogh Mihály. Hatalmas küzdelem bontakozott ki a nép fia és a geszti Tisza grófok között. A gyűlésekről, szócátákról a helyi lap rendszeresen beszámol, nem titkolva Balogh-pártiságát. Szomorú, de megisméltődött Arany 48-as kudarca. A megszerzett előnyeit, gazdasági hatalmát féltő réteg a Nemzeti Munkapárt színeiben ifj. Tisza Kálmánt juttatta be az Országházba Nagyszalonta képviselőjeként, igaz, csupán elenyésző szavazatkülönbséggel.

E választási kudarcot Csorvássy István már nem érte meg. A magyar szabadságeszmének több mint négy évtizeden át helyi továbbéltetője, a nemzeti függetlenségért és a polgári haladásért vívott küzdelem rendíthetetlen harcosa két héttel a politikai szembesülés előtt meghalt. Párttüntetéssel felérő temetéséről Balogh Mihály, a 48-asok képviselőjelöltje közölt, az elhunyt érdemeit indokoltan méltató beszámolót. Hála Istennek, akadt, aki a korábbi fáklyavívó helyébe lépjen. Ő, Podhradczky Rezső, a tollforgató hajlammal megáldott fiatalabb pályatárs.

Lovassy emlékének újjáélesztése

Podhraczký nevét és elveit földijei tucatnyi évvel ezelőtt megismerhették ama újságcikk nyomán, amelyben elsőként követelte: állítsanak szobrot Kossuthnak! Tudjuk, ez meg is történt. Most, a választási csatavesztés évében újból ő kezdeményez. November 30-án bíráló anyagot tesz közzé a helyi hetilapban A hálátlan utókor címmel. Méltatlankodását nem valamilyen évforduló váltotta ki; inkább annak a közönyösségnek a megtapasztalása, amelyet a szabadságharc szalontai mártírja iránt e kisváros népe nyilvánított ki az utóbbi évtizedben. Jogos ingerültséggel kárhoztatja földijei feledékenységét, majd emlékezetükbe idézi Lovassy Lászlónak a magyar nép boldogulását szolgáló áldozatvállalását. Bizonyára ismerte a képviselőtestület határozatát a rövidesen bevezetendő utcanevekről, mert írásának záró kérdését ehhez kapcsolja: miért nem érdemelt meg szülővárosában Lovassy bár egy utcát?

Úgy tűnik, a városatyák már nem kívánták (vagy nem tudtak?) javítani korábbi határozatukon, mert a január 1-jétől sorra fölszegezett utcatáblák egyikére se került föl a javasolt név. Azonban e kudarc kedvét nem szegte. Sikerült meggyőznie a Csorvássy alapította Polgári Kör választmányát, melynek maga is tagja volt, hogy mint közösség álljon a kibontakozandó Lovassy-kultusz élére. Noha az 1906-ban meginduló Polgári Leányiskolának is ez a társaság volt a patrónusa, 1912 kora tavaszán újabb és nem kis anyagi terhet vállalt magára. Most adjuk át a szót az események tanújának, Podhraczký ügyvéd úrnak: „A nagyszalontai Polgári Köré az érdem, hogy a Lovassy-kultuszt megteremtette és istápolta azzal, hogy mind szülőházát, mind elhalálzási helyét, a rokonai hajlékot emléktáblával jelölte meg, ezek mellett a régi sírról sem feledkezett meg.”

Március 15-én, a Kossuth-szobor tövében tartott ünnepség folytatásaként „a város több ezres közönsége két olyan házhoz zárandokolt el, amelyek tanúi voltak a mártír életének.” Az elsőre, a Rákóczi úton levőre az alábbi szövegű fekete márvány rögzítettet:

E hajlékban született 1815. május 8-án

LOVASSY LÁSZLÓ

*az 1832–36. országgyűlési ifjúság egyik vezére
és a szabad szó vértanúja.*

*„Nem halt meg az, aki honának élt!”
Hálás kegyelele jeléül: a Polgári Kör.*

Innen a Zrínyi utcai kis nádas házhoz vonultak, ahol szintén egy fekete márványtáblát lepleztek le a következő szöveggel:

Végnapjaiban e házban lakott és halt meg

Lovassy László

a nagy nemzeti eszme mártírja.

Született 1815. május 8-án.

Meghalt 1892. január 6-án.

Van bíró a felhők fölött, áll a villámos ég!...

Hálás kegyelele jeléül: a Polgári Kör.

Noha ezzel dolgozatom időrendiségét bolygatom meg, itt szólok az emléktáblák további sorsáról. – A gazdasági élet fejlődésével függ össze a bankok létesítésének szükségessége. Az egyik konzorcium a városközpontban lévő, régi Lovassy-házat vásárolta meg, hogy 1913–14-ben helyén banképületet emeljen. Illesse elismerés az építtetőt, amiért a márványtáblát veszni nem hagyta, s azt a földszint és az emelet közötti falmezőbe rögzítette. Így úszott meg ez négy rendszerváltást, amit annak köszönhet, hogy az erre elhaladóok észre sem veszik; részben mert túl magasan van, részben mert beleolvad a fal színébe. Még az árgus szemű nacionál-kommunisták s nem figyeltek föl rá. Megjegyzem, hogy szövegének első mondata, „e hajlékban született...”, valótlanná vált. – A Zrínyi utcai nádfedeles parasztházat is lebontotta új gazdája. Telkére négyablakos polgárlakot rendelt, de – magyar nemzetiségű lévén – a márványtáblát erre feltétette. (Szövege itt is elveszítette realitását.) Mellékutcaban lévén, szerencsésen átvészelte „az első román világ”-ot, viszont „az oroszok bejövételé”-t követően a család egyenesági leszármazottja, Lovassy Sándor kőművesmester – a fegyveresek, majd a hatóságok okvetetlenkedésétől tartva – maga emelte ki a falból, és padlásán rejtette el. Az utódok napjaninkig megőrizték.

A teljesség kedvéért – kissé előrelépve – még egy márványtábláról illő itt szólanom. Ezt 1914-ben a közeli, már szóba hozott Erdőgyarak (Ghiorac) falu lakosai közadakozásból állították, az alábbi szöveggel:

*Elborult lélekkel,
egy negyed századnál tovább,
e házban töltötte életének borongó napjait*
LOVASSY LÁSZLÓ
*az 1832–36-iki pozsonyi országgyűlés ifjúságának
lelkes vezére, a szabad szó vértanúja.*

x

*Fiatalsas volt, szárnya eltörött,
Itt élt tébolygó, sötét gond között.
Siratta sorsát, mint bús remete,
A nemzet is együtt zokogott vele.*

E harmadik emléktábla sorsa lett a legkedvezőbb. A falu központjában lévő ház máig háborítatlanul viseli megtisztelő jelét. Bár új tulajdonoshoz került, a román gazda becsületességét, baráti érzését bizonyítja az, hogy a ház elejét nem bolygatta meg; inkább az udvari részen építkezett.

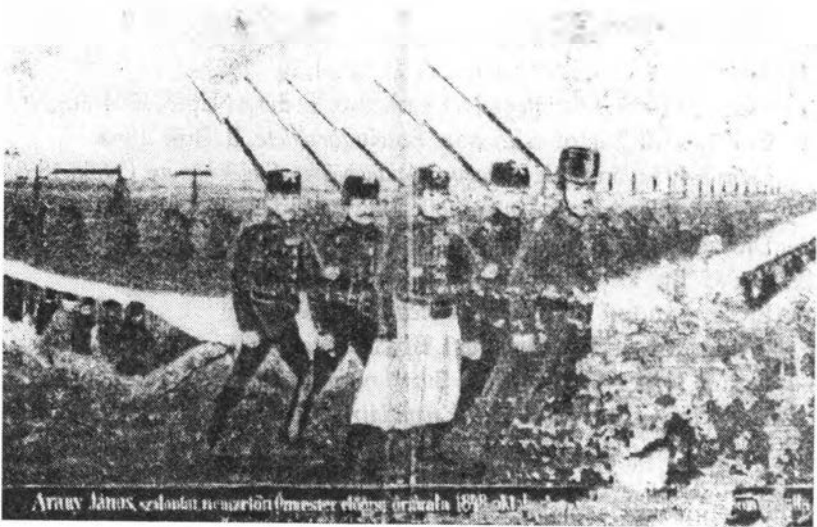
De térjek vissza a szalontai Polgári Kör dicséretes mozgalmához! Nem elégedett meg a két emléktábla fölállításával; egy monográfia kiadásának költségeit is magára vállalta. Dr. Podhraczký Rezső időközben megírta Lovassyról „történelmi korrajz”-át, amit a helybéli Székely nyomdában szakmai igényességgel, hat lapnyi képmelléklettel állítottak elő. Mind fedőlapjáról, mind utószavából kiderül, hogy e könyv tiszta jövedelméből „alapítványt létesítünk Lovassy László nevére a szalontai főgimnáziumban, hogy annak kamatait minden évben a magyar irodalom és történelem ismeretében legkiválóbb tanuló élvezze, s ezáltal az ifjúság évről-évre emlékezzék, késői idők múltán is, Lovassy Lászlóra. Az alapítványt e könyvből befolyó jövedelemből kívánjuk létrehozni, s ezért kérjük a hazafias magyar közönséget, hogy önzetlen törekvésünk megvalósítását az emlékkönyv tömeges vásárlásával tegye lehetővé.”

A kiadó óhaja nem teljesült. Noha a főgimnázium ezutáni évkönyveit gondosan átbúvároltam, Lovassy nevével egyikben sem találkoztam, noha évváraskor 25–35 más alapítványi jutalom osztott ki.

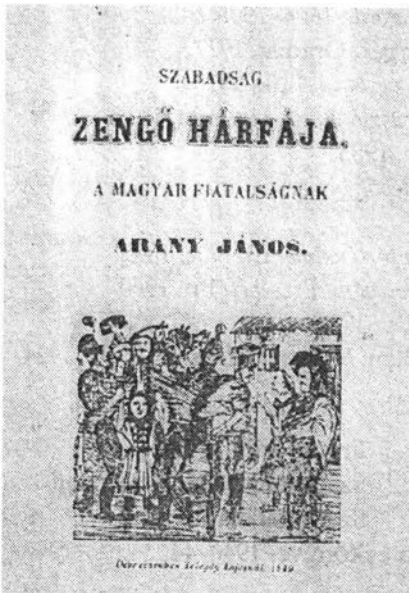

Forrásmunka

- Ady Endre: *Összes prózai művei*. II. kötet, Bp. 1955.
- Borbély Gábor: *Kossuth-szobrok nyomában*. Erdélyi Napló, 1994. aug. 24.
- Cherestesiu, Victor és mások: *Erdély története*. II. Buk. 1964.
- Csorvássy István szerk.: *A nagy-szalontai Népkör Emlék-könyve*. Gyula, 1869.
- Dánielisz Endre: *Szalontai séták*. Nagyvárad, 1993.
- Diószegi László és mások: *Hetven év. A romániai magyarság története 1919–1989*. Bp. 1990.
- Ercsey Sándor: *Arany János életéből*. Bp. é. n.
- Erdélyi József: *Fehér torony*. I. Bp. 1995.
- Faragó József–Fábián Imre: *Bihari népmondák*. Nagyvárad, 1995.
- Fleisz János, dr.: *Város, kinek nem látni mását*. Nagyvárad, 1996.
- Gergely András: *Magyarország története. 1790–1918*. Bp. 1991.
- Gerő András: *A polgárosodás kora*. Bp. 1992.
- Kossuth Lajos: *Iratai I–VI*. Bp. 1880–1911.
- Köpeczi Béla szerk.: *Erdély rövid története*. Bp. 1989.
- Merényi László: *Boldog béke idők*. Bp. 1978.
- Móczár József dr. szerk.: *Nagyszalonta 1606–1906*. Nsz. 1906.
- Nagy Márton: *Régi nevek – régi regék*. Oradea, 1927.
- Pintér Lajos: *Az aradi tizenhárom vitéz*. Buk. 1973.
- Podhraczký Rezső dr.: *Lovassy László*. Nagyszalonta, 1912.
- Pölöskei Ferenc: *Tisza István*. Bp. 1985.
- Rozvány György: *Arany János életéből*. Nagyszalonta és Vidéke, 1890. jan. 12.–máj. 11.
- Rozvány György: *Nagy-Szalonta történelme*. III. Nsz. 1892.
- Sáfrán Györgyi: *Arany János és Rozvány Erzsébet*. Bp. 1960.
- Somogyi Sándor: *Arany László*. Bp. 1956.
- Szendrei Zsigmond – Kodály Zoltán: *Nagyszalontai gyűjtés*. Bp. 1924.
- Sajtó:
Nagyszalonta és Vidéke	Friss Újság
Szalontai Lapok	Szalontai Lapok II. sorozat
Nagyszalontai Az Újság	Szalontai Napló
A gimnázium és a polgári iskola évkönyvei 1940–44.	

Arany János szalontai nemzetőri őrzárata 1848 októberében –
Rozvány György festménye

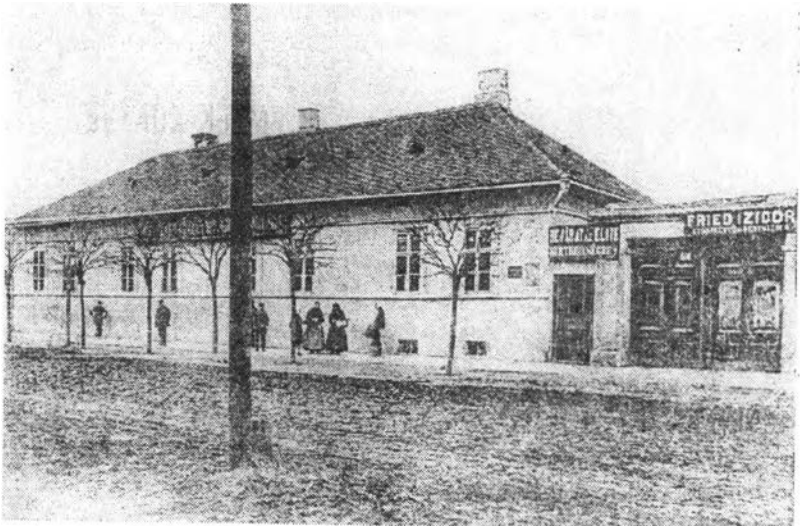

Arany János forradalmi verseinek
népszerű kiadása

LOVASSY LÁSZLÓ

Lovassy László szülőháza eredeti állapotában

Magyari Etelka

tanár, USA

MÁRTÍROK A NÉPI EMLÉKEZETBEN

Hogy mit is jelent Aradnak és környékének a '48-as hagyomány, nagyon nehéz lenne röviden megfogalmazni. Én magam beleszülettem ebbe a hagyományba, a szüleimtől, nagyszüleimtől hallottam a mesésen szép és megható történeteket. Anyámmal és nagyanyámmal jártunk gondozni a honvédsírokat, de amikor felnőttként megpróbáltam megszerezni ismereteimet, rájöttem, hogy a bőség zavarával küzdök, de ugyanakkor a konkrét történelmi eseményekről igen keveset tudok. Nemcsak a magam igazolására, de a téma nagyságának érzékeltetésére is szeretném idézni az 1946-os gyűjtés egyik szakemberét, Dégh Lindát: „Amikor 1946 decemberében Ortutay Gyula, a budapesti egyetem néprajzi professzora arra kért, hogy készítsem elő a hallgatókat az 1848-as szabadságharc néphagyományainak összegyűjtésére, nem is gondoltam arra, milyen nagyszabású munkát fogok elindítani (...), s egyetlen lépés nyomán a problémáknak milyen tömege fog feltárulni. Tizenkét hallgató anyagának a tanulsága az volt, hogy a kérdés nem olyan egyszerű, mint gondoltuk. A várható anyag szerzteágazó, egyáltalán nem egynemű”.

Ennek az idézetnek az alapján még egy szívfájdalmamat kell megfogalmaznom, azt, hogy a százéves évfordulóra szervezett országos gyűjtéssel készült a néprajz, de csak országgal, amiből a mi vidékünk kimaradt. Kilencven óta sem sikerült ezt pótolni, azaz egy nagyobb szabású szervezett gyűjtést szervezni. Én csupán néhány lelkes középiskolással dolgozhatom. 1946-ban a szakembereken kívül a gyűjtőmunkában részt vett az egyetemi ifjúság, a népi kollégisták, munkáshallgatók, középiskolás tanulók és más önkéntesek.

Mindennek ellenére megpróbálom megszerezni, mi mindennel kellene foglalkozni a hagyománykutatás keretein belül:

1. Emlékhelyek, emléktáblák, honvédsírok felkutatása, feltérképezése, lefényképezése. Itt szeretnék kitérni a honvéd fogalmára. **Mit** is jelent a népi köztudatban magyar honvédnek lenni? Anyámmal, **nagyanyámmal** ahányszor elindultunk október 6., november 1., március 15. előtt sírt gondozni, azt mondták a *honvédekhez* megyünk, 1848-49-.

ben haltak meg, de nagyapám már Ferenc József alatt szolgált, ő csak császári *baka* volt, apám 1925-ben született, ő már csak *román katona* lehetett.

2. Az ereklyegyűjtemények felkutatása, leírása, hiszen az aradi mellett ott volt a temesvári is, de mindkettőből már egyre kevesebbet látunk.

3. Maga az emlékezés hagyománya, amely nyilvánvaló okok miatt csupán a kiegyezés után kezdődhetett meg. Aradon 1871-ben került a vesztőhelyre az első faragott kőemlék, 1874-ben ismét országos rendezvény színhelye volt e város, az Országos Honvéd Egylet ünnepelt. A rendezvényen megjelent Damjanich János özvegye is. Az emlékezés hagyományából csupán néhány jellemző momentumot emelnék ki. A kezdetek után mindenekelőtt a Horthy-korszakot, amikor október 6-ra egyáltalán nem emlékezett a hivatalos politika, tehát áldozatokra nem volt szükség (talán most először jelent meg a politikum az ünnepségekben). Erről az időszakról több magnófelvételem van. Adatközlőim szintén családunkból kerültek ki: édesanyám, özv. Nagy Andrásné, szül. Király Etelka; nagynéném, özv. Pántya Józsefné, szül. Nagy Ilona.

Egy másik meghatározó korszak a népi demokrácia első éveit, amikor még a csúcson volt a lelkesedés, majd a diktatúra éveit. Külön megemlékezéseim vannak az 1974-es hivatalos eseményekről, valamint a 60–70-es évek diákságának koszorúzásairól. A megemlékezés hagyományának elindításában és mai ápolásában is fontos szerep jut a baráti társaságoknak, asztaltársaságoknak. A jelenből feltétlenül utalnom kell a Régi Mikelakiai Baráti Társaságra, ahol idősebb emberek gyűlnek össze, sok mindenre emlékeznek, szívesen mesélnek, és számtalan fényképfelvétel birtokosai.

4. A népi emlékezés formája az orális: a mondák, népdalok, balladák. Ebben a dolgozatban csupán a mondagyűjteményről beszélek. Ebből tudjuk meg, hogyan képzei el a nép, miként ítéli meg a történelmi személyeket, eseményeket. A nép emlékezetében, a mondákban is a múlt úgy jelenik meg, mintha egynemű lenne, ezért kerülhetnek egymás mellé a szabadságharc hősei, Rákóczi és Kossuth. Az időérzékelés bizonyos fogyatékosága – esetleg kimaradása – jelentős tényező a népi gondolkodásban. Az emlékezés az általában három generációra terjed, bár a 48-as események felmagasztosulása jóval későbbi, jórészt iskolai oktatásból és szépirodalomból fakad.

Itt 1920-ból származó iskolai naplókra hívom fel a hallgatóság figyelmét, amelyek arról tanúskodnak, hogy ebben az tanévben még hivatalos ünnepnek és szünnapnak számított október 6., valamint Kossuth Lajos születésnapja, karácsonyon és újéven kívül január 24., az egyesülés, majd március 15. és májusban a király trónra lépése.

Jellemzője a mondaanyagnak a motívumvándorlás is. Például a pankotai monda, ahol a kegyetlenkedéseket nemcsak 48-hoz, de a két világháború egyikéhez is kapcsolják. Jelentős variánsok is kerültek elő, amikor ugyanazt az eseményt többféleképpen mesélik el. Például a tizenharmadik a sorban, vagy Damjanich találkozása a szerb paraszttal. Egyik mesélő szerint kivégezték, másik szerint megmenekült. A 46-os gyűjtés során 430 faluból 50 ezer adat került elő. Jelenleg 15 helységről gyűjtöttem (Nagybodófalva, Igazfalva, Szapáryfalva és Lugos Temes megyéből; Arad, Simonyifalva, Nagyzerénd, Pankota, Kisjenő, Ant, Lippa, Világos, Gyarmat, Ágya Arad megyéből). Tizenöt monda, illetve mondai mag került elő, mert a mese nem mindig kerek, egész. Ebből három helységnév magyarázó monda, amely a bánási magyar telepés falvakról szól. Nem találtam olyan történetet, amely olvasmányélményre utalna, főleg az aradi emlékalbum ismert történeteire.

Nagyon érdekes az ellenségkép körvonalazása, hiszen a kozák, az orosz egyértelműen ellenség, de másképp áll a helyzet azokkal, akikkel együtt él a magyarság Arad környékén, márpedig köztudott, hogy itt igen vegyes az etnikai kép. A mondákban szó van a németekről, szerbekről, mócokról, zsidókról. A köznyelvben ezen népnevek mellett mint állandó jelzők szerepelnek bizonyos tulajdonságok. Így a smucig sváb, a vad rác, a бүdös oláh vagy a vad móc, a бүдös zsidó vagy fukar zsidó. Az Arad környéki mondaanyag viszont egyértelműen különbséget tesz a jöttek és mivelünk együtt lakó nemzetiségek között. Így a күrtösi románság magyar párti, de a vad mócok ölik a magyart; sőt köztudottan smucig zsidó Kürtösön ingyen ad nemzeti színű szalagot az ágyúra, míg a német katonazenére röhögve gyilkolja a honvédeket; a jó újaradi svábok velünk együtt sírnak... Jó ellenpélda erre egy Szolnok környéki népi szöveg, ahol a horvátok és a szerbek az ellenség. Tóth András Az igen nevezetes Szolnoki csata című munkájában idézi Az önkéntesek búcsú dalát:

*A rácok meg a horvátok
Vérünk ellen lesben állnak,
hogy elvegyék országunkat
s kiverjék abból fajunkat fegyverrel...*

Majd kicsit később:

*Hány horvátot öltünk sorban,
hány rácot küldtünk pokolba...*

Bár 1990 óta több próbálkozást tettem nagyobb arányú gyűjtési akció megszervezésére, sem a kolozsvári egyetem néprajzosaival, sem az újkígyósi népfőiskolával anyagiak hiányában nem sikerült újabb gyűjtést szerveznünk.

5. Végezetül arról szeretnék megemlékezni, az aradi események, illetve a tizenhárom tábornokról készült rajzok, metszetek, hogyan dominálják még ma is, főleg református családoknál a falak díszítését, hiszen a családi fényképek mellett ma sem ritka Kossuth vagy Petőfi portré, az aradi 13, a magyar felelős kormány. Ám ezen a vidéken a katolikus családokban sem ritkák ezek a képek. Ezeknek statisztikai és esztétikai leírása külön dolgozat tárgyát képezheti.

A forradalom és szabadságharc hőseire kegyelettel emlékezünk még 150 év után is, az áldozatok felmagasztosulnak, a népi emlékezet hőssé emelte őket, a szabadság jelképeivé.

* * *

Az aradi tizenhárom

Este elhantolták a kivégzetteket, akit agyonlőttek a sáncárokba, akit felakasztottak, a vesztőhelyen. Mint Krisztus urunk idején, a kivégzettek ruháit a hóhér kapta, ezért a kivégzetteket levetkőztették. Igaz, melléjük döntötték az akasztófát is.

A család, a rokonság vagy a barátok megpróbálták megszerezni a drága halottakat, s bár a városparancsnok minden kérést elutasított, jó baksisért szemet húnyt és titokban elvihették halottaikat.

Kiss Ernőt csak harmadnapra tudta kiásni a huszárja, majd, hogy ne keltsen feltűnést, nem koporsóban vitte, hanem egy kis ládában. Kettéfürészelve szállították a családi birtokra.

Sokan évtizedekig jeltelen sírban pihentek, vagy álnév állt a sírkövükön.

A vad rác

Mikor a honvédok a Bánságban harcoltak, az egyik faluban rálöttek Damjanichra. Eléhozták a szerbet és halálra ítélték, a sortűz viszont csütörtököt mondott, mert elügyetlenkedték a bakák.

Erre a paraszt, abban a hitben, hogy csak ijesztgették, odafordult Damjanichhoz, és kérdezte: elég volt-e már a kivégzésből, mert neki sietős ám, dolga van otthon.

Nagyot nevetett maga a rác is, a tábornok viszont hazaengedte, ha már úgylis annyi a dolga.

(Elmondta: Ajtai Gábor, nyugalmazott lelkész, Újszentés, Temes megye.)

Szécsényi Julist akasztják

Aradban megint lövöldöznek. Haynau az Úri utcában. Ötszáz szekér dönti a Fő térre a világosi zsákmányt. A német katonazenére gyilkolja Aradot. Közhírré tétetik: aki szállást, étket, civil ruhát ad magyar honvédnak, főbelövendő. Botoz a német a főtéren: ötvenet a magyar seggire. A vár sáncában, az előre megásott sírba lövik bele a röhögő németek a magyar tisztet. Sorozzák a német hadba kényszerített magyar honvédet. Haynau a minoriták kertjében esketi őket a császári lobogóra. Ég a Kossuth-bankó a Forrai-ház előtt.

Szécsényi Julist akasztják, szegényt! Minek esett meg?! Ám nem a szeretője miatt, meg a zabi gyereke miatt! Bár házas emberrel tette meg, a falu ki nem állta, mennie kellett Aradba. Hát beállt cselédnek. Városi nőszemély lett belőle!

Nem is olyan rossz sors az, ha emberséges gazdát talál az ember. Haim Domokos Úri utcai házánál szolgált. Az a bitang német őtet tette meg polgármesternek. Jól kifogta! A főkapitány be is költözött hozzá. Jól kifogta! Ennek már csak ilyen a szerencséje.

A német jól megnézegette a Julist, aztán egy szép napon se szó, se beszéd, megfogta a Julis seggit, az mög ráütött a kezére. Ippen ú! Na, de a mi lányunk!

Haynau szaladt a polgármesterhez, hogy nézze meg mire nem vetemedik ez a cseléd! Haim azt válaszolta: Úri ember nem fogdossa a cseléd fenekét! Jól megmondta neki a tokos! Tokos a tokosnak! De ez másmilyen német ám, ez a mienk. Idevalósi, nem idegen.

Damjanichné

Az ágyún új jelszó: Ne bánts d a magyart! Akkor már csönd volt Aradban. A vár megadta magát. Nyolc hónapon át zengett az ágyú, most már csönd lesz, ha föld nem is.

A lovas már mind hazajött, de a gyalog az valahogy lassabban jár. Jönniük kéne, de már szorul a hurok. Szorítja már Aradot, a vad rác, a vad móc, a vad kozák, na meg a tokos. Az mindig, azt már megszoktuk. Előbb csak a város népe menekült, most a fél ország átmege Aradon. Sír, rí a sok ember. Világos felől nagyon besötétedett! Itt már mindenki gyilkol: kozák banda, oláh banda, nem, az nem, az szomszéd, csak a hegyi móc!

Kivonulnak a honvédek Aradból. Nem is igaz! Viszik szegényeket. Szegény magyar legényeket! A tiszteket Gyulára, a szegény bakát csak amoda a pusztára, mert a muszka becsapta őket, átadta az osztráknak, ennek a piszkos tokosnak. Aradban megint ugat az ágyú, a vári ágyú, köszönti Ferenc Jóskát. Kossuthot vártuk, aztán a császár jött.

Haynau az Úri utcában. A német meg csak gyilkol, botoz. Égetik a Kossuth-bankót. Máglyán a pénzünk.

Damjanichné fölmarkolt egy marék földet az ura lába nyomából és a ruhájába varratta a szíve alá. Damjanichot fazekasvarsándi magyar ember vitte szekéren a bitóhoz. Mondta a hóhér, 1000 forintot kapott Csernovitstól.

Aradban a bitók még sokáig álltak, túl a Maroson, az újaradi gyöpön. Azt mondják a kivégző német katonák is rítottak! Az idevaló jó németek!

A tizenharmadik a sorban I.

A tizenhárom magyar tábornokot mind halálra ítélték: a fegyverrel küzdőket felakasztották, a lázadókat lelőtték. Kegyelmet nem kapott egy sem, sőt akinek volt valami ellensége a bécsi udvarnál, azt még lelkileg is megkínózták.

Vécsey grófot azért hagyták utolsóinak, hogy társai kivégzését is végig kelljen néznie. Nem volt ő igazi katona, de bátorságával, józan eszével többször megakadályozta, hogy serege szétzülljön. Ő vezette az aradi vár ostromát is. Sikerral! A temesvári csata után Borosjenőre vonult vissza és az oroszok előtt teszi le a fegyvert, de ő is osztrák kézre került. Már a hadbírótság is megpróbálta megtörni: fiát és apját is megvádolták.

A tizenharmadik a sorban II.

Kivégzéskor Damjanichot hagyták utoljára, mert a rossz lába miatt ő ért a vesztőhelyre legkésőbbben, meg hát ő volt a legkevesbé magyar. Kocsin hozták, egy szentannai sváb. Kapott is a hóhértól ezért vagy 20 aranyat.

A tábornokok közül mindenki írt kegyelmi kérvényt, de Haynau nem várta meg míg a papír Aradból Bécsig, meg vissza utazott. Sürgős volt neki minden kivégzés.

Igen ám, de Damjanichné maga ment a kérvénnyel Bécsbe. Neki alá is írta a császár. Futott hát vissza. Éppen jókor ért ide, mert már csak az ura élt. De az amikor látta, hogy a másik 12 már halott, önként állt a bitófa alá, bajtársai mellett a helye! Nem kell neki sem az élet, ha a császárnak kell érte köszönetet mondania.

(Elmondta: Bartha Julianna Simonyifalváról, Arad megye.)

Pankota

Pankotánál az erdő alatt 1920-ban fektették le a vasutat. Rengeteg emberi koponyát találtak.

Hát, az úgy volt, hogy 1848-ban bejöttek a kozákok gyalogszerrel. Raboltak, elfogták a tehenet, megnyúzták, és a pajtákban raktak tüzet, megfőzték, megsütötték, mind megették. Meggyulladt a pajta, elégett. Nem vesződött vele senki. A sok magyar katonát is mind legyilkolták, le is fejezték. Bitang világ lehetett!

(Elmondta: Titizer Sándor, 65 éves, pankotai születésű, aradi sofőr.)

Kossuth Kürtösön

Na, már Kossuth sohase jött ide Aradba! Ide nem, csak amoda Szögedébe. De az már olyan mintha itt lenne! Faluról falura járt a Kossuth levelének híre... Földet ígért, szabadságot! Azért, ha lehetett volna, mindenki ment volna katonának, nemzetőrnek. De csak az mehetett, akinek 200 forintot érő háza vagy földje volt. Kurticsról sem mehettek sokan, de a nép az zavargott. Elzavarták a jegyzőjüket. A kurticsi nép magyar párti. A magyarok előszedték a falu díszágúját, belelőttek az égbe az ágyúval, hogy elérkezett az édes szabadság ideje. Csakhogy előbb piros, fehér, zöldre festették, reá selyemszalagot a zsidó adott, csak úgy ingyen, hogy éljen a szabadság!

Rózsa Sándor Aradban

Azt mondják a régi öregek, ha Kossuth nem is járt sose Aradba, pedig nagyon várták, Rózsa Sándor igen! A főtérről drót ustorral hajtotta a beszorult tokost a kis utcába. Aztán nyírjad! Mikor már leverték a forradalmat, még akkor is szorították őket onnan a Szabadság térről.

(Elmondta: Nagy András, 59 éves, Arad.)

TARTALOM

Előszó	3
A SZABADSÁGHARC ESEMÉNYEI	
<i>S. Németh Katalin:</i>	
Nagyvárad a szabadságharcban	9
<i>Dányi Gabriella, Sánta Lídia:</i>	
Hírnevéhez méltóan	14
<i>Dr. Fleisz János:</i>	
Az országos fegyvergyár áttelepítése és működésének kezdete Nagyváradon – 1849. január.....	21
<i>Nánási Zoltán:</i>	
Székelyhíd is fegyvert fogott	36
<i>Erdei János:</i>	
A forradalom eseményei Szilágysomlyón és környékén	50
<i>Erdei Attila:</i>	
Naplórészletek 1848-ból	67
<i>Mazur Réka:</i>	
Kővár vidékén történt	73
<i>Hitter Ferenc:</i>	
Felsőbánya a forradalmi árban	79
<i>Varga Mária:</i>	
Arad forró márciusa	84
<i>Bartha Lóránt – Keresztesi Csaba – Lehoczky Attila:</i>	
Arad vára a forradalomban	90
<i>Zabán Márta:</i>	
Pécskai mementó	98
<i>Király Emőke:</i>	
Lugos történelmi hónapjai	102
<i>Sütő-Egeressy Zsuzsa:</i>	
Temesvár ostroma	109

Készült

a Királyhágómelléki Református Egyházkerület
Szenczi Kertész Ábrahám nyomdájában

Felelős vezető: Fórizs Attila igazgató

